

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied
Essentia linguistica

Venujeme pamiatke doc. PhDr. Jána Bosáka, CSc.

Recenzenti

Prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Mgr. Tomáš Horváth, PhD.

Citácia

Wachtarczyková, J. a kol.: Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a SAP – Slovak Academic Press 2019.

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

Jana Wachtarczyková a kolektív

OČAMI SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOV

Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku

SAP
Bratislava 2019

© Gajdošová, Katarína
Horváth, Miloš
Hrubaničová, Ingrid
Wachtarczyková, Jana

Vydanie tejto publikácie podporila Vedecká grantová agentúra Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied v rámci projektu VEGA č. 2/0118/15 Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov.

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

ESSENTIA
LINGUISTICA

ISBN 978-80-89607-74-7

OBSAH

Predslov	7
----------------	---

Rozhovory s osobnosťami slovenskej jazykovedy

prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.

J. Wachtarczyková – V. Blanár: Už nič nedodávam	9
---	---

prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

J. Wachtarczyková – J. Dolník: Zmysel ideálu je nežná a zároveň krutá téma	17
--	----

prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc.

I. Hrubaničová – Ľ. Ďurovič: Pohyb v jazykovede, tak ako vo všetkom, sa deje tým, že niekto o niečom začína pochybovať..	32
--	----

prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc.

K. Gajdošová – A. Ferenčíková: Bodaj by našu reč každodennú osviežovali aj dúšky z bohatého nárečového zdroja	56
---	----

prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.

K. Gajdošová – J. Kačala: Veda je pre ľudí	75
--	----

prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, CSc.

J. Wachtarczyková – Ľ. Kralčák: Mať v sebe aspoň iskričku objavnosti	92
--	----

PhDr. Milan Majtán, DrSc.

J. Wachtarczyková – M. Majtán: Poznávaním histórie jazyka formujeme svoje národné povedomie	106
---	-----

prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

M. Horváth – J. Mlacek: Blahoslavení tí, ktorí hovorili, ale nepovedali viacej ako povedať mohli v dňoch sviatočných....	119
--	-----

prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

J. Wachtarczyková – S. Ondrejovič: Zložitost' sveta zvládneme vďaka umeniu skratky	138
--	-----

doc. PhDr. Jana Pekarovičová, CSc.

M. Horváth – J. Pekarovičová: Je dobrodružstvo sledovať, ako sa z jazykovo „nemých“ študentov stávajú schopní slovakisti 147

PhDr. Mária Pisarčíková, CSc.

J. Wachtarczyková – M. Pisarčíková: Hľadanie blízkosti slov nemá ďaleko k hľadaniu blízkosti medzi ľuďmi 156

prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc.

J. Wachtarczyková – I. Ripka: Latku kultivovaného verbálneho prejavu nemôžu určovať povrchní žurnalisti a „celebritníci“ 169

prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.:

J. Wachtarczyková – D. Slančová: Na stope autentického človeka v jazyku a jazykovede..... 181

doc. PhDr. Štefan Švagrovský, CSc.

J. Wachtarczyková – Š. Švagrovský: Nič ako čistá jazykoveda neexistuje 193

J. Wachtarczyková

Diskurzívne poznávanie evolúcie jazykovedného výskumu na Slovensku..... 201

Profily interviewerov 237

PREDSLOV

Predkladaná práca je prvým ucelenejším príspevkom do orálnej histórie slovenskej jazykovedy. Jej zámerom nie je nahrádzať absentujúce vedecké dejiny slovakistiky na Slovensku. Naším zámerom bolo získať, zachytiť a predstaviť osobnosti slovenskej jazykovedy prostredníctvom rozhovorov, v ktorých by mohli respondenti zo svojho pohľadu priblížiť životnú skúsenosť a detailnejšie prerozprávať svoje pôsobenie na jazykovednom poli v dobových súvislostiach. Vyjadriť svoj postoj k otázkam, ktoré zaujímajú tých, ktorí na toto pole vstupujú v inom čase, pestujú iné plodiny, obrábajú ho inak a za iných okolností. Cieľom rozhovorov je nielen medzigeneračný prenos skúseností a informácií, ale aj spätná kontextualizácia, pri ktorej má čitateľ možnosť intersubjektívneho porovnania výpovedí jednotlivých respondentov.

Súbor dialógov si nenárokujú na všeobecnú platnosť, ale naopak, zvýrazňujú autentickosť, individualitu a vzájomnú odlišnosť vedeckých osobností. Individuálna optika nazerania na tému slovenského jazyka, jeho vývinu a vývinu jeho vedeckého skúmania sa premieta do názvu knihy *Očami slovenských jazykovedcov*. Každý pohľad je trochu iný, každý prináša trochu iné posolstvo. V názve práce je zámerne zamlčaný predmet – čo (?) je očami slovenských jazykovedcov? Aký druh objektu? Čo je v zornom poli? Odpovede na túto otázku sa v explicitnej aj implicitnej podobe nachádzajú v jednotlivých rozhovoroch. Samotné fokusovanie pohľadov, sústredenosť na určité javy, je podstatou profesného zamerania a súčasťou jedinečného spôsobu nazerania, ktorým sa od seba bádatelia odlišujú. Podobne sa odlišujú aj otázky jednotlivých interviewerov, hoci spoločným menovateľom dialógov je sledovanie premien, ktorými v čase prechádza jazyk, zmien, ktorými prešla a prechádza slovenská jazykoveda i samotní aktéri.

Svoju genézu majú aj predkladané rozhovory. Primárnou inšpiráciou ich vzniku boli tri knihy rozhovorov s českými lingvistami (2007, 2009, 2011), ktoré vyšli ako výsledok špecifického výskumu FF UK v Prahe realizovaného mladými českými jazykovedcami. Pohnútkou začať rozhovory aj so slovenskými osobnosťami nebola snaha o paralelizmus či potreba urobiť presne to isté. Pravým dôvodom bolo zistenie, že z česko-slovenských medziakademických vzťahov zastrešených ČSAV, zo 44-ročného obdobia spoločne zdieľaných historických udalostí, spoločných vedeckých podujatí, konferencií, pobytov, vzájomných osobných kontaktov a spolupráce sa do troch kníh dialógov premietlo len veľmi málo. Kto by v týchto dialógoch hľadal niečo ako „slovenskú stopu“, mená slovenských lingvistov, reflexie vzájomných kontaktov a interakcií či ohlasy na slovenskú jazykovednú produkciu, mohol byť sklamaný. Dá sa to chápať ako prirodzený prejav fokusovania záujmu v podmienkach novej spoločenskej situácie po rozdelení Československa a spôsob nazerania nastupujúcej generácie lingvistov s optikou zaostrenou výlučne na domácu bohemistickú scénu, na jej dejiny a jej aktérov.

Otázky spojené s fungovaním slovenčiny, jej vývinom, obohacovaním, kultivovaním, normovaním a s jej opisom a skúmaním v domácom dobovom kontexte, bolo treba adresovať domácim slovakistom. Na rozdiel od systematického prístupu českých

kolegov sme rozhovory pripravovali len sporadicky a okazionálne pri príležitosti životných jubileí jazykovedcov, ktoré sme uverejňovali v časopise Slovenská reč. Za túto nenasamozrejmú možnosť patrí vďaka šéfredaktorovi časopisu profesorovi S. Ondrejovičovi, ktorý v čase silného tlaku na výlučnosť vedeckého obsahu v periodiku dal priestor aj osobnejšie ladeným komunikátom. Najstaršiemu slovenskému časopisu, ktorý je periodikom domácej slovakistickej scény, čiže stojí a padá na svojich aktéroch a osobnostiach, sa tým podarilo umocniť jeho ľudský rozmer a zvýšiť čítanosť.

Prvým našim respondentom bol profesor Vincent Blanár vo veku 90 rokov. V rokoch 2011 – 2014 sme uskutočnili ďalšie rozhovory a priaznivý ohlas čitateľov a boj s časom nás motivoval k tomu, aby sme dialógom venovali sústredenejšiu pozornosť a zasadili ich aj do výskumného rámca. Týmto rámcom sa stal projekt *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov* agentúry Vega, riešený od roku 2015 v JÚLŠ SAV v spolupráci s viacerými kolegami. Leitmotív premien v slovenčine a domácej slovakistike sa tak výraznejšie prejavuje v novších rozhovoroch, ktoré vznikli počas trvania projektu. Staršie rozhovory sme neupravovali, len sme nevyhnutne aktualizovali informácie o respondentoch (perexy) a upresňovali rozličné odkazy na osobnosti, diela a udalosti formou poznámok pod čiarou. Jednotlivé dialógy v publikácii radíme abecedne podľa priezviska osobnosti, ktorá poskytuje rozhovor. V ďalšej informácii uvádzame meno interviewera, ktorý vedie rozhovor, pričom výsledný text chápeme ako produkt v spoluautorstve. Každý rozhovor má svoj názov vyjadrujúci určitú myšlienku, motto či aktuálny životný postoj respondenta. Vzhľadom na to, že *Bibliografia slovenských jazykovedcov* je priebežne aktualizovaná, vychádza kontinuálne a je všeobecne dostupná, neprikladáme k rozhovorom bibliografiu respondentov.

Naše poďakovanie patrí všetkým jazykovedcom, ktorí súhlasili s rozhovorom, venovali nám svoj čas, zhovievavo odpovedali na otázky a podali autentické, kultivované a informačne nasýtené svedectvo o svojej životnej skúsenosti aj o odbornom názore a presvedčení. Zároveň ďakujeme všetkým kolegom, ktorí sa podieľali na príprave publikácie – J. Behýlovej za prípravu bibliografických podkladov, R. Garabíkovi za spracovanie fotografií a vytvorenie obálky, V. Radikovi za prípravu tlačových podkladov práce a posudzovateľom V. Patrášovi a T. Horváthovi za ich pozorné prečítanie rukopisu a cenné pripomienky.

Veríme, že sa naše rozhovory stretnú s čitateľským záujmom a že podnietia záujem o zostavovanie „malých dejín“ slovakistiky prostredníctvom rozhovorov s osobnosťami, ktoré nikdy nebudú celebritami v celoslovenskej show zahraničného formátu. Sú totiž formátmi samy osebe.

Za kolektív autorov J. Wachtarczyková

UŽ NIČ NEDODÁVAM

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Vincentom Blanárom¹

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Vincentom Blanárom

Profesor PhDr. Vincent Blanár, DrSc., bol poprednou medzinárodne uznávanou autoritou v oblasti všeobecnej, slovenskej i slovanskej onomastiky. Pracoval však aj v oblasti výskumu dejín slovenského spisovného jazyka, lexikológie a lexikografie, jazykovej kultúry, bibliografie slovenskej jazykovedy, slavistiky a balkanistiky.

Narodil v roku 1. 12. 1920 v obci Húl a umrel² v Bratislave 27. 9. 2012 vo veku 91 rokov. Študoval slovenský jazyk a nemecký jazyk bratislavskej univerzite³. Po štúdiách krátko pôsobil ako stredoškolský profesor v Trnave a neskôr sa vrátil na bratislavskú univerzitu už ako pedagóg. V rokoch 1959 – 1961 pôsobil ako odborný lexikografický pracovník v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave. Najväčšiu časť svojho profesionálneho života, plných 30 rokov (1961 – 1991), strávil vo vedeckej inštitúcii⁴, ale ani po odchode do dôchodku neprestal pracovať. Prednášal slavistiku na Viedenskej univerzite a v rokoch 1995 – 2005 pôsobil na Pedagogickej fakulte

¹ Rozhovor sa uskutočnil v roku 2010 na počesť 90. výročia narodenia V. Blanára. Text bol uverejnený v časopise Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 1 – 2, s. 118 – 124. Týmto rozhovorom začína v uvedenom periodiku tradícia jubilantských interview.

² V tejto verzii rozhovoru oproti pôvodnej verzii je doplnený perex.

³ V rokoch 1938 – 1939 bol názov Univerzita Komenského, od r. 1939 – 1942 niesla názov Slovenská univerzita.

⁴ Názov inštitúcie bol Ústav slovenského jazyka SAV do r. 1966, od r. 1966 Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

Univerzity Komenského v Bratislave. Významne sa zaslúžil nielen o onomastickú teóriu, ale aj o praktickú organizáciu onomastickej práce napr. iniciovaním Slovenskej onomastickej komisie a pôsobením v rozličných medzinárodných onomastických komisiách.

Z jazykovedných disciplín ho najskôr pre seba získala bibliografia, pre ktorú vytvoril prvú anotovanú *Bibliografiu slovenskej jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1947*. Získali ho aj historická lexikológia a lexikografia, slavistika, porovnávací lexikológia, predovšetkým v slovensko-bulharské jazykové paralely. Najviac si však z neho „uchmatla“ onomastika. Už jeho doktorská práca *Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky* (1945) vykazovala vedecké parametre a predznamenala neobyčajne progresívny koncept, ktorý neskôr teoreticky prehľboval a materiálno nasycoval. V. Blanár vypracoval desiatky zásadných štúdií, ktoré synteticky podal v monografii *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii, 1996)*. Opísal aj *Morfologické kategórie vlastných mien* (2005), *Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike* (2004), v exportnom „balení“ pod názvom *Selecta Linguistica et Onomastica a Theorie des Eigennamens* (2001). Jeho *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* (2009) predstavuje syntézu autorovho onomastického výskumu.

Profesor V. Blanár aj na odpočinku priebiežne sledoval iluminácie jazykovedy, ktoré naskicoval vo *Svetlách a tieňoch slovenskej onomastiky* (2009). Jeho najkompletnejšiu bibliografiu obsahuje *Život medzi apelatívami a propriami*, ktorý v roku 2011 vyšiel v edícii *Jazykovedné štúdie XXIX*. Ohlasy a spomienkové články venované osobnosti a práci prof. V. Blanára sú zahrnuté aj v najnovšom dieli bibliografie slovenských slovákistov a slavistov⁵. Tento rozhovor je poslednou položkou v bibliografii profesora Blanára.

J. W.: Pán profesor, myšlienku rozhovorov sme „vynašli“ pri príležitosti vášho životného jubilea, ktoré ste v relatívne dobrom zdraví a obdivuhodnej mentálnej kondícii oslávi- li v decembri 2010. Namiesto písania medailónu sme dali prednosť rozhovoru s vami. Máme ambíciu vniesť do časopisu prostredníctvom rozhovorov s jazykovednými osob- nosťami viac neformálnosti, viac ich spontánneho a aktuálneho uvažovania. Je nám cťou, že premiérové interview môžeme uskutočniť s vami, nestorom slovenskej jazykove- dy a onomastiky. Ako na vás pôsobí tento zámer?

V. B.: Vítam ho a vnímam ako pozitívny prínos. Myslím, že tým sa zväzňuje dia- lóg medzi čitateľom, redakciou a jazykovednou pospolitosťou vôbec. Konečne možno budú aj jazykovedci „celebritami“! (Smiech). Bude to iste krok dopredu pri štruktúre časopisu. Ak uvažujete, kde by mali mať rozhovory svoje miesto, tak pod *Kronikou* by sa predpokladal trochu širší záber a osobnejšie ladenie. Pod rubrikou *Rozličnosti* by mohli byť aj kratšie texty a nejubilejné ohlasy a pripomienky.

⁵ BEHÝLOVÁ, J.: *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovákistov a slavistov. 2011 – 2015*. Bratislava: Veda 2018.

Pod tlakom internetu a globalizácie sa domáce a tlačené médiá vôbec dostávajú do úzadia. Klesá záujem verejnosti o „veci jazyka“ v celej ich zložitosti a relativizuje sa aj autorita a prestíž domácich odborných médií, najmä ak nie sú karentované alebo indexované. Kedysi vraj Slovenská reč mávala niekoľko tisícok abonentov, dnes je ich zopár desiatok, čo nepôsobí práve povzbudivo. Vy ako dlhoročný člen redakčnej rady Slavica Slovaca túto náladu možno poznáte.

Ja by som rozhodne nekapituloval. Usiloval by som sa o propagáciu, povedzme v *Literárnom týždenníku*, *Slovenských pohľadoch* alebo inde v tlači o tom, čo vychádza a s akým obsahom. Je smutné aj to, že dnes nie každý si dá za prípadné ďakujem tú robotu, aby napísal príspevok, ktorý žiada od neho 2 – 3 týždne práce. Ale nad tým sa nik nezamýšľa. Keď misska zaspieva, tak dostane tisíce, ale od vedcov sa očakáva, že svoju prácu budú považovať za česť a že nepracujú pre peniaze. Za dobré slovo ani kilo cukru nekúpíte, ale štúdiu napísať zadarmo⁶, to je normálne.

Začínajúci vedci majú v súčasnosti vysoký študijný komfort vďaka dostupnosti literatúry, možnosti cestovania, poznávania a rozličných spôsobov sebarealizácie v porovnaní s vašou generáciou. Sú v opačnej situácii ako vy, keď ste kedysi museli prácne hľadať a kompletizovať domácu odbornú literatúru ako ste to urobili v Bibliografii jazykovedy na Slovensku v rokoch 1938 – 1947, ktorú držím v ruke. Dnes sme zahltení množstvom informácií, zdrojov a možností. Čo podľa vás motivuje vedcov viac – nedostatok alebo nadmiera informácií?

To je minca, ktorá má dve strany a záleží od každého človeka, odkiaľ sa na to díva. Asi nie náhodou ste priniesli túto starú knižku. Mňa osobne motivoval viac ten nedostatok informácií a považoval som za veľmi cenné, že som mohol pri písaní tejto anotovanej bibliografie ohmatať každú štúdiu a publikáciu, ktorú som do nej zaradil. Každú som musel mať v ruke, prečítať, prelistovať. Keď táto bibliografiu vyšla, vzbudila sympatickú pozornosť.

Ako došlo k tomu, že ste sa podujali na zostavenie takeého diela? Bol to zámer alebo náhoda?

Ťažko povedať. Spomínam si, že to bol profesor Ján Stanislav, ktorý mi dal podnet. A ja som sa toho chytil, lebo som bol asistentom, aj knižnica bola a ďakujem aj Mahrovi, ktorý mi z nej knihy nosil. Mal som blízko k literatúre, a to bolo dôležité. Každá jednotka, ktorá tam je, prešla mojou rukou a musel som sa s ňou oboznámiť.

Tento rozhovor bol zas pre mňa podnetom pre prvý kontakt s prvou slovenskou anotovanou bibliografiou.

Nakoľko viem, skutočne je prvá. Už vtedy som si dovoľil do anotácie dodať nejakú svoju pripomienku. Napríklad k Schwanzerovej⁷ štúdiu som dal poznámku „nepre-

⁶ Písanie zadarmo je tu v kontexte publikovania štúdií emeritov v odborných časopisoch (aj v časopise Slovenská reč), ktoré v nultých rokoch 21. st. prestali vyplácať autorské a iné honoráre.

⁷ SCHWANZER, Wilhelm: Das Wort ras-razn in der Gründler Mundart (Beitrag zur Lehn – und Fremd-wortfrage. Karpatenland, XII, 1941/42, 344 – 347). „Autor chce na nemeckom slove

svedčuje“. Aj k jednej Peciarovej. A napokon Schwanzer po rokoch povedal: „Ej, mal si pravdu.“ Sem-tam som dal individuálnu pripomienku k štúdii. Pamätám sa, že keď som tú knihu pripravoval, ej, to bola veľká robota...

Zrejme práve preto ste v tom už nechceli ďalej pokračovať.

Veru nie. Už som si povedal, že dost. Potom som sa venoval ďalším veciam. Ale je fakt, že práve bibliografiou som začínal. A viem, že viacerí ľudia povedali, že bol to premyslený začiatok, lebo som sa dostal k širokej literatúre a s ňou som sa odborne vyrovnával. Anotovanie si vyžadovalo vytvoriť a vyjadriť postoj.

Ale v anotovaní pokračovali iní. Myslím Ladislava Dvonča, ktorý dlhé desaťročia robil dvorného bibliografa slovenskej jazykovedy.

Áno, Dvonč pokračoval. Vydal ešte 4 zväzky *Bibliografie slovenskej jazykovedy* (za roky 1948 – 1952, 1953 – 1956, 1957 – 1960). Potom to už bolo asi namáhavé aj pre Dvonča. On, pravda, skvele písal na stroji. To, čo mohol hneď dať do stroja, to dal bez veľkého čítania. A veľmi dobrým, najmä rýchlym spôsobom takto literatúru propagoval. No ísť do hĺbky a písať anotácie, to si žiada viac času. Ale, chvalabohu, on veľké množstvo bibliografických jednotiek spracoval. Dnes veľmi chýbajú takí ľudia ako bol Laco Dvonč.

Nedá mi nespomenúť, že v JÚLŠ SAV máme dnes spoľahlivú bibliografku Júliu Behýlovú, ktorá, ako sa vyjadril M. Majtán „bez zakopnutia“ pokračuje v práci L. Dvonča. Ak nám niečo chýba, tak možno práve špecifický kritický moment v údají o bibliografickej jednotke. A ten nemôže vypracovať bibliograf, ani to nie je jeho úlohou. Postojové špecifikácie sú už znakom zaangažovanosti jazykovedca. Možno bolo vo vašom prípade výhodou, že ste sa s výzvou anotovať vtedajšiu jazykovednú produkciu stretli na začiatku kariéry, keď je vedec už zaangažovaný, ale ešte nie zaujatý.

Asi áno. Myslím si, že to bolo dobre. Aj keď mi výhrady zazlieval Štefan Peciar, keď som mu tiež pripísal k štúdii poznámku „nepresvedčuje“. Vtedy mi to zazlieval a hovoril, že je to individuálny prístup.

Veď aký iný by mal byť? Ešte sa niekto cítil dotknutý vašimi anotáciami?

Nie, nie. Iba Peciar. Schwanzer mi časom dal za pravdu, ale Peciar písal čosi o samohláskach⁸, čo sa mi nevidelo. Zaujímavé je aj to, ako Peciar vstúpil do jazykovedy.

r^oas, r^oazn vo význame nemeckého mat^o dokázať, že pri mnohých slovách v nemeckých nárečiach na Slovensku nejde o lexikálne prevzatie, i keď sú napr. slová nem. i v sloven. foneticky veľmi blízke. Nepresvedčuje. (Blanár, V.: Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1947. Bratislava: Academia Scientiarum et artium Slovaca 1950, s. 20.)

⁸ PECIAR, Š.: Slovenské *ä* nie je samostatnou fonémou. SR IX, 1941/42, 33 – 41. Rieši otázku vokalickeho systému v slovenčine, používajúc i fonetické kritériá. Preto prichádza k nepresvedčujúcej trojuholníkovej schéme: u i

o e(ä)
a

(V. Blanár, *ibid.*, s. 78)

Tuším v Pravde vyšlo niečo *Zo zápisníka slovenského lingvistu* a už si nespomínam, o čo išlo, ale bolo to veľmi polemicky zamerané. A autor sa nepodpísal. Z druhej ruky mám, že potom V. Pauliny, J. Orlovský a J. Štolc si sadli a uvažovali podľa štýlu, kto stojí za týmito zápiskami. Nejako prišli na to, že Peciar. A on sa priznal. Boli to také kritické zápisky, ktoré on podľa svojho, celkom bystrého umu, prezentoval, ale nepodpisoval sa. To sa už dnes nerobí.

Môžeme teda zhrnúť, že bibliografická práca bola krátka, ale podnetná úvodná epizóda vo vašej jazykovednej praxi. Moja generácia vás vníma predovšetkým ako onomastika, no vaša cesta k onomastike nebola priamočiara. Dá sa povedať, že ide o srdcovú záležitosť vášho výskumu?

Dobrá otázka. Môj pracovný záber bol pomerne široký, lebo som začal historickou lexikológiou a lexikografiou. Pre historický slovník som v piatich či šiestich štúdiách vypracoval teoretické a metodologické zásady jeho koncepcie, ktoré vychádzali v *Jazykovednom časopise* a v *Slavica Slovaca*. Neskôr som sa od historického pohľadu začal odkláňať smerom k synchronnému a do popredia sa dostala aj spoločensko-pragmatická stránka jazyka. To, čo je zachytené vo *Vlastnom mene vo svetle teoretickej onomastiky* (2009), je výsledok, dalo by sa povedať, celoživotného formulovania tejto problematiky. Ale či v historickom, či v synchronnom pohľade, všade je, dúfam, prítomná snaha preniknúť k tým všeobecným, typickým a základným črtám analyzovaných javov.

V roku 1996 vyšla vaša Teória vlastného mena, neskôr jej nemecký preklad a v roku 2009 vyšla v Matici slovenskej. Nemali ste potrebu neskôr niektoré svoje postoje revidovať, meniť alebo k nim niečo dodávať?

Povedal by som skôr, že som ich len prehľboval a upresňoval. Posledné matičné vydanie knihy uzatvára túto teóriu ako jej najpremyslenejšia formulácia, ku ktorej už nič nedodávam. Za dôležitý však považujem nemecký preklad tejto teórie, vďaka ktorému prenikla aj do zahraničia a je dosť citovaná, hoci jednotlivé národné onomastiky často uprednostňujú vlastnú, domácu onomastickú tradíciu.

Už pri pohľade voľným okom na zameranie príspevkov napríklad aj v našom časopise, postrehneme, že onomastika je veľmi populárna a že oslovuje mnoho mladých jazykovedcov, ktorí „surfujú na onomastickej vlne“. Čím si vysvetľujete tento záujem?

Myslím, že to súvisí s tým, že onomastické okruhy sú veľmi široké, nejde len o osobné mená, chotárne názvy, miestne názvy, názvy produktov a inštitúcií atď. V súčasnosti máme onomastickú tradíciu, teóriu aj metodiku. Niečo zapustilo korene a rastie. Určitý podnet prišiel aj vtedy, keď som sa snažil vyabstrahovať špecifické onymické príznaky a potom modelovať pomenovacie typy. Na základe toho bola potom možná aj porovnávacía onomastika, čo je ďalekosiahly zámer, ktorý prekračuje hranice jedného jazyka aj disciplíny. Myslím, že naša onomastika je na dobrej úrovni a znesie aj medzinárodné porovnania. Aj to motivuje ďalší onomastický výskum u nás a prepája príčinu s dôsledkom.

Myslela som na to, či sa to základné, napr. status vlastného mena nejako nemení, keď sa menia spoločenské podmienky? Aký je ich vplyv na status vlastného mena, ktorý sa posilňuje mimojazykovou autoritou rôznych značiek. Nepozorujete akúsi expanziu onymických objektov, a tým aj potrebu individualizovaného pomenovania?

Pozorujem a určite to má vplyv. Podstatné je aj to, že pomenovaný objekt treba rozpoznať a poznávať, osvojiť si vecný vzťah, ktorý symbolizuje. Status vlastného mena nevyplýva automaticky zo slovnej formy, ale z toho, do akej triedy vecí patrí jeho denotát. Preto sa zaradenie vlastného mena do inej triedy môže aj meniť podľa toho, ako sa mení okolitý svet a ako naň hľadíme. Jazyk sa vyvíja s nami.

Zaujímam by ma onymický status napríklad webovej adresy. Môžeme ho vnímať trebárs ako virtuálne toponymum alebo jeho status predurčuje niečo iné?

Proprium sa začína tam, kde je meno úradne alebo širším spoločenským úzom ustálené, kodifikované. Máte nejaký konkrétny príklad?

Povedzme našu domovskú adresu ústavu: www.juls.savba.sk

No, to by si zaslúžilo detailný pohľad a spracovanie. Teraz by som nerád improvizoval. Ale keď hovoríte, že to dlhodobo a ustáleno označuje miesto na internete, tak môžeme uvažovať o chrématonyme.

V časopise Slavica Slovaca v roku 2009 vyšiel váš článok Svetlá a tiene slovenskej onomastiky. Mohli by ste aj nám zopakovať, kde a na čom sa odrážajú svetlá a na čom tiene?

Ja som to, pravda, demonštroval na príklade slovenskej onomastiky. Za svetlo by som považoval dosiahnuté poznanie, ktoré preniklo do podstaty vecí, pomenovaní. Tiene vidím tom, že lúč tohto poznania je stále slabý. Nielenže to poznanie nevidieť u laikov, ale nevidieť ho ani v jazykovede! Ako príklad tam uvádzam heslo *antroponymia*, ktoré sa v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* vykladá ako náuka o vlastných menách ľudí. Ale to nie je pravda, *antroponymia* je sústava pomenovaní osôb, antroponym. Náuka o vlastných menách ľudí je *antroponomastika*. To znamená, že redakcii slovníka, ktorá je početná, pestrá aj kvalifikovaná, onomastická problematika vyklzla z rúk.

Je to síce nepríjemná chyba, ale hádam budete súhlasiť s tým, že Slovník súčasného slovenského jazyka ako celok patrí k žiarivému svetlu súčasnej slovenskej jazykovedy.

Áno, to určite áno. Ale aj žiarivé svetlo môže mať svoj tieň, tak som to myslel.

Vo Svetlách a tieňoch spomínate slovenskú onomastickú školu. Čo je základom tejto školy a kto okrem vás, ako tvorca teórie, by ju mohol reprezentovať?

Svoju školu aj nasledovníkov má predovšetkým Milan Majtán a už možno aj Jaromír Krško v Banskej Bystrici. Jedného času som myslel aj na Martina Ološtiaka, že by našu onomastickú líniu vedel posunúť. Ale on má veľmi široký záber. A tiež, čakáme, že vstanú noví bojovníci. (Úsmev). Vidím, že vstávajú, keď sa dívam, ako sa

zvyšuje počet príspevkov v zborníkoch z onomastických konferencií. Je však dôležité, aby mala slovenská onomastika silné osobnosti a inštitucionálnu základňu. A napokon, som rád, že mám pokračovateľa aj v rodine. Pokiaľ ide o poňatie vlastného mena v antickom a stredovekom myslení, pozoruhodnú prácu má aj môj vnuk Igor Haraj⁹.

Pristavme sa na chvíľu aj pri súčasnom stave slovenčiny, na ktorý, podobne ako na počasie, si vždy možno zahromžiť. Ako vidíte stav nášho spisovného jazyka a úroveň jeho používania?

Rozhodne by som stav jazyka nehodnotil ako havarijný alebo len negatívne. Samozrejme, úroveň poznania a používania spisovného jazyka je rozmanitá a keď sa sústredím len na negatíva, tak sa mi ježia vlasy. Ale to je zaujatý a jednostranný postoj. Len časť z veľkého celku. Nemôžeme si namýšľať, že dokonale poznáme a chápeme taký zložitý, mnohostranný, mnohofunkčný fenomén ako jazyk. Pozerať sa na to len z negativistického hľadiska nepokladám za správne. Ani vyťahovať z jazyka to negatívne a potom to zveličovať.

Jedným zo znakov dobrej úrovne hovorenej reči sa považuje výslovnosť mäkkého l, aj keď v jazykovej praxi sa realizuje obmedzene či oslabene a mnohí Slováci ho ani nemajú v úze.

To je pravda, ani ja ho nemám v úze (usmev). Pamätám sa ešte z internátov, že Stredoslováci hovorili to *l* tak, že nám to trhало uši. Nazdávam sa, že tvrdší variant tejto hlásky sa raz presadí aj v spisovnej slovenčine. Ja by som už teraz pripustil variantnú výslovnosť *l*.

Diskutuje sa aj o pravopise a zrušených výnimkách z rytmického krátenia typu bábkár, mliekár... po úprave Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1991. Tak ako si niektorí nevedia zvyknúť na l (najmä pred e, i), ktoré im nie je vlastné, tak si nevedia odvyknúť od výnimiek, ktoré majú vžitú. Myslíte si, že táto úprava pravidiel bola v súlade s jazykovou praxou?

Myslím, že to nebolo v súlade. S tým, čo je úzus a čo je bežné. A ten zásah do Pravidiel nebol vhodný. Ja som od Šurian, od Nových Zámkov. V mojom rodnom nárečí je napríklad *masso* s dvomi s. Hoci už tak nehovorím, ale v podvedomí to ešte mám. Podobne je to aj s týmito výnimkami. Norma by sa viac mohla priblížiť k úzu.

O profesorovi Horeckom sme vedeli, že sa celý život riadil imperatívom Nulla dies sine linea¹⁰. Máte aj vy nejaké motto, ktoré by vystihovalo váš životný postoj?

O tom som neraz uvažoval. Bude to trochu nadsadené, ale rád by som bol, keby som si mohol povedať: Non omnis moriar. Že nezomriem úplne a že niečo po mne ostane.

⁹ HARAJ, I.: *Vlastné meno v myslení antiky a stredoveku*. Martin: Matica slovenská 2011.

¹⁰ Ani deň bez čiarky.

Pekné. Aj keď dojem neznamená argument, dovoľím si povedať, že pôsobíte trochu ako Kristián, z ktorého cítiť distingvovanosť a noblesu „starých dobrých čias“. Ibaže sa so mnou nerozprávate cez paraván ako jeho predstaviteľ Oldřich Nový. Pôsobíte veľmi sviežo. Máte nejaký svoj návod na vitalitu?

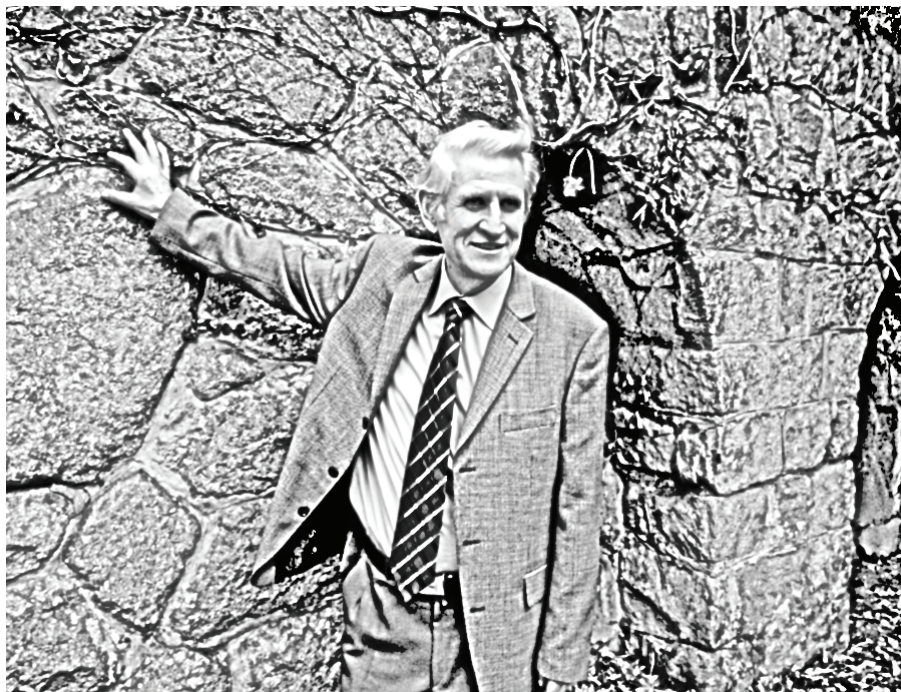
Návod žiadny nemám. Len stále uvažujem, domýšľam, čítam, vnímam... a to ma drží v každodennom tempe. Aj keď raz treba prestať. A ten čas sa približuje. Človek po deväťdesiatke predsa len už nemá sil ako sedemdesiatročný „mladík“.

Je niečo, čo by ste chceli odkázať čitateľom Slovenskej reči?

Že dovtedy nebude dobre v našej spoločnosti, kým si každý nenájde čas na vlastné uvažovanie, poznanie a poznávanie. Kým celú pozornosť nestrhnú periférne javy, ale bude sa dbať na kultúrnu a vedeckú produkciu. Aby nové veci boli opísané a zhodnotené. Aby sa písalo a vedelo, o čom sa píše, hovorilo o tom a polemizovalo. Lebo to znamená žiť a držať krok s prítomnosťou.

ZMYSEL IDEÁLU JE NEŽNÁ AJ KRUTÁ TÉMA

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Jurajom Dolníkom

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Jurajom Dolníkom

Profesor PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (nar. 20. 8. 1942 v Irse), je najvýraznejšou ideotvornou osobnosťou slovenskej jazykovedy vo výskume súčasného jazyka a teórie jazyka. Na Katedre slovenského jazyka FF UK v Bratislave učí študentov a doktorandov v kurzoch lexikálnej sémantiky, všeobecnej jazykovedy, lingvistickej metodológie, kulturológie a teórie komunikácie samostatne a kriticky myslieť. V JÚLŠ SAV, v oddelení súčasného jazyka, sa podieľa na riešení koncepčných a metodologických otázok jazyka a jazykovedy v rámci grantových projektov. Dlhé roky aktívne pracuje nielen v redakcii časopisu Slovenská reč, ale aj v redakcii Jazykovedného časopisu a českého periodika Slovo a slovesnost. Jeho predsedníctvo v spoločnej odborovej komisii pre doktorandské štúdium vo vednom odbore slovenský jazyk, ako aj vo filologických vedách a vedách o umení, ovplyvňuje smer, štýl a hodnotovú orientáciu súčasného i budúceho uvažovania a písania o jazyku na Slovensku.

Architektúru ideí J. Dolníka najvýraznejšie reprezentujú principiálne a syntetické diela ako *Lexikológia* (2003), *Princípy jazyka* (spoluaut. J. Mlacek a P. Žigo), *Všeobecná jazykoveda* (2009) a *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu* (2010). Rozličným aspektom jazyka a vzťahom medzi jazykom a jeho používateľmi sa venuje v prácach *Súčasná slovenčina a jej problémy* (2007), *Jazyk a kultúra* (2009),

Používanie jazyka (2010, spoluaut. O. Orgoňová), *Jazyk – človek – kultúra* (2010) alebo *Sila jazyka* (2012). O mimoriadnej produktivite autora a o jeho zaujatí dynamikou vývinu jazyka v kontexte jeho používania svedčia najnovšie práce z roku 2018 *Jazyk v sociálnej kultúre* a *Jazyk v pragmatike*. Inicioval, koncepčne a editorsky „zastrešil“ kolektívne dielo *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (2010). Ako architekt ideí považuje za dôležitú aj kritickú reflexiu a rekonštrukciu existujúcich konceptov v našom jazykovednom diskurze, ktorá sa môže zdať „búraním chrámov“ – napríklad pri výklade bohemizmov v súčasnej slovenčine, jazykových stereotypov alebo pri identifikovaní kultových objektov v slovenskom jazykovom prostredí.

Vo väčšom rozsahu a možno radšej sa však J. Dolník venuje zakladaniu rozličných nových „stavebných kameňov“ pre alternatívne teoretické konštrukty chápania jazyka v jeho prirodzených vzťahoch medzi systémom jazyka, jednotlivcom, jazykovým kolektívom, jeho kultúrou, kultivátormi a vedou (jazykovedcami). V týchto súvislostiach nastolil koncept jazykového systému ako kognitívnej reality (2003), koncepciu prirodzenej morfológie spisovnej slovenčiny (2005), jazykovej komunikácie ako asimilačno-akomodačného procesu (2006), koncept egolingvistiky (2008), koncepčný rámec jazykového poradenstva (2009), princíp orientačnej hodnotovej preferencie u používateľov jazyka, xenolingvistiky (2011), sociovedeckej komunikácii a xenosituácii (2015) a mnohé iné motívy a výzvy, ktoré čakajú na ďalšie rozpracovanie. Na to však, ako prízvukuje J. Dolník v *Teórii spisovného jazyka*, treba mať vlastné stanovisko, ktorého základné súradnice a stavebné zložky sa odvíjajú od toho, ako vnímame vzťah medzi reálnym a ideálnym v skúmanom objekte. Pretože to ideálne má základ v reálnom a, naopak, to reálne potrebuje nachádzať v ideálnom (v ideách a ideáloch) svoju perspektívu.

J. W.: Pán profesor, tento rozhovor je motivovaný predovšetkým vašim životným jubileom¹, ale práve u vás je ťažké predstaviť si, že by jeho pripomenutie malo byť niečím iným než oslavou tvorivej práce na poli jazykovedy a slovenskej reči v jej najklasickejšom médiu – Slovenskej reči. Pred 28 rokmi tu vyšla vaša prvá štúdia Vzťahy medzi významami v polysémických slovách², kde ste definovali a vymedzovali vzťahy jednotlivých sém viažucich sa k jednej lexéme. Pamätáte sa na tento článok aj v kontexte jeho kauzálnno-dôsledkových súvislostí (čo mu predchádzalo, prečo práve polysémia, či vzbudil ohlas a aký?) A ďalej: Je nejaký rozdiel medzi tým, čo vás profesionálne zaujímalo vtedy a zaujíma dnes? V čom by ste videli tento rozdiel, ak predpokladáme, že sa v priebehu takmer 30 rokov menil jazyk, ale aj skúmajúci subjekt a výsledok jeho reflexie?

J. D.: Na tú štúdiu si pamätám veľmi dobre, lebo som ju využil aj v kompendiu *Lexikológia*, ktorá vyšla prvý raz v roku 2003. Verejne som vstúpil do lingvistiky prácou o lexikálnom význame, takže záujem o viacvýznamovosť bol logickým krokom v postupnosti poznávania lexikálnej sémantiky. Vtedy sme boli napojení najmä na vyspelú sovietsku lexikológiu a náuku o znaku a usilovali sme sa o to, aby sme na tej

¹ 70 rokov v r. 2012.

² Slovenská reč, 1987, č. 6, s. 329 – 337.

úrovni opísali aj lexikálne jednotky v slovenčine, a sám som sa pokúšal o posunutie lexikálnosémantickej teórie.

Tá štúdia sa hneď dostala do odborného komunikačného obehu, lebo slovo bolo v tom období atraktívnym predmetom výskumu (aj) slovenskej jazykovedy. Aj moje lingvistické uvažovanie bolo v tom období v područí kategórií systém, štruktúra, zákonitosť, funkcia, jazyk a reč, ale najmä pod tlakom skúseností z pedagogického narábania s jazykom som pocítoval a nesmel som si aj uvedomovať, že čosi tu celkom nesedí. Vedecky sme opisovali jazyk, ale opisom sme si ho vlastne konštruovali, považujúc za samozrejmé, že identifikujeme skutočný jazyk. Na reálny jazykový život sme hľadali cez tento konštrukt, jazyk sme nehľadali v živote jeho nositeľov. Paradigma nepustila.

Teraz sa, samozrejme, dívam na veci inými očami a z inej perspektívy. Začalo sa to tým, že som si s plnou vážnosťou položil otázku zmyslu nekonečných analýz a opisov jazykových štruktúr a ich funkcií a nedokázal som na ňu nájsť uspokojivú odpoveď. Prišiel som k záveru, že sa treba posunúť k vysvetľovaniu jazyka, a tak som sa vydal na dráhu explanačnej lingvistiky, ktorá ma najprv priviedla k logicky orientovanej explanácii, ale čoskoro som pocítil potrebu konfrontácie s interpretačnou explanáciou, ktorá čoraz viac ovláda sociálno-kultúrne vedy. To si však žiadalo vstúpiť do sfér týchto vied, vied zameraných na človeka, spoločnosť a kultúru a pozorovať jazyk v tomto kontexte. A tu som našiel pre seba aj zmysel poznávania jazyka: prostredníctvom poznávania jazyka vnikáť do tajov ľudskej duše a ducha mikro-makro- aj superkolektívov a potom z tejto perspektívy vyvodzovať závery pre praktickú duchovnú činnosť a prax.

Kým na začiatku svojich výskumov som sa upriamoval na jazyk, pričom jeho používatelia boli v úzadí myslieť si, že takto ho môžem najlepšie opísať a vysvetliť, teraz je v popredí jazyk vnímaný, prežívaný, hodnotený, reflektovaný jeho používateľom ako psychologickou aj sociálnou bytosťou.

Vaše práce sú všeobecne známe. Málo sa však vie o začiatkoch vašej profesionálnej cesty k jazykovede, o tom, kedy a čo podnietilo váš záujem o jazyk a jeho skúmanie. Nie je bez zaujímavosti (a vaše štúdie naznačujú, že asi ani bez relevancie), že jazykové prostredie a najbližší ľudia determinujú jazykové (po)vedomie, formujú rôzne druhy sociálnych aj individuálnych štandardov, podnecujú vnímanie a intelektuálne smerovanie jednotlivcov. Mali ste nejaký vzor, autoritu, ktorá vzbudila ten záujem o jazyk a viedla vaše kroky alebo ste vždy viac kráčali sám, nezávisle a intuitívne vlastnou cestou?

Táto otázka vyvoláva vo mne spomienky na hodiny slovenského jazyka na základnej a strednej škole. Mal som dobrých učiteľov slovenčiny, ale môj vzťah k predmetu slovenský jazyk bol takpovediac formálne pozitívny. Dostával som výborné známky, a tak som mal tento predmet rád, ale nebol to naplno prežívaný vzťah, lebo môj žiacky inštinkt mi našepkával, že to, čo sa učím, má v sebe príliš veľa samoučelného. Na vine neboli moji pedagógovia, ale štandardizovaná predstava o obsahu tohto predmetu, ktorú živila tradičná jazykoveda, teda „didaktická paradigma“.

Spomínaná otázka zmyslu musela vo mne driemať už v školských laviciach. Žiaľ, táto predstava sa nevytratila a „paradigma“ naďalej prekvitá.

Čo podnietilo môj záujem o jazyk? Metodika nemeckého jazyka. Ako germanista som učil tento jazyk a v tom období som zistil, že o metodike sa dosť veľa píše, ale v knihách a článkoch mi chýbali jazykovedné základy metodiky a uvedomoval som si, že metodika bez pevného odborného fundamentu je pekná strecha na veľmi tenkých múroch. A tak som viac zaostřil svoj pohľad na jazykovedu (moja diplomová práca bola o nemeckej literatúre). A keď sa už v niečom začnete dobre orientovať, už sa tam udomácnujete. Začal som sa dívať novými očami na jazykovedné práce s preferenciou autorov, ktorých som vnímal ako mysliteľov. Boli medzi nimi mnohí zahraniční veľikáni, ale aj naši znamenití, rozhladení lingvisti, ako profesori E. Pauliny, V. Schwanzer alebo J. Horecký. Pri recepcii ich prác som odhaloval svoje dispozície, ktoré určili smer môjho pohybu v jazykovede. V ich duchovnej atmosfére sa presadzoval môj sklon k teórii. Niekedy má význam v danom okamihu bezvýznamná epizóda. Spomínam si na skúšku u profesora Paulinyho z historickej gramatiky. Postrehol, že sa mi menil prejav temperamentu, keď som po opakovaní údajov o historických zmenách vo fonológii a morfológii – na študentský spôsob – rozvíjal svoje predstavy o ich príčinách, a len tak mimochodom poznamenal: „Vidím, že máte radšej teóriu“. To bolo všetko, ale ja som to zrejme prežíval ako povzbudenie, že teda môžem a mám zostať pri tomto sklone. Neskôr ma veľmi povzbudzoval profesor Horecký.

Ak je na začiatku vedeckej dráhy vnímavý jednotlivec, bude sa v konečnom dôsledku nejako odlišovať profesor narodený v maďarskej Irse od profesora narodeného v Lučenci, vo Vrútkach, v Bratislave alebo v Erdeviku? Alebo inak – vplyva pôvod a výchova človeka v určitom jazykovo-kultúrnom prostredí na hodnotovú orientáciu a premieta sa do jeho odborných postojov? Alebo – vašimi slovami – aké procesy, okolnosti a detaily jazykovo-kultúrnej štandardizácie vo vašej mikrosociete mali vplyv na spôsob vášho uvažovania? Nesiete si vo svojej kariére niečo špecifické, čo by nám tento spôsob priblížilo a vysvetlilo? (Môže byť napr. drop veľký motiváciou štúdia germanistiky?)

Či tie faktory mali vplyv na spôsob môjho uvažovania? Zaujímavá otázka. Keďže na Slovensku som sa ocitol ešte v predškolskom veku, miesto narodenia nehralo v mojom živote významnú rolu. Rozhodujúce formujúce obdobie som prežil na Žitnom ostrove neďaleko Bratislavy. Na rovine. Tam sa vo vás silnejšie prebudzuje túžba vidieť okolie zvrchu, chlapčenský sen vzniesť sa do výšky. Nížina zrejme podporovala dozrievanie môjho sklonu k družicovému videniu sveta. Ale asi to nebol jediný podporný faktor. Nie som nositeľom nárečia, vrstaval som priamo do spisovnej slovenčiny, do „nad“-stavbového jazyka, v jazyka „nad“ nárečiami. Keď som počúval Slovákov hovoriacich nárečím, bol som „nad“ nimi, vnímal som ich akoby zhora. A pôsobila, prirodzene, aj sila bezprostredného sociálno-kultúrneho prostredia, v ktorom – metonymicky povedané – dominovala komunikácia o každodennom chlebe, teda o „prízemnosti“ – a je tu znova túžba odpútať sa, dostať sa „vyššej“ sféry.

A tak sa stalo, že keď som začal študovať na vysokej škole, mentálne som sa správal ako na „vysokej“ škole, na ktorej sa má pestovať myslenie opreté o výskové vnímanie sveta. Z výšky vidíte kontúry objektov, ich rozmiestnenie, nerušia vás detaily, objavujete takpovediac globálne súvislosti a vyvodzujete z nich závery, aby ste sa potom pozreli aj na detaily, ale už v spätosti s poznanými súvislosťami. A tak prídete možno aj na to, aká súvislosť je medzi dropom veľkým a štúdiom germanistiky (ale moja voľba germanistiky bola len náhoda).

Kultivoval sa vo mne spôsob uvažovania, ktorý by som nazval dištančný realizmus: dištancuj sa od reality tak, aby si jej skutočne rozumel. Zdanlivý paradox. Pravda, dnes si veľmi dobre uvedomujem potrebu neustáleho udržiavania primeraného pomeru medzi sledovaním detailov a pozorovaním objektov z poschodovej perspektívy.

Pred desiatimi rokmi v medailóne k vášmu jubileu S. Ondrejovič³ uviedol, že konkrétnymi osobnými inšpiračnými zdrojmi boli pre vás V. Schwanzer a J. Horecký, ktorých mladší kolegovia poznajú už len z ich prác. Čím vás tieto osobnosti zaujali a ovplyvnili? Inšpirovať k niečomu môže aj text autora, ktorého osobne nepoznáme. Myslíte si, že je dôležitý bezprostredný kontakt s autoritami alebo stačí kontakt s ich ideami, ktoré si niekde prečítame? A potom aj: ktoré výzvy sú naliehavejšie – tie z domáceho alebo zahraničného diskurzu?

Už som spomínal osobnosti. Povedal som, že v konfrontácii s ich duchovným svetom som začal prežívať a potom si aj uvedomovať vlastné dispozície. Nešlo ani o to, že ma inšpirovali, čo mám skúmať, ako mám na to ísť, akú metodológiu si mám osvojiť, ale skôr o to, že som u nich našiel oporu na posilnenie mojej počiatočnej utlmenej predstavy o poznávaní jazyka. Ako som už naznačil, bola to predstava mysliteľského zaobchádzania s jazykovým svetom. Posilňovanie tejto predstavy bolo postupné, každý návrat k ich prácam bol novým povzbudením, aby som sa jej nevzdával, pretože som narážal na tlakové otázky, ako „Je to ešte lingvistika, čo robíš?“ „Nie je to príliš abstraktné?“ „Dá sa rozumieť tomu, čo píšeš?“ a pod.

Oporu som našiel, samozrejme, aj v prácach zahraničných lingvistov a nelingvistov mysliteľského typu, námatkovo (tento „nesprávny“ výraz používam vedome) spomeniem V. A. Zveginceva, J. D. Apresjana, psychológa N. N. Leontieva, V. Mathesia, N. Chomského, G. Lakoffa, W. von Humboldta, L. Weisgerbera, sociológa N. Eliasa, filozofa J. Habermasa, antropológa C. Geertza alebo kulturológa H. P. Hansena. Dôležitejšie ako osobné styky sú duchovné kontakty, pri ktorých pociťujete, že ste spätí s ľuďmi, ktorí sú takrečeno ontogeneticky nastavení na zápas o porozumenie svetu. A už ako pedagóg a školiteľ sa usilujete o šírenie toho, čo je plodom tejto nastavenosti, s nádejou, že niečo vyklíči. Keď si premietnem osobné styky s významnými mysliteľmi, v prvom rade si vybavujem nejaké nepatrné epizódky, ktoré ale zanechajú vo vás živý ohlas. Už som spomenul skúšku u profesora Paulinyho, ale prichádza mi práve na um stretnutie s profesorom J. Vachkom, predstaviteľom mladšej generácie Pražskej školy, ktorému

³ ONDREJOVIČ, S.: Jubileum profesora Juraja Dolníka. Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 1, s. 49 – 51.

som položil otázku so suverénnym použitím výrazu homeostáza systému. Pri odpovedi len tak v zátvorke povedal, že on má problémy, keď má vysvetliť svoju predstavu rovnovážnosti v systéme, ale pre mňa to bolo také zasadenie chrobáka do hlavy, ktoré ma už nepustilo – neustála kritická reflexia jazykového systému.

Na pozadí stále ostáva aj otázka, ako ste sa dostali k teoretickej jazykovede, ak vieme, že ste po vysokoškolských štúdiách (1959 – 1964) vyučovali nemecký jazyk na stredných školách na Považí a neskôr na Vysokej vojenskej technickej škole v Liptovskom Mikuláši. Čomu vďačíme, že ste neostali pri vyučovaní, prekladoch a tlmočení niekde na severe krajiny, ale ste prišli do Bratislavy (1985) na FF UK, katedru slovenského jazyka? Vnímali ste to ako návrat po 19 rokoch učiteľskej praxe mimo centra alebo to bola diskontinuitná udalosť a všetky väzby bolo treba utvárať odznova?

Každý má svoj duchovný svet a súčasne prežíva realitu praktického života. Buď sa poddáte tyranii praxe, alebo skôr či neskôr sa vzopriete, aby ste naplňali tušený alebo aj uvedomovaný zámer vašej duše. Ja som sa vzoprel a využil som šancu na návrat do môjho študentského prostredia. Nadväzovať som mohol len na spomínanú predstavu o „vysokej“ škole – tu som ju mohol naplno realizovať. Ale neuniká mi ani užitočnosť skúseností z „mimo centra“. Vidím to tak, že pôsobenie na viacerých pracoviskách bolo pre mňa až prekvapivým vkladom do kultivovania mysle. Raz darmo, duch potrebuje na realizáciu svojej potencie stimuly, nielen z vlastného sveta, sveta jeho výplodov, ale aj zo sveta sociálnej praxe, z každodenného styku s kultúrnym prostredím. Čím viac stimulov z rozmanitých prostredí, tým lepšie.

Považujem to za priazeň osudu, že mi predurčil takú kľukatú dráhu. Pri sebareflexiách často objavujem nepredvídateľnú súvislosť medzi vzdialenou, ale nejakou spracovanou skúsenosťou a invenciou. Napríklad veľmi užitočná je pre mňa skúsenosť z učenia nemčiny. Keď uvažujem o spisovnej slovenčine takpovediac prežívane, teda nielen verbálne, vnímam rozdiel medzi mentálnym zaobchádzaním s cudzím jazykom a materčinou. Všimli ste si, že často sa podávajú poučenia o spisovnom jazyku ako pre cudzincov? Napriek tomu, že racionálne každý oddelí cudzie jazyky od vlastnej reči.

Pôsobili ste aj v zahraničí – 6 rokov v Nemecku na Humboldtovej univerzite v Berlíne a 5 rokov v Maďarsku na Katolíckej univerzite K. Pázmánya v Pilišcabe. Čo vám dala táto zahraničná skúsenosť? Nebolo v nemeckom či maďarskom systéme vzdelávania všeobecne alebo v osnovách k štúdiu jazykov niečo užitočné a inovatívne, čo by ste považovali za dobré uplatniť aj na našich univerzitách? Ako vedúci Katedry slov. jazyka na FF UK v Bratislave ste na to možno mali priestor aj príležitosť. Podarilo sa vám niečo zo zahraničnej pedagogickej skúsenosti zaviesť aj u nás?

Keď som prišiel na Humboldtovu univerzitu, práve ju transformovali: univerzita východnej proveniencie sa menila na západný typ. Hneď musím povedať, že to nebol prechod od mínusu k plusu, ale jednoduché jej prispôbenie západonemeckým univerzitám. Z môjho pohľadu to nebolo bezproblémové ani z odborného hľadiska, ale

čo sa mi pozdáva v tom univerzitnom systéme, je udržiavanie stability a kontinuity. Žiaľ, my „pružnú stabilitu“ poznáme len z teórie spisovného jazyka, lebo v našom systéme vládne stabilná nestabilita, a teda aj kontinuálna diskontinuita. Toto som ako vedúci katedry, pravdaže, nemohol ovplyvniť. Čo som mohol, to bola stabilizácia vzdelávacej filozofie katedry a udržiavanie vzdelávacej kontinuity v jej duchu. Heslovite: ide o mysliteľské vzdelávanie. Ešte pred zavedením trojstupňového štúdia s kreditmi prijala katedra premyslený systém nadväzných predmetov s vyústením do koncepcnej štátnej skúšky. Tento systém som neodporoval v zahraničí, skôr to bola reakcia na to, čo sa mi tam nepozdávalo.

Skrátka, tamojšia skúsenosť ma stimulovala k opozičnému uvažovaniu a konaniu. Ale pochopil som význam stability a kontinuity, teda pestovania vlastnej univerzitetnej kultúry podloženej tradíciou náročnosti. Nuž ale presadzujte náročnosť v spoločenskom prostredí, v ktorom náročnosť je necnosť. Na Katolíckej univerzite v Piliščabe som v praxi spoznal, ako vyzerá skutočný kultivovaný vzťah medzi pedagógmi a študentmi. To sa ale prevziať nedá, lebo tam to má korene už vo výchove na nižších stupňoch vzdelávania – vládne tam stabilita a kontinuita.

Počas celej vašej pedagogickej praxe prichádzate do kontaktu so študentmi, dôverne a detailne poznáte problémy vysokoškolskej pedagogiky, koncepcne prispievate do osnov vysokoškolského a postgraduálneho vzdelávania a udržiavate medzigeneračnú kontinuitu slovenskej jazykovedy. V čom vidíte podstatný rozdiel medzi súčasnými študentmi slovenského jazyka, ich možnosťami, prístupom k štúdiu, ambíciami... a medzi predchádzajúcou generáciou (či generáciami?) poslucháčov?

Poviem to hутne. Predchádzajúce generácie mali jasno v tom, že štúdiom slovenčiny sa pripravujú na svoje povolanie, kým súčasní študenti študujú s vedomím, že sa pripravujú na rozmarný trh práce, ktorý nie je obmedzený hranicami krajiny. Nedá sa to posudzovať z pozície, či minulí študenti boli lepší, alebo horší ako súčasní. Dnešní sú zvýhodnení bezproblémovým stykom so svetom a prístupom k informačným zdrojom, čo, pravdaže, má aj záporné stránky, ale pozitíva prevládajú. A prispôsobujú sa, prirodzene, súčasným životným podmienkam. Pozorujem, že im nejde ani tak o povolanie, ale skôr o získanie univerzitného diplomu, ktorý – ak spoja s ovládaním angličtiny, resp. aj iných cudzích jazykov a pripoja počítačovú zdatnosť – im viac otvorí dvere do sveta práce bez ohľadu na to, za čo je diplom.

V minulosti sa študent viac sústreďoval na budúce povolanie, v tomto bol vyhranenejší, cieľavedomejší. Nie je to plus ani mínus, jednoducho ekonomicko-spoločenské prostredie riadilo a riadi jeho správanie a konanie. Samozrejme, naďalej platí, že študenti sa rozvrstvujú, takže aj dnes mám do činenia s výbornými, nadanými jednotlivcami, so štandardnými aj podpriemernými. Iná otázka je, čo sa deje s talentmi po skončení štúdia. Čo ma najviac trápi, je, že deformované slovenské univerzitné prostredie deformačne vplýva aj na nadaných študentov, takže musia mať navyše aj ďalší talent a poriadnu porciu zdravého fanatizmu na to, aby si uchránili rovnú chrbticu.

Máte sformulovaný nejaký kategorický imperatív vo svojej vedeckej či pedagogickej práci – niečo, čo nevyhnutne musí poslucháč poznať, čo musí obsahovať vedecký text, aby bol akceptovateľný a mohol sa zaradiť do odborného diskurzu? Kedysi existovalo trivium a jeho ovládanie bolo predpokladom na formovanie nadstavby, rozvíjanie vlastných ideí a konceptov. Dnes sa zdá, že rozvíjanie vlastných ideí sa od študenta očakáva paralelne, alebo dokonca skôr ako absorbuje elementárnu znalostnú bázu – či už je ním poznanie teórie jazyka, jeho histórie, poznanie domácej jazykovednej produkcie, svetových výskumných trendov v predmetnej oblasti... Aké zásady dnes vštepujete svojim poslucháčom, ktorí sa chcú ďalej profesionálne venovať slovenskému jazyku?

Už som spomenul svoju filozofiu mysliteľského vzdelávania. Vychádzam z toho, že každý môj študent je potenciálny mysliteľ a univerzita mu má ponúknuť možnosť na realizáciu tejto potenciality. Za základ mysliteľského vzdelávania považujem rozvíjanie schopnosti na reflexiu vlastného mentálneho stavu a vlastných mentálnych aktív so zreteľom na štúdium daného odboru.

Hlavnou riadiacou zásadou je sústavne kontrolovať sám seba, či nezotrávam pri pohodlnom reprodukčnom štúdiu, či vyvíjam dostatočnú vôľu prekonávať seba-obmedzovanie jednoduchým osvojovaním si poznatkov z odbornej literatúry, či rozvíjam svoju interpretačnú kompetenciu tak, aby som nachádzal zmysel študovaných textov, či dokážem klásť otázky, pochybovať o tvrdeniach a hľadať protiargumenty, či som pripravený na hodnotenie toho, čo študujem, z rozličných hľadiska a pod. Skrátka, ide o princíp permanentnej sebareflexie.

Vo vzťahu k odbornému zaobchádzaniu so slovenským jazykom z toho vychádza zásada uplatňovania kritického myslenia o tradovaných poznatkoch, ich preverovania so zreteľom na súčasný stav lingvistické poznávania a súčasné podmienky fungovania jazyka. Táto zásada si žiada kvalitnú teoreticko-poznávaciu a metodologickú prípravu, schopnosť konfrontovať paradigmy a metodológie, termíny, pojmy odlišnej poznávacej proveniencie a rozvíjanie intelektovej spôsobilosti na ich zhodnotenie a kvalifikované rozhodovanie. Čo má byť študentovi slovenského jazyka extrémne cudzie, je, aby jednoducho nepodliehal mechanickému opakovaniu zafixovaných pravidiel, poučiek, povestných „zákonitostí“, ktoré potom povýši na kamenné kritériá poznania a hodnotenia. Aby nerozširoval rad slovenčinárskych fundamentalistov.

Na stránkach časopisu Slovenská reč⁴ ste na začiatku nového milénia komentovali Súčasnosc a perspektívy slovakistiky na FF UK v Bratislave (slovakistika na FF UK si pripomínala 80 rokov svojej existencie). Ak som sa pýtala na elementárnu znalostnú bázu, teraz by ma zaujímalo ako postupom času vidíte „to niečo navyše“, ktoré ste považovali za dôležité v súvislosti s dynamikou vývoja trhu práce a uplatnenia vašich absolventov. Riešenie ste videli v zladení prípravy študentov s ich potenciálnou mobilitou na trhu práce, prihovárali ste sa za intelektualizáciu štúdia a posilňovanie abstraktného myslenia v didaktickom procese. Máte dnes nejakú spätnú väzbu, že sa táto snaha neminula účinkom, že vyššia kvalita vzdelania sa premieta do profesionálnej satisfakcie absolventov?

⁴ Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 3, s. 153 – 157.

Už som spomínal, že študenti sa správajú inteligentne, keď sa prispôbujú daným ekonomicko-spoločenským podmienkam. Môžem ešte dodať, že ich príprava v duchu mysliteľského vzdelávania smeruje aj k tomu, aby boli nastavení aj na aktívne zasahovanie do podmienok, aby sa im nielen prispôbovali, ale ich aj menili pod kontrolou otázky, ako vplývajú tieto podmienky na neustálu humanizáciu človeka. Od roku 2002, ktorý spomínate, sa okolnosti, samozrejme, nezmenili. A nezmenilo sa ani moje presvedčenie, opreté o skúsenosti a poznávanie životnej reality. Bezprostrednú spätnú väzbu mám od študentov, ktorí už absolvovali doktorandské štúdium, resp. práve sú na treťom stupni štúdia. S uspokojením môžem povedať, že sa formuje veľmi zdatná generácia lingvistov, ktorá nemá odborný ani vôľový problém vstúpiť do výskumnej sféry vysokej úrovne. Do cesty sa im stavia iný problém: existenčný. Keď si musíte zabezpečovať svoju existenciu činnosťami za hranicami vlastnej práce, vaša vedecká aktivita môže len utrpieť.

Okolnosti, ktoré ovplyvňujú rozhodnutie študentov „zostať v odbore“ ste vtedy označili ako „krajne nepriaznivé“ – myslíte si, že terajšie okolnosti sú priaznivejšie, že sa podarí udržať generačnú kontinuitu jazykovedného výskumu a posunúť jeho úroveň smerom k vysokému európskemu štandardu?

Neobávam sa, že nemáme generáciu na „vysoký európsky štandard“. Otázkou však je, ako dokážu odolať spomínanému deformačnému vplyvu vysokoškolského a vôbec spoločenského prostredia, v ktorom výkonnosť a hodnota pracovných výsledkov vyžadujúcich nadanie a plné nasadenie svojich síl, ustúpili pred rýchlokariérou vydláždzenou rafinovanými spoločenskými hrami. Pravda, tu už vstupujeme do sféry životnej filozofie. Buď prijmete normalizovanú filozofiu doby, alebo máte na krku balvan problémov. Zoberte si len heslo súčasnej doby „Kto chce niekým byť, musí sa vedieť presadiť“, ktoré vtĺkajú deťom do hlavy už v materských školách ako jednu z fundamentálnych maxím myslenia a konania. Kto má v sebe len zrnko ducha humanizmu, musí byť z tohto vulgárnopragmatického individualistického postoja k sociálnemu svetu zdesený. Ale je to normalita, súčasť kultúry dneška. Náš nadaný študent, či si to uvedomuje, alebo nie, stojí pred rozhodnutím, či má prijať túto filozofiu „úspechu v živote“, alebo sa jej vzoprie bez šance naň. V druhom prípade jeho vyhlídkou je, že bude mať síce úspech bez úvodzoviek, ale na výslni budú tí úvodzovkári so všetkými implikáciami (výhodami).

Svojim terajším študentom pripomínate, že práca humanitných vedcov sa nedá kvantifikovať a mechanicky previesť na jediného spoločného menovateľa (napríklad počtu citácií za sledované obdobie, počtu autorských hárkov alebo počtu absolvovaných konferencií) a hodnotiť cez scientometrické údaje, ktoré viac vyhovujú exaktným vedcom. Vy sám pritom dlhodobo patríte medzi najcitovanejších slovenských jazykovedcov doma i v zahraničí s mimoriadne bohatou produkciou. Študentov však utešujete, že zmyslom vedeckej práce je predovšetkým obohatenie človeka, obohatenie jeho poznania všeobecne. Neprotirečí to vašim vyjadreniam o pragmatickom prístupe k výberu predmetu odborného zamerania a profesie absolventov humanitných smerov?

Už som použil spojenie humanizácia človeka. So študentmi si pravidelne kladiem otázku zmyslu existencie jazykovedy, a teda aj štúdia tohto odboru. Otázka sa vzápätí zovšeobecniť a uvažovanie sa týka zmyslu humanitných vied. Odpoveď sa odráža od ťažko spochybniteľnej tézy, že tieto vedy sa konštituovali na systematickú interpretáciu permanentne reprodukovanej humanizačnej potreby človeka. Túto potrebu musel človek pociťovať hneď v začiatkoch svojej civilizačnej dráhy, keď začal využívať a rozvíjať svoju umovo-rozumovú kapacitu tak, aby si zlepšoval svoje životné podmienky a prekonával svoje biologicky dané obmedzenia. Ako sociálna bytosť musel prežívať a chápať, že technický pokrok ho síce vzdáľuje od „primitívneho“ prírodného stavu, ale len čiastočne naplňa jeho prírodou určené poslanie: rozvíjať duchovný potenciál, ktorý mu príroda darovala, v duchu harmónie intelektu, citu a vôle.

Odhadnete, koľko používateľov jazyka pripustí, že obohacovať sa je možné aj poznávaním? Netreba predsa len uvažovať napr. o premenách axiologickej kompetencie ľudí a o posune pozitívnych hodnôt od ideí smerom k matérii? Ste v tomto stále optimista?

Humanitné vedy sú v službách tohto posolania a kto sa rozhodol vstúpiť do ich sféry, určite poslúchol hlas svojej intuície, ktorý mu nejako dával najavo, že v tejto sfére ho síce nečaká materiálne bohatstvo, ale život ho neukráti. Naopak. Pravidelne začínam prvé stretnutia so študentmi s výrokom, že aj keď našim predmetom je jazykovedná disciplína, nejde len o jazyk, o jeho poznávanie, ale aj – a to nielen ako len akýsi sprievodný jav – o to, čo môžeme spoznávať prostredníctvom poznávania jazyka: dušu človeka, duch kolektívu, svet kultúry, medziľudskú interakciu. Musia cítiť a potom si aj uvedomovať, že smerujeme k tomu, aby sa stali takými znalcami jazyka, ktorí majú jemný zmysel pre jeho používateľov a v ktorých dozrel vnútorný zrak zaostrený na ich sociálno-kultúrne prostredie. Vyzbrojení týmto zmyslom a zrakom majú po vstupe do života aktívne zasahovať do humanizačného diania v našej spoločnosti. Vyjadril som sa veľmi abstraktne, ale len preto, aby som v maximálnej skratke vystihol moje videnie zmyslu štúdia slovenčiny. Skúsenosť mi hovorí, že je to realistické videnie: vôbec nie je aktuálny posun „od ideí k matérii“.

Väčšina vedecky aktívnych ľudí považuje svoju prácu za intelektuálne dobrodružstvo – inak by ju nemohli vykonávať. Pri všetkej cieľavedomosti a pragmatizme člen odbornej komunity nevie predvídať, ako budú ostatní jej členovia reagovať na výsledky jeho práce, či získa ohlas a aký, či sa jeho idey prijímajú alebo nie, či hneď, alebo po rokoch, alebo vôbec. Je pre vás osobne cennejšie, ak sa vaše práce prijímajú bez výhrad, alebo ak sú predmetom polemiky, alebo ak sa stanú podnetom pre ďalšie rozvíjanie vašich teoretických východísk? A všeobecne – považujete slovenskú jazykovednú produkciu za dostatočne (a dostatočne kriticky) diskutovanú?

Doktorandov neustále nabádam k tomu, aby vyhľadávali príležitosti na kultivovanie diskusno-polemickú kompetencie, a tak položili základy budúcej tradície prirodzených odborných sporov, ktoré sú soľou poznávacieho pokroku. V našom prostredí jednoducho táto tradícia chýba, vytvorila sa opačná kultúra, kultúra vyhybania

sa normálnym konfrontáciám ako organickej zložky vedeckého života. Navodil sa diabolský synonymický vzťah medzi vedeckou polemikou a, jemne povedané, osobnou nežičlivosťou. Vnímam to ako závažný deficit slovenského lingvistického sveta, ktorý má jasný dosah na stav poznania, myslenia a dynamiky tohto sveta. Pestovanie kultúry odbornej samolúbosti nesporne súvisí aj so sklonom zotrvať v ohraničeniach vlastného horizontu, čo potom ľahko prechádza do neschopnosti vnímania iných horizontov. Tým sa vopred vylučuje možnosť akejkoľvek diskusie s nádejou na plodnosť. Jazykovedné konferencie u nás to bežne ilustrujú. Štandardne sa stretávame s diskusiami o margináliách, ale iba sviatočne o teoreticko-metodologických, esenciálnych alebo explanačných otázkach, ktoré zasahujú fundament sledovaných javov. V našom prostredí nemohli vyrásť ani zdravé šťuky, ktoré by rozčerili podozri-vo pokojný rybník. Nemám na mysli, pravdaže, oponentov za každú cenu, namietačov s touto diagnózou, ale odborníkov s citlivým kritickým nastavením na vnímanie jazykovednej produkcie, s argumentačnou schopnosťou spojenou s odbornou aj ľudskou empatiou.

Pri slove oponent sa žiada povedať nahlas aj to, že výrazným prejavom diskusno-polemickkej apatie nášho prostredia je oponentská konformita pri posudzovaní a ohajobe dizertačných prác. Vnímam to ako veľmi nebezpečný vírus, proti ktorému zatiaľ nemáme účinné sérum. Najhoršie na tom je, že sa ním ľahko nakazia lingvistickí adepti – stretávam sa s tým, že oponentský posudok v duchu skutočnej oponentúry považujú za nepriateľský akt. V posledných dvoch desaťročiach sa nám podarilo učebnicovo skriviť chrbticu nášho jazykovedného organizmu (pritom sa obávam, že nejde len o jazykovedu).

Viem, môžeme na to zareagovať otázkou: Prečo by mala byť jazykoveda na Slovensku výnimkou? Deformačné prostredie, o ktorom som hovoril, sa nemohlo nepreniesť aj do nášho užšieho sveta.

V uplynulých rokoch ste verejnosti ponúkli niekoľko zásadných monografií. Spomeňte aspoň Všeobecnú jazykovedu (Opis a vysvetľovanie jazyka, 2009), Teóriu spisovného jazyka (2010), Používanie jazyka (s O. Orgoňovou, 2011), Jazyk – človek – kultúra (2010) alebo kolektívnu monografiu Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny (2010). Naplnili tieto diela vaše očakávania? Aký máte pocit z ich prijatia slovenskou odbornou i laickou verejnosťou? Je spätná väzba tých, ktorým sú tieto práce adresované, dostatočná? Kedy môže byť vlastne autor publikácie spokojný?

Na poslednú otázku zrejme každý autor odpovie slovom nikdy. Z toho vyplýva, že musíte takto odpovedať, ak chcete, aby vás považovali za seriózneho autora. Keď takto odpovedám, nie je to formálne. Z rozličných dôvodov. Obmedzím sa na jeden. Prvotná spätná väzba býva taká, že Dolníkov texty sa nečítajú ľahko, sú príliš abstraktné a komplikované. Ktorý autor by nechcel, aby jeho texty sa vyznačovali príjemnou čítavosťou? A tak sa často zamýšľam aj nad tým, ako riešiť napätie medzi recipientskou atraktivitou a obsahom textu. Je to môj autorský problém. Nestrácam však zo zreteľa ani to, že v našom prostredí teória nad rámcom zovšeobecnení produktov

deskripcie nie je príliš obľúbený „žáner“. A čo je ešte horšie, uniká nám zmysel teórie. Nezriedka sa stretávam s výrokmí typu „Na čo je dobrá taká teória?“, „Tebe sa dobre teoretizuje, ale my musíme riešiť praktické problémy!“ a pod., čo ma veľmi zarmucuje, lebo také výroky naznačujú, že nemáme ujasnenú otázku úlohy teórie pri poznávaní.

Dobre to vidno aj v dizertačných prácach, v ktorých až tak kričí, že teoretická zložka sa do nej dostala ako nutné zlo, resp. vedecký ornament. Kto nevníma skutočný zmysel teórie, vyhýba sa jej, a tak sa utvrdzuje v nezájme o ňu a súčasne dusí svoju dispozíciu na jej sledovanie. Radšej sa poddávame kultúre deskripcie jazykových javov, vystačíme si úrovňou empirického poznania. Vo veci však vidím aj nádejné záblesky. Publikácie, ktoré ste spomenuli, čítajú aj moji študenti, interpretujú ich na seminároch a vtedy si najlepšie overujem ich čitateľnosť. Táto bezprostredná spätná väzba ma nabáda, aby som sa nevzdával pokusov o naddeskriptívne teoretické uchopovanie jazykových javov, lebo okrem toho, že posun v poznávaní sa bez nich jednoducho nekoná, predsa môžem počítať s potenciálnymi recipientmi v našom prostredí.

Naša komunita vás vníma ako výostného teoretika, vizionára a vedca, ktorý naznačuje cesty. Naznačí, vytýči, zadefinuje – a ide ďalej. Takto ste naznačili množstvo ciest, východísk, smerov a oblastí, ktorými sa slovenská jazykoveda a jej aktéri môžu vydať. Egolinguistika, otázky jazykového sebavedomia, rôzne princípy (napr. princíp orientačnej preferencie, jazykovej prirodzenosti), rôzne druhy kompetencií (axiologická, jazykovo-orientačná, interpretačná), rozličné procesy (dynamický intencný stereotyp, kultúrno-jazykové štandardy), jazyková inteligencia, rôzne aktuálne podnety (jazykové poradenstvo, xenoslovakistika, kultové objekty vo vede, sociovedecká komunikácia...). Čiastkové otázky a termíny sa možno objavajú aj v iných vašich prácach, ale väčšinou sa k napísaným a publikovaným veciam už nevraciate a prichádzate zase s niečím novým. Kde beriete inšpiráciu, ako prichádzate na to, čo je potrebné tematizovať?

Presnejšie povedané, je to tak, že na jednej strane mám svoju červenú niť – lexikálnu sémantiku a lexikológiu vôbec, teóriu spisovného jazyka, explanáciu jazyka, kulturologickú náuku o jazyku – a na druhej strane svoje kľukaté cestičky, ktoré ale smerujú k jednému cieľu: zobrazit' a vysvetliť jazyk ako silu, ktorá konštitučne zasahuje do existencie človeka a spoločnosti, pričom v povahe jazyka sa zasa odráža biológia aj psychika človeka a vlastnosti jeho sociálneho bytia. Len na prvý pohľad sa zdá, že sa k témam nevraciam. V skutočnosti píšem stále o tej istej téme, ktorá čaká na svoju veľkú syntézu. Ten čas ešte neprišiel, ale dúfam, že stihnem k nej dozrieť. Zdanie, že „skáčem z témy do témy“ (teraz nemám na mysli toho, kto moje práce pozná len z ich nadpisov, prípadne z prvotného orientačného čítania), evidentne je následkom toho, že ide o hľadanie súvislostí medzi jazykovými javmi na jednej strane a jazykovými a mimojazykovými entitami na strane druhej, ktoré sú skryté aj pred pozorným zrakom bádateľa. Často ide o súvislosti, ktoré človek nedokáže predvídať ani pri dlhšom pozorovaní jazykového sveta. Bežne síce vravievame, že všetko so všetkým súvisí, ale či sa nám napriek tomu nezdá viac spoločensky zábavné než seriózne hľadať súvislosť napríklad medzi nulovou morfémou, nahým kráľom z rozprávky a prekonávaním seba samého.

Máte pocit, že naznačené témy sa vyčerpali alebo nemáte vôľu rozvíjať leitmotívy a dokladať drobné chýbajúce kúsky zo skladačky?

Nechýba mi „vôľa rozvíjať leitmotívy“, naopak, vôľová energia sa akumuluje paralelne s dozrievaním syntetizujúceho času. Viem, že je to čas, keď konečne začínate aspoň časti sveta rozumieť, rozumieť jazyku, jeho nositeľom, jednotlivcom aj kolektívom. Dúfam, že sprievodným efektom tohto zdanlivého nadhadzovania nových a nových tém, námetov, úvodných pojmov, ideí, predstáv je stimulovanie najmä mladej lingvistickej generácie k nachádzaniu vlastných výskumných sfér, zasahujúcich do kompetencie mimolingvistických disciplín, a teda k vstupu do skutočnej interdisciplinárnej výskumnej komnaty. Teší ma, že niektorí doktorandi do nej už vstúpili s vedomím, že touto komnatou sú skryté stránky zeleného stromu jazykového života. Moja kniha *Všeobecná jazykoveda* je určená predovšetkým im so zámerom položiť im na pracovný stôl istú oporu pri orientácii v otázke, čo je v košatej korune tohto stromu a čo mimo nej. Práve pripravujem jej rozšírené vydanie.

Poslanie jazykovedca si verejnosť často vykladá ako službu v oblasti jazykového poradenstva. Nikto nepochybuje, že je to dôležitá činnosť, ale vieme, že vyžaduje zjednodušenie, určitú redukciu a čo najjednoduchšie riešenie v súlade s potrebami používateľa jazyka. Myslíte si, že tí konzervatívnejší používatelia jazyka ocenia otvorenosť a variabilitu ponúkaných riešení v rámci vášho návrhu koncepcie jazykového poradenstva?

Vaša otázka triafa do koruny tohto stromu. Bolo by dobré jedno popoludnie posedieť si pod ňou a prebrať spomínanú koncepciu. Hovorili by sme o tom, z čoho vzišla a v čom spočívajú problémy, ktoré nastoľuje. V krátkej odpovedi len pripomeniem, že jazykové poradenstvo, jazyková kritika a jazyková výchova sú u nás spoločenské aktivity, ktoré sa napriek rozličným zmenám v našej spoločnosti povedzme od päťdesiatych rokov minulého storočia nezmenili, vyhotene povedané, všetko sa u nás mení, len inštitucionalizované pôsobenie na jazyk ľudí je „stabilná istota“. Každý sa o tom ľahko presvedčí, keď si nalistuje príslušné texty spreď polstoročia a porovná ich s dnešnými. Stačí siahnuť do klobúka minulosti a máte „aktuálny“ výchovný text pripravený. Nieкто si to môže pochvalovať, lebo veď ide o pestovanie tradície, čo predsa nemôže byť pozitívne, iný to môže vnímať ako konzervativizmus, teda ako niečo, čo nejde s dobou, a ďalší môže pridať, že keď to ide už desaťročia tak, treba to aj tak nechať, veď nič sa nedeje, život tečie ďalej.

Aj by som sa s tým zmieril, že istí lingvisti aj bežní používatelia majú sklony k opakovaným povzdychom a varovaniam, že verejné používanie spisovného jazyka je veľmi zlé, ba až katastrofálne, že mnohí nemajú vzťah k svojmu jazyku, k vzácnemu kultúrnemu dedičstvu, že dokonca aj niektorým lingvistom chýba zodpovednosť za stav spisovného jazyka, že a že... To, s čím sa však nedokážem zmieriť, je, že sa v slovenskej spoločnosti petrifikovalo jazykové poddanstvo: spoločnosť má svojich jazykových feudálov a poddaných, ktorí svoju rolu vnímajú ako prirodzený stav. Vaši „konzervatívnejší používatelia jazyka“ sú vlastne elitou poddaných, ktorí sa hrdo hlásia k feudálom, nevedomujúc si svoje poddanstvo, lebo nikdy sa nepotkli o stimul k sebareflexii.

Možno očakávajú, že reflexia je právom a povinnosťou odborníkov.

Pointa je ale v tom, že toto poddanstvo je jedným z prejavov podriadeneckého životného štýlu, ktorý generuje nesebavedomého občana. Pred chvíľou som hovoril o súvislostiach. Nevidíte súvislosť medzi „dobre mienenou“ jazykovou reguláciou nositeľov spisovnej slovenčiny a retardáciou ich občianskej emancipácie?

Súvislosť je, ale nie vždy a nie pre každého predstavuje problém.

Pestovanie regulačnej tradície je jedným z polienok do ohňa duchovného ovládania občana, a teda aj jeho udržiavanie v „prirodzenom“ stave sociálnej ovládanosti. Aj toto je v pozadí mojej koncepcie jazykového poradenstva. Neživím, samozrejme, ilúziu, že urobí hneď diery do slovenského jazykového života, ale rozduchavam nádej, že je to životaschopné semeno, z ktorého vyrastie duchovný nástroj na kultivovanie normálne sebavedomého slovenského občana. Nezostáva pritom jeho národné sebavedomie bokom? Nie, lebo normálne sebavedomý slovenský občan nemôže nebyť aj normálne sebavedomým príslušníkom svojho národa.

Nad čím sa práve zamýšľate?

Nad jazykovou komunikáciou so zreteľom na otázku, prečo si často nerozumieme. Nejde teda len o dorozumievanie, lež o vzájomné porozumenie. Téma, pravdaže, nie je nová. A na prvý pohľad je zřejmé, že sa ponúka do pozornosti niekoľkých vedných disciplín. Ani lingvistika ju nemôže obísť, lebo veď aj vzájomné porozumenie sa dosahuje pomocou jazyka. Je to téma, pri ktorej sa jazykoveda naplno poľudšťuje a ohmatáva najzávažnejšiu stránku sociálneho života človeka. Ani teraz nejde u mňa o skok do novej témy, ale o ďalší prejav systematického návratu k rozpracovanému, k egolinguistickej, xenolinguistickej, jazykovej inteligencii, axiologickej kompetencii, orientačným kompetenciám atď. Ale aj o návrat k východiskovej metodologickej otázke: Čo môže dať naturalistický prístup a čo sa dá očakávať od antinaturalizmu? Táto téma je šanca na aproximáciu k spomínanej veľkej syntéze. Pritom pri jej výskumnom spracúvaní sa dotýkate najhorúcejších otázok našej sociálnej existencie: Čo znamená vlastne vzájomne si rozumieť? Prečo si často nerozumie ani sociálne veľmi blízka dvojica? Aké narábanie s jazykom je jedným z predpokladov vzájomného porozumenia? A podobne. Vychádzam z presvedčenia, že jazykoveda dokáže veľa povedať o tomto aspekte nášho sociálneho života.

Táto téma vás privedie k uvažovaniu o medziludských vzťahoch vôbec. Vracia ma to k mojim výkladom ideálneho a reálneho, kultového vzťahu k entitám, úlohy imaginárneho a fiktívneho v našom živote atď. Ako je to s nami: Sú ideály len fiktívnym vyvažovaním našej nedokonalosti? Alebo sa v nich odráža oblúk našej existencie – vyšli sme z ideálneho sveta, aby sme prešli reálnym svetom a vrátili sa späť, odkiaľ sme vyšli? Alebo nie sú ideály len prostriedkom poznávania? Alebo...? Zmysel ideálu je nežná aj krutá téma.

Máte nejaký odkaz alebo posolstvo pre čitateľov nášho časopisu? Motto, krédo, bonmot, výzvu, otázku?

Prichádza mi na um niečo, čo by som nazval jazykovedný tiežbonmot. Čím je víno staršie, tým je lepšie, a ešte lepšie ako staré víno je stará jazykovedná literatúra. Ale tento trochu kostrbatý bonmot sa zrejme nevzťahuje len na staré lingvistické spisy. Nie som prvý a zrejme ani posledný, ktorý toto skúsenostné poznanie si plnokrvne osvojuje až po preplávaní polovice Dunaja. Ako mladí účastníci lingvistických konferencií sme počuli od zrelších kolegov, že nič nové, len trochu inak. Teraz mi našepkáva hlas mojej empirie, že keď chceš nájsť niečo nové, vráť sa do minulosti. Čím hlbšia minulosť, tým vyššia je pravdepodobnosť objavenia zárodku novosti. Novosť podávaná bez odkazu na svoju minulosť je falzifikát. A tak odkazujem plavcom v prvej polovici rieky, aby si ušetrili čas, nečakali na „ešte to len príde“ a vybalili už teraz z batohu Platóna a spol. Pravda, ak nedávajú prednosť falzifikátom. Ak áno, rozumiem im veľmi dobre. Falzifikáty majú atraktívny obal, dizajn, dobre idú na odbyt, patria ku konzumnému štandardu, ktože dokáže odolať. A navodzujú kolektívne presvedčenie, že ony sú originály, za nimi sú len stariny. Kto uverí, schybí.

POHYB V JAZYKOVEDE, TAK AKO VO VŠETKOM, SA DEJE TÝM, ŽE NIEKTO O NIEČOM ZAČÍNA POCHYBOVAŤ

Rozhovor Ingrid Hrubaničovej¹ s Ľubomírom Ďurovičom

Profesor Ľubomír Ďurovič, DrSc., slavista európskeho renomé, sa narodil 9. februára 1925 vo Važci na Liptove. Vyrastal v Skalici, v prostredí slovenskej evanjelickej inteligencie. Ako sám hovorí, otázky slovenského jazyka, literatúry, kultúry a politiky boli bežnými témami rodinných debát pri stole. Tento „návyk“ z detstva, ale od r. 1966 iste aj život v emigrácii vo Švédsku a pôsobenie v inonárodných vedeckých komunitách (Nórsko, Švédsko, Dánsko, USA, Švajčiarsko, Česko) sa zrkadlia v trva-

¹ S profesorom Ľubomírom Ďurovičom som viedla a nahrávala rozhovory v r. 2015, keď som ho vo februári toho roka pozvala na debatu do Modrého salóna SND, kde som raz mesačne pripravovala diskusno-umelecké večery *O slovenčine v Roku Štúra*. Profesor Ďurovič prichádzal na Slovensko v ten rok častejšie – aj v rámci svojho životného jubilea, aj v rámci Roka Ľudovíta Štúra. Gro zaznamenaných rozhovorov vzniklo v novembri – decembri 2015 v Bratislave a na začiatku roka 2016. V roku 2017 mi dopĺňujúce odpovede na otázky profesor Ďurovič poslal e-mailom. Zo stretnutí vznikol vyše 60-stranový materiál. Tu publikovaný text je výberom z neho vzhľadom na rozsah a tematické vymedzenie výskumného projektu *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov*. Text je jazykovo upravovaný len minimálne, ide skôr o slovosled či zjemnenie hovorenosti, keď som usúdila, že na papieri oslabuje zrozumiteľnosť. Zachovávam profesorovu lexiku aj v tých prípadoch, keď nezodpovedá dnes platnej kodifikácii.

lej črte osobnosti profesora Ďuroviča, ktorú tvorí jednak široký záber lingvistického záujmu a bádania, jednak prístup, že vedec je zároveň verejným intelektuálom, prirodzene vstupujúcim do celospoločenského diskurzu. Po r. 1989, keď zmenou režimu bolo v tlači zrušené „embargo“ na Ďurovičovú osobu, sa tak k vedeckým výstupom profesora L. Ďuroviča rovnocenne pridružuje aj verejná publicistika (Kultúrny život, Mosty, OS, Tvorba T, denník Sme, Pravda, literárny časopis Romboid a ď.) týkajúca sa kultúrohistorických a spoločensko-politických tém, jazyk z oboch oblastí nevyvímajúc.

Od 90. rokov vďaka pravidelným pobytom L. Ďuroviča na Slovensku a na vedeckých podujatiach má mladšia generácia jazykovedcov príležitosť bezprostredne zakúšať – vedecky aj prirodzene ľudsky – jeho obdivuhodnú energiu a otvorené myslenie, pre ktoré je azda najpríznačnejšími črtami záujem o to, „čo chýba“ a hľadanie odpovede, prečo niečo chýba. Jeho prístup k nateraz poznanému iba ako k parciálnemu, neuzavretému, ako k niečomu, za čím môže byť aj niečo iné a inak, ako sme si dosiaľ mysleli a ako sme sa dosiaľ „učili“, je v našom kultúrnom prostredí ojedinelý, prítlačlivý a inšpiratívny.

L. Ďurovič študoval v r. 1944 – 1949 odbor slovenský jazyk a ruský jazyk na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave s ročným štúdiom (1947 – 1948) na Univerzite Karlovej v Prahe. Po absolútoriu študoval rok (1949 – 1950) na Historicko-filozofickej univerzite v Nórsku v Osle. V r. 1950 nastúpil na Katedru ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity (neskôr Univerzity Komenského) k profesorovi Alexandrovi Isačenkovi.² Tu napredoval vo vedeckej a pedagogickej kariére – v rozpätí pätnástich rokov (1951 – 1966) získal postupne všetky vedecké a pedagogické hodnosti. Z tohto obdobia pochádza okrem iných autorova zásadná monografia *Paradigmatika spisovnej ruštiny* (1964) zamýšľaná ako nekonvenčná vysokoškolská učebnica gramatiky zaujímavá rovnako „nekonvenčným osudom“. Po komunistickom zákaze v 70. rokoch 20. storočia vyšla táto monografia v r. 2018 v češtine v aktualizovanej a prepracovanej podobe v spoluautorstve vďaka úsiliu a vedeckému záujmu doc. Marcusa Gigeru z Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe,³ žiaka profesora Ďuroviča. Do obdobia pred emigráciou spadajú aj Ďurovičovo lexikografické dielo – *Velký rusko-slovenský slovník*, ktorého 2. zväzok vyšiel pod jeho hlavnou redakciou. V r. 1966 odišiel do Švédska, kde pôsobil ako lektor slovenského a českého jazyka na Univerzite v Uppsale, a od r. 1968 na Univerzite

² „Isačenko, vynikajúci lingvista, pedagóg a po mnohých stránkach skvelý človek, ma na jednom z mojich prvých cvičení na ruštine „objavil“, pritiahol do svojho seminára aj osobne zasväcoval na prechádzkach popri Dunaji do teórie modernej jazykovedy, urobil svojim blízkym spolupracovníkom a potom, až do smrti, sme sa stali dôvernými priateľmi. A ja som ho v Klagenfurte pochoval a rozlúčil sa s ním – nikým nepoverený – menom československej lingvistiky.“ (L. Ďurovič o svojom vzťahu k profesorovi A. Isačenkovi, pozri: *Na národné „pravdy“ sa dívajme kriticky*. Rozhovor s jazykovedcom profesorom Ľubomirom Ďurovičom. In: Romboid, 2012, roč. 47, č. 3, s. 9 – 28.

³ ĎUROVIČ, Ľ. – GIGER, M.: *Paradigmatika spisovné ruštiny. Hláskosloví a tvarosloví so samostatnými úvodmi oboch spoluautorov* (úvody sú datované: Ďurovič, 2017; Giger, 2018).

v Lunde, odkiaľ sa už pre svoj deklarovaný odmietavý postoj k sovietskej okupácii v r. 1968 späť na Slovensko nevrátil.

V Slovenskom ústave Lundskej univerzity pôsobil od r. 1972 až do r. 1991, keď odišiel do dôchodku. Pôsobil tu ako profesor a za celé obdobie okrem r. 1982 – 83 aj ako prednosta ústavu. Ako hosťujúci profesor pôsobil na viacerých zahraničných univerzitách (Aarhus – Dánsko, Yale – USA, Zürich, Bern – Švajčiarsko a ď.). V r. 1982 – 1990 bol vedúcim sociolingvistického projektu zameraného na výskum vývinu materinského jazyka srbochorvátsky hovoriacich detí vo Švédsku. Je zakladateľom Archívu pre jazyky diaspóry pri Slovenskom ústave univerzity v Lunde. Venoval sa výskumu fonológie, morfológie, gramatiky slovanských jazykov, ruštiny osobitne, výskumu ruského, slovenského a českého spisovného jazyka, kodifikáciám spisovnej slovenčiny v 20. storočí, súčasnej jazykovej kultúre a kultúrnej histórii Slovákov a Čechov a slovanských národov. V posledných desiatich rokoch sa intenzívne venuje vlastnej koncepcii spisovnej slovenčiny. Je členom mnohých medzinárodných slavistických a vedeckých inštitúcií.

Z rozsiahleho diela⁴ prof. Lubomíra Ďuroviča výberovo dávame do pozornosti práce posúvajúce poznanie v oblasti dejín spisovnej slovenčiny. Patrí medzi ne vydanie Štúrovej *Nauky reči slovenskej* (spolu so S. Ondrejovičom, 2006) a *Komentáre k Štúrovej Nauke* (2006), ktoré vyší v samostatnom zväzku (s úvodnou štúdiou E. Jónu a bibliografiou, ktorú pripravil S. Ondrejovič). Ďalej je to iniciovanie a realizácia rekonštrukcie *Bardejovského katechizmu*, prvej slovenskej knihy z r. 1581 (v spolupráci s grafikom P. Ďurikom a germanistom M. Žitným) spolu s Ďurovičovým jazykovedným komentárom publikovaným vo faksimilnom vydaní *Bardejovského katechizmu* (zost. M. Kovačka, Slovenská národná knižnica v Martine, 2013).

Štúdium predštúrovských a predbernoľákovských gramatík a textov týkajúcich sa jazyka Slovákov (Slovensko-česká gramatika P. Doležala z r. 1746, rukopisná gramatika Daniela Krmana, Masniciova *Zpráva pjsma slowenského*, 1696, diela Daniela Sinapiusa Horčičku, Matúša Michaloviča Sečanského, Mateja Bela) viedlo profesora Ďuroviča k vypracovaniu „diferencovanejšieho pohľadu“ na dejiny spisovnej slovenčiny, než ponúka tradičná periodizácia. Čiastkové výstupy tohto svojho projektu publikoval L. Ďurovič v r. 2000 – 2015 v sérii štúdií najmä v Slovenskej reči, komplexne svoje náhľady na dejiny spisovnej slovenčiny v súlade s vývinom vlastného jazykovedného myslenia predstavil v nateraz poslednej monografii *Predhistória spisovnej slovenčiny* (Bratislava, Veda 2018, 200 s.).

I. H.: Pán profesor, tento rozhovor robíme vďaka priaznivým okolnostiam, keď na Slovensku trávate viac času. Je to rok vášho životného jubilea – 90. narodenín a rok

⁴ Na podrobnejšie oboznámenie sa s rozsiahlym dielom Lubomíra Ďuroviča odkazujeme na jeho bibliografiu v publikácii *Slovenskí jazykovedci*, na dva zväzky jeho vybraných štúdií *O slovenčine a Slovensku* (2004) a *Všeobecná jazykoveda a slavistika* (2005), na laudáciu S. Ondrejoviča *Neuveriteľné jubileum profesora Lubomíra Ďuroviča* (Slovenská reč, 2015), zborník *Fenómén Ďurovič* (eds. S. Ondrejovič – J. Behýlová, 2016) a iné zdroje, uvedené aj v publikovanom rozhovore.

200. výročia narodenia Ľudovíta Štúra. Máme teda dobrú príležitosť hovoriť o súčasnosti s ohľadom na minulosť vo vašej osobnej vedeckej dráhe aj z hľadiska slovenskej jazykovedy, ale aj širšie, pretože sa venujete aj spoločensko-historickému a kultúrnemu výskumu a tieto oblasti reflektujete.

L. Ď.: Ja som sa, myslím, k všetkým veciam už dostatočne vyjadril (*zasmiatie*) vo svojich štúdiách a predchádzajúcich rozhovoroch.⁵ Nemá cenu to opakovať, všetko sa dá dohľadať aj chronologicky. Nakoniec zásadné veci a bibliografia je pokope v tých dvoch knižkách, ktoré inicioval a pripravil Slavo Ondrejovič a vyšli pod editorstvom Jana Bosáka.⁶

Predsa len, na konci októbra ste sa zúčastnili na konferencii, ktorú usporiadal Jazykovedný ústav L. Štúra pri príležitosti 200. výročia Štúrovho narodenia.⁷ Objavili ste v prednesených textoch pre seba niečo inšpiratívne, nové alebo iné, než čo sa dosiaľ v súvislosti so Štúrom a jeho dielom povedalo?

Úvodný príspevok Juraja Dolníka, ktorý mal filozofický charakter, bol taký, aký som o Štúrovi dosiaľ nikdy nepočul. To bolo nóvum. Samozrejme, nóvum bolo aj to, ako Slavo Ondrejovič bránil Hattalu. Vo vzťahu k Hattalovi mám vcelku zlý dojem, ktorý súvisí medzi iným s tým, že keď som počas štúdia v Čechách spomenul napríklad pred Bohuslavom Havránkom meno Hattala, bol v Prahe svojím purizmom a zrejme aj osobnou náturou vnímaný negatívne. A vo vzťahu k Štúrovi a jeho *Nauke reči slovenskej*, nielen to, čo o ňom hovoril mimo lingvistiky, ale hlavne Hattalove zásahy do kodifikácie, pokladám za zlé. Prvá vec, ktorú si takto hneď pamätám, osobné zámeno *ja som* – dlhé á. Štúr ho opravuje, že nemôže byť dlhé *ja*, po slovensky je *ja*. Toto je smiešne na druhej strane, pretože z toho si potom neskoršia normujúca jazykovedná partia urobila uzáver, že v slovenčine po hláske *j* dlhé *á* nemôže byť. A tak musí byť v *galejach* a v *alejach*. To je samozrejme absurdné. Nehovoriac o tom, že tam je dĺžka daná systémom, ako v genitíve plurálu, že? Napríklad slovo *jama* má genitív plurálu *jám*, musí byť. A *fujara* musí byť *fujár*. Ale v *alejach* nie. Pričom ide

⁵ Ide o viacero dôležitých rozhovorov z posledných rokov, napr. o obsiahly rozhovor vedený Radom Passiom a Júliou Vrábľovou *Na národné „pravdy“ sa dívajme kriticky*, ktorý vyšiel v *Romboide* 2012, roč. XLVII, č. 3, s. 9 – 28. Ďalší dôležitý rozhovor s prof. Ďurovičom zameraný najmä na osobnosť a dielo Ľ. Štúra viedla Tina Čorná. Vyšiel v denniku *Pravda – Víkend* pod názvom „*Nikto mu nepovedal – to si krásne spravil*“ 24. 10. 2015, neskôr aj v knižnej podobe (pozri Čorná, T.: *V postmodernom svete. Rozhovory*. Bratislava: Marenčin PT 2015, s. 259 – 267). Pri príležitosti vydania Bardejovského katechizmu bol publikovaný obsirny rozhovor nielen o tomto diele, ktorého vydanie prof. Ďurovič inicioval a opatril jazykovohistorickým komentárom, ale aj o súčasnej jazykovej kultúre a jazykovej politike na Slovensku. V *Pravde – Žurnáli* rozhovor viedol Vladimír Jancura (pozri *Nerobme z kultúry jazyka kult či kyjak*. In: *Žurnál Pravda*, 28. 4. 2014. Dostupné na: <http://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/315847-nerobme-z-kultury-jazyka-kult-ci-kyjak/>)

⁶ Ide o diela ĎUROVIČ, L.: *Vybrané štúdie I. O slovenčine a Slovensku*. Bratislava: Veda 2004 a ĎUROVIČ, L.: *Vybrané štúdie II. Všeobecná jazykoveda a slavistika*. Bratislava: Veda 2005.

⁷ Ide o konferenciu *Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v historických a súčasných interpretáciách* konanú v dňoch 27. a 28. októbra 2015 v Bratislave.

len o to nedorozumenie, že Hattala chcel zaviesť vo svojom reformnom nadšení alebo opravnom nadšení osobné zámeno *já*. A Slavo Ondrejovič na konferencii hovoril, že Hattala bol veľký jazykovedec alebo v tom duchu, veľmi pozitívne. Takže bolo tam pre mňa aj dosť nového.

Pre mňa bol zaujímavý aj príspevok Dr. Muzikovej, ktorá porovnávala Štúrovu kodifikáciu a jej uplatňovanie v dobovej spisbe. Ukázala, že nešlo o okamžitú automatickú realizáciu tejto kodifikácie, že medzi kodifikáciou a jej následným uplatňovaním v praxi bola (je) vždy nerovnováha. Takéto výskumy a ich prezentácia na verejnosti, myslím, majú zmysel. Pomáhajú v spoločensve uvoľňovať dôsledky dlhodobo šíreného konceptu, že kto neovláda kodifikáciu, prehrešuje sa. Dnes vidíme na jednej strane ostré odmietanie akýchkoľvek poučovaní o tom, čo je a čo nie je správne v slovenčine, ale rovnako aj opačný postoj, potrebu ustavične sa obracať na autoritu (jazykovedca), aby odobrila použitie nejakého výrazu alebo tvaru. Je to dobre vidno v jazykovom poradenstve, kde ľudia – jazykóví profesionáli, učítelia i laici – píšu a telefonujú, či nejaké slovo alebo tvar môžu použiť, ak sa nevyskytuje v kodifikačných príručkách. Často ide o odvodeninu od nejakého základného výrazu alebo o novšie, v kodifikačnom slovníku nezachytené slovo. Ako to môžem pozorovať, u nás je ešte stále vo všeobecnosti málo známy vzťah medzi kodifikáciou a normou a málo je propagovaná potreba kodifikáciu nielen ovládať, ale aj slobodne, samostatne a sebaisto analogicky a tvorivo myslieť v jazyku. Ved' kto iný, aj nie sami Slováci, nositelia materčiny, určujú jej rozvíjanie, majú na to kompetenciu.

Nuž, tam sú dve veci. Prvá vec, ktorá ma fascinuje, je literatúra, ktorá vyšla, ešte než *Nauka* bola publikovaná. Tá norma, ktorú *Nauka* zachytila, musela byť prirodzená norma. Povedzme v Sládkovičovej *Maríne*. *Marína* je ako keby dokonalý Štúr, ale i Štúrov popis, i Sládkovičova *Marína* vychádzajú z nejakého prirodzeného systému, kódu, ktorý majú obaja autori v hlave. V almanachu *Nitra* takisto napríklad. Štúrova kodifikácia nie je kodifikácia, ktorá by bola umelo spravená. Štúr... to je fantastická vec. Zrejme to musel byť Guoth,⁸ ktorý ten idiom dokonale ovládal, a Štúr ho vtelil do svojho textu. V opozícii proti tomu vidím všetky tie kodifikácie, keď si niekto, kto má nejakú moc, možno moc len v úvodzovkách, vymýšľa, že takto je to správne. A to sa začína hodžovsko-hattalovskou reformou, kde do Štúrovej prirodzenej normy vnášali opravy, úpravy. A to sa deje pri všetkých ďalších kodifikáciách, odkedy sa kodifikácia stala štátnou záležitosťou. Nie u Czambela.⁹ Ten mal prirodzený popis toho, čo videl.

Ale od r. 1930, od prvých *Pravidiel* vždycky je to nejaký politický zásah, ktorý mňa osobne vždy irituje, pretože ja vychádzam z toho, že som tretia, štvrtá generácia, ktorá hovorí spisovne, a teraz naraz niekto príde, že nemáš hovoriť *kočka*, ale máš hovoriť *mačka*, nemáš hovoriť *barva*, *barvičky*, ale máš hovoriť *farba*, *farbičky*. Akým právom, že? A tam ja mám toto negatívne stanovisko odjakživa, pretože vždycky u nás to bolo centralistické. Prečo musíme hovoriť *farba* – nemecké, a české *barva* je vraj zlé.

⁸ Ide o Jonáša Bohumila Guotha, lekára, príslušníka liptovského šľachtického rodu, ktorý spolupracoval s L. Štúrom a štúrovcami.

⁹ Ide o *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* Samuela Czambela z r. 1902.

Nesmieme hovoriť *kočka* a všetci Slovania hovoria *kočka* – *kóška*, a musíme hovoriť *mačka*, čo je blízke maďarčine. Oproti tomu tí na druhej strane hovorili: Vážný¹⁰ chce, aby sme hovorili *láhva*, tak namiesto českého *láhva* sme dostali nemecké *flaša*. A to je dodnes, napríklad štátny jazyk. Vniesli do toho celkom absurdné pravidlo, sufix *-ár, -áreň* vraj podlieha rytmickému zákonu. Ale v slovenskom gramatickom myslení, v tých doterajších popisoch neexistuje pojem alternácia, to, že toto *-ár* pôsobí dozadu. V slove *slovníkár* to stále pôsobí (nevyžaduje sa „*slovníkar*“!), ale *bábkár* má byť z neznámeho dôvodu *bábkár*.

Ja som sa to musela preučiť, do r. 1991 platilo bábkár aj fakulta na Vysokej škole múzických umení niesla v mene podobu „bábkárska“. Potom sa to všetci odchovaní na starých pravidlách museli preučiť. Nová generácia si už osvojila „bábkárska“ fakulta. Zdôvodňuje sa to presne, ako hovoríte, rytmickým zákonom, pričom iná zákonitosť sa opomína. Iné výnimky z rytmického krátenia sa pritom zachovávajú – páví, ale pri vtáčí je už kodifikované vtáčí i vtáčí etc. Tieto komplikované reguly, myslím, podmieňujú averziu voči slovenčine najmä u mladej generácie, ktorá už v škole nadobúda pocit, že jej materinský jazyk je niečo veľmi zložité a ťažko zvládnuteľné. Deti sa dodnes miesto učenia sa komunikovať v rozličných situáciách drvia pravidlá a výnimky, ktoré v konečnom dôsledku aj tak pletú.

Tieto rozpory vnútené zákonom, štátnym jazykom, samozrejme nutne vedú k tomu, že normálny človek to neovláda. Za prvé tak nikto alebo väčšina ľudí nehovorí, musíš sa na to napasovať, alebo aspoň tak písať. Žiadna z týchto kodifikácií nenecháva priestor, len určuje: toto je správne, toto nesprávne. A iste, na základe toho potom vznikla taká ľudová predstava, že dublety sú zlé, že, ľudovo povedané, aj tak sa môže, aj tak – tak to je zlé, takto sa nesmie uvažovať. To je, povedal by som, absurdné.

Napríklad dnes štátny jazyk vyžaduje, že všetko, čo vychádza verejne, musí prejsť niekto, kontrolovať, kto je zodpovedný za štátny jazyk, za to, čo si tých pár chlapcov vymyslelo. Lacovi Dvončovi sa na konci života niečo splietlo, niečo zaviedol, a oni teraz, tá partia zaviedla štátny jazyk včítane všetkých týchto absurdít typu *bábkár*. Takže norma, keď berieme tú tradičnú pražskú terminológiu, norma je prirodzená a kodifikácia je umelá. Norma vzniká spontánne, kodifikáciu do toho vnáša niekto, kto má na to, povedal by som, silu, moc. A kto môže menšiu alebo väčšiu skupinu ľudí prinútiť, že „takto musíte písať“. Lebo hovoriť, to je zase iná otázka. Ale písanie sa dá, keď máme veľký aparát, ovládať. A to sa dnes deje. Čokoľvek napíšem, vždycky niekto príde a povie, že „toto alebo tamto nemôže byť“: v *Českých zemiach* musí byť v *Českých krajinách*. Čo to je za nezmysel?! Totálny nezmysel.

Mám skúsenosti z vydavateľskej a redakčnej praxe, že existujú akési „generačné redaktorské úzy“, v ktorých sa zrkadlí vždy nejaký variant toho, ako si istá generácia osvojila,

¹⁰ Ide o Václava Vážného, českého jazykovedca pôsobiaceho na Slovensku, ktorý ako predseda Jazykovedného odboru Matice slovenskej a osobitnej pravopisnej komisie mal na starosti prípravu *Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré* schválilo vtedajšie ministerstvo školstva a vydala Matica slovenská v r. 1931.

resp. dointerpretovala kodifikáciu platnú v jej čase – presvedčenie, čo je správne a nesprávne, a už s tým nedokáže alebo nechce pohnúť. My máme platnú kodifikáciu z r. 1991, takže za tridsať rokov je tá norma oproti kodifikácii už zákonite niekde inde. Dnes je už v norme bežné sloveso zdieľať a jeho odvodeniny, ktoré sa tu roky pranierovali ako bohemizmy, hoci napríklad Ján Horecký ho už na začiatku 80. rokov vnímal ako potrebné a opodstatnené. Rovnako sa to týka napríklad potreby rozlišovania medzi slovesnými menami poznanie, znalosť, vedomosti, vedenie pri pomenúvaní v kognitívnej oblasti, vo filozofii napríklad, pričom celé generácie boli odchované na odporúčaní, že v slovenčine je iba poznanie, poznatok, vedomosti, nijaké vedenie, vedenie je iba elektrické alebo v podniku, v inštitúcii a pod. Chápanie toho, prečo je to tak, že si to vyžiadala nová skutočnosť a nová pomenúvacia potreba, napr. aj preklad filozofických diel, a prijatie tohto stavu či vývinu je v rôznych redakčných úzoch rôzne a autorom sa to stále opravuje. Vzniká potom napätie medzi autormi a jazykovými redaktormi, ktoré sa verejne prezentuje ako kritika a úzkoprsosť nielen redaktorov, ale aj jazykovedy ako takej.

To je iste zvyklosť v zemiach, ktoré nemajú starú tradíciu toho, že spisovný jazyk je, nechcem povedať, že privilegium, ale je to vlastnosť istej vrstvy inteligencie, ktorá spontánne vytvára najvyššiu vrstvu národného jazyka – spisovný jazyk, ktorý má toleranciu. A štátny jazyk nemá toleranciu. To je ako v armáde. Neprešlo ešte dosť pokolení, ktoré tú spisovnú slovenčinu pokladajú za niečo, čo je samozrejmé. A je to stále politická otázka – ak sa povie, že je to štátny jazyk, tak prehrešiť sa – to je protištátny akt. V 30. rokoch 20. storočia, hoci sme 500 rokov písali po česky alebo písali tak, že všetky tie kultúrne formy jazyka sú miešanina – to, čo išlo v zásade z českej Biblie, a to, čo sa vnieslo naše, sa v zásade miešalo, a v 30. rokoch boli také veršičky: „Pane, kde ste bol, tak hovorí iba vól. Kto je zo slovenskej školy, vraví pekne: Pane, kde ste boli?“ (Smiech.) To existovalo vážne, to sa veľmi vážne bralo. Prečo je to tak, o tom sa nikto nebaví, ale je to tak prikázané. To súvisí samozrejme s tým, že ani na západnom, ani na východnom Slovensku sa takto nevyká. Ale s vykaním – *kde ste byl, kde ste bol, kde ste boli* – to je skutočne náročné, najmä v spojení s tým *rád*.

Áno, máte to, ľudia majú z poučaní v povedomí akýsi signál, že táto väzba je problém, a v snahe byť spisovný či skôr kodifikovaný, vznikajú potom ďalšie nekodifikované varianty, napr. „Pani, boli by ste radi, keby...“?, pričom sa hovoriaci obracia na ženu. Zhoda v čísle sa potom spontánne tlačí aj na to rád.

Nuž to je vtedy, keď používanie spisovnej a len spisovnej normy pokladáme za neoddeliteľný atribút, povedzme, inteligencie alebo vzdelanca, za ktorého považujeme človeka už so stredoškolským vzdelaním. Potom musíme logicky počítať s tým, že takúto kodifikáciu, ktorá sa okrem toho niekoľkokrát za môjho života menila, jedna veľká časť ľudí nemôže ovládať alebo ju nebude ovládať, alebo nebude mať záujem na tom, aby ju ovládala. Môžem pochopiť, že povedzme Martinčania alebo ľudia z centra, ktorí boli na začiatku 20. storočia nadšení, že sa konečne dostali z rúk Maďarov a teraz nás tí Česi zase nejak ohrozujú, takže tí boli takí úzkostliví v dodržiavaní toho, čo sa u nás v Martine hovorí alebo čo je predpísané. S politickými zmenami však musí

nutne prichádzať k uvoľneniu. Vzniká potreba uniknúť z toho prísneho, z prísnej kodifikácie, čo vedie potom k tomu, že mládež si tvorí svoje varianty a vzniká predstava, že „poďme hovoriť inak, než tí starí od nás chcú“. Myslím, že vtedy, keď je normálny politický život, tak ako je politická pluralita dnes u nás norma, tak je istá hierarchizácia aj jazykovej normy a je len otázka spoločenskej dohody, v ktorých sférach sa vyžaduje táto striktná norma kodifikovaného jazyka a v ktorých sférach a čo sa pripúšťa. To nie je ani zrada na národe, ani nekultúrnosť, je to prirodzený vývoj plurality v spoločnosti, ktorá sa diferencuje – politicky, nábožensky, tak aj používanie jazyka nemôže byť sférou, kde je všetko len tak, ako je predpísané, a nič iné.

Je podľa vás potrebné mať kodifikáciu ako formálny kultúrny nástroj? Ako nejakú poistku pred čímisi, čo môže viesť k vymretiu jazyka – či už je to nejaký sociálny kolaps, globalizačný atak? Aká je motivácia podľa vás na takúto jazykovú politiku u nás, keď sa už zastaraná kodifikácia vyžaduje zákonom? A ako je to vo Švédsku, ktoré sa stalo vaším druhým domovom a kde od r. 1966 žijete a vedecky pôsobíte. Aký je tam vzťah medzi kodifikáciou a normou?

To je stará záležitosť. Nie je to potrebné. Tak ako vo väčšine civilizovaných štátov je tu istý konsenzus vzdelancov. Vo Švédsku sa napríklad v rozhlasových rozhovoroch pýtajú: „U vás v Trollhättane sa hovorí takto a čo myslíte, ako to znie tam v Upplande?“ Sú, povedzme, vzorné časopisy a vzorné vydavateľstvá, ktoré majú svoju normu, a to vydavateľstvo trvá na tejto norme. Samozrejme, vychádzajú rôzne slovníky a niektoré z nich majú autoritatívny charakter, ale to neznamená, že keď niekto niekde napíše nejaké slovo inak, o nijakom postihu nie je reči. Tie veci u nás majú politické pozadie, začalo sa to tým, že sa treba zbaviť českých slov. Proti bohemizmom to začal Samuel Czambel, a my vieme prečo, to tvrdo presádzala *Slovenská reč* v istom čase a hlavne za slovenského štátu, kde to bola otázka vyslovene štátnej politiky. Po štyridsiatom piatom a neskôr je to otázka protimaďarská – tých Maďarov prinútiť, aby hovorili po slovensky, a to stále pretrváva. Vo verejnosti je známa averzia voči dubletám, povedať, že aj tak sa môže, aj tak sa môže, to je negatívne, to je neznalosť toho, ako je to správne. Takže toto vyžadovanie jednej, a len jednej normy bez variantov, ktoré je viazané v krajnom prípade na národné zachovanie a potom na národnú prestíž – „My sme tu doma, my sme tu páni“, to stále existuje.

Spomínate Maďarov a udalosti po r. 1945. Aj po vzniku Slovenskej republiky v r. 1993 sa do jazykového zákona premietla táto otázka či problém – prepisovanie uhorských historických mien, pričom v praxi ide iba o maďarské mená, nie nemecké či poľské, názvov obcí, nápisov a pod. Čo s tým revanšizmom typu „keď oni nám, tak aj my im“. Je možné z toho kruhu už vystúpiť?

Maďari boli na Slovensku v roku 1946 celkom zbavení štátneho občianstva, takže v 1947, keď sme to nešťastné presídlenie, ktoré bolo vypočítané na prstoch, ale nie reálne, keď sa ukázalo, že Slováci z Maďarska chcú, lebo tam sú diskriminovaní, tak odtiaľto tých veľkých, bohatých presídliť tam... Počítalo sa s tým, že jedného veľkého,

stoholdového sedliaka vyvezieme a tú zem rozdelíme medzi šiestich slovenských maloroľníkov. Ja som presídlňoval. Mám osobné spomienky a povedal bych, často osobné výčitky svedomia. Keď sa ukázalo, že to nejde, tak Slovensko mohlo vyvážať násilne tisíce Maďarov do českého pohraničia.

Vy ste sa tej akcie zúčastnili aktívne? A prečo hovoríte, že máte výčitky svedomia?

Ja som presídlňoval. Pozrite sa, my sme mali niekoľko argumentov. Vás tu, teda Slovákov v Maďarsku, nútia písať po maďarsky a vy ste predsa Slováci. Maďarsko je porazený štát. Československo je víťazný štát, slobodný. A najkrajnejší argument, ktorý bol, neviem, či úradne dovolený, alebo len vznikol, „Ak sa prihlásite na presídlenie a máte niekoho v zajatí alebo niekto z vašich synov, detí je v ruskom zajatí, tak bude prepustený“. To bolo. Viem, že sme tým argumentovali. A jedenkrát sa niekto zjavil, a to bola obrovská záležitosť: áno, už je tu prvý z ruského zajatia, ktorého pustili, pretože rodičia sa prihlásili na presídlenie. Takže boli dediny – Vácegres, historicky sa to volalo *Židó*, to bola obec, kde starostovia alebo niekto autoritatívny povedal: „Áno, my sme Slováci ideme na Slovensko.“ Vo Vácegresi to bol starosta Pavel Káčer a ľudia išli za ním, skoro celá obec sa prihlásila. Vznikol o tom film Jana Lacka.

Toto je jeden prípad, jedna skupina, kde uvedomele a dobrovoľne všetci, ale niektorí i z ideových dôvodov. Bol aj iný prípad, to bolo na jednom veľkostatku, bíteši boli Slováci a my sme im vysvetľovali všetko možné. Niekto z nich prišiel a hovorí: „Pán môj, čo nám to hovoríte? Rozkážte nám a my pôjdeme! Ak nám bude dobre, tak bude dobre. Ak nám bude zle, aspoň sami sebe nebudeme vinu klásť, že sme si sami zle spravili.“ Tieto dve krajnosti tam boli. Zviezlo sa to na Daňa Okáliho, na povereníka, ktorý bol predtým veľmi rozumný chlap, ale naraz bol v politickej situácii, že tam sa tlačia ľudia, ktorým berú prídely, ktorých diskriminujú v spoločnosti. My sme sa prihlásili, to bola vyslovene vec slovenská. A zrazu Slovensko presídlencom nevie zabezpečiť bývanie, ktoré im bolo sľúbené, že keď ste nechali dom tam, dostanete dom tu, keď ste tam mali päť holdov, tak dostanete päť holdov zeme tu. Takže jediné východisko videli v tom, že Maďarom vo veľkom zhabať domy, zhabať polia a poslať do Sudet, čo potom po februári komunisti zakázali, ale Okáli bol komunista, Husák bol komunista. A komunisti to robili v dohode s demokratickou stranou.

Keď sa potom zmenila politická situácia a maďarský majiteľ domu prišiel naspäť, tak... A výčitky svedomia... Ja som to cítil... ja som bol v oblasti Aszód. To je tu, Novohradská župa, Novohrad, Meder. A keď som chodil cez Vacov, tak vždycky som mal asociácie: tak tu naši starí otcovia sedeli za to, že napísali niečo na Maďarov, a my máme teraz to postavenie, že my môžeme tu hrať... otázku našich krajanov riešiť. My sme si mysleli, že to je riešenie. Iste, politicky zlé myslenie, ale tak sme to brali. Okáli bol môj nejaký ďaleký príbuzný a pre mňa bol vždycky strýc Daňo, ja som sa dobrovoľne prihlásil, že sa chcem zúčastniť tejto akcie.

Ako sa správať v situáciách, keď je skupina, etnikum diskriminované alebo akýmkoľvek spôsobom obmedzované a potom po politickej zmene má možnosť podieľať sa alebo

nepodielat' sa na odvete? V mnohých európskych krajinách je to aktuálna téma aj dnes, nehovoriac o súčasnom migračnom pohybe.

Nuž, demokratická Európa nám dávala šancu nemyslieť na revanšizmus, nerobiť niekomu krivdu a odstraňovať staré krivdy. Liberálna demokracia vychádzala z toho, že všetci sme slobodní, rešpektujeme tých druhých. Ukazuje sa, že Európa má veľmi rozličné politické a kultúrne tradície, čo sa na dnešnej migrantskej histórii výrazne prejavuje. A celá táto vec bude ešte dobrých päťdesiat až sto rokov doznievať. A ako sa tie ďalšie generácie budú dívať na tých, ktorí to otvorili, a ako sa budú dívať na tých, ktorí boli proti? Ale tí, ktorí tu budú o dvadsaťpäť rokov, sa budú môcť dívať dozadu. Ja bych sa rád díval, ale nemám šancu (*pousmíatie*).

Vráťme sa krátko ešte k Štúrovi. Navrhoval výrazné zjednodušenie pravopisu. Vždy pri nejakom jeho výročí sa vynorí téma odstránenia ypsilonu. Ale je to aj vážna otázka súčasnej školskej praxe, kde sa množstvo času venuje učeniu pravopisu miesto učeniu komunikovať a myslieť. Zrušenie ypsilonu od 30. rokov do konca života navrhoval a presadzoval Ľudovít Novák. Ako sa na to dívate dnes?

Presne, to bol Ľudovít Novák. Bol to štrukturalista a v systéme slovenčiny ypsilon neexistuje, a pretože neexistuje a všetci naň nadávajú, takže preč s ním. Na túto tému som mal ako študent referát u prof. Šmilauera. To bolo v roku 1948. Ja som bol nadšený prívržencem odstránenia ypsilonu vtedy, teraz už nie. Odreferoval som to a on hovorí: „Tak, pane kolego, a keď napíšeme: *Matka chce mít pokoj*, čo to bude znamenať? Nebo: *Na věži bili hodini?*“ *Matka chce mít pokoj* – to by mne nebolo napadlo, ale on to mal všetko v hlave. Takže, týmto to tam padlo. Tak ako bola dračka medzi Kollárom a Štúrom – pre luteránov bola bibličtina svätý jazyk, to bolo dedičstvo predkov a to sme vydržali, a toto odstrániť a zmeniť? – aj poslovenčenie Tranoscia, spevníka, skoro sto rokov potom prechádzalo s veľkými problémami.

Ale o sto rokov by možno boli spory a ťažkosti už iba dejepisná téma a nové generácie by to možno ocenili.

Historický pravopis majú všetci, začínajúc Maďarmi tu pod rukou a končiac Angličanmi. Iná vec je, že učitelia to nevedia deťom zdôvodniť. Mám príbuzných a známych učiteľov, jedna je výborná učiteľka, učí štvrté triedy, ona nemá predstavu, prečo sú tie vybrané slová. Keď som jej povedal, že to je od Jana Husa, hoci je luteránka, bola paf z toho, že to má také staré korene a že vlastne nič so systémom slovenčiny, že to je takáto stará história. Ja staviam vždycky otázku: „Páni, tak povedzte mi, prečo v slove Rým píšeme mäkké i a v slove Rýn, rieka, píšeme tvrdé y?“ Sotva niekto vie. Nechcem vás tu skúšať... (*smiech*)

Ani ja neviem...

Pretože Rýn je *Rhein* a je hyperkorektivizmus, Česi ten pravopis... tam, kde sa bežme hovorí *bejk* sa píše tvrdé y, *býk*, takže keď je *Rhein*, tak sa má písať y. A *Rím* je preto, že česky je *Řím*. Náš pravopis je založený na starom českom pravopise Dobrovského. Teda po diskusii Čechov s Palkovičom a národníkom pravopise starom. Palkovič

chcel aj *cýl* (cíl/ciel) s ypsilonom a *sýla* (síla/sila) s ypsilonom. Česi si to modernizovali, ale ypsilon nechali. Píšeme oproti všetkej logike, *skriňa*, ktorá je jasne od *skryť*, a *krídlo*, ktoré je jasne od *kryť*, tam píšeme mäkké *i*. Je to tá česká zmena *r/ř* v 14. storočí niekedy. Česi majú *křídlo* a *skříň*, preto my píšeme *krídlo* a *skriňa*, žiadna logika, to je história. A radšej to... (*smiech*) nerozvádzať na verejnosti...

Zažili ste všetky veľké spoločenské zlomy 20. storočia. Ktorý s nich bol ten zásadný, ktorý vás formoval alebo z osobného hľadiska najviac zasiahol?

Koniec prvej republiky. To bol ten veľký konflikt. Toho správneho s ničím, čo sa natíska, čo je nám teda, nám – my, ktorí sme sa pokladali za „my“ – totálne cudzie a teraz to sem niekto pchá, a naraz sa z toho stáva kritérium správnosti, vzniká politický systém, s ktorým nechceme mať nič do činenia, ale ktorý tu je, ktorý rozhoduje o tom, kto bude žiť a kto nebude žiť. V 20. rokoch tu bola veľmi výrazná polarizácia. Nás, dobrých, „predprevratových“ Slovákov, ktorí sme boli Slováci aj predtým, a tých, ktorí boli a stále sú maďaróni. Moja matka mi nedovolila naučiť sa maďarsky, aby som sa nepomaďarčil. Mala to v krvi, pretože v jej generácii, jej rodičia poslali jedného jej brata do gymnázia do Hradca Králové, druhého, najmladšieho poslali do gymnázia v Pécsi, pretože v Pécsi ten tlak na Slovákov nebol taký ako v Trenčíne. A moju mamu do meštianky poslali asi v r. 1914 na Moravu do Valašského Meziříčí. Došla vojna, tam vznikla hranica, potravinová čiara a nesmeli sa posielat balíky, ani do tej druhej časti Rakúsko-Uhorska. Bývala v internáte nejakej slečny Odstrčilovej, všetky iné dievčatá dostávali z domu balíky, ale ona nemohla dostať nič, a hovorila, že nikdy v živote sa toľko nenahladovala. Len aby sa nepomaďarčila.

Takže tí, ktorí v 20. rokoch tu boli, to sme boli podľa nás my, neveľká skupina starých Slovákov. Som štvrtá generácia z rodiny, ktorá hovorí spisovne, nikdy nemala žiaden dialekt. Záujem o dianie bol záujem celonárodný. Že sa doma pri stole komentuje, čo sa deje s pravidlami [pravopisu], čo robí Vážný, čo to zase ten Hlinka povedal, to je bežný domáci rozhovor. Takže otázka Slovenska, bych povedal, je súčiastka každodenného života. V mojich časoch ešte to bolo, že si všetci príbuzní písali. Dnes sa všetko deje cez filter tlače a novín. Mamin brat bol v zahraničnej službe československej a ostal po r. 1938 vonku, bol vo Washingtone celý čas s Hurbanom¹¹ a Papánkom¹², rodinne sa potom stýkali, Hurban bol krstným otcom mojich bratančov. Štefánikov¹³ otec bol farár v susednom zbore (Košariská) ako môj pradedo¹⁴ (Krajné), a moja baba uchovávala niekoľko karát¹⁵ od Štefánika ako chlapca alebo mladého muža, takže

¹¹ Ide o Vladimíra Svetozára Hurbana, československého legionára, diplomata. V 20. – 30. rokoch 20. st. bol československým vyslancom v Egypte, vo Švédsku, v Nórsku a Litve, od r. 1943 československým veľvyslancom vo Washingtone. Jeho otcom bol Svätozár Hurban Vajanský.

¹² Ide o Jána Papánka, československého legionára, právnik a diplomata.

¹³ Ide o Milana Rastislava Štefánika.

¹⁴ Ide o Michala Bodického, evanjelického kňaza, spisovateľa, publicistu, člena Slovenskej národnej rady, profesora teológie a prvého slovenského dekana na Evanjelickej teologickej fakulte. V Krajnom pôsobil v r. 1895 – 1920.

¹⁵ Tu vo význame korešpondenčná karta, pohľadnica.

Štefánik to nebol ďaleký politik, to bol niekto blízky. Môj prastarý otec, pradedo, niekde vo svojich pamätiach píše, ako on – boli dvaja bratia, obidvaja chodili v Revúcej do gymnázia – a tam píše, ako ich Škultéty (August Horislav) učil, že nemajú hovoriť *haluške*, ale *halušky*.

A keď Hlinka spravil konflikt o pravidlá v 30. roku, to pre moju mamu a moju spoločnosť bol ľudácky Hlinkov puč oproti slušnému... Oproti Krčmérymu a Vážnému, že? Prichádzajú nejakí niktoši ako Bartek, ktorý naraz sa tvári, že on vie po slovensky, a po slovensky vieme my. Takže záujem alebo participácia na tom, čo je slovenské, čo je naše a čo nie je naše, bola, skoro bych povedal, bezprostredná. A to sa skončilo slovenským štátom. Tie kruhy, do ktorých sme my patrili, odrazu prestali byť navrchu. Luteránska cirkev hrala, samozrejme, rolu ako opozičný faktor. Konflikt medzi Hlinkom a povedzme Hodžom¹⁶ má podklad v náboženskom rozložení. Hodnotiace kritériá, ktoré som zdedil, boli podstatne iné, než to, čo priniesol jeden, druhý, tretí, vlastne tri veľké politické zlomy.

A sme pri téme, kto je lepší Slovák, luterán či katolík? Ešte aj dnes sú to dobre živené témy vychádzajúce pritom z postoja k jazyku, k spisovnej slovenčine, teda k viacerým, historicky podmieneným spisovným slovenčinám. Paušalizuje sa, že luteráni sú pročeští a pročeštínová, katolíci puristi, za čistú slovenčinu, ktorá, ako naznačujete, radšej siahla po nemecky a maďarsky motivovanej lexike, než by mala prijať česky motivované výrazivo. Janko Jesenský má báseň z r. 1940 Nemci študujú pravidlá, kde práve satiricky hovorí o výmene českej lexiky za nemeckú a maďarskú.

To je tá stará historka medzi luteránmi a katolíkmi, ktorá asi v žiadnom inom národe nie je – no, možnože v Írsku. Tu je to fatálne od reformácie a potom protireformácie, že luteráni a katolíci vždycky stáli ako skupina na rôznych pozíciách a najsť spoločnú reč bolo také ťažké. O čom sa nehovorí alebo o čom sa veľmi nevie... o konci Uhorska, o vzniku Československa, o tých konfliktoch, ktoré tam boli. Je tu nejaký zrejme konsenzus o tom, že 28. október 2018 sa nielenže nesväti¹⁷ ako štátny sviatok, ale ani v novinách, ktoré sa pokladajú za pročeškoslovenské, povedzme, v takom SME, tak tam vyšiel jeden článok o 28. októbri. Ale postavil otázku – bola Martinská deklarácia prius alebo bola posterius? Úradne sa dnes hovorí, že deklaranti nevedeli o 28. októbri v Prahe.

O 28. októbri v Prahe ani v starom Československu, ani dnes sa nehovorí, že by to bol nejaký ľudový akt. Rakúsko kapitulovalo a veliteľ Pražskej posádky prišiel a odovzdal moc národnému výboru, ktorý tam existoval. My Slováci sme sa z Uhorska dostali ako vetva národa československého v mierovej zmluve zo Saint-Garmain, dokumentu, na základe ktorého veľmoci prijali rozpad Rakúsko-Uhorska. Rozpad bol

¹⁶ Ide o prvorepublikového politika Milana Hodžu.

¹⁷ V roku 2018 bol 28. október štátnym sviatkom aj na Slovensku. Na oslavách stého výročia vzniku Československa prezident ČR Miloš Zeman vo svojom príhovore v Martine podotkol: „Váš štátny sviatok se drží, v tomto případě svátek Svatomartinské deklarace, jednou za sto let, což není poněkud obvyklé.“ Pozn. ed.

zrejme prijateľný, pretože niektoré sily mali záujem potrestať Nemecko a potrestať maďarskú časť monarchie alebo historický Uhorský štát, lebo je to historický štát, od r. 1001 to existovalo a malo to autoritu. A teraz hovorí o tom, čo my Slováci počas 1. svetovej vojny? Tu doma nebolo nič, nebolo ani hnutie odporu, ani nejaký mentálny disent, ani nejaká podpora, povedzme, toho Štefánika. Štefánik nemal odtiaľto zo Slovenska ani žiaden pouvoir, ani žiadne poverenie, ani žiadnu podporu. Bola to čisto jeho osobná iniciatíva vďaka tomu, že Masaryka poznal z Prahy a že mal československé myslenie, ktoré bolo u luteránov samozrejme.

Nehovorí sa o tom, že proti Československu tu bol obrovský odpor, ktorý inicioval a viedol Skaličan, ostrihomský kardinál Ján Černochoch, o ktorom skoro nikto nevie, že taký bol. Myslím, že Csáky,¹⁸ keď bol ministrom, tak pri nejakej príležitosti vytiahol, že Slováci neboli takí utláčani, veď najvyšším hodnostárom v cirkvi bol kardinál Černochoch, ktorý po maďarsky hovoril so slovenským prízvukom. Nevedel poriadne maďarsky. A že tento kardinál Černochoch sa roky veľmi aktívne staval proti spojeniu s Čechmi, to sú veci, ktoré sú tabu, o tom sa nehovorí. Čechoslovakizmus, teda tá ruská podoba, lebo „čechoslováky“, to je ruská nadávka legionárom. Čechoslovák je z ruštiny donesená kombinácia, ktorou pomenúvali legionárov. „Metež čechoslováckovo korpusa“, celá sovietska historiografia píše o tomto období – tak ako Wrangel¹⁹ a Denikin²⁰ boli nepriatelia sovietskeho štátu, tak nepriateľ bol čechoslovácky korpus.

Takže nikto, doslova nikto zo Slovákov nevedel o tom, že je nejaký boj za to, aby sme sa dostali von z Uhorska. Národná rada oznámila pasivitu na začiatku r. 1914, Ludová strana nevyvíjala tiež aktivitu. Často to opakujem, môj prastarý otec Michal Bodický, ktorý bol výraznou postavou v jazykovom odpore *Za tú našu slovenčinu*, potom sa stal profesorom na teológii tu, ale okolo r. 1900 bol jedným z tých, ktorí písali úvodníky do Národných novín, takže patrili k tým, ktorí tvorili špičku národnej záchovy. On sa o tom, že sme slobodní, dozvedel tak, že Židia v Krajnom dobehli k nemu, že ich rabujú. To bola známka oslobodenia. O oslobodení vedel Šrobár,²¹ potom Blaho zariadil, že v Skalici tú dočasnú vládu týždeň po 28. októbri, teda 6. novembra privítali s družičkami, bandériom a veľkou slávou. Ale starý Bodický, ktorý bol nie hlasista, Bože uchovaj, on bol prísny konzervatívec, ale oni o nejakom boji, o oslobodení nevedeli nič. A keď to nevedeli títo ľudia, ktorí boli v odpore proti Maďarom, proti natláčaniu maďarčiny ako povinného jazyka... Bola tam muzika a veľká sláva, prišla naša vláda.

A teraz z tejto nevedomosti, čo sa má diať a bude sa diať, a čo sa naraz deje, kde oproti tejto novej politickej vrstve, ktorá bola v prvom rade česká a pročešská, stál kardinál Černochoch. A kardinál Černochoch, ešte keď sa vyjednával Trianon, obrátil sa na

¹⁸ Ide o Pála Csákyho, ponovembrového politika, poslanca NR SR, v r. 1998 – 2007 podpredsedu Strany maďarskej koalície (SMK) a predsedu ministerského klubu SMK (do roku 2006).

¹⁹ Ide o P. N. Wrangela, ruského bielogvardejského generála.

²⁰ Ide o A. I. Denikina, ruského bielogvardejského generála.

²¹ Ide o Vavra Šrobára, ústrednú postavu československej medzivojnovnej politiky, minister s plnou mocou pre správu Slovenska po vyhlásení vzniku ČSR 28. 10. 1918 v Prahe.

prímasa Francúzska, aby nedovolil rozpad Regnum Marianum.²² Toto sú veci, o ktorých sa nehovorí. 28. október 1918 skutočne nebol celonárodne veľkým odľahčením. Naopak. Môj otec, ktorý bol zo sedliackej rodiny z Gemera, bol vtedy v Berlíne, písal svojej mame a ten list je zachovaný, pretože ho cenzúra nepustila. Prvá strana bola po nemecky a ďalej písal po slovensky. Cenzúra na to došla, tak zapečatila list a napísala „Nedovolený jazyk“ a vrátila. Všetko sa ukladalo u nás, takže v otcových materiáloch niekde je. Tam píše: „Aždaj nás tí Česi nebudú bantovať.“

Takže v r. 1920, keď boli vypísané všeobecné voľby, Šrobár, ktorý bol minister pre správu Slovenska, sa neodvážil vypísať voľby na Slovensku. A do toho už nie provizorného, ale zvoleného Národného zhromaždenia československého Slováci vyslali rovnako ako predtým do predbežného, provizorného zhromaždenia v r. 1918 tuším 40 zástupcov. No ale vráťme sa. Do 31. januára 1919 Národný výbor vyslal na Slovensko četníctvo, ktoré malo štátoprávnu zmenu realizovať, a to boli neustále boje s maďarskou armádou, ktorá bola stále legitímnou armádou až do príméria. Čítal som niekde, že aj Seton-Watson²³ zmenil svoje stanovisko v 20. rokoch a vraj v maďarských archívoch sú stovky deklarácií, ktoré slovenské obce posielali vláde v Budapešti, že Čechov nechcú, že chcú uhorskú vlasť. Maďari to publikovali, ale u nás sa o tom nehovorí. Tak ako sa nehovorí proti hurbanistom, že v roku 1848 slovenské obce jedna za druhou posielali protesty, iba sa o tom niečo preslýcha. A to isté je osemnásť rok. Fakt je, že v r. 1920 Národné zhromaždenie, ktoré potom prijalo československú ústavu, malo zo Slovenska nie volených, ale len dohodnutých, ani nie vymenovaných, ale len dohodnutých tuším 40 poslancov.

Zahanbujete ma, pán profesor, pretože tieto veci tak do hĺbky neovládám, nemôžem byť v tom vašim partnerom. Ale ak tomu dobre rozumiem, jedna vec bola jazyk, slovenčina, slovenskosť a druhá štátnosť. Prečo bol teda podľa vás taký všeobecný odpor alebo taká nedôvera voči československému štátu po rozpade Rakúsko-Uhorska?

Tento odpor proti československému štátu súvisel, samozrejma vec, s tým, že Česi sa zo zaujímavých dôvodov stali najateistickejším a najliberálnejším národom v Európe. To je tiež neuveriteľne zaujímavá história. Povedzme, animozita alebo napätie medzi Poliakmi a Čechmi historicky súvisí s tým, že pre Poliakov Česi sú ateisti a pre Čechov sú Poliaci bigotní katolíci. Historicky ani Poliaci neboli takí zaťatí katolíci, to má svoje historické dôvody – proti luteránom na západe a proti pravoslávnyim na východe. U Čechov to je zaujímavá história, povedzme u Balbína²⁴ husitizmus nie je žiadne zaujímavé obdobie českých dejín. Husitizmus ako veľké obdobie českých dejín dal Čechom otec národa František Palacký a František Palacký sa to naučil v Bratislave. To je neuveriteľná história. Z roztrúsených zvyškov protestantov v Českých zemiach, tam v Hodslavicích na Valašsku otec svojho syna poslal na

²² Mariánske kráľovstvo (iný, nábožensky motivovaný historický názov pre Uhorsko).

²³ Ide o Roberta Williama Setona-Watsona, britského historika zaoberajúceho sa dejinami slovanských národov.

²⁴ Ide o Bohuslava Balbína (1621 – 1688), českého jezuitu, literáta, historika, geografa a pedagóga.

Slovensko, teda do Uhorska. Tam, kde existovala luteránska škola. A v tej luteránskej škole najprv v Trenčíne a potom na lýceu, zase luteránskom, existovala nepretržite medzi slovenskými luteránmi táto tradícia, že Hus je náš. Kontinuita reformácie nebola v Uhorsku prerušená na rozdiel od Čiech, pretože v Uhorsku platila Zlatá bula Ondreja II., ktorá šľachte garantovala istú slobodu. Palacký sa naučil túto ideológiu v Bratislave. A k tomu ešte pikantéria – keď Palacký skončil školu, išiel za vychovávateľa do rodiny Čúzych (Czúsy), bola to drobná uhorská šľachta. Tam sa naučil panské maniere, takže keď došiel do Prahy u tých Šternberkov a medzi ostatnou českou protestantskou šľachtou sa vedel pohybovať. Bol vzdelaný a priniesol Čechom husitizmus ako vrchol národných dejín. Česi boli rovnakí katolíci ako Rakúšania. A naraz vďaka husitizmu sa z nich stal nie protestantský, ale ateistický národ. Najprv liberálny a v záseade ateistický.

Na takto vzbudenej husitskej tradícii, ktorú v správnom čase, lebo to je obdobie historizmu, ja neviem, rusisti majú svoje *Slovo o polku Igoreve* a podobne všetci, teda historizmus hrá obrovskú rolu, a vtedy Česi dostanú to, čo Jirásek komprimoval do *Proti všem* – z Bavorska išli na nás, zo Saska, a my sme sa ubránili. A fakt sa ubránili, kým to zas nekrachlo, ale tých 150 rokov, to 16. storočie, keď to tam kvitlo, mali všetky náboženstvá, všetky cirkvi tam fungovali od tradičnej katolíckej po novokrstencov, ktorých najprv začali vyháňať – to sú naši habáni, potom postupne to došlo až po Bielu horu. A pobiellohorské utrpenie vyvolalo v 19. storočí voľnomyšlienkarstvo – voľná myšlienka, čo na Slovensku nikdy neexistovalo. Takže stále máme oficiálne politické tabu a potom máme také ľudové tabu. Všeobecne sa vie, že Česi prišli ako ateisti a vyhlásili: „My sme už Pánbicka povésili na hřebík.“ Musím povedať, že môj starý otec, farár senior, ktorý svoje deti posielal do Čiech, aby sa nepomaďarčili, potom tradične bol členom Národnej strany, a tí Česi namiesto do kostola v nedeľu idú do prírody na túru. To ho strašne rozčuľovalo. Mal tú Bibliu a všetky texty po česky – to ho neiritovalo. Ale iritovalo ho, že tí, ktorí prichádzajú, nechodia do kostola. Bol členom výkonného výboru Národnej strany, roky, oni sa pokladali za staré národovecké jadro – martinské a okolie, a vystúpil na protest až potom, keď Rázus²⁵ spravil dohodu s Hlinkom – autonomistický blok. Takže sa pročeskou minulosťou takto.

Jeho český jazyk už predsa nebol ten, ktorým hovorili „českí ateisti“. Už bol len sám osebe ako obradový, bohoslužobný jazyk.

Pričom ten jazyk sa odbúraval. Tento môj prastarý otec, starý Bodický ešte v r. 1911 – 12 mal tam dôjsť profesor Pastrnek,²⁶ a on že: „Ako ja budem hovoriť s ním, keď moja čeština, to sú len koncovky?“ Takže tradične boli aj kázne v bibličtine, čo musela byť strašná miešanina, hlavne pri lúčení s mŕtvymi. To čo sa spievalo, tí kantori, rectori mali rozlúčkové texty nejaké, spievali ich, tak to bola miešanina, jak sa hovorilo, že rým je: *žíti, býti, umříti*. Predchodca môjho otca v Skalici ešte kázal

²⁵ Ide o Martina Rázusa, spisovateľa, politika a evanjelického farára.

²⁶ Ide o českého jazykovedca a vedca širokého odborného záujmu, slavistu, paleoslovenistu, etnológa, dialektológa, literárneho historika, pedagóga Františka Pastrneka.

biblicky, môj otecko už kázal len po slovensky. Takže oni, kto ako sa cítil, prechádzali do nekodifikovaných foriem, ale spievalo sa, samozrejme, aj spevník, aj *Tranoscius*, biblicky až do toho 90. roku.²⁷ Biblia sa citovala – Mináč nevedel citovať Bibliu inak len biblicky. Samozrejme, ja tiež neviem. To, čo citujem z Biblie, citujem v bibličtine. Odpor napríklad voči češtine na Slovensku vznikol, keď prišiel Czambel s tým, že čeština nám bráni integrovať sa do Uhorska. Predtým aj kultúrna západoslovenčina alebo stredoslovenčina v zásade vychádzala z češtiny. Do češtiny vnášala isté kvantum slovenských slov. A to, čo sa vníma ako, povedal bych, môj konflikt s mojimi kolegami, keď ja hovorím, že Doležalova²⁸ alebo Masniciova,²⁹ alebo Krmanova³⁰ čeština je slovenský spisovný jazyk, napríklad v *Slovenskej reči* s Milanom Majtánom.³¹ A je to tradícia, že tie veľké gramatiky – Doležalova gramatika, o nej nikto nevie, prakticky nikto ju nemal v rukách – to bola len gramatika klasickej češtiny, do ktorej sa úradne vniesol istý počet slovenských slov. U Doležala sú to viac-menej skalické slová, ktoré pre mnohých Slovákov nie sú slovenské.

A kultúrna západoslovenčina – do nej sa vnášalo väčšie množstvo spoločných slov typu *zelený, nový, obec, hlava* a podobne, a potom nejaké množstvo z českej normy, normou bola Kralická biblia, luteráni mali túto normu v ruke, katolíci túto normu nemali, ale tá norma tu bola. Mäkké *ň* sa nikdy nepísalo inak alebo ako *n* s mäkčenom, alebo za ním *e, i*. Ale nikdy nie ako *n* a ypsilon. Takže tá norma češtiny, ktorá ju mala tých 300 alebo 500 rokov, tá nejakým spôsobom – vedome alebo podvedome, nevedome – bola. Keď Bernolák sa rozhodol, že treba zaviesť mäkké *l*, niekde ho mal, tak to mäkké *l* píše písmenom so slučkou – ťažko by niekto vedel povedať, kde sa to *l* s tou slučkou nabralo. Ale to *l* so slučkou, to je Jan Blahoslav – *l* klauzum, ktoré zaviedol Jan Blahoslav do kralickej češtiny zo svojho stredomoravského dialektu. Okrem toho, nikto vlastne nevedel, kde sa to má písať. Takže Dobrovský niekde hovorí, že v kralickej norme *lež* od slovesa *ležať* a *lež* ako klamstvo sa písali s dvoma rozličnými *l*. Naša *lož* sa písala s tým *l* so slučkou. Dobrovský povedal: No, odstraňovať to nebudeme, ale nie je to dôležité. Česi písali švabachom, tak to niekde písali, a hovorím, Bernolák to potom uviedol, použil ako mäkké *l*. Ešte ja som konkrétne zažil, ako kolegovia, keď

²⁷ Evanjelický spevník bol vydaný v spisovnej slovenčine až v r. 1992.

²⁸ Pavel Doležal – rodák zo Skalice, slovenský jazykovedec, pedagóg, prekladateľ a evanjelický kňaz. Autor slovensko-českej gramatiky *Grammatica Slavico-Bohemica* (pozn. ed.).

²⁹ Tobias Masnicius – autor prvej slovenskej sekulárnej publikácie (1696) *„Zprawa pjsma slowenskeho“* (1696). Praefatio z tohto rukopisu a článok *Zpráva pjsma slowenského Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity* publikoval Ľ. Ďurovič v časopise Slovenská reč. (dostupné na <http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2008/3/sr2008-3.pdf>) (pozn. ed.).

³⁰ Daniel Krman – slovenský barokový spisovateľ, evanjelický kňaz (biskup), jazykovedec, politik. Synovec Tobiáša Masnicia a podľa Ľ. Ďuroviča najvšestrannejšia osobnosť staršej slovenskej histórie (tamže, s. 137, pozn. ed.).

³¹ Ide o postoj M. Majtána k jazyku rukopisnej gramatiky D. Krmana (1704). M. Majtán ho považuje za češtinu, D. Krman ho označuje pojmom *lingua slavico-bohemica*. Tento postoj sa prejavil aj v posudku M. Majtána na článok Ľ. Ďuroviča *Zpráva pjsma slowenského Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity*, ale napr. aj v iných príležitostných diskusiách o jazyku gramatik D. Krmana (pozn. ed.).

transkribovali nejaký kralický text, teda nie čistý kralický, ale povedzme u Tablica, Tablic, ktorý používal obidve tieto l, tak ho chceli transkribovať ako l'. Ale to sú detaily.

Ako ste už spomenuli, pochádzate z rodiny, v ktorej niekoľko generácií patrilo k slovenskej inteligencii, podieľalo sa na formovaní slovenskej kultúry aj politiky. Z matkinej strany to bola vetva teológov, literátov, evanjelických kňazov Bodických, ktorí sa angažovali v kultúrnom, pedagogickom a politickom živote. Váš otec Ján Ďurovič takisto vyštudoval teológiu a pôsobil ako vysokoškolský profesor, kňaz a kultúrny historik. Vy ste sa vydali na dráhu lingvistu. V rozhovore s J. Vráblovou a R. Passiom v Romboide v r. 2012 podrobne hovoríte o svojom vzťahu s profesorom Alexandrom Isačenkom, o jeho životnom príbehu aj o tom, že bol rozhodujúcim človekom, ktorý vás nasmeroval na jazykovedu. Stali ste sa spolupracovníkmi a priateľmi. V r. 1948 – 1949 ste však ako študent Filozofickej fakulty Karlovej univerzity študovali aj u Jana Mukařovského. Ako ste prežívali príbeh pražského a od neho odvodeného slovenského štrukturalizmu?

Ja som sa chcel venovať literatúre. Od sexty som mal záujem vyslovene o literatúru. Jazykoveda došla až potom. Jazykoveda... o jazykovede sa u nás hovorilo len ako o Pravidlách. My sme chodili k Mukařovskému na prednášky do Břehovky³² v r. 1947, keď som jeden rok študoval v Prahe, ako na púť. Boli tam aj zahraniční študenti, ktorí prišli kvôli Mukařovskému a Mukařovský raz príde a povie: „Tak páni, to, čo som napísal, odvolávam. To všetko nie je tak.“ A to bol strašlivý šok.

Išlo o ideologicky vynútené popretie.

To bolo politické, u viacerých českých štrukturalistov spontánne, z čoho sa Mukařovský potom v 70. rokoch zase vyhrabával. Tam vznikol konflikt Mukařovský kontra Štoll,³³ neviem, či vám to niečo hovorí. Štoll bol komunistický minister a ideológ a preňho Mukařovský nikdy nebol dosť dobrý. Bola to periféria môjho záujmu, ale aj tak som to zaregistroval. Mukařovský všetko explicitne a politicky najprv odvolal a potom sa k tomu všelijak vracal, hlavne jeho žiaci – Vodička a ľudia, ktorí boli vonku. Niektoré mená sa mi už strácajú.

Literárnovedný štrukturalizmus, ktorý bol v Československu, a jeho tvorca zavrhnutý a biľagovaný, sa na Západe v 70. rokoch stal veľkou záležitosťou. Renate Lachman vo Švajčiarsku, Květoslav Chvatík, ľudia, ktorí ten pozitívny a zaujímavý odkaz štrukturalizmu tam hlásali a rozvíjali. Takže literárnovedný štrukturalizmus zahynul úderom zvonku v Čechách a Slovensko išlo s tým. Mikuláš Bakoš napísal výborný výklad vývoja slovenského verša *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej* – a Mikuláš Bakoš tiež prešiel na socialistický realizmus. Štrukturalizmus priniesol, že systém, súčasný jazyk je predmetom nielen nejakého gramatického opisu, ale že to je organizácia, ktorá nám dáva veľmi zaujímavé výsledky pri aplikovaní istých vedeckých postupov. Že sa to – ako každá idea – potom rozrieduje, a že po pionieroch prichádzajú epigóni –

³² Poslucháreň v Břehovej ulici v Prahe.

³³ Ide o Ladislava Štolla, marxistického literárneho kritika a politika Komunistickej strany Československa.

lepší alebo horší – hlavne v tej literárnej vede to, čo spravil Ján Brezina v monografii o Ivanovi Kraskovi, tak to sme sa všetci chytali za hlavu: Tak toto? On vidí na tom Kraskovi len formu? Len akési stopy, rytmické, ako sa striedajú? Iba toto je hodnota Kraskova? Takže na tomto štrukturalizmus v literárnej vede totálne skrachoval, na tom, že sa toho chytali ľudia, epigóni, ktorí na tom robili doktoráty. Ale tak to vždycky musí byť: každá teória v rukách jedných môže byť bahnom v rukách druhých.

Počas univerzitnej kariéry vo Švédsku ste svoj primárny záujem o lexikografiu, fonológiu, gramatiku v slavistike rozšírili aj o iné oblasti, o sociolingvistiku a jazykové a kultúrne dejiny česko-slovenské i iných slovanských národov. Výsledkom sú netradičné lingvisticko-kultúrno-historické výklady a interpretácie. Čo vás k tomu podnietilo?

Dostal som, povedzme, takú predstavu o spisovnom jazyku skoro ako o svatej³⁴ veci, pretože moji rodičia, starí rodičia a prastarí rodičia trvali na správnej slovenčine, teda spisovnej. Že som sa nadchol Mukařovského štrukturalizmom a začal som v tej metodológii pracovať a potom vo fonológii, ktorou som sa zaoberal, som došiel na vnútorné rozpory u Trubeckého. Napísal som o tom, a preto som učil inú morfológiu. To, že *Paradigmatika spisovnej ruštiny* bola komunistami zamietnutá, je nezaujímavé. Ale dnes, keď jeden z mojich žiakov³⁵ v Prahe ako docent prednáša ruštinu a učí podľa mojej *Paradigmatiky* a má program túto paradigmatiku inovovať a doviest ju k dnešnému stavu poznania, teda vychádzať z nej, tak to je pre mňa zadostučinenie.

Potvrďuje sa, že tá inovácia, ktorú som zaviedol, bola racionálna, bola niečo, čo zodpovedalo lepšiemu poznaniu povedzme tej zvukovej stránky. No a bol som prísny synchronik najprv. A potom, keď som prišiel do Švédska a keď sa ukázalo, že ten, kto mal záujem o fonológiu a tieto jemnosti, tieto fajnivosti, nepôjde na slavistiku, lebo to je otázka všeobecnej jazykovedy, tak som musel nájsť pre Slovanský ústav program, aby mohol existovať, mať potrebný počet poslucháčov, aby mohla disciplína pretrvávajúť, tak som sa stal kultúrnym historikom. V Lunde, aby sme mali nejaký atraktívny kurz, som vymyslel ideové a kultúrne dejiny Československa. A súčasne poľský kolega dostal za úlohu spraviť to isté o Poľsku.

Najprv som robil o Československu, ďalší semester o Rusku, o ktorom som vedel kopu faktov, ale podávaných celkom iným spôsobom, nie ako politické dejiny, ale skôr ako procárske a proticárske. Nakoniec som musel pridať aj ideové a kultúrne dejiny balkánskych Slovanov. Niežeby som mohol do toho úplne preniknúť, ale vnikol som do toho natoľko, že som mohol argumentovať balkánskymi argumentmi: čo sa stalo s Metodovými žiakmi, ktorých vykúpil bulharský cár? To sú fantastické veci. Že si

³⁴ Nejde o preklep, v reči je použitá podoba *svatý*, nie *svätý*.

³⁵ Ide o doc. Dr. Phil. Marcusa Gigera, slavistu švajčiarskeho pôvodu z FF UK, ktorý projekt dopracovania a nového vydania *Paradigmatiky* v r. 2017 dokončil. Publikácia vyšla v r. 2018 v spoluautorstve E. ĎUROVIČ – M. GIGER s názvom *Paradigmatika spisovné ruštiny. Hláskosloví a tvarosloví* so samostatnými úvodmi oboch spoluautorov a je dostupná na: https://www.academia.edu/36047214/Paradigmatika_spisovn%C3%A9_ru%C5%A1tiny._HI%C3%A1skoslov%C3%AD_a_tvaroslov%C3%AD

Chorváti udržali chorvátčinu a glagolicu... Človek došiel do Chorvátska, chodil som po tých kostoloch, vojde do sakristie, tak človek vie, že glagolaši, ale tam nájdete knihu vytlačenú v r. 1830 alebo 40 glagolicou. Oni si to udržali, Kliment, Naum a Sáva (ten bol srbský svätý), že to sú vyhnaní žiaci Metodovi, to som si až tam v Škandinávii dával dokopy. Tu sa to končí tým, že ich vyhnaní. A čo ďalej? Vyšiel som z toho, čo som dovtedy vedel. Tie pravdy, čo som vedel. A za tých iks rokov potom to vedie k tomu, že človek zistí: tu sú diery, takto to nemôže byť.

Od Veľkej Moravy to, čo som mal v hlave a to, čo som naštudoval, musel som moju národnú mytológiu, kde sme vždycky my tí dobrí a oni, tí Maďari a tí Nemci sú vždycky zlí, naraz podrobiť revízii v súlade s tým, čo história iných, hlavne vo Švédsku hovorí o tom.

Skutočnosť nie je taká jednoduchá. Takže teraz hlásam niečo podstatne iné. Iné k dedičstvu Svätoplukovmu, k dedičstvu cyrilo-metodskému, k príčinám, prečo sme naraz prijali češtinu. Otázka češtiny začína v tej norme, ale to je istým spôsobom politická vec. Pre niektorých ľudí slovenská identita spočíva v tom, že nie je česko-slovenská. Československá minulosť je niečo, čo nie je vraj v zhode s našim dnešným ponímaním. Čo som naposledy publikoval³⁶ a čo pokladám za prínos do slovenských dejín, je to, že na Slovensku, teda na tom území, kde žijeme dnes, existujúca šľachta nepochopiteľným spôsobom nepostavila nikdy otázku jazyka, nepostavila nikdy otázku nejakého centra, nejakej politickej identity toho, čo sa od najstarších čias volalo Hungaria superior. Tento znak s tromi vrškami a dvojkřížom existuje v uhorskej histórii od Anjouovcov, snáď od 13., 14. storočia. A tým, že tie miestne elity, ktoré prišli po vyhnaných žiakoch Metodových, neetablovali niečo vlastné náboženské, niečo vlastné jazykové, niečo, povedzme, národné. Iste, čomu dnes hovoríme národné, nehralo v 15. storočí rolu, ale všetci mali nejakú identitu, nakoniec Chorváti ju mali, Sedmohradsko malo svoju identitu a elity na našom území pre svoju identitu nespravili nič. A do tohto vákuu preniká náboženstvo a reč tých, ktorí tu boli najbližšie. Teda tí Česi, ktorí vďaka známemu politickému alebo vlastne neznámemu politickému vývoju mali Bibliu v r. 1300 niekedy, 1360 alebo 1370. Do tohto vákuu prenikla čeština a bola spisovným jazykom. Alebo sme ju držali prísne, ako to stojí v Biblii, tu vzniká – to je zaujímavé – náboženská motivácia vecí.

Hľadieť na seba z iného miesta, teda doslova z inej krajiny, prináša teda hlbší pohľad... asi preto rád zdôrazňujete, že každý by mal aspoň na jeden rok emigrovať. Vy ste sa však vďaka Švédsku stali aj navrhovateľom Nobelovej ceny. Traduje sa váš podiel na Nobelovej cene pre Jaroslava Seiferta. Mám možnosť sa vás na to teraz priamo opýtať, ako to teda bolo?

Nobelova cena za literatúru pre Jaroslava Seiferta, ktorú som bol v sedemdesiatych rokoch navrhol, bola vec zhody viacerých okolností. A hneď od začiatku hovorím, že mojím impulzom nebola v prvom rade kvalita jeho poézie. Začalo sa to v mojej

³⁶ Ide o články v časopise Slovenská reč a publikáciu ĎUROVIČ, L.: Predhistória spisovnej slovenčiny. Eds. Slavomír Ondrejovič – Júlia Behýlová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2018. (pozn. ed.)

pracovní na Lundskej univerzite, niekedy na jeseň r. 1973 alebo 1974. Jedného dňa prišiel na moju osobnú adresu list od Švédskej akadémie. Text i podpisy vytlačené, teda pre poštu tlačivo, len moje meno a titul „profesor slovanských jazykov, najmä ruského“ individualizovali text. Ním Nobelovský výbor Švédskej akadémie „má česť pozvať Vás“, teda adresáta, „aby ste písomne navrhli kandidáta(ov) na Nobelovu cenu za literatúru na rok... (snáď 1974). Motivácia návrhu nie je potrebná, ale je želateľná (önskvärd)“. Pri mojej výraznej jazykovednej špecializácii, s nevelkou orientáciou po beletrii, zafungovala mi v tej chvíli asociácia politická. Politikou sme žili asi všetci zo starého Československa okolo toho roku 1968. Ja som bol hneď, za čerstva, ako sekretár Medzinárodného komitétu slavistov poslal všetkým účastníkom práve ukončeného kongresu slavistov protest proti vtrhnutiu cudzích vojsk a vyzval ich, aby sa k protestu pripojili. A s mojou bývalou bratislavskou fakultou som aj po niekoľkých rokoch možno ešte stále mal nejaké dozvuky procedúr, keď ma v posledných dôsledkoch zbavili profesúry a všetkých vedeckých hodností, aj tých, ktoré mi oni neudelili. Ale bezprostredným impulzom pre mňa práve v tých dňoch, keď som dostal toto pozvanie, bol snáď posledný bod verejného odporu proti „normalizácii“ v Československu, nejaké stanovisko Zväzu českých spisovateľov na čele s jeho predsedom Jaroslavom Seifertom. To aj na pozadí diania v Zväze slovenských spisovateľov, kde pre absolútnu väčšinu primárnou bola len otázka federalizácie republiky, oproti požiadavke demokratizácie, za ktorú tam bojovala snáď už len sama Zora Jesenská.

S týmto pozadím mi Seifert vyvstal ako osobnosť, ktorá sa proti politizácii beletrie postavila už raz, koncom dvadsiatych rokov, keď sa otvorene postavil proti Stalinovej a potom Gottwaldovej požiadavke politického angažovania literatúry („socialistický realizmus“), spôsobil rozpad ideovej básnickej skupiny Devětsil, vystúpil demonštratívne alebo bol demonštratívne vylúčený (?) z komunistickej strany a tento postoj potom po roky zachovával vo svojej tvorbe i vo svojich občianskych postojoch bez ohľadu na všetky politické zvraty tridsiatych, štyridsiatych a päťdesiatych, a teda potom dôsledne aj šesťdesiatych rokov. A v roku 1968, kritickom roku československej jari, opakovane verejne vystupoval za jeho ideály a podpísal Chartu 1970, aj so všetkými z toho vyplývajúcimi rizikami. Toto všetko mi vtedy prebehlo hlavou a rozhodol som sa. Dal som si našou lektorkou češtiny pripraviť základný podklad o Seifertovej poézii a nad tým, so zdôraznením tak jeho celoživotného odmietania politizovania poézie, ako aj jeho občianskych postojov v čase ohrozenia, som formuloval a motivoval návrh, aby mu Švédska akadémia udelila Nobelovu cenu za literatúru.

Aký je mechanizmus udeľovania tejto ceny? Akú úlohu v tom hrá navrhovateľ, porota, švédska Akadémia vied, kráľ?

Švédska akadémia (Svenska Akademien) je niečo celkom iné, než naše dnešné akadémie vied, ako je napríklad aj Slovenská akadémia vied. Švédska akadémia je uzavretá suverénna neštátna inštitúcia. A nikto, žiadna štátna či iná verejná inštitúcia, a tým viac nikto osobne, nemá právo zasahovať do jej činnosti či kontrolovať ju. A Akadémia sa takisto nikomu nezodpovedá za svoje rozhodnutia. Bola založená r.

1786 švédskym kráľom Gustávom III. so zámerom starostlivosti o švédsky jazyk podľa vzoru vtedajšej francúzskej Akadémie. Má osemnásť členov, filológov a spisovateľov, volených na doživotie – vždy, keď jeden z týchto osemnástich zomrie, volí sa nový člen zostávajúcimi sedemnástimi bez možnosti, aby to mohol niekto z vonku osobne či inštitucionálne ovplyvňovať. Vlastne ani zrieknuť sa členstva nemožno. Spomedzi týchto ľudí si Akadémia konštituuje štvorčlenný Nobelovský výbor, ktorý každý rok organizačne pripravuje samotnú voľbu laureáta Nobelovej ceny za literatúru. Podľa stanov „ochrancom“ tejto Akadémie je švédsky kráľ. Podľa týchto stanov hlavnou úlohou Akadémie je starostlivosť o švédsky jazyk, teda primárne tvorba a vydávanie slovníkov a gramatik švédčiny. Na to má Akadémia osobitné špecializované orgány, najmä redakciu slovníkov. Udeľovanie štipendií, cien a vyznamenaní je od tejto hlavnej funkcie až odvodené. Členovia sú suverénne rozhodujúcim orgánom bez akejkoľvek zodpovednosti komukoľvek. Akadémia bola hneď od založenia vybavená na svoju činnosť veľkými ekonomickými prostriedkami a k tým pribúdali časom ďalšie, niektoré obrovské, najmä keď Alfred Nobel vo svojom testamente tejto Švédskej akadémii koncom XIX. storočia poručil rozhodovanie o udeľovaní ceny za literatúru z výnosu jeho obrovského dedičstva.

Pritom je presne určené, kto má právo cenu za literatúru navrhovať (preto vyzvali aj mňa, keď som sa stal profesorom na univerzite v Lunde). Návrhy, prípravné rokovania v Nobelovskom výbore a hlavne rozhodovanie o udelení sú prísne tajné. 50 rokov sa nesmú zverejniť ani mená navrhovateľov. A priebeh internej diskusie či hlasovania v samotnej Akadémii sa nezverejní vôbec nikdy, žiadny oficiálny protokol či zápis sa o ňom nevedie, všetko to je „dôverné bez obmedzenia“. Výsledok sa potom formuluje do krátkej, dvoj-, trojriadkovej formuly, ktorú prvý raz s tradičným ceremoniálom vždy 10. októbra o jednej hodine popoludní oznamuje jeden z členov, volený vždy na sedem rokov do funkcie „stáleho sekretára“. A odovzdanie Nobelových cien z rúk kráľa, ktorý s tým inak nemá nič dočinenia, je známa obrovská slávnosť v Štokholme. Je to tradičný ceremoniál prenášaný vždy doslova do celého sveta a potom večer slávnostný banket, takisto s tradičným, prísne dodržiavaným ceremoniálom, imúnnym voči akýmkoľvek zmenám. Iná vec je, pravda, že každá cena je potom predmetom komentovania, recenzovania, veľmi často ostrej kritiky, najmä, pochopiteľne, z tábora neocenených. Ale bez ohľadu na to, v učebniciach literatúry i v bežnom diskurze Nobelova cena je spravidla prvý atribút, ktorý sa s jej nositeľom spája, Jaroslava Seiferta nevynímajúc.

Jaroslav Seifert v roku 1984, teda o desať rokov neskôr, Nobelovu cenu za literatúru naozaj dostal.

Prešiel rok a niekoľko ďalších od odoslania môjho návrhu a dávno som naň zabudol. Okrem vyučovania a výskumu som sa v tých rokoch venoval veľkému projektu, kde sme skúmali, čo sa deje s jazykom – niektorým zo štyroch oficiálnych jazykov vtedajšej Juhoslávie – detí, ktoré prišli do Švédska so svojimi rodičmi, regrutovanými do veľkých švédskych priemyselných podnikov. Možno Nobelova cena

poľskému Czesławovi Miłoszovi mi pripomenula, že som aj ja bol kedysi niekoho na tú istú cenu navrhol. A potom roku 1984, osem či desať rokov po mojom návrhu, ani na nejaké náznaky medzitým si nepamätám, tradičným spôsobom, s krátkou motiváciou bez najmenej politickej narážky Akadémia oznámila, že Nobelova cena za literatúru na rok 1984 bola udelená československému spisovateľovi Jaroslavovi Seifertovi.

Bomba to bola obrovská! Seifert do cudzích jazykov predtým veľmi prekladaný nebol, hoci doma u českých čitateľov bol hojne čítaný a nesmierne obľúbený. Ale mimo Československa o ňom niekto sotva niekedy počul, nieto aby ešte aj čítal. V origináli ho teda vo Švédsku mohli poznať maximum dve – tri známe prekladateľky z češtiny (nedávno predtým bol preložený *Morový sloup*), inak – ak vôbec – len niekto z nás, najmä Čechov z československého exilu. A tak sa na našom Ústave slovanských jazykov telefón nezastavil. Osobitná pikantéria bolo, samozrejme to, že československý štátny režim toto udelenie pokladal za akt skoro nepriateľský, udelenie ceny sa v oficiálnej tlači skôr utajovalo a československé diplomatické zastupiteľstvo vo Švédsku celú udalosť navonok ignorovalo, čo mňa osobne veľmi uspokojovalo, pretože za mojím návrhom bola predovšetkým politická motivácia.

V decembri roku 1984, keď sa v Štokholme ceny ceremoniálne udeľovali, Seifert už pre slabosť nebol schopný prísť. Cenu prevzala jeho dcéra. Tá potom po francúzsky prečítala aj jeho povinnú nobelovskú prednášku. On sám, ak sa dobre pamätám, na cenu nijako osobitne verejne nezareagoval. Ale po krátkom čase do exilu poslal rukopis svojej knihy *Všetchny krásy světa*, kde, pochopiteľne, centrom bola poézia a kde som ja postrádal politické postoje. Hoci v tých rokoch už aj absenciu politického postoja bolo treba pokladať za politický postoj.

Ako som vyššie povedal, švédská Akadémia uverejňuje len krátku, bez dôkladného uvažovania sotva niečo hovoriacu motiváciu udelenia ceny. Teda v Seifertovom prípade, že ju dostáva „za poéziu, ktorá sviežou citovosťou a bohatou nápaditosťou predstavuje oslobodzujúci obraz ľudskej nepoddajnosti a mnohotvárnosti“: možno tá „nepoddajnosť“ mala odkazovať na tie jeho občianske postoje. Ale priebeh internej diskusie, argumenty za a proti či konkrétne stanoviská jednotlivých členov Akadémie – to všetko je prísne tajné. Kto tú cenu navrhol a snáď aj nejaké predbežné úvahy, to sa – hoci až po 50 rokoch – predsa len oficiálne uverejňuje (v Seifertovom prípade teda už zanedlho, v r. 2024) a možno si to na oficiálnej stránke Akadémie prečítať, ak to po toľkých rokoch niekoho okrem historikov ešte zaujíma.

Ale všetko ostatné je a navždy ostane tajné. A teda to, čo na verejnosť predsa len preniklo, teda to, za čo tomu Seifertovi tá Akadémia cenu skutočne udelila, to sú len nezaručené chýry. Aj keď, ako sa po česky hovorí, „není šprochu, aby na ňom nebylo pravdy trochu“. Hoci ja by som to ešte zoslabil: „... aby na ňom nemohlo byť pravdy trochu.“ Takže takto treba čítať, čo o Seifertovi na verejnosť preniklo, či radšej, čo som sa ja o tom do počul (priznávam, že s informovanými kruhmi v Štokholme žiadne bližšie kontakty nemám). A žiadna iná verzia nie je vylúčená. Inak povedané: možno to bolo celkom inak.

Ako vnímate vedu, jej hranice, jej podstatnú črtu a pozíciu (jazyko)vedca v societe?

Slovo atóm vymyslel najväčší, posledný polyhistor Leibniz – atóm ako najmenšia nedeliteľná súčiastka hmoty, čo je výsmech tomu všetkému, čo sa dnes deje. Dnes je to skoro makropojem, atóm je niečo veľké. Takže to, že my všetci meníme, vyvíjame, teda aj ja sám som menil, nakoniec, veda je povinná ničomu neveriť, a to som fakticky počas celej mojej dráhy univerzitného učiteľa vždycky začínal študijný rok tým, že som študentom hovoril: „Mne nesmiete veriť. Čo vám hovorím, je moje stanovisko, mám pre to argumenty, ale vy mi to nesmiete veriť. Musíte to preverovať, či to skutočne tak je, a kde je možné, vidieť veci inak.“ To je normálny vývoj vedy, s tým, že niektorí sme konzervatívnejší a niektorí sme viac inovatívni. Alebo inak: všetci tým, že sme sa dostali do tejto sféry vedy, sme sa tam dostali tým, že sme vymysleli niečo, čo je iné, argumentovane iné než to bežne prijímané. Stáť na pozíciách, ktoré sú bežne prijímané, nestačí na to, aby ste dostali, teoreticky povedané, toho kandidáta vied, doktorát. Poznávať nové, to je svätá axioma sféry vedy. Takže ja som od detstva niečo počúval a nejaké stanovisko k tomu zaujímal. Niečo som akceptoval nejaký čas alebo dlhý čas a o niečom som od detstva pochyboval a zamietal viac alebo menej argumentovane. To je celkom bežný, základný postoj inteligencie. Je to základný postoj každého, kto sa nejakým spôsobom chce dostať do sféry toho, čo je veda, vedecké poznanie. Takže pochybovanie... *dubito ergo sum*.

V niektorých záležitostiach to vedie, povedzme, k deštrukcii toho systému – keď začnete pochybovať o Božej všemohúcnosti, tak naraz ten systém axióm, tvrdení, na ktorých stojí jedno, druhé alebo tretie náboženstvo, sa začína rozkývavať, rozsypávať. Ale začnete pochybovať o norme, o tom, či posledné *Pravidlá* sú správne, alebo nie sú správne, tak tým sa pojem normy nerozkolíšava, ale naopak, to je prirodzená forma života každej spoločenskej normy – párové manželstvo, v hygiene povedzme, v diete a mnohých iných veciach pochybovanie o tom, čo dnes je, je základom toho, čomu hovoríme pokrok. Čo je pokrok – či pokrok je posun v čase? Teoreticky by sme povedali, že pokrok je zmena k lepšiemu, ale vedieť, čo je lepšie?! To sa nedá definovať. To, čo je lepšie v spoločenských kontextoch, je vždycky pohľad neskorší. Či v tom 18. storočí racionalizmus alebo osvietenstvo, či to bol pokrok k lepšiemu, a či to len rozbíjalo staré normy? Preto máme v každej normálnej spoločnosti celé to spektrum – od inovátorov po konzervatívcov. A konzervatívna strana eo ipso nie je tá horšia. Pretože trvá na tom, čo je. A na druhej strane tí na strane zmeny pokladajú konzervatívcov za zatuchnutých a starých.

V jazykovede tak ako vo všetkom ostatnom ten pohyb, nehovorím nutne vývoj, ten pohyb sa deje tým, že niekto o niečom začína pochybovať, niečo meníme a na niečom trváme. A táto súhra medzi inováciou a konzervovaním je základná forma existencie všetkých spoločenských hodnôt. Takže to je, ja hovorím, prirodzený inštinkt každého poznávania, takže sa snažíme ísť vždy o krok ďalej. Tým, že som musel prejsť zo synchronie na históriu, to ma privádzalo k tomu, krok za krokom ďalej a ďalej poznať. Veď o tom Masnícovi skoro nik nevie, čo ten chlap vlastne písal. Masnícus je dostupný, tak som ho čítal a časom som pochopil, že kľúč je nie v jeho českom texte,

ale v latinskom texte. Doležala som mal vlastný exemplár náhodou. V Skalici, keď vyhadzovali nejaké staré papiere, medzi nimi bola Doležalova *Gramatika*. Mal som ju, po čase som prišiel na to, sakra, veď tých šesť slovesných tried, o ktorých všetci vieme, že to je Dobrovský, tak to je sto rokov skôr tu u Doležala. Takže isté veci človek zachováva a isté veci – ako každý človek v tomto remesle, v tejto sfére, vo vede, je to našou povinnosťou ničomu neveriť. Všetko kontrolovať. Tak niečo zachováваме a niektoré veci meníme. Tak si myslím, že som niektoré veci menil (pousmiate).

Čo podľa vás čaká jazykovedu a jazyky v budúcnosti? Nejaké zjednodušovanie alebo naopak princíp sťažovania, komplikovanosti?

Perspektíva nie je zjednodušovanie v tom zmysle ako vraj teraz niektoré deti, ktoré čítajú, píšú si na internete, na mobile bez interpunkcie, diakritiky – tak ktosi mi vravel, že to je tendencia – odstránenie mäkčeňov. To, čo dnes zažívame, je jazyk, ktorý kladie stále vyššie požiadavky na vedomosti, a keď sa na to človek díva, ako je všetko vlastne otázka využiteľnosti pre ekonómiu, tak nie zjednodušenie jazyka v zmysle pravopisu, gramatiky alebo fonetiky, pretože všetky nové poznatky o svete sú stále komplikovanejšie. Okej, ak dôjde nejaká sférická katastrofa, že sa zmení ľudstvo na nejaké tvory, ktoré budú lietať alebo plávať a mať inú formu, podobu jazyka, tak to je záležitosť fikcie. Ale za predpokladov, o ktorých dnes uvažujeme, myslím, že záležitosťou jazyka je sprístupniť ten úžasný pokrok vedeckého poznania.

Vznikajú pojmy, o ktorých jedna generácia – naša generácia nemala predstavu, že také niečo môže existovať. Chápať také veci ako povedzme pri počítačoch *clouds* – čo sú *clouds*?³⁷ Naraz veda prichádza pri meraní a podobne k pojmom, ktoré sú nášmu mysleniu stále cudzie. Sprístupniť, preložiť, to, čo je v matematike. Myslím, my všetci stojíme v nemom úžase, čo je to vlastne problém v matematike. Nejaká rovnica, ktorú vraj len štyria ľudia na svete chápu. Bude vecou jazyka – a to je spontánna vec, nie vec kodifikátora, prispôbiť sa tomu, aby rozlíšil, aby mohol zdeliť tieto jemnosti, ktoré vo vede vznikajú. Môžeme snáď tak povedať, že nie je reč o zjednodušovaní jazyka tým, že zmenšíme počet spoluhlások, ale v tom, aby sme našli formulácie, kultúru jazyka, ktorá tieto ťažké teoretické veci v tej miere, ako to niekto pokladá za potrebné, umožní preniesť do reči bežného, na rôznych stupňoch vzdelaného inteligenta. Sprístupniť tú vysokú úroveň teoretického poznania ľuďom s rôznym stupňom vedomostí, ktorí ho viac-menej potrebujú alebo chcú veciam rozumieť, nepoužívať ich len mechanicky.

³⁷ Cloud – termín z oblasti počítačových sietí, najmä v spojení *cloud computing*, ktoré je do slovenčiny prekladané napr. ako *internetové počítanie* či *výpočtové mračno* (porov. Wikipedia). V slovenčine sa však najčastejšie používa v neadaptovanej podobe (*cloud*) a primárne v singulári. *Cloud* označuje služby alebo programy poskytované napríklad prostredníctvom siete internet, ku ktorým môžu používatelia pristupovať prostredníctvom webových prehliadačov a mobilných aplikácií. Ide však len o ďalší vývoj a nové pomenovanie pre vzdialený prístup, ktorý sa v minulosti uskutočňoval cez tzv. mainframe (počítače). (pozn. ed.)

BODAJ BY NAŠU REČ KAŽDODENNÚ OSVIEŽOVALI AJ DÚŠKY Z BOHATÉHO NÁREČOVÉHO ZDROJA

Rozhovor Kataríny Gajdošovej s Adrianou Ferenčíkovou

Prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., pochádza z turčianskej obce Ležiachov a táto genéza sa vzácne odráža v celej jej osobnosti. Narodila sa 5. 1. 1940 a k slovenským nárečiam privoňala už ako študentka slovenského a talianskeho jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, keď spolupracovala pri kartografickom spracovaní výsledkov terénneho výskumu v projekte *Atlas slovenského jazyka*. Odvtedy ju už nárečia „nepustili“, prešla s nimi dlhú cestu, po ktorej stále bezpečne kráča. Dnes takmer šesťdesiatročné pôsobenie v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV sa začalo jej študijným pobytom v roku 1961 ešte v Ústave slovenského jazyka SAV. Pokračovalo vedec-kou aspirantúrou, získaním potrebných vedeckých hodností, ale aj jej zapojením sa do organizačných zložiek pracoviska ako zástupkyňa riaditeľa (1990 – 1991), vedúca dia-

lektologického oddelenia ústavu (1995 – 1999) a členka Vedeckej rady Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (1990 – 1998).

Svoj vzťah k taliančine i slovenčine zlúčila aj pedagogicky v rokoch 1976 – 1979, keď pôsobila ako lektorka slovenského jazyka v Orientálnom univerzitnom inštitúte v Neapole a na Univerzite La Sapienza v Ríme. V polovici 90. rokov vyučovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského; neskôr (2002 – 2004) aj na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského.

Ako významná osobnosť aj v medzinárodnom kontexte zastupuje od roku 1990 dodnes slovenskú dialektológiu súč. členkou Medzinárodnej komisie pre *Slovanský jazykový atlas* pri Medzinárodnom komitáte slavistov. V rokoch 1999 – 2002 a po krátkej prestávke zas od roku 2007 doposiaľ je členkou Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Od roku 2003 pracuje aj vo Vedeckej rade Matice slovenskej. Od roku 2011 je predsedníčkou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

V roku 1987 získal autorský kolektív *Atlasu slovenského jazyka*, ktorého bola Adriana Ferencíková členkou, Cenu SAV. V roku 1990 získala Adriana Ferencíková Čestnú striebornú plaketu Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách, v roku 1991 aj Cenu Jána Hollého za umelecký preklad románu Umberta Eca *Meno ruže*. V roku 2004 jej taliansky prezident udelil ocenenie Ordine della Stella della Solidarietà Italiana (Rad Hviezdy talianskej solidarity 3. stupňa). V roku 2010 ju Predsedníctvo SAV ocenilo Pamätnou plaketou SAV.

Profesionálne etablovanou odborníčkou je vo výskume slovenských nárečí, kde sa osobitne orientuje na štúdium syntaktických otázok (*Časové podradňovacie súvetie v slovenských nárečiach*, 1986). Je autorkou mnohých štúdií v domácich a zahraničných periodikách aj vedeckých zborníkoch, kde zhodnocuje výsledky nielen domáceho dialektologického výskumu, ale aj porovnávacích slovanských výskumov, súvisiacich najmä s prípravou jednotlivých dielov mnohozväzkového *Slovanského jazykového atlasu*. Nenahraditeľná je aj jej účasť v kolektíve pripravujúcom *Slovník slovenských nárečí*.

Adriana Ferencíková ako prvá dáma slovenskej dialektológie má svoje stabilné miesto v oblasti, kde dosiaľ rezonovali len mužské mená. Jej nasadenie, odhodlanie, pracovná vytrvalosť, schopnosť tvorivo premýšľať a posúvať bádanie aj v oblastiach, kde predtým ešte nik pevnú cestu nepoložil, ju ukotvili v tejto vednej disciplíne. Nezanedbateľnou je jej ochota posúvať vpred i ďalších, ktorí vyrastajú práve okolo nej. Pobáda v premýšľaní, objavovaní, spoznávaní..., je studnicou vedomostí, nikdy však neprestáva byť človekom, kolegyňou, rukou, čo je vystretá k iným.

K. G.: Obec Ležiachov v centre Turca. Práve ten Turiec, ktorého akoby zosobnením ste vy uprostred nás, akousi jeho chodiacou prítomnosťou v slovenskej jazykovede. Aké bolo vaše detstvo a aký bol jazyk vášho detstva, ako ste hovorili doma? Používalo sa u vás doma viac nárečie alebo sa dbalo aj na používanie štandardnej podoby jazyka?

A. F.: Ležiachov skutočne leží v strede Turčianskej kotliny – vzdušná vzdialenosť z nášho dvora na východ k veľkofatranskej Tlstej a na západ k vrchu Zniev je približne

rovnaká. Stačí vyjsť na otvorené priestranstvo a zrakom sa dá obsiahnuť celá reťaz vrchov ohradzujúcich Turčiansku záhradku¹. Aké v nej bolo moje detstvo? V ranom období do istej miery poznačené vojnou. Moja mama pochádzala zo stredného Požitia, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadlo Maďarsku, preto sme jej rodinu mohli spoznať až po vojne. Vtedy som – ako päťročná – zbadala, že nie všade je jazyk taký ako u nás. Kým pre nás mamina mama bola *stará mama* alebo *starká*, pre tamojších vnukov bola *majka stará*, u nich bola voda *cistá* a reťaz *zelezná*, oheň zapáľovali *cintlami*, nie ako u nás *zápalkami* alebo *švíbalkami*, nám sa z chleba trúsili *omrvinky*, im *omelin*, tamojšie ženy nemali na hlave *šatku*, ale *ručník*, dozvedela som sa, že ihla sa u nich volá *šivačka* a že rebríkom sa u nich vychádza *na poval*, kým u nás *na povalu*. Ďalšiu príležitosť stretnúť sa s krajoými rozdielmi v slovenčine som mala, keď sa – tiež hneď po vojne – do našej malej dediny prisťahovala jedna rodina od Banskej Bystrice a jedna – nakrátko – odkiaľsi zo Záhoria.

Klasické turčianske nárečie je také blízke spisovnej slovenčine, že keď sme začali chodiť do našej jednotriedky, ani sme nezbadali, že by pán učiteľ hovoril inak ako my. A zameniť nárečové podoby typu *poriadno diouča*, *suchuo líšťa* spisovnými tvarmi *poriadne dievča*, *suché lístie* či zapamätať si, že namiesto *motla*, *zarábäť*, *kámeň*, *ukázovať* treba hovoriť a písať *metla*, *zarábať*, *ukazovať*, nám nedalo veľkú námahu. Preto ani nedokážem povedať, čo by sa v čase môjho detstva mohlo v Turci vnímať ako štandardná podoba jazyka. Mimochodom heslo štandardný jazyk či štandardná podoba jazyka nie je ani v *Encyklopédii jazykovedy*², ani v *Slovníku jazykovedných termínov*³, ba v hesle jazyk toto spojenie neuvádza ani *Slovník súčasného slovenského jazyka*⁴.

Študovali ste na Jedenástročnej strednej škole v Kláštore pod Znievom, kúsok od rodnej dediny. Ako si spomínate na svoje študentské roky?

Skôr ako som v r. 1954 nastúpila na Jedenástročnú strednú školu v Kláštore pod Znievom, som po završení 4. ročníka v našej jednotriedke, ktorú vtedy v rámci zavádzania jednotného školského systému zrušili, prešla na tzv. národnú školu do Príbovic (tak sa do r. 1953 nazývalo prvých 5 ročníkov základného vzdelávania), ďalšie dva roky som tam chodila do tzv. meštianky, z ktorej sa v školskom roku 1953/54 stala osemročná stredná škola. Tú sme končili komisionálnymi skúškami zo štyroch predmetov, tzv. „malou maturitou“.

V čase môjho stredoškolského štúdia bola v Kláštore pod Znievom ešte živá kultúrna tradícia tohto sídla jedného z troch matičných gymnázií. To naše sa znovuzrodilo už päť mesiacov po skončení prvej svetovej vojny a po stabilizácii pomerov

¹ Poetické pomenovanie Turčianskej kotliny, vymedzenej z východu pohorím Veľká Fatra, zo západu pohorím Lúčanská Malá Fatra, z juhu pohorím Žiar a Kremnickými vrchmi, zo severu pohorím Krivánska Malá Fatra. Zaberá okresy Martin a Turčianske Teplice. (pozn. aut.; porov. https://sk.wikipedia.org/wiki/Turčianska_kotlina).

² Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík a kolektív autorov. Bratislava: Obzor 1993.

³ HORECKÝ, J. – RÁCOVÁ, A.: Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.

⁴ Slovník súčasného slovenského jazyka. Kolektív autorov. Red. A. Jarošová. Ved. red. J. Bosák – K. Buzássyová – A. Jarošová – M. Sokolová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2006 – 2015.

boli jeho profesori a študenti vyšších ročníkov hlavnými aktérmi tamojšieho spoločenského života. Pravidelne sa hrávali divadlá, vážnej hudbe sa venovalo komorné zoskupenie profesorov, študentská kapela vyhrávala populárne melódie na zábavách a na nedeľných promenádach. Na takú hudobnú produkciu už naša jedenástočienka nemala, veď niektorí spolužiaci v čase maturity nemali ešte ani sedemnášť rokov. Ale mali sme folklórny súbor (vystupovali sme dokonca vo Východnej!) a okrem iného sme zahrali Gogoľovu Ženbu a Moliérove Scapinove šibalstvá (v hlavnej úlohe s budúciim spisovateľom Dušanom Kuželom). Napriek tomu, že nás v porovnaní s klasickým gymnáziom školská reforma z r. 1953 obrala o dva roky štúdia a o niekoľko vyučovacích predmetov, profesori sa usilovali rozšíriť náš kultúrny obzor aj o poznatky, ktoré sa do povinných učebných osnov už nepojali. Tak som sa ja dostala k latinčine, na ktorú sa ako na nepovinný predmet spočiatku prihlásila polovica triedy, ale v nasledujúcom ročníku už o ňu nebol záujem, a tak mi moja vzácna pani profesorka Božena Šteffková, ktorá vyštudovala klasickú filológiu na Karlovej univerzite, až do maturity raz týždenne dávala hodinu latinčiny bezplatne.

Už tam ste cítili, že jazyk je čímisi tajomne krásnym, čo vás láka k sebe?

Taje literárneho jazyka som začala vnímať ešte v detskom veku, keď nám otec po večeroch čítaval knihy rozmanitého obsahu i času vydania. Pán učiteľ nám pravidelne vymieňal detskú literatúru a vo vyšších ročníkoch základnej školy som z našej obecnej knižnice prečítala azda všetky prozaické diela slovenských klasikov od Kalinčiaka po Timravu. Hečkovo *Červené víno* ma tak očarilo, že som ho čítala aj na družstevnom poli počas stredoškolskej zemiakovej brigády. Pravdaže, čítala som aj diela svetovej literatúry, ale láska k slovenčine a latinčine rozhodla, že som si do prihlášky na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského napísala tieto dva predmety.

V roku 1957 ste odišli na štúdiá do Bratislavy. Ako to vnímala vaša rodina? Boli pripravení „pustiť“ vás ďaleko do sveta a podporovať vás?

Ísť študovať do Bratislavy neznamenal pre mňa odísť do neznámeho sveta. Žila tu otcova sestra s rodinou a pri návštevách u nich som ešte vídala aj Štefánikovu sochu na dunajskom nábreží⁵, odstránenu v r. 1954. Iné však boli sviatočné – hoci nezriedkavé – návštevy príbuzných, a iné bolo dlhodobé ubytovanie vo vysokoškolskom internáte. Mama moje rozhodnutie prijala bez výhrad a otec napokon privolil tiež. Podporovať ma nemali z čoho, lebo naša päťčlenná rodina žila len z otcovho platu. Dostávala som však štipendium a skutočnosť, že ako železničiarova dcéra som mohla cestovať „za lacný peniaz“, mi tiež znižovala životné náklady. A tak sa v tenkej študentskej peňaženke sem-tam našli peniažky aj na lístky do divadla či na koncert do Slovenskej filharmónie.

Ako si spomínate na čas svojho vysokoškolského štúdia?

Už som spomenula, že som chcela študovať slovenčinu v kombinácii s latinčinou. Na prijímacích pohovoroch ma však zaradili medzi uchádzačov o štúdium slovenčiny

⁵ Dnešné Námestie Ľudovíta Štúra. (pozn. aut.)

ako diplomového odboru v kombinácii s taliančinou. Predmet uvedený na druhom mieste sa hodnotil ako vedľajší, jeho štúdium trvalo iba sedem semestrov a až do ďalšej školskej reformy sa – na rozdiel od diplomového – štátnice z neho nerobili. Môj ročník ako prvý na konci ôsmeho semestra završil nimi aj štúdium druhého predmetu. Na začiatku prvého ročníka som sa ešte pokúšala o prestup na kombináciu latinčina – slovenčina, ale na dekanáte pre to nemali pochopenie. Latinčina mi však pri štúdiu taliančiny veľmi pomohla.

Naplnili sa vaše očakávania?

Áno aj nie. To áno sa vzťahuje na prednášky a semináre zo slovenčiny a z príbuzných disciplín a tým nie chcem povedať, že naše štúdium bolo preťažené ideologicky zameranými predmetmi. Čas, ktorý sme museli venovať politickej ekonómii, dialektickému a historickému materializmu, vedeckému komunizmu či dejinám komunistickej strany, bol z hľadiska našej odbornej prípravy stratený. Pre svoje budúce povolanie som najviac získala na prednáškach prof. J. Stanislava a prof. E. Paulinyho. Dodnes banujem, že V. Blanár, vtedy docent, nám prednášal iba jeden semester – z politických dôvodov musel začiatkom r. 1959 z fakulty odísť. Jeho prednášky zo skladby a slovnej zásoby rozvíjali teoretické myslenie poslucháčov.

Bol jazyk, ktorý ste „našli“ v Bratislave, pre vás osobne iným, aký ste poznali dovtedy? V konfrontácii s dneškom bol odlišným, aký žije dnes v Bratislave, ale aj v iných častiach Slovenska?

Jazyk, s ktorým som sa v Bratislave stretla, bol poznačený územnými variantmi slovenčiny hádam zo všetkých krajov, lebo v prvom ročníku nás v provizórnej internátnej izbe bývalo dvanásť, každá z iného kúta Slovenska. Samozrejme, v internáte a na fakulte som spoznávala aj vtedajší študentský slang, ale v prostredí, kde som sa ako študentka pohybovala, bolo rodených Prešporákov málo. Bratislavský pôvod mojich spolužiakov prezrádzalo najmä predlžovanie prízvučnej slabiky, pre stredoslovenské ucho nevábna intonácia, nedostatočné mäkkčenie a výslovnosť typu [speʃ]. Aj dnešná reč obyvateľov Bratislavy ako celku je akýmsi konglomerátom jazykových prvkov z rôznych častí Slovenska, o nejakom kompaktnom jazykovom útvere hovoriť nemožno.

Už na vysokej škole ste prenášali nárečový materiál zozbieraný podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí, ktorého autormi boli E. Pauliny a J. Štolc, na mapy. Ako ste sa dostali k tejto forme spolupráce? Bolo prirodzené, že vyučujúci v minulosti zapájali študentov aj do veľkých národných projektov?

Dotazník pre výskum slovenských nárečí (s podtitulom *Atlas slovenského jazyka*) zostavili E. Pauliny a J. Štolc na základe informácií, ktoré o slovenských nárečiach pomocou 26 anketových listov, vydávaných v r. 1921 – 1930 v Jazykovom odbore Matice slovenskej, zhromaždil prof. V. Vážný. Mali mu byť východiskom pri zostavení dotazníka, podľa ktorého by pomocou odborne pripravených exploraťorov zozbieral spo-

lahlivé údaje pre lingvistický atlas Slovenska. Pre napätú situáciu z konca tridsiatych rokov a návrat do Prahy V. Vážny svoj plán uskutočniť nemohol, pokračovali v ňom však jeho žiaci E. Pauliny a J. Štolc. Ich dotazník, obsahujúci 2355 hláskoslovných a tvaroslovných javov, vyplnilo 121 vyškolených explorátorov, väčšinou poslucháčov slovakistiky, v 2559 slovenských obciach. Celý terénny výskum sa – až na malé výnimky – uskutočnil v rokoch 1947 – 1951. Po usporiadaní dotazníkovej kartotéky sa pristúpilo k vizualizácii terénnych údajov na veľkých pracovných mapách s podrobným miestopisom ako prvej fázy tvorby atlasu. Tieto práce boli časovo veľmi náročné a v dialektologickom oddelení boli vtedy iba traja vedeckí pracovníci: A. Habovštiak, F. Buffa a J. Pikorová. Práce na koncipovaní atlasu bolo treba zintenzívniť aj s ohľadom na *Slovanský jazykový atlas* ako medzinárodný výskumný projekt prvoradáho slavistického významu, ktorý bol prijatý na IV. medzinárodnom zjazde slavistov (Moskva 1958). A tak vyše 90 % pomocných máp vyhotovili externí spolupracovníci. Za to, že som už v treťom ročníku štúdia do tejto skupiny patrila aj ja, vďačím profesorovi R. Krajčovičovi. On do dialektologického oddelenia nasmerúval poslucháčov, u ktorých vybadal vážnejší záujem o študovaný odbor.

Dialektológia bola vtedy dislokovaná v bývalej lyceálnej knižnici na Konventnej ulici, interní pracovníci a pomocníci-mapovači sa delili o pracovný priestor vo veľkej miestnosti na prvom poschodí. Drali sme tie isté drevené schody, otvárali tie isté dvere ako stodvadsať rokov pred nami Ľudovít Štúr. On síce v diele *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečí*⁶ termín nárečie chápal inak, ale jeho duch sa tam nad nárečiarimi určite vznášal. Tam som prvý raz uvidela aj veľkú osobnosť slovenskej lingvistiky a stúpenca Štúrovej pravopisnej reformy prof. Ľudovíta Nováka, ktorý bol vtedy politicky diskriminovaný a žil mimo Bratislavy. Mimochodom, tento rok⁷ si pripomíname 110 rokov od jeho narodenia.

V roku 1962, počas posledného ročníka svojho štúdia, ste už pracovali. Kto vám odporučil, aby ste nastúpili na študijný pobyt do Ústavu slovenského jazyka SAV?

V poslednom ročníku som už pracovať nielen chcela, ale aj musela, lebo vtedy nás postihla ďalšia školská reforma a štúdium sme absolvovali ako externisti. Od školského roka 1961/62 sa totiž základná škola opäť stala deväťročnou, a keďže bol nedostatok učiteľov, poslucháči jazykových odborov a histórie museli nastúpiť do školských služieb s provizórnym dokladom o vysokoškolskej kvalifikácii. Štátne skúšky z diplomového odboru sme robili už na konci prázdnin a diplomové práce sme obhajovali až koncom toho externého ročníka. Mňa od vyučovania a tým aj od väčších útrap z marxistickej ideológie zachránila práve tá „nanútená“ taliančina, keďže na strednej škole bola nepoužiteľná. A vtedy opäť „zasiahla“, tentoraz v môj prospech, spomínaná reforma. Hoci som po dvoch rokoch mapovania bola na nárečovom pracovisku už

⁶ ŠTÚR, L.: *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečí*. V Prešporuku: V tlačiarňi K. F. Wiganda 1846.

⁷ Rozhovor vznikol v roku 2018; Ľudovít Novák sa narodil 15. októbra 1908 v Skalici. (pozn. aut.)

„uchytená“, informácia o konkurze na študijný pobyt mi unikla – asi pre tie krátko po sebe nasledujúce dvojnásobné štátnice. Spolužiak, ktorý konkurzom úspešne prešiel, však musel na učiteľský post nastúpiť a mňa na opakovanie konkurzu pri najbližšom stretnutí upozornili F. Buffa a A. Habovštiak. V ten rok sa počet pracovníkov ústavu výrazne rozšíril. V lete boli na študijný pobyt prijatí K. Buzássyová a M. Majtán, v septembri na miesto odborného asistenta nastúpil R. Kuchar a 1. novembra – zároveň s V. Blanárom, I. Masárom a M. Pisárčikovou – som sa medzi pracovníkov ústavu zaradila aj ja.

To sa ukázalo ako veľmi silná a produktívna generácia. Čomu ste sa počas študijného pobytu venovali? Aký bol váš prvý – bližší kontakt s ústavom?

Byť na študijnom pobyte neznačilo, že jeho účastník si dva roky v pokoji študuje odbornú literatúru a rozhoduje sa, akej užšej špecializácii sa bude venovať. Ja som od začiatku bola naplno zapojená do prípravy 1. zväzku *Atlasu slovenského jazyka*, kolega M. Majtán takisto a K. Buzássyová tiež bez úľavy na štúdium koncipovala heslá do 3. zväzku *Slovníka slovenského jazyka*. A môj prvý kontakt s ústavom? Pri nástupe na študijný pobyt som už poznala nielen dialektológov, ale – hoci najmä z videnia – aj iných jeho pracovníkov, lebo – a opäť na podnet R. Krajčoviča – som chodila aj na večerné prednášky vo vtedajšom Združení slovenských jazykovedcov, ktoré počas školského roka bývali raz do mesiaca v univerzitnej budove na Šafárikovom námestí.

Na prednášky akých osobností si spomínate a aký status malo Združenie slovenských jazykovedcov v tom čase?

V druhej polovici päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov sa intenzívne pracovalo na príprave academickej *Morfológie slovenského jazyka*⁸, preto v tom období prednášali na pôde Združenia viacerí jej autori o teoretických aspektoch spracovanej problematiky. Živo si spomínam napríklad na prednášku J. Ružičku o novom triedení slovies a na výhrady, ktoré mal k nemu Š. Peciar. Ján Oravec tu predstavil kritériá spracovania predložiek, F. Miko kritériá delenia prísloviek podľa ich významu a gramatickej formy. Eugen Pauliny sa venoval výskumu vývinu fonologického systému slovenčiny a naň boli zamerané aj jeho prednášky v Združení. Zahraniční slovakisti P. Király a P. Olteanu referovali o nárečí slovenských enkláv v Maďarsku a Rumunsku. Veľký záujem vyvolala prednáška A. V. Isačenka, ktorý v tom čase pôsobil na Palackého univerzite v Olomouci (do r. 1955 prednášal ruštinu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského). V rámci Združenia v tom čase prednášali z českých lingvistov napr. akademik F. Trávníček, K. Horálek, J. Bělič, z poľských S. Skorupka, z ruských N. J. Švedovová, O. S. Achmanovová. Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV existovalo v rokoch 1957 – 1972 ako autonómna zložka Jazykovédneho sdružení při ČSAV. Na jeho činnosť bezprostredne nadviazala samostatná Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied.

⁸ Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vyd. Slovenskej akadémie vied 1966.

Vyústil váš študijný pobyt do internej vedeckej aspirantúry?

Do internej vedeckej aspirantúry môj študijný pobyt veru nevyústil. Po jeho skončení ma preradili na funkčné miesto odbornej asistentky, keďže s ohľadom na skúsenosti získané počas predchádzajúcich pomocných mapovacích prác som bola „na plný plyn“ zapojená do prípravy 1. zv. atlasu. Milan Majtán, ktorý bol pred príchodom do ústavu stredoškolským profesorom, sa stal interným aspirantom už po roku študijného pobytu, v r. 1964 – 1967 ho nasledoval I. Ripka, ktorý na študijný pobyt nastúpil v lete 1962 po dvojročnej základnej vojenskej službe. (V tom roku do kolektívu ústavných dialektológov pribudol aj Š. Lipták.) Ja som na internú vedeckú aspirantúru mohla nastúpiť až v r. 1967, keď sa završili práce na prvom zväzku atlasu. Ten vyšiel k VI. medzinárodnému zjazdu slavistov, ktorý sa konal v Prahe v pamätnom auguste 1968.

Kto bol vašim školiteľom? Nezvažovali ste aspirantúru aj v inej vednej disciplíne ako v dialektológii?

Mojím prajným školiteľom bol prof. J. Štolc. V diskusiách s ním, ale aj s prof. J. Oravcom a F. Kočíšom som si ujasňovala otázky súvisiace s témou mojej kandidátskej dizertácie. V čase nástupu na aspirantúru som bola s dialektológiou už natoľko zžitá, že som o možnosti venovať sa inej čiastkovej disciplíne ani neuvažovala. Veď nárečia ako rezervoár informácií o našej jazykovej (aj materiálnej) histórii trvalo predstavujú široké výskumné pole v každej čiastkovej oblasti. Prof. E. Pauliny na ne ako na spoľahlivú materiállovú základňu pri výskume vývinu slovenčiny poukazuje hneď na prvej strane svojho *Fonologického vývinu slovenčiny*⁹: „V slovenských nárečiach, keď sa chápu ako organicky zviazané časti rozčlenenej celosti slovenského jazyka, sa odráža vývin slovenského jazyka v úplnosti. Je to pramenný materiál, ktorý má ohromnú prednosť: je úplný a je spoľahlivo kontrolovateľný a overovateľný“ (1963, s. 5). Nárečia ako spoľahlivý zdroj východiskových údajov vyzdvihol aj v úvode knihy *Vývin slovenskej deklinácie*¹⁰ (1990, s. 9).

70. roky minulého storočia sa v jazykovede spájajú s pojmom komunikačno-pragmatického obratu. Ako ste túto zmenu paradigmy vnímali v československej a medzinárodnej lingvistiky vy ako mladá vedecká pracovníčka ústavu SAV?

V súvislosti s mojím pracovným zaradením a vlastnou výskumnou orientáciou som ten obrat vnímala iba ako jeden s mnohých vtedajších trendov v jazykovede. O tých sme sa pravidelne dozvedali na ústavných seminároch, ktoré bývali obyčajne raz mesačne. Informácie o nových smeroch v svetovej lingvistiky sa k nám dostávali najmä prostredníctvom sovietskeho periodického zborníka *Novoje v lingvistike*. O rozširovanie odbornej rozhladenosti pracovníkov ústavu sa sústavne staral prof. J. Horecký výberom aktuálnych tém na odborné školenia.

⁹ PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963.

¹⁰ PAULINY, E.: *Vývin slovenskej deklinácie*. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. Bratislava: Veda 1990.

Mali ste ako mladí vedeckí pracovníci – podobne ako majú mladí kolegovia dnes – temer neobmedzenú možnosť zúčastňovať sa na odborných podujatiach, konferenciách doma aj v zahraničí, spolupracovať na rôznych projektoch? A ako vnímate túto voľnosť plnú možností dnes?

Všetci mladí pracovníci boli od nástupu do ústavu zapojení do práce na jeho základných vedeckých projektoch a, samozrejme, zúčastňovali sa na všetkých konferenciách, ktoré ústav organizoval. Tie boli nielen bohatým prameňom rozširujúcim naše odborné vedomosti, ale uvádzali nás aj do širšej lingvistickej obce. Pri takých medzinárodných podujatiach, ako boli slavistické zjazdy v Prahe, Varšave či v Kyjeve alebo lingvistický kongres v Berlíne, odborová organizácia organizovaním tematického zjazdu umožnila aj mladým vedeckým pracovníkom, aby si tam mohli vypočúť niektoré referáty. A tie dnešné neobmedzené možnosti mladých kolegov? Je dobré, že ich majú. Ibaže sprievodným javom priveľkej voľnosti a rozptýlenosti býva niekedy aj znižovanie nárokov na výsledky vedeckej práce.

V roku 1976 ste obhájili kandidátsku prácu Časové podradňovacie súvetie v slovenských nárečiach. Už v začiatkoch vašej práce vás oslovila nárečová syntax? Prečo práve táto špecifická oblasť?

Na začiatku práce v ústave som sa nezaoberala nárečovou syntaxou, ale fonológiou. Súviselo to s javmi, ktoré som spracúvala v *Atlase slovenského jazyka*. Diplomovú prácu som robila u prof. E. Paulinyho a jej témou mala byť lexika z okruhu výroby turčianskej modrotlače, ale vzhľadom na podmienky, za akých sme štúdium končili, a na to, že som už mohla využiť atlasovú kartotéku, som s jeho súhlasom opisala geografickú situáciu striednic za praslovanskú hlásku ϵ v slovenských nárečiach. A striedniciam za túto nazálu som venovala pozornosť aj vo svojom prvom publikovanom príspevku o rytmickom krátení prípony v tvare 3. os. pl. prezenta¹¹.

Ako ste sa teda dostali k nárečovej syntaxi?

Pri odpovedi na túto otázku sa musím vrátiť do času pred mojím nástupom na študijný pobyt. Už M. Majtán v podobnom rozhovore¹² naznačil, že pri výbere témy kandidátskej dizertácie nebol v ústave prvoradý sklon aspiranta, ale to, aby práca súvisela so základnými výskumnými úlohami ústavu. Úlohy, ktoré čakali na slovenskú dialektológiu, sa zoširoka analyzovali na dvojdnovej celoštátnej konferencii v r. 1960. Zvýšená pozornosť sa tam venovala najmä koncepcii *Atlasu slovenského jazyka*, potrebe výskumu slovnej zásoby pre lexikálny zväzok atlasu aj pre celonárodný nárečový slovník a príprave krajových monografií, do ktorých sa mala zaradiť aj kapitola

¹¹ FERENČÍKOVÁ, A.: K výkladu platnosti rytmického zákona v slovesných tvaroch typu kúpia, súdia v stredoslovenských nárečiach. In: Jazykovedný časopis, 1965, roč. 16, č. 1, s. 51 – 61. (pozn. aut.)

¹² WACHTARCZYKOVÁ, J. – MAJTÁN, M.: Poznávaním histórie jazyka formujeme svoje národné povedomie. Rozhovor s Milanom Majtánom. In: Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 5 – 6, s. 360 – 373.

o syntaxi. Do uznesenia konferencie sa dostala aj požiadavka vypracovať syntaktický zväzok atlasu a systematicky skúmať syntax slovenských nárečí tak s ohľadom na výskum spisovnej, ako aj historickej syntaxe. V tom čase už A. Habovštiak koncipoval rozsiahlu monografiu *Oravské nárečia*¹³, následne M. Majtán obhájil dizertačnú prácu o vrchárskych hontiansko-novohradských nárečiach¹⁴ a I. Ripka v rámci ašpirantúry pripravil monografiu o dolnotrenčianskych nárečiach¹⁵. A keďže bolo treba začať aj s celoplošným výskumom syntaktických javov, profesor J. Štolc mi navrhol preskúmať a kartograficky zachytiť územné rozdiely pri vyjadrovaní medzivetného časového vzťahu. Pri takom pohľade na tento vnútorne bohato diferencovaný syntaktický jav však bolo treba zo súvislých nárečových textov získať rozsiahly a spoľahlivý východiskový materiál. Nielen táto časovo náročná fáza výskumu, ale aj fakt, že v tom čase už na obhajobu kandidátskej dizertácie bol potrebný súhlas mestského výboru komunistickej strany, s ktorým sa tam veru neponáhľali, spôsobil, že som ju obhajovala až v r. 1976.

Ale načierali ste aj do nárečovej lexiky.

Pokiaľ ide o výskum nárečovej lexiky, ten pri delení úloh v dialektologickom oddelení dostal „na starosť“ I. Ripka. Pod jeho vedením sa rozbehli prípravné práce na *Slovníku slovenských nárečí*, vypracovala sa jeho koncepcia a pripravili sa jeho prvé dva zväzky. Súbežne s budovaním abecednej kartotéky sa zásluhou J. Nižnanského položili aj základy vecnej kartotéky, ktorá by mohla tvoriť materiállovú bázu pre synonymický nárečový slovník. Ja som sa do výskumu nárečovej lexiky zapojila až koncipovaním pokusných hesiel do ukážkového zväzku SSN (vyšiel r. 1980)¹⁶.

Vaše meno sa v slovenskej a medzinárodnej dialektológii spája s tromi veľkými dielami. Prvým z nich je už spomínaný Atlas slovenského jazyka, na ktorého 1. zväzku¹⁷ ste začali pracovať už počas študijného pobytu v Ústave slovenského jazyka SAV. Vo svojom jubilejnom texte¹⁸ o vás prof. I. Ripka píše, že ste „najväčšou“ autorkou tohto zväzku.

K tomu, čo som už o svojej účasti na tvorbe 1. zv. ASJ uviedla, len dodám, že je dielom autorského kolektívu, ktorý viedol prof. J. Štolc. Ja som doň vypracovala 74 máp a príslušných komentárov z celkového počtu 298. Kolektívnym dielom je však iba ten, 2. zväzok *Atlasu slovenského jazyka (Flexia)*¹⁹ autorsky pripravil J. Štolc, 3. zvä-

¹³ HABOVŠTIAK, A.: Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965.

¹⁴ MAJTÁN, M.: Hontiansko-novohradské nárečie. Bratislava: Ústav slovenského jazyka SAV 1965. (Dizertačná práca)

¹⁵ RIPKA, I.: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava: Veda 1975.

¹⁶ BUFFA, Ferdinand – FERENČÍKOVÁ, Adriana – HABOVŠTIAK, Anton – LIPTÁK, Štefan – MALÍKOVÁ, O. – NIŽNANSKÝ, J.: Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok. Bratislava: Veda 1980.

¹⁷ ŠTOLC, Jozef a kol.: Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Mapy. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.

¹⁸ RIPKA, I.: Zdravica Adriane Ferencíkovej. Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 1, s. 44 – 47.

¹⁹ ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Časť prvá: Mapy. 1. vyd. Bratislava: Veda 1981.

zok (*Tvorenie slov*)²⁰ F. Buffa a 4. zväzok (*Lexika*)²¹ A. Habovštiak. Na vzniku posledných dvoch som sa zúčastnila iba terénnym výskumom podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II*, ktorý zostavili A. Habovštiak a F. Buffa. Po završení práce na 1. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* mi v zmysle záverov už spomínanej konferencie pripadla úloha intenzívne budovať archív súvislých nárečových textov ako pramennej základne pre výskum nárečovej syntaxe. Tento výskum bol priam srdcovou záležitosťou Jána Oravca, ktorý už v polovici 60. rokov inicioval založenie osobitnej kartotéky dokladov na predložkové aj bezpredložkové syntagmy a zakrátko vypracoval aj rozsiahly súpis syntaktických javov, ktoré sa mali skúmať z hľadiska územnej diferencovanosti (*Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach*)²². Keď J. Oravec predčasne zomrel, aj syntaktický zväzok atlasu vypadol z dlhodobých plánov ústavu. Tak prvenstvo v predstavení nárečovej syntaxe metódami lingvistickej geografie získali lužickosrbskí dialektológovia.

Aj keď od vyjdenia 1. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* uplynulo už pol storočia a od tých ďalších tiež pár desaťročí, ostáva toto dielo základnou výpoveďou o územnej členitosti nášho národného jazyka. A dobre obstálo aj v slovanskom kontexte. Takto napríklad jeho prínos v úvode do ukážkového zväzku lexikálneho atlasu ruských nárečí²³ zhodnotila T. I. Vendina: „Mimoriadne dôležitý význam pre rozvoj slovanskej, a teda aj ruskej lingvistickej geografie, malo publikovanie slovenského atlasu (*Atlas slovenského jazyka. Zv. I. – IV. Bratislava, 1968 – 1984*), ktorého tretí a štvrtý zväzok boli venované lexike a tvoreniu slov. Kolektív tohto atlasu ako jeden z prvých prekonal skeptický postoj k lexikálnym a slovotvorným javom pri riešení jazykovozemepisných úloh.“

Čo vám profesionálne aj osobne dala účasť na tomto projekte?

Z toho, čo som pri jeho príprave získala, výdatne čerpám aj pri iných projektoch. Naučila ma vnímať jednotu nášho národného jazyka v rozmanitosti jeho územných variantov a vidieť ho aj v širších genetických súvislostiach. A do osobného života? Okrem toho, že som pracovala s kolegami, ktorí majú trvalé miesto v našej lingvistiky, som pri terénnych výskumoch v rozličných častiach Slovenska spoznala mnoho vzácných ľudí s prirodzeným jazykovým citom a s pozoruhodným rozprávačským talentom.

*Druhým dielom, ktoré je späté s vaším menom, je Slovanský jazykový atlas. Toto die-
lo je monumentálne svojím významom, časom trvania a rozmermi. Ste členkou Komisie
Slovanského jazykového atlasu pri Medzinárodnom komitáte slavistov a v rámci lexikál-*

²⁰ BUFFA, F.: *Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť prvá: Mapy. 1. vyd. Bratislava: Veda 1981.*

²¹ HABOVŠTIAK, A.: *Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazníky – indexy. 1. vyd. Bratislava: Veda 1984.*

²² ORAVEC, J. – FERENČÍKOVÁ, A.: *Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1974.*

²³ *Leksičeskij atlas russkich narodnych govorov. Probnij vypusk. Red. I. A. Popov a T. I. Vendina. Sankt Peterburg: Nauka 2004.*

no-slovotvornej série projektu ste sa zaslúžili o vydanie osobitného zväzku s tematikou poľnohospodárstvo. Čo tomu predchádzalo?

Mnohozväzkový *Slovanský jazykový atlas* je dlhodobý projekt základného slavistického výskumu, na ktorom sa zúčastňujú zástupcovia všetkých slovanských národov. Jeho poslaním je metódami lingvistickej geografie predstaviť nárečovú diferencovanosť na kompaktnom slovanskom jazykovom teritóriu od Júlskych Álp až po Ural. Na sieti cca 850 vybraných bodov sa spracúvajú údaje o jazykových javoch fonetickej, prozodickej, morfolologickej, slovotvornej, lexikálnej, sémantickej i syntaktickej roviny, získané priamym terénnym výskumom podľa dotazníka obsahujúceho 3454 otázok. Jednotlivé zväzky atlasu vychádzajú vo foneticko-gramatickej a lexikálno-slovotvornej sérii, v každej z nich doteraz vyšlo po 8 zväzkov, niekoľko zväzkov je rozpracovaných a obrovské množstvo terénnych údajov ešte na spracovanie čaká.

Na príprave každého zväzku sa podieľa medzinárodný autorský kolektív, no jeho koncepciu, úvodné časti a syntézu mapovanej problematiky vypracúva, za redakčné dotvorenie a vydanie zväzku zodpovedá konkrétna národná komisia. Vydaním zväzku *Polnohospodárstvo*²⁴ bola Slovenská národná komisia poverená ešte v čase, keď v tomto medzinárodnom výskumnom projekte Slovensko zastupoval A. Habovštiak. Po jeho odchode do dôchodku táto úloha pripadla mne. V koncepcii prof. P. Žiga, obohatenej o viaceré inovácie, v súčasnosti na Slovensku vzniká gramatický zväzok venovaný deklinácii substantív.

Čo si práce na Slovanskom jazykovom atlase vyžadujú?

Napríklad nielen poznať základné vývinové procesy v nárečiach jednotlivých slovanských jazykov či sústavne pracovať s národnými atlasmi a etymologickými slovníkmi, ale brať ohľad aj na také mimojazykové skutočnosti, ako boli veľké presuny obyvateľstva po druhej svetovej vojne. V súvislosti so *Slovanským jazykovým atlasom* musím pripomenúť, že slovenskí dialektológovia sa zúčastnili aj na tvorbe 7-zväzkového *Celokarpatského dialektologického atlasu*. Profesor I. Ripka, vedecký redaktor 5. zväzku, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Veda, má výrazný podiel aj na tvorbe koncepcie tohto medzinárodného výskumného projektu²⁵.

Vo svojich aspirantských rokoch ste sa výskumne venovali syntaxi nárečí. Postupne ste prešli – zrejme najmä pre potreby koncipovania Slovníka slovenských nárečí aj k výskumu nárečovej lexiky. Okrem autorstva konkrétnych hesiel ste spoluredaktorkou 1. a 2. zväzku a vedeckou redaktorkou vznikajúceho 3. zväzku slovníka.

V čase, keď som do ústavu nastúpila, už tu bola nezanedbateľná časť súčasnej slovníkovej kartotéky, ktorej základ tvorila najmä excerpčia z nárečových príspevkov pub-

²⁴ Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 4. Сельско-je choziajstvo. // Slovanský jazykový atlas. Lexikálno-slovotvorná séria. 4. zväzok. Poľnohospodárstvo. Red. A. Ferenciková. Bratislava: Veda 2012.

²⁵ Celokarpatský dialektologický atlas. 5. zv. (Paralelný rus. a fr. názov.) Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1997.

likovaných v medzivojnových matičných zborníkoch a v prvých ročníkoch *Slovenskej reči*. Jej cielavedomé budovanie pod vedením I. Ripku som už spomínala. Rozširovala sa excerpovaním zo súvislých nárečových textov v archíve oddelenia, priamym výskumom v teréne aj získavaním lexikálneho materiálu od externých spolupracovníkov z celého Slovenska. V súčasnosti už pri koncipovaní hesiel môžeme využívať aj elektronicky spracovaný bohatý archív nárečových textov.

Mne pri lexikografickom spracovaní nárečovej slovnej zásoby z hľadiska jej územnej diferencovanosti pripadla úloha sledovať gramatické výrazy, a to nielen pokiaľ ide o ich výskyt, ale aj funkčný rozsah. Aj preto som z tohto aspektu v niekoľkých príspevkoch venovala pozornosť niektorým základným predložkám. Takýto pohľad ukazuje, že ani celoslovanská predložka *na* nemá rovnakú pozíciu vo všetkých našich nárečiach. Jej použitie v nasledujúcich výpovediach, príznakové tak z aspektu spisovného jazyka, ako aj vzhľadom na iné nárečové oblasti, dobre ilustruje tento typ územných rozdielov: *Može na stouku išou* Sobrance (stokiletrovou rýchlosťou); *Na doxorä sä uší* Ratková REV (za doktora); *Kúpili koňa a na tejšďem zdoxou* Turie Pole MK (o týždeň); *Na jeden zeň umarli obidvojo* Fintice PRE (v jeden deň); *Na celén roku sa tu deckä ihrävajú* Trenč. Závada TRČ (celý rok, počas celého roka); *Ďže ti doxor príde na takomto čase!* Ležiachov MAR (za takéhoto počasia); *Vadžila sa na mňa* Zombor MK (so mnou); *Ľevizim na te okuľare* Kluknava GEL (cez tie okuliare); *Me stali na zverou a vibirali me fstupni* M. Zalužice MCH (vo dverách, medzi dvermi); *Potom zmo sä hrali na kárťi* Sirk REV (hrali karty); *Naj zrobi rozičom na volu* Bánovce n. Ond. (po vôli); *Paropci braľi zievki na tañec* Obišovce PRE (do tanca); *Psi se ruvali na koščälu* Nandraž REV (o košťal); *Pobili še na dajakej ziukoj* M. Zalužice MCH (pre dajakú/ o dajakú dievku). Areál čiastkového významu gramatického slova sa však dá presnejšie vymedziť, len ak je podopretý početnejšími dokladmi.

Čím je slovník osobitý? Čo všetko z neho možno vyčítať?

Slovenský jazyk vo svojej územnej diferencovanosti je našim vzácnym nehmotným kultúrnym dedičstvom a jeho lexikálny inventár odráža nielen naše genetické zväzky s inými slovanskými národmi, ale aj to, ako sa v ňom odrazili naše (priame či bližšie) kontakty s neslovanskými etnikami. Dokumentuje, ako sa miestne nárečia vyrovnávali s pomenovaním vecí a javov, ktoré vznikali v našom prostredí alebo sa k nám dostali z iného geografického priestoru, o akých sémantických procesoch svedčí slovná zásoba prirodzene sa vyvíjajúcich územných variantov národného jazyka. Poslaním *Slovníka slovenských nárečí* je podať tieto informácie koncentrovaným spôsobom v abecedne radených heslách. V atlasoch sa kartografickými prostriedkami predstavuje územná diferencovanosť jazyka na vybraných javoch.

Čas sa napriek tomu podpísal aj na príprave Slovníka slovenských nárečí. Posledný – druhý zväzok²⁶ slovníka – vyšiel v roku 2006. Čo si vyžaduje takýto dlhodobý projekt?

²⁶ Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Bratislava: Veda 2006.

Medzi úlohy štátneho plánu základného výskumu sa projekt *Slovníka slovenských nárečí* dostal v r. 1971. Pôvodne mal byť trojzväzkový, no ukazuje sa, že narastie o ďalšie dva zväzky. Dielo si vyžaduje stabilizovaný autorský kolektív s dobrou slavistickou prípravou (tá už, bohužiaľ, terajším absolventom slovakistiky chýba). Vyžaduje znalosť výsledkov vývinu fonológie a morfológie slovenského jazyka v jeho územných variantoch, ovládanie pravidelných aj nepravidelných fonetických zmien, sústavnú prácu s jazykovými atlasmi, etymologickými slovníkmi aj s bohatou etnografickou literatúrou, poznanie reálií a činností spojených s vidieckym prostredím, tradičnými remeslami a ešte všeličo iné.²⁷

Uvažujúc nad všetkou tou prácou, ktorú ste do slovenskej jazykovedy vložili za veľmi dlhý čas, mi prichádzajú na um dve slová. Precíznosť a vytrvalosť, ktoré charakterizujú vás ako nenahraditeľnú súčasť našej národnej aj medzinárodnej vedy. Ani tieto atribúty nie sú však obľúbenými v dnešnej spoločnosti. Vyžadujú si disciplínu a obetu.

Musím povedať, že pri hodnotení môjho miesta v slovenskej jazykovede používate až príliš lichotivé slová. Myslím, že precíznosť a vytrvalosť si vyžaduje každé ozajstné vedecké dielo. Ja som robila len to, čo si vyžadovali výskumné úlohy, na ktorých som participovala, a tak, ako mi kázalo svedomie a potreba poznať hlbšie súvislosti skúmaných javov. Keď sa však obzriem dozadu, až tak veľa výsledkov za sebou nevidím. Naopak, mám pocit, že som len kdesi na začiatku.

Naša významná lexikologička a lexikografka Mária Pisárčiková v takomto rozhovore²⁸ konštatovala, že príprava každého slovníka „je úmorná práca, ktorá sa vo výsledku odráža iba minimálne“, a ako spoluautorka *Slovníka slovenského jazyka*²⁹, prekladového *Česko-slovenského slovníka*³⁰, *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*³¹, na ktorom má aj veľký redakčný podiel, autorka koncepcie a hlavná redaktorka *Synonymického slovníka slovenčiny*³² naozaj vie, o čom hovorí. Dobré to vedia aj kolegyně aktuálne koncipujúce heslá do *Slovníka súčasného slovenského jazyka*. Nie je teda nič výnimočné, ak disciplínu a obetu vyžaduje aj príprava *Slovníka slovenských nárečí*. A pokiaľ ide o účasť na *Slovanskom jazykovom atlase*, tam treba „držať krok“ s členmi veľkého celoslovenského autorského kolektívu.

²⁷ Doba sa však mení, vidiek sa dramaticky vyľudňuje, takže poznanie remesiel je viac vecou štúdia než osobnej skúsenosti. Mení sa aj prístup k vede, orientuje sa viac na rýchlosť a kvantitu práce – najmä pod tlakom scientometrie. Preto aj precíznosť a vytrvalosť predstavujú hodnoty, ktoré nie sú samozrejme. (pozn. aut.)

²⁸ WACHTARCZYKOVÁ, J. – PISÁRČIKOVÁ, M.: Hľadanie významovej blízkosti slov nemá ďaleko k hľadaniu blízkosti medzi ľuďmi. Rozhovor s Máriou Pisárčikovou. *Slovenská reč*, 2017, roč. 82, č. 3, s. 332 – 346.

²⁹ Kolektív autorov: *Slovník slovenského jazyka*. III. – VI. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963 – 1968.

³⁰ HORÁK, G. – BUZÁSSYOVÁ, K. – KOČIŠ, F. – MARSINOVÁ, M. – MICHALUS, Š. – PECIAR, Š. – PISÁRČIKOVÁ, M. – RÍSOVÁ, E. – SLIVKOVÁ, V. – ŠALINGOVÁ, M.: *Česko-slovenský slovník*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1979.

³¹ *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003.

³² *Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. Pisárčiková. 3. nezm. vyd. Bratislava: Veda 2004.

V slovenskej jazykovede pôsobíte už viac ako 55 rokov. Ste jednou z najpovolanejších osôb, ktoré môžu hodnotiť posun a smer, ktorým sa uberá naša jazykoveda a konkrétne dialektológia. Môžete spomenúť nejaké medzníky, ktoré považujete za kľúčové v našej jazykovede za obdobie svojho profesionálneho pôsobenia?

Naša jazykoveda od 40. rokov minulého storočia prudkým tempom doháňala to, k čomu sa iné kultúrne národy dopracovali sto-dvesto rokov pred nami. Za jej medzníky môžem označiť nielen vydanie akademickkej *Morfológie slovenského jazyka*³³ a každého kolektívneho lexikografického diela, ktoré vzniklo na pôde ústavu, ale aj vyjdenie *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*³⁴, *Pravidiel slovenského pravopisu* (1953³⁵, 1991³⁶) či Králikovho *Stručného etymologického slovníka slovenčiny*³⁷. A nemôžem obísť ani 6-zväzkový *Veľký slovensko-ruský slovník*³⁸ (1979 – 1995), ktorý vznikol už po prechode jeho autorského kolektívu z Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV do nášho ústavu.

Ako dialektologičku ma, samozrejme, teší vydanie štvorzväzkového *Atlasu slovenského jazyka*, ľúto mi je, že nepokračuje výskum nárečovej syntaxe, že veľká časť nárečového slovného bohatstva sa do kartotéky oddelenia nedostala, lebo pre malý počet jeho pracovníkov sa v primeranom čase nemohol urobiť rozsiahlejší hĺbkový terénny výskum. A stále je aktuálny terénny výskum nielen z aspektu, ako sa tradičné nárečia vyrovnávajú s vplyvmi spisovného i bežne hovoreného jazyka, ale aj so situáciou vyvolanou presunom veľkého počtu obyvateľstva do iných nárečových oblastí, k akému došlo napríklad v súvislosti so stavbou vodnej nádrže na Kysuciach.

Ako vidíte budúcnosť slovenskej lingvistiky?

Na úlohu proroka budúcich možností slovenskej lingvistiky sa podujímať nebudem.

Viac ráz som sa totiž stretla s názorom, že akademickú *Morfológiu slovenského jazyka* po polstoročí od jej vydania už ako kodifikačné dielo nemožno akceptovať a že vzhľadom na súčasnú jazykovú situáciu je potrebný nový systematický opis morfolologickej roviny spisovnej slovenčiny. Dodnes sa však v ústave neutvoril kolektív, ktorý by na takejto úlohe sústredene pracoval. A chýba nielen takéto dielo. Keď sa začiatkom 80. rokov pod vedením J. Ružičku rozbiehali práce na akademickkej *Syntaxi slovenského jazyka*, L. Novák ju označil za súrne potrebnú. Po Ružičkovom odchode z ústavu a zmene spoločenských pomerov sa kolektív syntaktikov rozpadol a my nie-

³³ Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vyd. Slovenskej akadémie vied 1966.

³⁴ HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1989.

³⁵ Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Zost. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953.

³⁶ Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda 1991.

³⁷ KRÁLIK, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava: Veda 2015.

³⁸ Veľký slovensko-ruský slovník. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1979 – 1995.

lenže dodnes tú „súrne potrebnú“ *Syntax slovenského jazyka* nemáme, ale nemáme už ani dlhé roky budovanú kartotéku ako jej materiálovú bázu.

Okrem vašich troch rokov na lektoráte v Neapole sa prakticky celý váš profesionálny život spája s týmto ústavom. Ako sa za tie roky menil a zmenil? Pracovali ste istý čas aj ako zástupkyňa riaditeľa, zažili ste vedenie inštitúcie pod rôznymi taktovkami.

Najskôr tu bol Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení. Tento rok uplynulo 75 rokov od jeho vzniku (1. 4. 1943), zabudli sme to však nejako výraznejšie pripomenúť nielen kultúrnej verejnosti, ale aj samým sebe. Názov Ústav slovenského jazyka malo naše pracovisko v r. 1952 – 1965 a o návrhu na jeho súčasné pomenovanie nás na začiatku svojho pôsobenia vo funkcii riaditeľa informoval J. Ružička nad hrobom E. Štúra pri 150. výročí jeho narodenia.

Už som hovorila, že na pôdu ústavu som prvý raz vstúpila v jeseni r. 1959 ako pomocná sila, a keďže ani počas troch rokov na lektoráte som zo stavu jeho zamestnancov nevypadla (ministerstvu školstva som bola iba „požičaná“), onedlho začne plynúť šesťdesiaty rok môjho spolužitia s týmto pracoviskom. Do ústavu ma prijímal Štefan Peciar, ktorý bol v tom čase plne zaujatý vedením prác na *Slovníku slovenského jazyka*. Jozef Ružička ako riaditeľ bol nielen výraznou vedeckou, ale aj organizačnou autoritou. Mal presný prehľad nielen o chode každého oddelenia, ale pri denných obchádzkach celého ústavu sledoval aj výkon každého pracovníka. V politicky vypätých sedemdesiatych rokoch ho stálo nemálo úsilia, aby ubránil ústav pred tvrdými normalizačnými zásahmi. Za jeho nástupcu Jána Kačalu sa tiež pracovalo na kolektívnych úlohách na plný výkon. So zmenou politických pomerov došlo aj k istej výskumnej individualizácii, a tým aj k akémusi uvoľneniu pracovnej disciplíny. A tu by bolo treba naozaj pridať.

S kým sa vám spolupracovalo najlepšie?

V zásade so všetkými staršími aj mladšími kolegami z oddelenia. S Pavlom Žigom, ktorý ako pomocná vedecká sila začínal svoju jazykovednú kariéru práve v našom oddelení, už tretie desaťročie výborne spolupracujeme na *Slovenskom jazykovom at-lase*. Za dlhé roky v ústave som si vytvorila úzke priateľské vzťahy s väčšinou jeho pracovníkov. Priateľské zväzky sa utužovali najmä na spoločných turistických zájazdoch a na neformálnych ústavných posedeniach – na nich sa ešte kolektívne spievalo, hral nám súbor Poradienka na čele s I. Masárom, ktorý spolu s E. Rísovou tvoril pre nás aj vtipné a situácii primerané umelecké texty.

Okrem slovenskej dialektológie ste sa v minulosti venovali aj otázkam jazykovej kultúry, najmä v príspevkoch do Jazykovej poradne. Tiež ste napísali desiatky príspevkov do časopisov a novín. Ste členkou výboru organizujúceho súťaž Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko.

V čase, keď som do ústavu prišla, jazykovú kultúru sústavne popularizoval rozhlas v známej *Jazykovej poradni* a pravidelnú jazykovú rubriku mali aj viaceré denníky

a časopisy. Do *Jazykovej poradne* tzv. „päťminútovkami“ – poldruhastránkovým výkladom nejakého jazykového problému – prispievali všetci pracovníci ústavu, niekto často, niekto zriedkavejšie. Ja som patrila k tým druhým možno aj preto, že nárečové oddelenie dlho sídlilo mimo budovy ústavu a nebola som tak na očiach G. Horákovi a M. Pisárčikovej, ktorí mali na starosti organizovanie spolupráce s rozhlasom. Drobnými poznámkami o jazykovej správnosti som však istý čas prispievala do rubriky *Zrnko slovenčiny*, ktorá každý deň vychádzala v denníku *Lud*.

Celoslovenská súťaž s medzinárodnou účasťou na tému *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko* je určená žiakom od 2. ročníka základnej školy po študentov v maturitnom ročníku a jedným z jej poslani je viesť mladých ľudí k poznaniu estetickej funkcie jazyka. Má za sebou už 26. ročník a Jazykovedný ústav L. Štúra SAV patrí k jej organizátorom od 3. ročníka.

Je podľa vás dnes jazyk iný, ako bol v minulosti? Je stále potrebné venovať sa jeho používateľom a do akej miery?

Na vašu otázku, či je dnes jazyk iný, ako bol v minulosti, by som mohla reagovať protioptimisticky: ktoré obdobie máte na mysli? Veď minulosťou je už aj včerašok. Ale vážne – všetko existujúce podlieha zmene, a teda aj jazyk. Najviac sa to prejavuje v lexikálnej rovine, lebo tá najbezprostrednejšie súvisí so spoločenskými zmenami a technickým pokrokom. Súčasný vpád anglicizmov do slovenčiny po zmene politických pomerov vnímame všetci, no nie všetky hűfne preberané anglické slová sú jej obohatením. Naš jazykový prejav nebude mať vyšší „level“, náš „imidž“ v spoločnosti nebude lepší, ak namiesto správ budeme posielat iba „mesidže“ a namiesto na pódiá, javiská či stupne víťazov budeme vystupovat na „stejdže“. O zvyšovanie jazykovej kompetencie a kultivovanie jazykového citu sa má v prvom rade starať škola na všetkých stupňoch, ale ani JÚLŠ SAV by sa od tejto úlohy nemal celkom odťahovat.

Čo si myslíte o posúvaní hraníc chápania spisovného a nespisovného jazyka, úzu, normy?

Pokiaľ ide o úzus, nie každý jazykový prvok má oprávnenie byť súčasťou spisovnej normy, nech by bol v komunikácii akokoľvek frekventovaný, ak nevyhovuje požiadavke jej ústrojnosti. Verejné jazykové prejavy majú rešpektovat fakt, že spisovná slovenčina je najvypracovanejším a reprezentatívnym útvarom nášho národného jazyka.

Môžete porovnať záujem používateľov o jazyk v súčasnosti a v minulosti?

Medzi používateľmi jazyka vždy boli ľudia, ktorí jazykovú kultúru vnímali ako súčasť všeobecnej kultúrnosti človeka, a ľudia, ktorým je jazyková kultúra ľahostajná. Inak to nie je ani teraz, len percento tých druhých akoby bolo vyššie. Od ľudí, pre ktorých je jazyk pracovným nástrojom, a od verejných činiteľov však kultúrna verejnosť právom požaduje, aby bol ich jazykový prejav kultivovaný. A to predpokladá aj dodržiavanie istých pravidiel, istých noriem. Na ilustráciu, že aj v súčasnosti širšia verejnosť citlivo reaguje na jazykovú úroveň v zvukových masovokomunikačných prostriedkoch, uvediem svoj zážitok z relácie v Nočnej pyramíde, keď jej hostkou

bola pani Božena Farhátová, ktorú starší spoluobčania v minulosti poznali z éteru ako hlásateľku Slovenského rozhlasu pod dievčenským priezviskom Popadičová. Napriek tomu, že dlhodobo žije v Libanone, jej slovenčina bola vzorová a chvály na ňu sa v telefonátoch sypali z každého kúta Slovenska. Volajúci nezabudli pripomenúť, že súčasným kolegom môže byť vzorom. Pani Farhátová priznala, že za to vďačí ortoepickým školeniam pre rozhlasových pracovníkov.

Ako prekladateľku z talianskeho jazyka vás poznajú mnohí najmä vďaka veľa rás vydanému prekladu románu U. Eca Meno ruže. Okrem toho je však viacero iných titulov, ktoré sa vďaka vášmu prekladu dostali k slovenskému čitateľovi. Ako ste dokázali sklbiť časovo náročnú prácu vedkyne s rovnako časovo náročnou prácou prekladateľky?

Moje prekladateľské konto je veľmi skromné a zväčša som prekladala len na podnet iných. Krátko po príchode do ústavu mi básnik J. Buzássy, vtedy redaktor *Mladej tvorby*, navrhol jazykovú spoluprácu pri preklade veršov mladých talianskych autorov (prebásnil ich M. Kováčik), na preklad niekoľkých krátkych próz do rozhlasu ma uvravela priateľka, ktorá vtedy pôsobila v jeho literárnej redakcii a k ponuke preložiť do druhého ročníka *Revue svetovej literatúry* text avantgardného autora Edoarda Sanguinetiho som sa tiež dostala bez vlastného pričinenia. Keď som návrh na ďalšiu spoluprácu odmietala s odôvodnením, že náš riaditeľ nemá pochopenie pre takéto úniky od ústavných úloh, šéfredaktor Michal Bartko mi z vlastnej iniciatívy prisúdil pseudonym a ja som až po vyjdení čísla zistila, že som – hoci iba jednorazovo – aj Mária Janovská. (Ale skromný honorár prišiel na moju adresu.)

Ani o preklad Ecovho *Mena ruže* som sa neuchádzala, vydavateľstvo Tatran som na román, ktorý sa hneď po vydaní stal medzinárodnou literárnou udalosťou, iba upozornila. (V tom čase som pripravovala text kandidátskej dizertácie do tlače.) No keďže autor v predhovore, ktorým predznamenáva románové udalosti, píše, ako v auguste 1968 utekal z okupovanej Prahy (v českom vydaní tento pasus vynechali), v Tatrane dlhšie váhali s jeho vydaním z obavy pred cenzúrou. Román teda na mňa počkal a na jeho preklad som sa podujala najmä preto, lebo ma zaujala tak jeho významová mnohovrstvovosť, ako aj jeho kompozičné kvality. Chcela som si preveriť, či slovenčina disponuje adekvátnymi prostriedkami na primerané pretlmočenie tohto náročného textu. Nebola to krátkodobá práca, zamestnávala ma asi päť rokov a robila som ju po nociach a po víkendoch. Preklad totiž musí byť často aj „odtrpený“, ak prekladateľ chce byť „verný“ autorovi a zároveň do cieľového jazyka preniesť nielen myšlienkové posolstvo diela, ale aj jeho štylistické a prozodické kvality.

Váš profesionálny život je celý spätý s poznatkami. Vaši najbližší kolegovia často spomenú, že ste pre nich studnicou nevyčerpatelných vedomostí. Keď o čomsi pochybujú a nevedia, kde by sa istý nárečový doklad mohol nachádzať, či vôbec taký tvar slova v niektorom nárečí máme, stačí zaklopať na vaše dvere. Vždy viete, či sa ten alebo onen tvar nachádza na našom území alebo mimo neho, ba dokonca i to, v ktorej škatuli v nárečovej kartotéke je naň doklad uložený.

Počas dlhoročného pôsobenia v oddelení a v ústave sa na mňa „nalepilo“ všeličo užitočné pre moju výskumnú orientáciu, mnohé z poznatkov získaných pri príprave *Atlasu slovenského jazyka* mi trvalo zostali v pamäti, veľa som si v nej zafixovala z prečítania všetkých nárečových textov v archíve oddelenia pri excerpovaní dokladov do kandidátskej dizertácie. Z tohto pamäťového fondu sa mi najčastejšie vynárajú údaje, ktoré pomáhajú tak kolegom pri koncipovaní hesiel do *Slovníka slovenských nárečí*, ako aj mne pri ich redigovaní. A pokiaľ ide o vecný obsah nárečových slov, môžem sa opierať o poznanie takých javov vidieckeho života, s ktorými sa mladší kolegovia už nestretli.

Máte pre nás aj akýsi „odkaz“, motto či myšlienku smerovanú k mladším generáciám?

Čo by som odkázala mladým slovenským lingvistom? Aby mali na pamäti, že súčasná slovenčina je výsledkom tisícročného vývinu a nárečia sú dodnes bohatou zásobárňou faktov, ktoré o tom poskytujú cenné svedectvo. Aby si pri sledovaní súčasných pohybov v morfológii všimli aj jej územnú diferencovanosť (potom sa im napríklad aj v diskusiách toľko spomínané prenikanie prípony *-i* do G. sg ženských substantív vzoru *ulica* ukáže v inom svetle). Že sa napriek dnešným možnostiam nemožno zúčastňovať na každom ponúkanom podujatí, lebo každé naozajstné vedecké dielo treba aj trpezlivo vysediť za pracovným stolom.

Na záver nášho rozhovoru si vám dovoľím položiť otázku ja. Všimli ste si, koľko malých nárečových slovníčkov vydali v posledných rokoch autori nelingvisti? Pre mňa je takýto oživený záujem o nárečia dôkazom, že značná časť našej jazykovej spoločnosti ich vníma ako vzácne kultúrne dedičstvo po svojich predkoch, ktoré treba odovzdať nasledujúcim generáciám. A mohlo by dialektológov nepotešiť konštatovanie jazykového mága Štefana Moravčíka, keď v jeho recenzii³⁹ našej knižky *Zo studnice rodnej reči*⁴⁰ čítajú, že „Nárečia prinášajú ozdravný a očistný kúpeľ do našej unavenej, novinármi, politikmi a úradníkmi zdecimovanej reči“? Alebo keď v sobotu na *Dobré ráno*⁴¹ počujú známeho hudobníka Ondreja Kandráča pri otázke moderátorky, aký je jeho vzťah k nárečiam, spontánne zareagovať odpoveďou: „Dialekty sú anjeli strážni spisovnej slovenčiny“.

³⁹ MORAVČÍK, Š.: Zo studnice rodnej reči. In: Sedem viet o siedmich knihách. Slovenské pohľady, 2006, roč. 122, č. 10, s. 94.

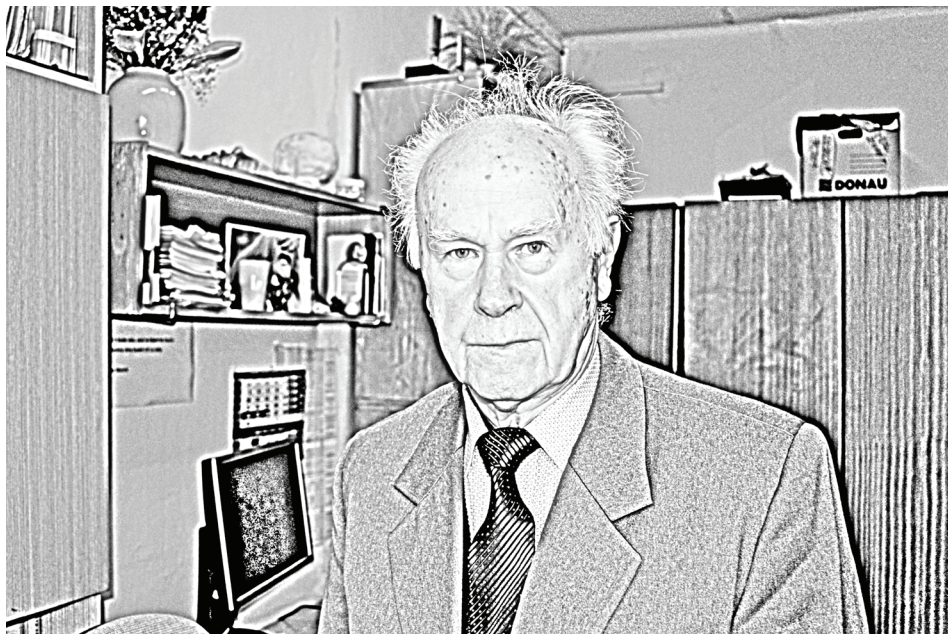
⁴⁰ Zo studnice rodnej reči. Zost. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005.

⁴¹ Rozhlasová relácia z 10. 3. 2018, moder. P. Bernasovská.

VEDA JE PRE ĽUDÍ

Rozhovor Kataríny Gajdošovej s Jánom Kačalom

Rozhovor Kataríny Gajdošovej s Jánom Kačalom

Profesor PhDr. Ján Kačala, DrSc., rodák z Dobšinej (nar. 8. 4. 1937), je už viac ako 55 rokov v službách slovenskej jazykovedy a patrí k jej mediálne najviditeľnejším a najrešpektovanejším osobnostiam a zároveň k najdôležitejším hýbatelom rozvoja slovakistiky. Po troch rokoch pedagogickej práce na strednej škole v Pezinku v roku 1963 nastúpil do Ústavu slovenského jazyka SAV. V akadémii sa postupne etabloval nielen ako vedec, ale aj ako organizátor. Viac než 10 rokov (1981 – 1991) zastával funkciu riaditeľa Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV v Bratislave. Od roku 1995 pôsobil ako docent, od roku 1993 až doposiaľ je profesorom na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, ktorú celé dve decéniá (1994 – 2014) viedol. Dlhoročne však pôsobil aj na Univerzite sv. Cyrila Metoda v Trnave (1997 – 2013) a externe aj na katedrách slovenského jazyka a literatúry univerzít na východe Slovenska v Prešove i v Košiciach. Mimoriadne výrazná a pestrá je angažovanosť prof. Kačalu v organizačných štruktúrach slovenského školstva a v akademických orgánoch. Ide o pôsobenie v mnohými vedeckých kolégiách (napr. 1981 – 1990 Vedecké kolégium SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení), v medzinárodných komisiách (napr. 1983 – 2010 Medzinárodná komisia pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov; 1988 – 1993 Medzinárodný komitát slavistov a mnohé iné) či v domácich inauguračných, habilitačných, obhajobných a rigoróz-

ných komisiách na slovenských fakultách. Od roku 1997 je s niekoľkými prerušeniami predsedom Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry SR. Za svoju akademickú aj spoločenskú prácu mu boli udelené viaceré ocenenia a medaily nielen z vysokých škôl, ale aj čestná strieborná a zlatá plaketa SAV Ludovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách (1987, 1997), Zlatá medaila Matice slovenskej (2007) a štátne vyznamenanie Rad Ludovíta Štúra II. triedy (2011).

Od počiatku vedeckej kariéry prof. Kačalu sa jeho odborný pohľad zameriava na výskum spisovného jazyka, s osobitným dôrazom na syntax. Svoju systematickosť a trpezlivosť zužitkoval ako vedúci kolektívov a ako spoluautor pri príprave veľkých kolektívnych a spoločensky záväzných diel – *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1987) a *Pravidiel slovenského pravopisu* (1991). Okrem syntaxe, lexikografie a lexikológie má jeho práca trvalé miesto aj v oblasti výskumu jazykovej kultúry a dejín spisovnej slovenčiny. Jeho autorstvo nesie viac než 500 položiek v domácich aj zahraničných zborníkoch a periodikách. Systematickosť jeho bádania sa kondenzuje vo vyše 25 monografiách. K najdôležitejším patrí napr. *Doplňok v slovenčine* (1987), *Sloveso a sémantická štruktúra vety* (1989), *Slovenčina – vec politická?* (1994), *Syntaktický systém jazyka* (1998), *Systém jazykových kategórií* (2006), *Spisovná slovenčina v 20. storočí* (2010; 3. vyd.), *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine* (2009), *Zložené útvary v jazyku* (2010), *K podstate vety. Syntetický pohľad* (2012), *Syntagmatický slovosled v slovenčine* (2013), *Teória vetného člena* (2015), *Polopredikatívne konštrukcie v slovenčine* (2017), *Vyjadrovanie posesívnych vzťahov v slovenčine* (2018). V jeho publikačnom portfóliu nechýbajú ani popularizačné články a jubilejné spomienky na kolegov. Presvedčenie o kľúčovej úlohe osobností v rozvoji jazykovedy a o dôležitosti kultivovania jazyka „dobrými autormi“ odrážajú aj práce ako *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny* (2011), *Profily slovenských jazykovedcov 20. storočia* (2011) či *Jazyk majstrov* (2014).

Zanietenosť pre jazyk, jeho výskum, objavovanie zákonitostí a jeho vlastného vnútorného života, ale aj zodpovednosť za vzdelávanie ďalších generácií slovakistov sa stali hybnými silami celého jedného života profesionála, pedagóga, vedca, ale aj človeka a kolegu Jána Kačalu. Obdivuhodná je nielen kvantita a tvorivosť profesora Kačalu, ale rovnako aj životný elán a odhodlanie, s akými sa do práce stále nanovo ponára, dôslednosť, s akou glosuje najrozmanitejšie javy zo „života jazyka“ a konzistentnosť jeho postojov. Nie náhodou v rámci cyklu rozhlasových relácií venovaných významným osobnostiam slovenského kultúrneho, umeleckého a vedeckého života bol jeden diel venovaný prof. Kačalovi a niesol názov *V službách slovenského jazyka*¹. V tomto zmysle sa napĺňa jeho celoživotné úsilie byť robotníkom, ktorý seje aj žne hojne.

K. G.: *Pán profesor, pochádzate z Dobšinej, z mesta neďaleko Rožňavy, ktoré bolo blízko maďarských hraníc. Ako si spomínate na svoje detstvo a jazyk tých čias?*

J. K.: Rástol som v prostredí, kde literatúra patrila k základným životným potrebám, to rozhodne vplývalo na moju detskú pozornosť. A zároveň aj rozdiely – jazy-

¹ Záznam zo zvukového archívu Slovenského rozhlasu v Bratislave: Rozhlasová relácia. Autor rozhovoru aj nahrávky CD audio Emil Benčík, 2011.

kové – boli príčinou toho, že sa človek, hoci detsky, zamýšľal nad tým, čo ho obklopovalo. Spomínam si, že už ako dieťa som bol obdarený istou schopnosťou zaoberať sa vecami súvisiacimi s jazykom; samozrejme, veľmi svojským spôsobom. Rodičia sa doma dorozumievali po slovensky a po nemecky. Išlo o vojnové obdobie² a moji rodičia používali maďarčinu ako tajný jazyk. Keď sa rozprávali o veciach, ktoré deti nemali počuť, hovorili po maďarsky. Ja som si z toho vykombinoval slová. Povedzme, že som si zapamätal slovo *list*, ktoré sa v rozhovore objavilo v podobe *listet*. Neskôr som sa na to spýtal a dozvedel som sa, že je to múka. Je jasné, že veci okolo života rodiny neboli pre detské uši a rodičia radšej volili v týchto témach utajenú komunikáciu. Je známe, že počas vojny sa deti stávajú tiež objektom zisťovania, o čom sa v rodine hovorí.

Vyrastal som na konci 30. a v 40. rokoch 20. storočia v nárečovo silne vyhranenom a navyše viacjazyčnom mestskom prostredí. Moji rodičia hovorili aj písali troma jazykmi. V rodinnej komunikácii sa používalo slovenské nárečie, zreteľne odlišné od spisovného jazyka (ten sa pokladal za „panskú reč“), a nemecké nárečie. Spisovný jazyk som si osvojoval čítaním a školským vzdelávaním. Dialekt bol prirodzeným prostriedkom komunikácie, spisovný jazyk bol „niečo vyššie“, vznešenejšie, používané na iné ciele, v inom prostredí, inými ľuďmi. Iné jazyky (nemecký, maďarský, cigánsky, český) sme vnímali ako prirodzenú súčasť daného diferencovaného prostredia.

S vojnou sa spájajú najmä materiálne ťažkosti. V pohraničnom území to muselo byť veľmi náročné. Pociťovali ste to osobitne ako dieťa?

My sme boli potravinami relatívne zásobení, lebo môj otec bol veľmi gazdovlivý človek. Pred vojnou dal napíliť nejaké kmene stromov smreka a červeného smreka, čo u nás v okolí rástol. Odviezol ich „na Maďare“, do pohraničnej oblasti pri Rožňave, tam už bola vtedy hranica Nadabula – Betliar. Betliar patrilo do Slovenskej republiky a Nadabula do Maďarska. Za peniaze z predaja stromov nakúpil pšenicu, kukuricu, jačmeň a to priviezol domov. V komore sme mali súsek s oddeleniami na jednotlivé plodiny, odkiaľ sme celú vojnu brali zásoby. Ja som mlel kukuricu, z ktorej sa najčastejšie pripravovali večere (ocukrené, osolené, s maslom).

Aké boli roky vašich štúdií? Rozvíjali vo vás aktívne túžbu po jazyku ako predmete záujmu?

Na základnej škole som nemal okolo seba žiadne inšpiratívne osobnosti, ktoré by ma boli viedli osobitne k záujmu o slovenský jazyk. Pamätám si však, že som bol znalec pravopisu, ktorý som si osvojoval čítaním. Platil som medzi spolužiakmi ako taký expert na pravopis, dobre sa mi darilo aj slohové práce. Keď bol nejaký spor, tak sa na mňa obracali, pýtali si expertízne stanovisko. Viaceré veci som však nevedel, a tak som sa aj pomýlil, napr. v slove *pitvať* (nikdy som sa vybrané slová neučil, lebo som si tieto veci osvojoval čítaním) som strelil *y*, ale nazretím do príslušného diela sa ukázalo, že tam treba písať *i*.

² Roky 1937 – 1945.

Počas ďalších rokov (1951 – 1954) mal výrazný vplyv na môj vzťah k jazyku gymnaziálny profesor Dr. Emanuel Dolinka v Rožňave. Bol veľmi vzdelaný, mal doktorát z klasických jazykov, chválil sa, že ho získal ako jeden z posledných, lebo doktoráty sa v tom čase rušili. Bol veľmi tvrdý vo vyžadovaní normy, kodifikácie aj prečítanej slovenskej literatúry, mal živý postoj k ľudovej kultúre. Bol náročný, možno až drsný, no u učiteľa to možno pochopiť, lebo študenti sú tiež všelijakí. On ma inšpiroval, v septime/oktáve (obidve som robil dohromady, lebo v roku 1953 nastala reorganizácia v školstve) si ma už všimol viac, keď som sa rozhodoval ísť na štúdium slovenského jazyka.

Pamätáte si na nejaký konkrétny impulz, ktorý vás nasmeroval na profesionálnu dráhu jazykovedca?

Tak celkove sa nazdávam, že tu pôsobí nejaké predurčenie, aby človek išiel istou cestou. Ak sú správne podmienky, tak je to súhra jedného s druhým, ale keby nebolo vnútorného predurčenia, tak sa nič neuskutoční. Lebo vonkajší tlak nemôže byť taký rozhodujúci a silný, aby človeka priviedol k aktívnej službe konkrétnemu predmetu. Ono je to ešte hlbšie ako vec srdca, lebo som presvedčený, že keď som povedal výraz predurčenie, tak je v tom priamo prítomný Boží prst. Čosi je do človeka vopred dané, čo ho potom pri vhodných okolnostiach vedie správnou cestou.

Pokiaľ ide o moje vstupovanie do jazykovedy, ten pocit, že by som mal čo povedať, bol vo mne prítomný aj počas môjho pôsobenia ako stredoškolského učiteľa. Keď moja manželka koncipovala svoju diplomovú prácu, mohla sa opierať o moje materiály, z ktorých som ja študoval, teda záznamy z prednášok museli byť koncentrované na podstatné veci. Sám som si robil starostlivé poznámky z prednášok prof. J. Štolca, J. Ružičku, J. Stanislava, E. Jónu. Všetky ich dodnes uchovávam ako relikviu a manželka ich pri štúdiu tiež bohato využívala.

V rokoch 1958 – 1963 ste pôsobili ako stredoškolský učiteľ na Jedenástročnej strednej škole v Pezinku. V roku 1963 ste nastúpili do Ústavu slovenského jazyka SAV. Ako sa to udialo?

Počas môjho pôsobenia ako učiteľa prešiel jeden z mojich kolegov do Filozofického ústavu SAV a aj to ma motivovalo, aby som sa i ja po čase uchádzal o také miesto v našom ústave. Navštívil som J. Oravca a Š. Peciara, ktorému sa môj profil zapáčil a prisľúbil mi, že keď bude voľné miesto, tak sa mi ozve. Od 5. 3. 1963 som sa stal pracovníkom ústavu. Najprv som bol zaradený do oddelenia dejín slovenčiny, ktoré viedol I. Kotulič, vtedajší zástupca riaditeľa, ktorý si ma vyžiadal na prácu na *Historickom slovníku slovenského jazyka*. Ale tam som sa dlho nezohrial, lebo Š. Peciar potreboval posilniť svoj lexikografický kolektív, keďže chcel dokončiť svoj slovník³. A tak som po pár mesiacoch prešiel do oddelenia lexikológie a lexikografie a vykonával som aj funkciu vedeckého tajomníka ústavu. Agendy ústavu nebolo tak veľa, ako jej je dnes, ale vždy to bola zodpovedná robota.

³ Slovník súčasného jazyka. I. – VI. diel. Red. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo SAV (1959 – 1968).

A ja som si myslela, že ste hneď od prvých chvíľ v ústave začali pracovať v oblasti výskumu syntaxe.

Od začiatku som signalizoval J. Ružičkovi, že by som mal záujem o syntax, vedel som, že gramatický kolektív sa schádza v Smoleniciach. Aj ma doň neskôr prijali a ja som si vymohol tému doplnok v slovenčine ako kandidátsku dizertáciu. Ale J. Ružička ma hatil, že mám dať tomu pokoj. Možno si ma len tak skúšal, či mám dosť pevnú predstavu o tom, čo chcem robiť, lebo on bol taký – preveroval si predpoklady človeka. Keď videl, že som zaujatý témou, zobral ma a aj súhlasil s témou práce. Tú som urobil a bolo to veľké dielo⁴ (asi 500 rukopisných strán som neskôr musel zredukovať na 300 strán v knihe).

Profesora J. Ružičku spomínate často. Aký bol ako riaditeľ a kolega?

J. Ružičku hodnotím ako jednu z najväčších postáv slovenskej jazykovedy v 20. storočí. Okrem vecí, ktoré sa J. Ružičkovi podarili, boli aj také, ktoré mu nevyšli. Súviselo to najmä s tým, ako bola spoločnosť nasmerovaná ideologicky aj politicky. Keď J. Ružička v roku 1970 publikoval knižnú prácu *Spisovná slovenčina v Československu*⁵, jeden zo spolupracovníkov napísal recenziu, v ktorej ho obvinil z buržoázneho nacionalizmu za to, že isté veci formuloval, ako formuloval. Išlo o celkový prístup k otázkam vývinu spisovného jazyka. Kameňom úrazu sa stal začiatok etapy súčasnej spisovnej slovenčiny. J. Ružička hovoril, že tým začiatkom bol rok 1940, no nešlo len o ten rok sám, bolo potrebné brať do úvahy aj iné udalosti – vyhlásenie Slovenskej republiky, rozpad Československej republiky a takisto Slovenské národné povstanie v roku 1944. Teda komplex udalostí, ktoré istým spôsobom ovplyvnili aj vývin v oblasti jazyka. To celé bolo ovplyvnené aj vydaním neprijatých Bartkových pravidiel z roku 1939 v neskoršej Baníkovej redakcii⁶. Keďže tento rok patril do komplexu udalostí spojených s rokom prvej Slovenskej republiky, v 70. rokoch sa to posudzovalo mimoriadne citlivo a J. Ružičkovi sa to pripísalo ako mínus. On to potom bol nútený odvolať v novej publikácii *Spisovná slovenčina v Československu*⁷, ktorá vyšla začiatkom 70. rokov, kde určil nový mílnik február 1948, víťazstvo robotníckej triedy nad buržoáziou, ako sa to vtedy interpretovalo. To už sa kritikom páčilo viac, ale spoločensky mu to už nepomohlo. Neskôr prijala sama jazykovedná obec rok 1940 ako mílnik spontánne, teda J. Ružička dobre odhadol situáciu a mal pravdu.

Sám zažil mnoho politických tlakov ako riaditeľ aj ako vedecký pracovník. Bol napríklad nominovaný na funkciu predsedu Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov po B. Havránkovi, no vedenie SAV mu nedovolilo prevziať toto miesto. J. Ružička bol tvrdá nátura, vedel

⁴ KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971.

⁵ RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970.

⁶ Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1940. 1. (2). vydanie.

⁷ RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1970.

sa s tým vyrovnáť. A mal aj dar urovnávať veci a brániť svojich pracovníkov. Môžem povedať, že kým z niektorých ústavov SAV odišli v čase normalizácie z politických a ideologických dôvodov hŕby ľudí, tak z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV ako stranícky postihnutý neodišiel nikto. A to najmä vďaka riaditeľovi J. Ružičkovi.

Vráťme sa však opäť k vašej osobe. Ako ste sa stali vedúcim oddelenia jazykovej kultúry v Jazykovednom ústave?

V ústave som musel reagovať na všetky prichádzajúce podnety – dejiny, vývin, lexicológia a lexicografia, potom moja syntax. A prišli do toho aj povinnosti organizačného rázu: J. Ružička urobil v ústave reorganizáciu a mňa vybral za vedúceho oddelenia jazykovej kultúry, bolo to práve prelomové obdobie po roku 1968, keď boli viacerí kolegovia obmedzovaní a nemohli vykonávať isté funkcie. Týkalo sa to aj G. Horáka, ktorý bol šéfredaktorom časopisu *Kultúra slova*, ale keďže bol stranícky postihnutý, nemohol ním ostať. Takže J. Ružička ma bez pýtania donútil, aby som jeho funkciu prevzal. Cítil som sa na to veľmi málo pripravený a ani vek som na to nemal. Ale aj s jeho pomocou, aj s pomocou kolegov vznikla dobrá skupina spolupracovníkov. Spolu sme to ťahali ďalej, ostal som v tej funkcii 20 rokov.

Veľké diela Krátky slovník slovenského jazyka a Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1991 sú späté s vaším menom. Ako vyzerala práca na nich?

V 70. rokoch sa ukázala potreba koncipovať normatívny *Krátky slovník slovenského jazyka*⁸. Aj vedením tohto projektu ma poveril J. Ružička, hoci mi to nebolo veľmi po vôli, ale podrobil som sa. Chápal som to ako čosi, čo ma prevyšuje, ako istú spoločenskú povinnosť, ktorej sa treba prispôbiť. Slovník vyšiel v roku 1987.

V polovici 80. rokov sa ukázala potreba prípravy nových *Pravidiel slovenského pravopisu*⁹. V užšom kolektíve sme sa dohodli, že ich pripravíme, zorganizoval som kolektív autorov. Urobili sme toto dielo pomerne zakrátko, na prelome rokov 1988/1989 už bolo hotové, čakali sme však chvíľu s jeho vydaním, lebo prišli prelomové udalosti a nechceli sme do pravidiel dávať príklady spojené so životom v bývalom režime. Potom sme dali dielo na schválenie Predsedníctvu SAV a Predsedníctvu Slovenskej národnej rady. Pravidlá vyšli roku 1991, platíť začali od 1. 9. 1991. Nie sú v nich nijaké prevratné zmeny, usiloval som sa o to, aby sa nimi posilnili typické vnútorné zákonitosti slovenčiny (napr. rytmický zákon). Verejnosťou boli pravidlá bez pochybností prijaté, hlasy proti sa ozvali z jazykovednej obce, tie sa potom začali množiť. Niektorí boli proti prijatému kráteniu (*rozprávkar, prevádzkar*), čo viedlo neskôr k tomu, že sa v *Slovníku súčasného slovenského jazyka*¹⁰ pripúšťajú podoby s dlhou slabikou *-ár* aj po predchádzajúcej dlhej slabike.

⁸ Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava: Veda 1987.

⁹ Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava: Veda 1991.

¹⁰ Slovník súčasného slovenského jazyka. I. II. III. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2006 – 2015.

Ak je práca na slovníku presahujúca jednotlivca, tak vedenie ústavu a držanie kormidla v inštitúcii je niečím podobným. Aj vy ste to tak vnímali?

Áno, máte pravdu. Je to predovšetkým služba odboru a služba kultúrnej verejnosti, ale aj celému národnému spoločenstvu. Je to činnosť, ktorá vyplýva zo súčasnej organizácie vedy aj zo súčasného organizovaného života spoločnosti. Veda sa stala nevyhnutným motorom vývinu fungovania spoločnosti. Má svoje svoje parametre, vyžaduje si určitú organizáciu, metódy pôsobenia a kontakty s ostatnou spoločnosťou. V tomto zmysle je to naozaj služba odboru aj spoločenstvu, ktoré si to takto vybralo.

Vyzývali vás kolegovia postaviť sa na čelo inštitúcie alebo ako ste sa stali riaditeľom?

J. Ružička si ma vybral ako svojho nástupcu. Viem, že ma takto cielene viedol niekoľko rokov, keď už uvažoval o tom, že sa vzdá svojej funkcie. 31. 1. 1981 sa skončilo jeho funkčné obdobie a od 1. 2. 1981 som nastúpil ja. Keď mi odovzdával riaditeľskú berlu, pracovalo v ústave 63 – 64 pracovníkov.

Dnes po odžitých aj odpracovaných rokoch možno čírejšie vidieť službu riaditeľa takej inštitúcie. Ako ju hodnotíte?

Usiloval som sa v ústave udržiavať bádateľskú kontinuitu, mal som starosti s tým, aby som obhájil výskum v oblasti histórie slovenského jazyka. V tom čase bol rozpracovaný historický slovník, rovnako bolo treba obhájit pokračujúci výskum slovenských dialektov, dokončieval sa *Atlas slovenského jazyka*. A začínalo sa pracovať na nárečovom slovníku. Boli tu tlaky, že toto nie je potrebné pre súčasnú spoločnosť a treba sa venovať súčasnému spisovnému jazyku a jeho používaniu, ale ja som tomu odolal. Bol aj tlak zrušiť časopis *Slavica Slovaca*, no to všetko sa podarilo odraziť a zachovať stav ako dovtedy. Snažil som sa udržať kontinuitu vo vedeckom výskume a nerobil som žiadne revolučné kroky, najmä nie v prospech planej ideologickej náplne.

Záver môjho pôsobenia v pozícii riaditeľa bol zvláštny a netypický v novej spoločenskej aj politickej situácii. Nemal som sa za čo hanbiť, nezneužíval som svoju pozíciu. Snažil som sa vyjsť každému v ústrety a posúvať ho v kvalifikačných stupňoch. Nemal som dôvod báť sa niekoho, že ma bude vedecky, spoločensky alebo organizačne ohrozovať. Viedol som ústav otvoreným spôsobom. Myslím, že čo sa očakávalo zo strany ústavu (vedecky aj spoločensky), to sa nám podarilo dosiahnuť. Mal som ambíciu byť spravodlivým riaditeľom v rozdávaní úloh aj peňazí.

Mení sa všetko okolo nás. Čas aj priestor. A rovnaké je to aj v jazyku. Čo chápete vy pod premenami jazyka?

Premena jazyka alebo v jazyku vo všeobecnosti predstavuje popri stabilite druhý základný princíp jestvovania aj fungovania jazyka. Stabilita je zárukou trvanlivosti a pevnej, spoľahlivej kvality daného objektu, premena zasa podmienkou plynutia a prispôsobovania sa tohto objektu potrebám svojich nositeľov a tvorcov. Princíp stability nám zaručuje, že keď siahame za jazykom s istým jasným komunikatívnym

zámerom, vyberieme zo zásoby jazyka presne to a také, čo a aké sme očakávali, že teda jazyk bude vo svojej podstate stále ten istý. Princíp zmeny slúži na to, aby jazyková sústava nebola čímisi meravým a neschopným prispôbiť sa tomu, čo život a jeho zmeny prinášajú nové. Stabilita zasahuje širšie spektrum jazykového systému, kým zmena sa týka viac čiastkových javov v systéme. Živý prirodzený jazyk bez zmeny nejestvuje; už z podstaty nášho jestvovania, pôsobenia v živote a ustavičného prispôsobovania sa novým impulzom a podmienkam vychodí, že i jazyk musíme vnímať – okrem iného – aj ako neprestajne sa meniaci fenomén. Sami sa s rokmi života meníme, a tak by sme mali byť pripravení na to, aby sme aj náš základný komunikatívny nástroj a prejav našej kultúry vnímali aj interpretovali ako meniaci sa jav. O jazyku sa často vraví, že je to živý organizmus a pozoruhodné na tomto výroku je, že z obidvoch slovných súčastí tohto označenia vychodí nevyhnutnosť či priam vnútorná zabudovanosť zmeny alebo premeny: aj organizmus sa neprestajne mení, aj živosť zahŕňa v sebe zmenu.

Aký typ zmeny či vývinového procesu v jazyku považujete za dôležitý a prečo?

Relevantné a dôležité sú vnútrojazykové či vnútro systémové zmeny, ako aj mimojazykové či mimosystémové zmeny. Význačným postulátom pritom je, aby boli prirodzené, aby vyplývali z vnútorného usporiadania či prirodzeného a normálneho stavu jestvovania a fungovania jazyka, aby to neboli zmeny vnútené alebo vynútené, vyplývajúce z nekvalifikovanosti a nekompetentnosti „reformátora“ alebo z nadvlády jedného spoločenstva či jazyka nad iným spoločenstvom či jazykom, aby tieto zmeny neboli dôsledkom politického, ideologického alebo aj kultúrneho tlaku prichádzajúceho z iného prostredia a aby medzi vnútrojazykovými a mimojazykovými zmenami panoval istý rovnovážny stav. Zmeny v jazyku sú prirodzené, pričom zmeny samy by nemali pôsobiť proti zásade prirodzenosti, nemali by narúšať vývinovú kontinuitu jazyka, nemali by teda meniť jazyk na nepoznanie.

Ak prejdeme aj do vednej disciplíny, čo je pre vás najvýraznejšou zmenou v jazykovede?

V jazykovede také zásadné premeny ako v jazyku nepozorujeme. Princíp kontinuity platí aj v jazyku, aj v jazykovede, ale v spôsobe poznávania, vedeckého štúdia a výkladu jazyka sa uplatňuje veľmi dôsledne. Keď sa vo vývine jazykovedného myslenia zaraďuje takzvaný komunikačný obrat na prelom 60. a 70. rokov 20. storočia, je to len istý hrubý odhad, ktorý má od skutočnosti hodne ďaleko. Pri tejto príležitosti pripomeniem, že v jazykovede v bývalom Česko-Slovensku sa už tesne po skončení druhej svetovej vojny, t. j. už na konci 40. rokov 20. storočia, vedecky nastoľuje otázka takzvanej parolovej lingvistiky. Svedčia o tom povedzme príspevky Vladimíra Skaličku¹¹ a Eugena Paulinyho¹² v prvom zväzku cudzojazyčného zborníka *Recueil lin-*

¹¹ SKALIČKA, V.: The Need for a Linguistics of parole. In: *Recueil linguistique de Bratislava*. Volume I. Rédacteur en chef. A. Isačenko. Bratislava: Rovnost 1948, s. 21 – 35.

¹² PAULINY, E.: La phrase et l'énonciation. In: *Recueil linguistique de Bratislava*. Volume I. Rédacteur en chef. A. Isačenko. Bratislava: Rovnost 1948, s. 59 – 64.

*guistique de Bratislava*¹³ z roku 1948 ako orgánu Bratislavského lingvistického krúžku, publikovaného v redakcii Alexandra V. Isačenka. Som presvedčený, že nové teoretické koncepcie treba v dejinách vedného odboru aj vedeckého poznávania vo všeobecnosti rátať od ich prvých vážnych impulzov, lebo práve tie sú signálom zmeny vedeckej paradigmy, a nie od ich „masového“ rozšírenia. Prípadne treba aspoň tieto dve fázy v rozvoji vedy rozlišovať a v duchu vecného aj spravodlivého videnia a posudzovania skutočného stavu veci aj rešpektovať. Na to sú potrebné správne vecné informácie a ich primerané zhodnocovanie.

Je možné vždy hovoriť o signáloch zmeny len na teoretickej úrovni (prevažne impulzy), keď práve tá pozitívne vnímaná masovosť je dôkazom reálne prebiehajúcej zmeny?

Som presvedčený, že hoci napr. v prípade Noama Chomského a jeho *Syntaktických štruktúr*¹⁴ z druhej polovice 50. rokov nebol k dispozícii bohatý materiál, o ktorý by sa bol autor opieral, bola tu prítomná teória – generatívna koncepcia, ktorá prelomila zmýšľanie v jazykovede a šírila sa masovým spôsobom. Bol to prelomový prístup, hoci sa opieral o antické myšlienky, ale aj o myšlienky americkej jazykovedy, no v podstate ide o jav, ktorý pohl jazykovedou a nielen ňou. Chomského koncepcia sa rozšírila aj do iných oblastí, veď on sám neskôr prešiel aj do filozofie. Toto isté možno aplikovať aj na iné prelomové myšlienky, pri spomínaných Skaličkových a Paulinyho prácach o parolovej lingvistike tiež nebola prítomná nejaká veľká masová základňa, resp. neopierali sa o veľkú materiálovú základňu. Pri vnímaní teoretickej koncepcie ako novej, prelomovej to nie je elementárna podmienka. Ona podnietila prístup ďalších bádateľov a prispela k tomu, že sa teoretické koncepty overovali na bohatšom materiáli.

Štrukturalizmus. Ako ho vnímate vy? Aj ako súčasť slovenskej jazykovedy alebo išlo skôr o českú záležitosť?

Štrukturalizmus v jazykovede nebol ani čisto českou, ani čisto európskou vecou. V Pražskom lingvistickom krúžku ako jednom z výrazných európskych štrukturalistických centier mali od začiatku popri znamenitých domácich bádateľoch, ako je Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Jan Mukařovský, Bohumil Trnka a viacerí ďalší, významnú úlohu členovia prichádzajúci zo zahraničia (Roman O. Jakobson, Nikolaj S. Trubeckoj, Sergej O. Karcevskij) a od začiatku tvorivo a koncepcne zasahovali do rozvoja nového vedeckého poznania aj Slováci, konkrétne Ludovít Novák sa zúčastňoval aj na tvorbe základných konceptov Pražského lingvistického krúžku napríklad v synchronickej aj diachronickej fonológii. Samostatnú kapitolu už tvorí budovanie slovenskej fonologickej teórie Ludovítom Novákom na začiatku 30. rokov, neskôr (v prvej polovici 40. rokov) je to využitie aj systematické využívanie štrukturálnych metód v teórii sémantiky slovesa a vety (Eugen Pauliny v práci *Štruktúra slovenského*

¹³ Recueil linguistique de Bratislava. Volume I. Rédacteur en chef. A. Isačenko. Bratislava: Rovnost 1948.

¹⁴ CHOMSKY, N.: Syntaktické struktury. Prel. Z. Hlavsa – F. Daneš – E. Benešová. Praha: Academia 1966.

slovesa¹⁵ z roku 1943), v druhej polovici 40. rokov pri výklade gramatických javov (Eugen Pauliny v učebnom texte *Systém slovenského jazyka*¹⁶ z akademického roka 1946/1947) a pri výskume slovenských nárečí (takisto Eugen Pauliny, v práci *Nárečie zátopových osád na hornej Orave*¹⁷ z roku 1947).

Od polovice 30. rokov sa štrukturalizmus v jazykovede systematicky pestoval i na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, a to aj v pedagogickej praxi jednak zásluhou pôsobenia profesora Josefa Miloslava Kořínka, člena Pražského lingvistického krúžku, ktorý v tomto ohľade ovplyvnil niektorých príslušníkov mladšej generácie slovenských jazykovedcov (máme na mysli najmä Jozefa Ružičku a Jána Horeckého), a jednak zásluhou profesora Jana Mukařovského, najmä v oblasti literárnej teórie, ktorá sa výrazne opierala o analýzu básnického jazyka.

V oblasti literatúry na výdobytky ruskej formálnej školy nadväzoval Mikuláš Bakoš vo svojich literárnoteoretických a verzologických prácach. Už v druhej polovici 30. rokov v *Slovenských smeroch* a v *Slovenských pohľadoch* uverejňoval preklady z prác príslušníkov ruskej formálnej metódy a prispel tak k rozširovaniu nových koncepcií na Slovensku. Na tomto základe ho niektoré pramene pokladajú za zakladateľa štrukturalizmu na Slovensku, ale toto označenie platí iba pre literárnu vedu na Slovensku. Prvý, kto začal systematicky pracovať štruktúrnymi metódami na Slovensku, bol jazykovedec Ludovít Novák ako člen Pražského lingvistického krúžku; ten už v druhom ročníku (1933/34) nového slovenského jazykovedného časopisu *Slovenská reč* uverejnil seriál príspevkov s názvom *Fonologia a štúdium slovenčiny* a ním sa stal aj zakladateľom tohto vedného odboru na Slovensku.

Pozícia Mikuláša Bakoša vo vývine slovenskej vedy v 30. rokoch je pozoruhodná aj tým, že významne prispel k založeniu *Spolku pre vedeckú syntézu* (roku 1937), ktorý bol zacielený na hľadanie spoločnej metodologickej základne pre viaceré vedné odbory. Do práce spolku sa zapájali aj slovenskí jazykovedci (Jozef Ružička, Eugen Pauliny). Roku 1939 Mikuláš Bakoš vydal svoje vrcholné dielo *Vývin slovenského verša*¹⁸ a roku 1941 antológiu *Teória literatúry* s podtitulom *Výber z „formálnej metódy“*¹⁹.

Celkovo 30. roky XX. storočia sú na Slovensku rokmi tvorivého nepokoja a možno ich v slovenskej vede a kultúre hodnotiť z viacerých hľadísk ako prevratné. Novú situáciu možno vidieť: 1. v celkovom prebudení záujmu jazykovedcov o systematický vedecký výskum slovenského jazyka a osobitne spisovnej slovenčiny, 2. v prehĺbení záujmu tvorivých pracovníkov o metodologické otázky vedy a jazykovedy a v hľadaní istého vzájomného prieniku najmä v spoločenskovednom bádani, 3. v rozriešení základných existenčných otázok slovenského národa, slovenského jazyka a spisovnej slo-

¹⁵ PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. 1. vyd. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943.

¹⁶ PAULINY, E.: Systém slovenského spisovného jazyka. 1. vyd. Bratislava: Filozofická fakulta Slovenskej univerzity 1946 – 47.

¹⁷ PAULINY, E.: Nárečie zátopových osád na hornej Orave. Spisy Jazykovedného odboru Matice slovenskej. Sériá B. Zväzok 3. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1947.

¹⁸ BAKOŠ, M.: Vývin slovenského verša. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1939.

¹⁹ BAKOŠ, M.: Teória literatúry. Výber z „formálnej metódy“. Trnava: Fr. Urbánek a spol. 1941.

venčiny aj s príspevím jazykovedy (Ľudovít Novák, *Jazykovedné glosy k československej otázke*²⁰, 1935), 4. v usústavnení odborného záujmu o riešenie otázok jazykovej kultúry, kodifikácie spisovnej slovenčiny a pravopisnej sústavy slovenčiny a o celkový rozvoj spisovnej slovenčiny a jej stabilitu a napokon 5. v získaní neobyčajného záujmu širokej verejnosti o stav spisovnej slovenčiny a o zvyšovanie jazykovej kultúry.

Skúsme porovnať komunikáciu v minulosti a dnes. Čo je dnes v jazyku a komunikácii nové? Hovorí sa o istom uvoľňovaní komunikačnej normy, konverzačných zvyklostí, o tabuizácii niektorých výrazov aj celých tém. Vnímáte to tak?

Výrazné sú rozdiely už v celkovom prostredí komunikácie, ale najdôležitejší rozdiel oproti minulosti je ten, že dnes prevláda používanie spisovného jazyka aj tam, kde predtým vládlo nárečie. To vo veľkej miere súvisí s rastom vzdelania a vzdelanosti v Slovenskej republike, s rozširovaním počtu používateľov spisovného jazyka, s celkovým rozširovaním pôsobnosti spisovného jazyka v rozmanitých oblastiach života a s rastom počtu a významu komunikačných sfér, kde sa používa výlučne alebo prevažne spisovný jazyk; taká je napríklad oblasť vedy a výskumu, vzdelávania, štátnej správy, súdnictva, ozbrojených zložiek (terminológia je tu iba spisovná), masovej komunikácie, elektronických aj tlačných médií. Dôležitý rozdiel je aj v tom, že v súčasnosti sa spisovný jazyk používa ako výlučný komunikačný prostriedok už aj v mnohých rodinách a to platí nie iba o slovenských mestách, ale aj o dedinách. S rozširovaním počtu aktívnych používateľov súvisí okrem iného aj diferenciacia vzťahov k spisovnému jazyku a má to súvis aj s osobnými a osobnostnými sklonmi a vlastnosťami používateľov, aj preto v niektorých prípadoch môžeme pozorovať laxný či priam nedbanlivý postoj k jazyku aj u istých prominentných osôb, ako sú niektorí herci, speváci či zabávači, neochotu zdokonaľovať sa v ňom, študovať ho, rešpektovať vo verejnom prejave jeho normy a požiadavky jazykovej kultúry.

Sférou, kde možno najvýraznejšie badať zmeny, sú médiá. Aký je váš názor na tie dnešné a ich kvalitu?

Jazyková úroveň médií je diferencovaná a vcelku sa dá hodnotiť ako priemerná. Pravdaže, sú tu individuálne rozdiely, pričom sa aj v médiách vyskytujú texty s veľmi dobrou jazykovou úrovňou a na druhej strane texty prejavujúce akoby nezáujem o jazykovú stránku. V značnej či rozhodujúcej miere to závisí od osobnosti autora príslušného textu. Všeobecný záujem o vzorový jazykový prejav poklesol, asi chýbajú aj osobnosti vnútri danej kultúrnej alebo inej ustanovizne, ktoré by takúto líniu iniciovali a svojím úsilím aj autoritou ju udržiavali. Je to už aj výsledok našej školskej jazykovej výchovy. Priestor na jazykové vzdelávanie verejnosti a na informovanie o jazyku a jeho kultúre sa vo verejných médiách výrazne zúžil.

Sú podľa vás v súčasnosti bežné témy, o ktorých sa hovorí, také, ktoré by boli v minulosti neprípustné?

²⁰ NOVÁK, Ľ.: *Jazykovedné glosy k československej otázke*. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1935.

Spomeniem napríklad slovensko-české témy, tie boli veľmi háklivé. Aj v ústave sa podporovala táto konfrontačná výskumná oblasť, do ktorej sa zapájali viacerí, lebo dovtedy sa jej systematicky nevenovala pozornosť. Nebezpečné však bolo poukázať na to, že nie všetko v slovenčine môže byť dobré, čo sa prevzalo z češtiny. Š. Peciarovi sa napríklad stalo, že napísal príspevok o *posúvači* a *šupátku*.²¹ Odsúdil *šupátku* v jazykovej poradni ešte v 70. rokoch alebo začiatkom 80. rokov a použil argument, že to je české slovo, lebo má českú príponu *-átka*. Vypočuli si to členovia politického byra ÚV KSS na čele s J. Lenártom, v tomto bode mal však väčšie slovo L. Pezlár. A ten neváhal nájsť si čas a prísť nás za to do ústavu pokarhať. Povedal, že jazykovedci nie sú na to, aby robili politiku, a majú sa venovať výskumu jazyka. Tá osobitná stranícka návšteva sa skončila zle, lebo nebolo možné povedať vedeckú pravdu, že je tu nejaký rozdiel medzi slovenčinou a češtinou. Obvinenie z protičeského purizmu tu bolo potenciálne všade a v každom čase, pričom zaň hrozilo aj prepustenie zo zamestnania. Vedecký argument o českej koncovke bol neznesiteľný pre politické špičky. Ten nám aj ako argument zakázali používať.

Ale boli aj iné veci, napr. *dialnica*, jeden čas sme mali pomenovanie *autostráda*. Aj polícia mala autostrádové oddelenie verejnej bezpečnosti a existoval aj odštepny podnik na výstavbu autostrád. Dozvedel sa o tom predseda vlády L. Štrougal a ten sa nahneval, že nie je možné, aby na Slovensku jestvoval závod s iným menom, ako má centrálny závod v ČR. Takže aj na Slovensku muselo byť prijaté slovo *dialnica*. To sa prijalo aj do *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* a stalo sa takým rozšíreným, že slovu *autostráda* dnes skoro nik nerozumie. Múdre bolo teda v jednotlivostiach ustúpiť.

Zdá sa mi, že v minulosti bolo možné jazykovedcov vidieť v médiách o čosi viac ako v súčasnosti, aj v súvislosti s popularizáciou výskumu, hoci sa o to aj dnes snažíme. Ako vnímate potrebu popularizácie jazykovedného výskumu?

Myslím si, že popularizácia je úzkou súčasťou fungovania vedy vo všeobecnosti. Veda má taký jazyk, ktorému rozumie vedecký pracovník sám, no veda je pre ľudí. Takže aby sa poznatky dostali k ľuďom, a teda rozumeli im aj bežní ľudia, na to slúžia najmä inštitúcie ako rozhlas a televízia. Práve v rozhlase je dnes táto dimenzia potlačená, dnes vysielajú relácie popularizujúce vedu niekedy pred polnocou. To je diskriminácia. A musíme konštatovať, že rozhlas ani televízia si dnes, žiaľ, svoju povinnosť súvisiacu s popularizáciou vedy neplnia.

Čakali by sme to najviac od verejnoprávnej televízie a rozhlasu. No máme aj rôzne iné vedecko-popularizačné podujatia ako napr. Noc výskumníkov, Európsky deň jazykov. A ich počet stále rastie. Vnímam, že ľudia sú stále lační po informáciách. Badať to na takých podujatiach aj v stánku Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, pri ktorom sa ľudia stále zastavujú. Na druhej strane je však niekedy ťažké (najmä časovo aj osobne) robiť aj vedu, aj popularizáciu.

²¹ PECIAR, Š.: Slovenské ekvivalenty českých výrazov na -tka. Kultúra slova, 1968, roč. 2, č. 10, s. 329 – 335.

Poznám vedcov, ktorí sa popularizácii odmietajú venovať. Oni si robia svoju vedu a tvária sa, že sa ich popularizačné úlohy netýkajú. Možno si myslia, že to má za nich robiť niekto iný. Každý má právo rozhodnúť sa. Ale ako som už povedal, je to prirodzená zákonitá dimenzia vedeckého pôsobenia. To, čo veda získava, je pre ľudí. A treba to medzi nich dostať. Tým sa zvyšuje aj celková úroveň národného spoločenstva. Bez toho to nejde. Som za to, aby táto popularizačná dimenzia bola aktívne prítomná. Najmä v tých inštitúciách, ktoré sú národnými štátnymi vzdelávacími inštitúciami a majú to v štatúte.

Vieme, ako dnes pôsobí scientometria a ako sa kritériá vedeckej práce nastavujú podľa požiadaviek citačných agentúr a ich parametrov. Čo si o tom myslíte? Je to potrebné?

Kritériá merania vedeckej práce a jej kvality v súčasnosti sú odvodené z neязыkovedných odborov, už preto nemôžu byť primerané, vecné, objektívne a pravdivé. Predstavitelia spoločenskovedných odborov sa musia intenzívnejšie domáhať svojich práv v tejto oblasti, aby kritériá boli spravodlivejšie a rešpektovali sa v nich osobitne národovedné disciplíny, ktoré sú jedinečné, nezastupiteľné a nevyskytujú sa nikde inde na svete.

Ako mohli starší lingvisti „žiť“ bez tých kritérií, a predsa byť produktívni? Podľa čoho sa hodnotila kvalita vedeckej práce?

V minulosti bolo jazykovedcov menej a výrazne sa odlišovali od neязыkovedcov. Povedzme, v rámci SAV jestvovala istá vedná báza aj na vzájomné porovnávanie vedných disciplín a ich vedeckého aj celospoločenského prínosu. Tento faktor podľa môjho odhadu v súčasnosti tak zreteľne nevystupuje do popredia. Vnútri jazykovednej obce sa živo vnímali kritériá kvality vedeckej práce a presne sa vedelo, kto je aký „veľký“ či rešpektovaný jazykovedec alebo vedec vo všeobecnosti. Kvalita vedeckej práce sa hodnotila podľa reálneho vedeckého a spoločenského prínosu; ako príklad možno uviesť také jazykovedné diela, ako je akademická *Morfológia slovenského jazyka*²² z roku 1966 alebo štvordielny osemzväzkový *Atlas slovenského jazyka*, ktorý vychádzal v rokoch 1968 – 1984; také a podobné diela alebo významné vedecké monografie boli samy osebe všeobecne uznávaným signálom kvality a slúžili aj ako všeobecnejšie meradlo kvality vedeckej práce.

Je vôbec možné hodnotiť prácu jazykovedca objektívne?

V živote sa naozajstná kvalita presadí, čas dosť presne preverí životnosť pracovných výsledkov aj v bádateľskej činnosti, potvrdí sa to napríklad aj tým, ako sa na isté dielo nadväzuje ešte aj po rokoch alebo aj desaťročiach.

Zastavme sa ešte pri posudzovaní kvality vedeckých textov. Dnes treba publikovať veľa, najlepšie v zahraničí. Ani v minulosti nemohol byť každý členom takého významné-

²² *Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vyd. Slovenskej akadémie vied 1966.

ho kolektívu, ako boli projekty *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*²³ alebo *Morfológia slovenského jazyka*. Neboli tí, čo sa do takých kolektívov nedostali, „ukrátení“, keď museli pracovať „sami“?

Vždy to bola a aj bude vec ambície každého vedeckého pracovníka, každého, čo sa snaží priniesť vednému odboru niečo nové. Čiže keď má človek toto vedecké „poháňanie“, teda že chce pracovať, musí sa usilovať aj o to, aby svoje výsledky primeraným spôsobom spracoval aj pre širšie spoločstvo. A to by sa malo potom ako čosi kvalitné presadiť bez ohľadu na to, či je to kolektívne alebo individuálne dielo. Vo všeobecnosti sa hovorí, že kvalita sa vždy presadí, takže aj kvalitná knižka, niekedy aj napriek prekážkam, sa nakoniec dostane medzi širšiu odbornú verejnosť.

Som presvedčený, že mladším kolegom treba pomáhať pri ich formovaní, ak o to stoja. Nie nanucovaním istých predstáv, čo zodpovedajú staršiemu skúsenejšiemu človeku, ale navádzať mladého človeka na širší, komplexnejší pohľad, klásť mu otázky. Myslím si, že to, čo je kvalitné, sa pri súčasných azda relatívne priaznivých podmienkach presadí. Mám aj osobnú skúsenosť, že moji absolventi sa predierali rozličnými cestičkami a nakoniec sa to podarilo. Dosiahli uplatnenie aj v podobe monografie a aj ich renomovanosť je známa.

Zaujímala sa kedysi verejnosť o jazyk, príp. jazykovedu viac ako dnes? Aké podnety verejnosti v jazykovede rezonovali?

Z dejín spisovnej slovenčiny je známe, že slovenská verejnosť sa živo zaujímala o náš jazyk v 30. rokoch XX. storočia: v prvom období časopisu *Slovenská reč* a za pôsobenia jeho redaktora Henricha Bartka, iniciátora veľkého spoločenského pohybu v otázkach slovenského jazyka, spisovnej slovenčiny, jej stability a rozvoja podľa vlastných zákonitostí a v súlade s potrebami najširších vrstiev používateľov. Bol to záujem o celý spisovný jazyk, ale osobitné postavenie v tomto období mal pravopis, a to aj vinou zavádzajúceho názvu základnej kodifikačnej príručky – *Pravidlá slovenského pravopisu* –, keďže tieto pravidlá sa týkajú aj vybratých častí jazyka, nie iba pravopisu. Osobitne treba pripomenúť živý záujem predstaviteľov slovenskej inteligencie o osudy slovenského jazyka v búrlivom 20. storočí aj neskôr: prvé takéto organizované verejné vystúpenie bolo 12. mája 1932 na valnom zhromaždení Matice slovenskej pri kritike čechoslovakistickej úchyľky v *Pravidlách slovenského pravopisu*²⁴ z roku 1931, druhé bolo v prvej polovici 60. rokov 20. storočia na stránkach časopisu *Kultúrny život*, keď sa prejavila nespokojnosť so zameraním kodifikačnej práce vtedajších vedúcich jazykovedcov a s úrovňou celkovej starostlivosti o používanie spisovnej slovenčiny a o jej vyučovanie.

Je to dnes inak? Môžeme od verejnosti očakávať, že bude predurčovať svojim dopytom jazykovedný výskum? Čo je podľa vás správne, zdravé a perspektívne pre ďalší vývoj slovenčiny aj domácej jazykovedy?

²³ HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1989.

²⁴ VÁŽNÝ, V.: *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*. Praha: Státní nakladatelství 1931.

Zásadne je celý vedecký výskum vecou spoločenskej objednávky, a teda výrazom spoločenského záujmu, ale vlastné vedecké témy sú takto ovplyvnené iba v menšej miere. To je vec vedy a vedcov, ale zasa vedcov ako integrálnej súčasti danej spoločnosti. Správne, zdravé a perspektívne pre ďalší vývoj slovenčiny aj domácej jazykovedy, ako uvádzate, je a aj bude, keď slovenská spoločnosť bude žiť so svojim jazykom tak, ako to bolo a je doteraz, keď bude mať živý záujem o svoj jazyk, keď bude čítať literatúru písanú týmto jazykom, aby si tak mohla kultivovať vlastné jazykové povedomie, keď bude dobre fungovať jazykové vzdelávanie školské aj mimoškolské a keď jazykovú kultúru budú systematicky a cieľavedome podporovať – a to z vlastnej iniciatívy – verejnoprávne aj súkromné médiá a keď sa bude všestranne podporovať prirodzený vývin slovenského jazyka v súhlase s jeho vnútornými zákonitostami, ako aj podľa potrieb jeho používateľov a tvorcov.

Základom pri prístupe jazykovedcov k jazyku je poučený systémový aj funkčný pohľad na jazyk a jeho mnohostranné používanie a na základnú diferenciu medzi spisovnou slovenčinou a ostatnými útvarmi národného jazyka, s ktorými utvára zložitú jednotu.

Novodobé technológie a ich možnosti – už si bez nich azda ani nevieme predstaviť svoj výskum. Súvisí s nimi aj nový spôsob skúmania jazyka a komunikácie. Nezačínajú byť vyhodnocovania dôležitejšie ako ľudský bádateľský inštinkt, na ktorý sa spoliehali aj staršie generácie jazykovedcov?

Nové disciplíny a metódy prinášajú mnohé nové pohľady, ale kvantitatívne kritériá zásadný dosah na posudzovanie spisovného jazyka ako národnointegratívnej a reprezentatívnej existenčnej formy celého národného jazyka nemôžu mať. Vedecký opis, výklad a hodnotenie jazyka, jeho verejného používania, prípadne hodnotenie a používanie jeho prostriedkov si vyžadujú komplexný, vedecky kompetentný prístup aj všestranne pochopenie zo strany štátnych orgánov a celej slovenskej spoločnosti. Nové postupy a metódy, podmienené aj rozvojom techniky, nepochybne obohacujú prístupy k opisu a výkladu jazyka a jeho spoločenského fungovania, no nemala by vzniknúť situácia, že takéto metódy sa budú chápať ako jedine správne, vhodné, ba výlučné, kým iné sa skôr z ideologických ako vlastných vedeckých príčin budú posudzovať ako zastarané, prekonané, nmoderné a podobne.

Dejiny vedeckého myslenia prinášajú mnohé príklady na to, ako sa vo vedeckom výskume používali viaceré metodologické sústavy popri sebe, a hoci ich predstavitelia medzi sebou súperili, boli navzájom značne tolerantní a rešpektovali sa. V súčasnosti – zjavne aj zásluhou spomenutého pseudodemokratického usporiadania spoločenských pomerov s oficiálne šírenými a mediálne takmer prevládajúcimi neoliberalnými názormi a tendenciami a s cieľovým spochybňovaním faktov – možno u niektorých mocensky vplyvných jazykovedcov pozorovať skryté aj otvorené prejavy teoretickej či metodologickej výlučnosti a netolerantnosti vo vzťahu k iným teoretickým koncepciám a metodologickým postupom. Aj nastoľovanie niektorých až priekludivých tém patrí do tejto sféry ich účinkovania; napríklad otváranie otázky reálneho

nejestvovania jazyka v situácii, keď jazyk je naozajstnou bytostnou podmienkou aj prostriedkom organizovania veľmi zložitého života a ako-tak normálneho fungovania spoločnosti, pokladám za prázdne gesto. Nezdravé je aj sponchybnovanie systémovej metódy vo vede, keď niet za ňu plnohodnotnej náhrady.

Celkovo javy vychodiace z technického a vôbec civilizačného pokroku sú pevnou a prirodzenou súčasťou spoločnosti i jazyka a jeho premien v čase. Človek – najmä keď chce kráčať „s duchom času“ – ich musí aktívne vnímať, oboznamovať sa s nimi, keď treba, aj študovať ich a prispôsobovať sa novým trendom. Možnosti, ktoré ľudstvu prináša informatika a teória komunikácie a nové technológie, sú už mnohostranne rozšírené a bohato, často aj proti záujmom človeka a života, využívané. Z jazykovedného hľadiska si komunikačné možnosti, ktoré poskytuje tento nový fenomén, zasluhujú pripravenú bádateľskú pozornosť a primerané čiastkové zhodnocovanie.

Ako možno vnímať súčasnú jazykovedu? Je povinnosťou jazykovedy odpovedať na ... Máte možno vy odpoveď na naznačené tri bodky v otázke – čomu by sa mala perspektívne venovať slovenská lingvistika?

Máme dosť veľké dlhy voči spoločnosti. Tá syntax. Je hanebné, že nemáme akademickú syntax. Nie je to iba moja zodpovednosť, veď som sa usiloval stmelovať rozličné kolektívy, ale žiaľ, nedarí sa to. A neviem, či ešte za svojho života budem vládvať venovať sa tomu. Mal som to asi urobiť sám. Ale akademickú syntax je jednému urobiť ťažké. To nerobia jednotlivci sami, hoci povedzme F. Trávníček to vo svojej *Mluvnici spisovné češtiny*²⁵ dokázal. Dnes už je to sotva možné.

Sú tu aj ďalšie podlžnosti. Aj veľký slovník by bolo treba mať. Čítal som nedávno stať, že sme národ bez slovníkov. Ekonóm²⁶ žijúci v Nemecku píše, ako sa u nás nedarí robiť slovníky. Má veľké výhrady. Istým spôsobom s ním súhlasím, ale s výrokom, že sme národ bez slovníkov nemožno súhlasiť. Akoby nevedel, prečo je to tak. Prečo my s ťažkosťami doháňame tých, ktorí na tvorbu slovníkov mali dobré podmienky.

Som presvedčený, že jazykoveda bude mať stále čo povedať verejnosti. A aj tie modernejšie náplne a obsahy si nájdu svoje náležité uplatnenie v spoločnosti. Toto je stála úloha vedy a vedeckých pracovníkov, čo sú ochotní a schopní robiť ju. Treba sa zamýšľať nad tým, ako dobre sprostredkovať poznatky. Treba mať premyslený spôsob, ako vedecké poznatky popularizovať. Možno by sme sa mali poradiť s redaktormi v médiách a pracovať s nimi v symbióze. Veď aj v minulosti dostali ocenenia kolektívy vedcov a redaktorov.

A na záver azda už len pár slov ako motto, myšlienku, čo možno sprevádza celý aktívny život vás, alebo vlastný odkaz mladším kolegom, tým začínajúcim, ale aj tým, čo ešte len prídu...

²⁵ TRÁVNÍČEK, František: *Mluvnice spisovné češtiny II*. Skladba. Praha: Slovanské nakladatelství 1951.

²⁶ Ide o článok pre *Sme* z 15. 6. 2017. SVORENČÍK, A.: *Nemeškajú len diaľnice*. Nemáme ani encyklopédiu a slovníky. Dostupné na <https://komentare.sme.sk/c/20557602/sme-narod-bez-slovnikov.html> (pozn. ed.)

Zjavne treba citlivo počúvať svoj vnútorný hlas. Je potrebné v sebe hľadať a nájsť vyššie poverenie, osvojiť si ho a podľa svojich síl ho naplňovať činmi v prospech ľudí a všeobecného dobra. Kto objaví v sebe poverenie bádateľsky sa venovať materinskému jazyku, môže sa ocitnúť na ceste priblíženia sa k pravde a k jej porozumeniu.

MAŤ V SEBE ASPOŇ DROBNÚ ISKRIČKU OBJAVNOSTI

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Ľubomírom Kralčákom

Profesor PaedDr. Ľubomír Kralčák, CSc. (nar 5. 4. 1955 v Nitre), je multidimenzionálne orientovaný jazykovedec, vysokoškolský pedagóg a člen redakčnej rady časopisu Slovenská reč. Podľa svojich vlastných slov historik jazyka vďaka šťastnej náhode. Jeho profesionálny záujem sa týka nielen historických disciplín jazykovedy ako sú dejiny spisovnej slovenčiny či paleoslavistika, ale aj rozličných vrstiev a oblastí súčasného jazyka, napr. sociolingvistiky, frazeológie a syntaxe.

V rokoch 1985 – 1990 študoval na Pedagogickej fakulte v Nitre kombináciu predmetov slovenský jazyk – výtvarná výchova.. Doktorandské štúdium zamerané na výskum štúrovskej slovenčiny, najmä na jej analytické verbo-nominálne spojenia, absolvoval v rokoch. 1998 – 2004 v JÚLŠ SAV pod vedením prof. J. Doruľu. Od roku 1990 pracuje na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa (do r. 1996 Vysokej školy pedagogickej) v Nitre. V období rokov 1997 –

1998 pôsobil na Fakulte masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave ako prodekan. V súčasnosti je vedúcim nitrianskej Katedry slovenského jazyka, prednáša dejiny spisovnej slovenčiny, sociolingvistiku, psycholingvistiku, kapitoly z paleografie slovenského písomníctva, školí 3 doktorandov, je členom Vedeckej rady JÚLŠ SAV, Vedeckej rady Filozofickej fakulty UKF v Nitre a Vedeckej rady UKF v Nitre.

Časopis Slovenská reč č. 3, roč. 56, v roku 1991 bol priestorom, v ktorom L. Kralčák debutoval článkom *Sémanticko-syntaktické vzťahy medzi vetami v prechodníkových typoch jednoduchých podradovacích súvetí*. Odvtedy sa jeho bibliografia rozrástla o úctyhodné množstvo položiek v pestrej škále jazykovedných disciplín. S istotou sa pohybuje na poli historickej jazykovedy, ale „doma“ je aj na teréne výskumov súčasného slovenského jazyka. L. Kralčák priznáva, že o niečo častejšie sa venuje témam z oblasti histórie slovenčiny, špeciálne štúrovskej slovenčiny, ktoré sú obsiahnuté napr. v prácach *Charakteristika domácej vrstvy kultúrnej lexiky v štúrovskej slovenčine* (1993), *Slovenské podoby cudzích zemepisných názvov v štúrovskej publicistike* (1994), *Štúrovská lexika vo vývine spisovnej slovenčiny* (1996), *Slovesné multiverbizačné spojenia v štúrovskej slovenčine* (1998), *Sémantická charakteristika stavových predikátov v štúrovskej slovenčine* (2001) či *Ludovít Štúr a reforma štúrovskej spisovnej slovenčiny* (2007). Rok 2015, ktorý bol venovaný dvestoročnici narodenia L. Štúra, bol aj v znamení významného edičného počinu L. Kralčáka a jeho „družiny“ – vydania publikácie *Ludovít Štúr. Jazykovedné dielo*.

Vo svojich prácach z oblasti súčasného slovenského jazyka sa L. Kralčák zameriava na rozličné aspekty slovenčiny, či už interdisciplinárne – napr. sociolingvistické či kognitivistické hľadiská v publikáciách *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka* (2009), *Jazyk a kultúrne vedomie* (2006), *Jazyk ako kultúrna hodnota* (2007). Nezabúda ani na analýzu médií ako sprostredkovateľov informácií a ako faktora dynamických zmien v súčasnom jazyku a štýle. Týmto motívom sú venované monografie *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky* (2006) *Sociálno-komunikačné aspekty hovorenej podoby slovenčiny v médiách* (2008). Od svojho syntaktického „debutu“ sa ďalej venoval aj slovenskej syntaxi napr. v príspevkoch *Štruktúra a pravopis kongruentných spojení všeobecných podstatných mien* (1992), *Intenčno-valenčná hodnota analytických verbo-nominálnych spojení* (2004), *Syntaktická platnosť analytických verbo-nominálnych spojení* (2005), ktoré viedli k ucelenej monografii s medzinárodným ohlasom *Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine* (2005). Dôležitou zložkou v odbornom spektre L. Kralčáka je frazeológia, táto tradičná oblasť nitrianskych lingvistických výskumov, ústiaca do prác ako *Obraznosť vo frazeológii a niektoré špecifické typy frazém* (1993), *Komunikatívne aspekty obraznej frazeológie* (1994), *K otázke hraníc medzi frazémami a analytickými verbo-nominálnymi spojeniami* (2003). V posledných rokoch pokračuje v reflexii dynamiky jazyka a otázky *Ako rýchlo sa prítomné v jazyku stáva minulým?* (2011) a aktualizuje ju napr. v prácach *Dynamika jazyka a dynamika textu* (2011) a *Slovenčina v pohybe* (2015).

S najväčšou pozornosťou a ocenením sa však zatiaľ stretlo jeho originálne dielo *Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód*, za ktoré L. Kralčák získal za rok 2014 prémium Literárneho fondu a v roku 2015 aj Mimoriadnu cenu rektora Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a Cenu dekana Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

J. W.: Pán profesor, je iste len náhoda, že podobne ako Ludovít Štúr, aj vy ste tento rok¹ oslávili svoje okrúhle jubileum, hoci ste od neho o 140 rokov mladší. Ale to, že koncom roka vychádza pod vašou redakciou jazykovedné dielo Ludovíta Štúra, už náhoda určite nie je. Štúrovským jazykom a hnutím sa zaoberáte už dávno, takže nenačasovali ste si vydanie tohto diela zámerne ako vyvrcholenie vašich snažení?

L. K.: Vydanie jazykovedného diela Ludovíta Štúra nebolo dlhodobo plánované ako nejaký zámer, a nešlo ani o vyvrcholenie nejakej cieľavedomej prípravy. Vyplynulo prasto z toho, že sa bezprostredne priblížilo dvojsté výročie Štúrovho narodenia a takýto edičný projekt sa ukázal ako dôstojná a z nášho pohľadu možná reakcia na toto významné jubileum. Na druhej strane je veľmi pravdepodobné, že keby som sa štúrovskou témou nebol dlhšie zaoberal, sotva by som našiel odvahu zobrať si na zodpovednosť takýto vážny projekt. Ak sa však pýtate, čím bol priamo motivovaný, tu nesmiem zabudnúť na to, že ma k zostaveniu edície Štúrových textov vyzval profesor J. Doruľa. Bolo to v súvislosti s blížiacim sa Štúrovým výročím, pričom pán profesor vychádzal z toho, že na našej katedre sa už dávnejšie zaoberáme štúrovčinou a Štúrom, a teda že by sme mohli zvládnuť aj vydanie toho, čo nám na Slovensku zatiaľ stále chýba, teda úplného Štúrovho diela, samozrejme, po častiach. Keďže vydať úplné dielo Ludovíta Štúra je práca na niekoľko dlhých rokov, javilo sa mi ako najvhodnejšie sústrediť sa v tejto edícii na Štúrovo jazykovedné dielo. Navyše, komplexný edičný súbor Štúrových jazykovedných prác sa dosiaľ nerealizoval, a to ani v Ambrušovom päťzväzkovom vydaní Štúrovho diela, kde dokonca z takých titulov, ako je *Nauka reči Slovenskej* či *O rozboru jména prídavného p. Jozefa Chmely*, sú publikované iba ukážky.

Ako dlho vám a vašim kolegom trvala príprava, ako dlho ste na projekte pracovali a ako ste si s ostatnými riešiteľmi rozdelili úlohy?

Spomínaný impulz vydať časť Štúrovho diela prišiel koncom r. 2013 a do systematickej práce podľa našej koncepcie sme sa reálne pustili až v druhej štvrtine roku 2014, keď sme dostali na projekt dotáciu z Ministerstva kultúry SR. V decembri 2015 potom vyšlo prvé vydanie. Už na prvý pohľad je to krátky čas, no museli sme sa prispôbiť dnes už štandardnému grantovému financovaniu, keď je nutné dotáciu vyčerpať do konca príslušného kalendárneho roku. Našou drobnou výhodou bolo to, že vďaka predchádzajúcim výskumom štúrovčiny sme mali niektoré štúrovské texty prepísané v elektronickej podobe, no i tak bolo ešte treba väčšinu textov získať, a to i poctivou prácou v archíve, a prepísať.

¹ 60 rokov v roku 2015.

Veľmi rýchlo sme sa presvedčili, že existencia prepísaných textov takmer nič neznamená, pretože ozajstná, časovo náročná edičná práca nás čakala až pri ich overovaní a redakčnej úprave. Najširší kolektív pracoval na overovaní prepísaných textov, pretože sa ukázalo, že je potrebná viacstupňová kontrola. Okrem toho sme sa rozhodli nanovo preložiť dva texty, a to z nemčiny a z chorvátčiny. Pri samotnej redakčnej úprave sa už potom počet redaktorov podstatne znížil, rozsah práce však nie. Ak sme chceli, aby naša edícia dosiahla úroveň kritického vydania, bolo potrebné jednotlivé Štúrove texty opatriť edičnými poznámkami a vysvetlivkami a tiež zostaviť úvodnú štúdiu. Týchto prác som sa ujal ako vedúci riešiteľského kolektívu.

Keď ste predstavovali tieto zobrazené spisy na nedávnom Celoslovenskom stretnutí jazykovedcov², nebolo treba zdôvodňovať potrebu vydania tohto kánonického diela. Povedali ste len, že „každý občas potrebuje siahnuť do Štúra“... Naozaj si myslíte, že každý, že je to skutočná potreba? Alebo že každý by mal? – teda že je to podmienená potreba?

Je pravda, že som hovoril o potrebe občas „siahnuť do Štúra“, a pravda je i to, že som nedopovedal, čo som tým myslel. Ak by som to mal teraz interpretovať, myslel som tým vskutku „občas“ a to môže znamenať i raz za desať alebo za dvadsať rokov. Uznávam však, že výraz „každý“ znie až príliš kategoricky a bezvýnimočne, možno by bolo správnejšie zvoliť výraz „viacerí“ či „mnohí z nás“. V mojom podvedomí sa mi totiž ozýva, že aj mnohí z tých slovenských jazykovedcov, ktorí sa nevenovali dejinám jazyka, „neodolali pokušeniu“ a príležitostne analyzovali niektoré aspekty Štúrovho diela, alebo sa ho aspoň dotkli. Spomeňme napr. takých vynikajúcich jazykovedcov, ako J. Ružička, J. Horecký, J. Dolník, J. Findra a našli by sa ďalší. Nemyslím si však, že by to mala byť akási čo len nepísaná povinnosť. To by sme Štúra a jeho dielo znížili na nejakú zvláštnu kategóriu, o ktorej tu ani nechcem uvažovať. Môžeme to povedať i tak, že slovenskému lingvistovi sa prosto aspoň pri okrúhlym Štúrovom výročí ponúka možnosť konfrontovať nejakú Štúrovu myšlienku s aktuálnou dobou. A mnohí to vskutku robia. Ja v tom vidím prirodzenú kultúrnu potrebu rešpektovať a daťme tomu aj uctiť si tradíciu. A nech je to akokoľvek, Ľudovít Štúr v našej lingvistickej tradícii predsa len vyčnieva.

A kam, do akého tematického okruhu u Štúra siahate najčastejšie a najradšej?

Pre mňa sú, okrem mnohých iných, pozoruhodné Štúrove náhľady na niektoré zásadné otázky teórie spisovného jazyka. Štúr napr. dávno pred nami riešil, a to v modernom duchu problematiku vzťahu lingvistickej deskripcie a preskripcie alebo takých fundamentálnych pojmov, ako sú purizmus či analógia. Je vskutku zvláštne, že sa v týchto otázkach naňho nikdy nenadväzovalo, ba ani v novšej dobe nebol v súvislosti s riešením týchto otázok spomínaný.

Naša edícia ukázala, že Štúrovo jazykovedné dielo je omnoho širšie než ho prezentujú tradičné kompendiá a či encyklopédie, a teda aj širšie než je u nás zaškatulkované

² Konalo sa v dňoch 27. – 28. 10. 2015 v Bratislave, pozn. aut.

v prevažujúcom štandardnom poznaní. Musím s istým dôrazom pripomenúť³, že Štúrovi pri hodnotení jeho jazykovedného diela ešte stále zostávame niečo dlžní. Ide predovšetkým o naše (ne)docenenie jeho prínosu v oblasti teórie spisovného jazyka, všeobecnej lingvistiky a dokonca samotnej gramatiky, ale aj o (ne)docenenie jeho podielu na reforme pôvodnej „tatrínskej“ spisovnej normy. Tento stav je, myslím si, spôsobený najmä tým, že hodnotenia a analýzy Štúrovho diela sa primárne sústreďujú na jeho základné jazykovedné práce, pričom jeho lingvistické riešenia a teoretické postoje nachádzajúce sa v iných, „menej významných“ textoch zostávajú takmer nepovšimnuté.

Našli ste si v rukopisoch pasáže, ktoré ste nepoznali, ktoré ste predtým inak vnímali, zmenil sa nejaký po tomto poznaní váš pohľad na Štúra?

Priznám sa, že do začatia prác na edícii jeho jazykovedného diela som nemal preštudované jeho bratislavské prednášky z lingvistiky, ktoré sa zachovali v rukopise a ktoré obsahujú niektoré zaujímavé náhľady a zistenia z oblasti všeobecnej a komparatívnej lingvistiky, hoci nie všetky by s ohľadom na úroveň dnešného vedeckého poznania obstáli. Pre mňa je tiež dôležité, že až po podrobnom štúdiu jeho *Nauky* a súvisiacich dobových teoretických prameňov som si v úplnosti uvedomil, aká moderná bola na svoju dobu Štúrova gramatika, aký mala inšpirujúci explanačný základ. A tak treba opakovane zdôrazňovať, že v prípade Štúrovho jazykovedného diela možno hovoriť o jeho vedeckých spisoch ako o zásadných nielen z historického či národnobuditeľského, ale aj z lingvistického hľadiska.

Dokázal vás Štúr niečím ešte prekvapiť? Vyhodnotili ste dejinnú úlohu L. Štúra pri konštituovaní spisovného jazyka v druhej polovici 19. storočia (2007), jeho dielo poznáte dôverne, ale na stretnutí jazykovedcov ste spomínali, že ani samotné čítanie a interpretácia rukopisu neboli vždy jednoduché a vydarené na prvý krát („trikrát som to čítal a na štvrtý krát som zistil, že zle“...). V čom je problematickosť priblíženia Štúra súčasnému čitateľovi?

Jeden zo základných problémov, pred ktorým sme pri spomínanej edícii stáli, bola otázka transkripcie textov. Rozhodli sme sa pri štúrovských textoch zachovať ich pôvodnú podobu, teda neprepisovať ich do súčasnej grafickej a jazykovej formy. Nepoužili sme však prísny diplomatický prepis, ale prepis, ktorý v určitej miere vychádzal v ústrety čitateľovi. To znamená, že sme nezachovávali zreteľné tlačové chyby a texty sme opatrili interpunkciou podľa súčasných zásad. Tento postup sme zvolili i preto, že v Štúrovom odbornom štýle sa výrazne odrážal autorov kontakt najmä s nemčinou a latinčinou, čo sa najzreteľnejšie prejavovalo v slovoslede a zložitom vetoslede jeho textov.

Ak som hovoril o náročnejšej interpretácii niektorých súvetí, netreba si to vysvetľovať tak, že štylistická stránka Štúrových textov bola nejaká krkolomná. Pre nás je to

³ V tomto zmysle a ešte expresívnejšie sa vyjadril aj L. Ďurovič: „Štúrovi nikto nikdy nepovedal – to si krásne spravil!“ (In: ČORNÁ, T.: V postmodernom svete. Rozhovor s L. Ďurovičom. Bratislava: Marenčin, 2015, s. 259 – 267.)

dnes však náročnejšie čítanie, pretože pri recepcii súčasného, a to i odborného jazyka, sme oproti úzu v štúrovskom období zvyknutí na menej rozsiahle a menej rozvité súvetia. Na porovnanie uvediem príklad zo Štúrovej *Nauky*, ktorý som už kdesi použil: „... každý dačo inšjeho, lež ten chce, čo hovorí, rozumieť bude“. To bola napríklad jedna z tých formulácií, ktoré som si prečítal pre istotu možno až trikrát, aby som si bol istý, že jej obsah by sa mal chápať takto: „každý bude rozumieť dačo iné, než chce ten, ktorý hovorí“.

Od 90. rokov sa venujete charakterizovaniu štúrovej slovenčiny z rozmanitých aspektov. Charakteristike domácej vrstvy kultúrnej lexiky v štúrovej slovenčine (1993), cudzích zemepisných názvov v štúrovej publicistike (1994), opisu slovesných multiverbizačných spojení (1998), opisu stavových predikátov v štúrovej slovenčine (2001) či predstaveniu verbo-nominálnych spojení v kontexte štúrovej slovenčiny (2005). Je ešte nejaký pohľad na štúrovskú slovenčinu, ktorému ste sa zatiaľ nevenovali a chceli by ste?

Áno. Už dlhšie nosím v hlave myšlienku, že našu pozornosť si zaslúži aj štúrovský humor. Možno to tak na prvý pohľad nevyzerá, no v textoch štúrovcov je dosť humoru a zábavy. K tomu by som sa chcel niekedy dostať, presnejšie povedané, chcel by som raz dospieť k tomu, že budem mať aj na takúto „štúrovskú tému“ čas.

Vaše snaženie pokračovalo projektom Slovníka štúrovej slovenčiny, ktorý ste riešili v rokoch 2008 – 2010? Tento slovník, podľa všetkého, nevyšiel. Čo sa s ním stalo? Rátate ešte s knižným alebo elektronickým vydaním? Súčasťou projektu bol aj elektronický korpus historických textov. Aké historické texty sa vám podarilo digitalizovať?

Slovník bol viazaný na grantové financie a predpokladal viacero realizačných fáz. V začiatkovej fáze išlo o dve etapy činnosti. Prvá etapa dostala reálnu finančnú podporu od agentúry VEGA na roky 2008 až 2010 a zahŕňala prípravné práce, najmä vytýčovanie, zhromažďovanie a prepisovanie textov. V druhej etape sme plánovali začať práce na jednotlivých heslách slovníka. Projekt však už na túto etapu nedostal finančnú podporu, kolektív pôvodných riešiteľov sa z objektívnych dôvodov znížil o dvoch členov, a tak projekt zostal napokon iba na papieri. V prípade takého kolektívu, ako bol náš, si navyše treba uvedomiť, že okrem práce na slovníku sme museli plniť všetky ostatné povinnosti súvisiace s výučbou na plný úväzok.

Za prínosné v tejto súvislosti pokladám to, že v rámci našich aktivít sa nám podarilo transformovať do elektronickej podoby významnú časť textov z obdobia štúrovej slovenčiny, napr. značnú časť štúrovských *Slovenských národných novín* aj s prílohou *Orol Tatránsky*, významnú časť Hurbanových *Slovenských pohľadov*, dva ročníky Lichardovej *Domovej pokladnice*, dva ročníky almanachu *Nitra*, Štúrove základné jazykovedné práce, Dohnányho *Históriu slovenského povstania z r. 1848* a i. Dopĺňanie tohto základu malo priebežne pokračovať počas druhej etapy riešenia.

Okrem Štúra a štúrovej slovenčiny je v oblasti diachronie vašou ďalšou srdcovou záležitosťou paleoslavistika, najmä otázky pôvodu hlaholského písma. Vašou monografiou

Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód (2014) ste prispeli k mnohým existujúcim teóriám vzniku tohto praslovanského písma. Váš výklad grafém upriamuje pozornosť na súvislosti grafického kódu Konštantína s euklidovskou geometriou. Čím si vysvetľujete, že tento aspekt bol pri doterajších výkladoch pôvodu hlaholiky nepovšimnutý? A ktoré grafémy (či grafické prvky grafém) najvýraznejšie ilustrujú váš predpoklad o geometrických súvislostiach? Alebo nejde len o samotné grafémy, ale celý kontext doby, v ktorej Konštantín hlaholské znaky vytvoril?

Paleoslavistika v téme prvej slovanskej abecedy dodnes v sebe nosí určité tajomno. Je to tak preto, lebo táto veda až po takmer sto rokoch od svojho konštituovania prišla k prekvapivému zisteniu, a to zásluhou P. J. Šafárika, že pôvodné slovanské písmo je hlaholika a nie cyrilika, ako sa dovtedy viac-menej všeobecne a bezpečne predpokladalo. To bolo roku 1858 a odvtedy trvajú neukončené diskusie o tom, ktoré písmo bolo pôvodné a v prípade hlaholiky o tom, aký je jej pôvod. Kým ohľadom pôvodnosti písma dnes už na poli exaktnej vedy dlhšie prevláda názor, že pôvodným slovanským písmom je hlaholika, v otázke genézy samotnej hlaholiky sa ani za vyše stopäťdesiat rokov sústredeného bádania nepodarilo dospieť k uspokojivému riešeniu. Naopak, objavujú sa stále nové teórie, ba nové smery v bádani, čím sa otázka pôvodu hlaholiky stáva, paradoxne, akoby stále väčšou záhadou.

Máte pravdu, že názor na vznik časti hlaholských písmen tým, že Konštantín sa inšpiroval konkrétnymi obrazcami Euklidovej geometrie, predstavuje riešenie, ktoré je príspevkom k mnohým existujúcim teóriám. Avšak hoci Konštantínova znalosť Euklidovej geometrie bola známym faktom, takéto porovnanie s výslednými geometrickými riešeniami Euklidových viet zatiaľ nikto neurobil. Ide, samozrejme, o hypotézu, ktorá sa primárne zakladá na podobnosti a porovnávaní Euklidových geometrických útvarov s grafickou podstatou príslušných hlaholských písmen. Ako však vieme, nevýhodou hypotéz vo vzťahu k histórii je to, že sa nielen ťažko dokazujú, ale často aj ťažko vyvracajú.

Ako prijala vašu teóriu odborná verejnosť? Stretli ste sa s recenziami, s námietkami či s diskusiou? V našom časopise sme uverejnili len jednu recenziu, ktorá vašu prácu predstavila, ale nehodnotila ju a nepolemizovala s ňou. Myslíte si, že je lepšie ak sa o teórii diskutuje alebo ak bez väčšieho rozruchu ostane netematizovaná a nekritizovaná?

Moja teória, ktorú asi treba pokladať skôr za hypotézu, nerozpútala zatiaľ žiadne prudké diskusie, čo si možno vysvetľovať i tak, že nezbudila vážnu pozornosť. Zaznamenal som však okrem kladných prijatí aj reakciu, ktorá bola sčasti kritická. Všetky vysvetlenia pôvodu jednotlivých hlaholských písmen, a teda aj zdroje genézy hlaholiky, ktoré sa nachádzajú v spomínanej knihe, snažil som sa konfrontovať s historickou realitou, to znamená, že som uvažoval iba o takých zdrojoch hlaholských grafém, s ktorými mohol Konštantín reálne prísť do styku. Takým zdrojom je, nepochybne, aj Euklidova geometria. Ak by sme aj hypotézu o takomto zdroji časti hlaholských písmen odmietli, v knihe, ktorú spomínate je niekoľko ďalších poznatkov o vzniku hlaholských grafém, ktoré sú menej hypotetické, a sú teda prijateľnejšie ako

možný výklad niektorých otázok. Osobitne ide napr. o nové vysvetlenie vzniku grafém označujúcich staroslovienske hlásky *c* a palatálne *g'*, a to na spôsob gréckych, či grécko-samaritánskych ligatúr. Okrem toho si myslím, že táto kniha môže byť užitočná tým, že podáva syntézu relevantných teórií o vzniku hlaholiky od najstarších čias a o ich príslušných jazykovo-kultúrnych súvislostiach.

Myslíte vážne, že kniha nezbudila vážnu pozornosť? Veď za ňu ste v rokoch 2014-15 „žali“ ceny. Napríklad Prémium Literárneho fondu alebo Cenu dekana UKF v Nitre.

Chcel som tým povedať, že nezbudila patričnú mieru takej pozornosti, ktorá by viedla k širším polemickým diskusiám reflektujúcim spomínaný predpoklad.

Viete odhadnúť, koľko paleoslavistov zasvätených do problematiky hlaholského písma by vám mohlo (aspoň teoreticky) oponovať?

U nás sa detailne otázkam pôvodu hlaholiky venuje vskutku minimálny počet bádateľov. Z významnejších zahraničných autorov by sa takých, ktorí by mohli k tejto mojej téme rozvinúť polemickú diskusiu, našlo isto dosť, napr. autori reprezentujúci rakúsku či ruskú paleoslavistiku.

Možno je to paradoxné, ale nie je to tak, že korektnú spätnú väzbu svojej práce by ste mohli očakávať skôr, ak by ste monografiu preložili do angličtiny? Neuvažovali ste o tom?

Začal som o tom uvažovať, pretože som dostal od niektorých anglistov i rusistov ponuku na takýto preklad. Pravda je však taká, že moja publikácia bola písaná tak, aby postačovala pre potreby slovenskej paleoslavistiky. Pre zahraničie by bolo potrebné knižku doplniť, v niečom i upraviť, a tak tento zámysel som pre nedostatok času zatiaľ nerealizoval.

Vy ste sa ako jediný zo slovenských jazykovedcov zapojili do verejnej diskusie o pôvode grafém na plakety z Bojnej, ktoré prof. P. Žigo prezentoval ako hlaholské⁴. V čísle 3-4/2014⁵ nášho časopisu ste uviedli viaceré dôvody, prečo toto písmo nemôže byť hlaholské. Kritické myslenie má pre vedu zásadný význam, ale v očiach laickej verejnosti má vždy viac sympatií pekná teória a jazykovedec, ktorý rozlúštil záhadu. Aká je teraz „všeobecne akceptovateľná“ pravda o pôvode písma na plakete z Bojnej?

Musím povedať, že si veľmi cením vystúpenie profesora Žiga, ktorý ponúkol od vážnu a pritom sympatickú teóriu o hlaholskom nápisu na jednej z plakietských slovenského náleziska v Bojnej. Zapojením sa do odbornej diskusie o tejto teórii som chcel prejavovať svoju radosť z toho, že sa objavili nové poznatky o výskyte hlaholiky na našom území. Prof. Žigo totiž okrem iného vyslovil aj domnienku, že predpokladaný hlahol-

⁴ ŽIGO, P.: Najstaršie svedectvo o jazyku z konca 9. storočia. Kultúra slova, 2013, roč. 47, č. 5, s. 257 – 260. Aj v práci ŽIGO, P.: Veľkomoravský hlaholský nápis na plakete z Bojnej. Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 1 – 2, s. 5. – 18.

⁵ KRALČÁK, Ľ.: Prečo nápis na bojníanskej plakete nie je hlaholský (príspevok do diskusie o najstaršom svedectve o jazyku konca 9. storočia). Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 3 – 4, s. 145 – 154.

ský nápis na plakete z Bojnei by mal byť starší ako najstarší doteraz známy hlaholský text, t. j. *Kyjevské listy*. To bola motivácia, ktorá ma priviedla k paleograficko-lingvistickým úvahám o spomínanej písomnej pamiatke. Na ich základe som dospel k názoru, že spomínaný nápis nevyhovuje kritériám hlaholskej grafiky. V tomto názore som sa teda nezhodol s teóriou, ktorú podal prof. Žigo. Pravdupovediac, vôbec ma to neteší, pretože sám by som si prial, keby bolo možné takéto starobylý hlaholský text na území Slovenska identifikovať.

Doteraz sme hovorili viac o témach z oblasti histórie slovenčiny, akoby ste boli len diachronik. Ale vy ste „dvojdomy“ a veľkú časť vašich prác ste venovali výskumu súčasných a dynamických javov v slovenskom jazyku. Ako je možné, že sa dlhé roky venujete štúrovskej slovenčine a paralelne píšete o súčasnej syntaxi (o prechodných typoch jednoduchých hypotax (1991), o kongruentných spojeniach apelatív (1992), o syntaktickej platnosti analytických verbo-nominálnych spojení (2005)? Ako sa dokážete sústrediť aj na špecifické typy frazém (1993), na komunikatívne aspekty obraznej frazeológie (1994) a na otázky dynamiky súčasnej slovenčiny a jej faktorov (1997), na aktuálnu stratifikáciu slovenčiny (2008), na aktuálne otázky súčasnej slovenskej publicistiky (2006), na sociálno-komunikačné aspekty hovorenej slovenčiny v médiách (2008) atď. Ako sa dá paralelne a zároveň do hĺbky venovať tak rozmanitým témam v diachronii a aj synchronii? Čo vás vedie k takému tematickému rozptylu?

Takéto bilancovanie je vskutku zaujímavé. Priznám sa, že podobnú súvahu som si doteraz neurobil. Vaše otázky ma vedú k tomu, aby som si spomenul na moju pani profesorku, moju vysokoškolskú učiteľku Emku Krošlákovú, ktorá ma prijímala na terajšie moje pracovisko a od začiatku sa mi snažila vysvetliť, že sa mám špecializovať na nejakú užšiu výskumnú oblasť. Keď som bol prijímaný na katedru, pri prvom rozhovore s vedením som rýchlo pochopil, že moje sny o výučbe a odbornom zameraní na súčasný jazyk sa práve skončili. Bol som zaradený ako „historik“. Avšak dnes to všetko beriem ako šťastnú náhodu, lebo tým, že ma neopustil môj záujem o synchroniu, prišlo tu k sformovaniu mojej synchronno-diachronnej „dvojdomy“, ktorá môže, priznávam, vzbudzovať aj určité podozrenie, či sa dá do patričnej hĺbky venovať i takto rozdielnym témam. Samozrejme, niet pochyb o tom, že špecializácia je prvý predpoklad exaktnosti, i keď ju nemusí zaručiť. Ja sa však cítim doma práve v spomínanej „dvojdomej“ polohe a vytrvalo sa usilujem tento svoj handicap zvládnuť. Dokonca som si uvedomil, že pri niektorých otázkach, by som nebol schopný dospieť k ich náležitému pochopeniu, keby som uplatnil iba „jednodomé“ videnie, napr. pri riešení problematiky kvantity v príponách *-ár, -áreň*, ktorá predstavovala, ba ešte stále predstavuje vážnu diskusnú tému slovenskej lingvistiky.

Do ktorej „tváre“ jazyka sa pozeráte radšej? Do tej staršej, tajomnej, ktorú treba odkrývať, alebo do tej modernej, premenlivej, ktorú treba zachytiť?

Reč je úžasná v tom, že jej „staršia tvár“ môže byť krajšia a prívitivejšia, a teda aj príťažlivejšia ako tá „mladá“ a naopak, mladá, moderná, môže byť tajomnejšia či

záhadnejšia ako tá minulá. Žiadnej som sa však ešte nenabažil natolko, že by som jednu opustil kvôli tej druhej, i keď v poslednom čase to, aspoň kvantitatívne, vyznieva v prospech historických tém.

Zachytiť, opísať a interpretovať živý jazyk v mnohých jeho varietách je náročné, ale nevyhnutné pre ďalšie jazykovedné konceptualizácie – napr. pre stratifikáciu národného jazyka, modelovanie stratifikačných štruktúr, varietizáciu atď. Vo viacerých prácach (2008, 2009, 2010) ste sa snažili o prehľad koncepčných modelov stratifikácie slovenčiny s predpokladom, že vhodný koncept stratifikácie jazyka „umožní exaktestí opis dynamických procesov v stratifikačnej štruktúre súčasnej slovenčiny“⁶. S odstupom rokov je už namieste otázka, či čakanie na vhodný koncept je tou správnou cestou, či sa adekvátne a akceptovateľný model podarilo vytvoriť?

Pri uvedenej formulácii som mal na mysli skôr moju predchádzajúcu snahu o istý koncept stratifikačnej štruktúry slovenčiny, ktorý sa však opieral aj o doterajšie výsledky takéhoto bádania u nás. Samozrejme, čakanie tam, kde sa v záujme úspechu predpokladá aktivita, asi nebude správna cesta. Akiste sa ma pýtate, či ja sám som medzitým s nejakým modelom prišiel. Neprišiel. Ani si nenárokujem, nedajbože, na to, že to mám byť práve ja. Napriek tomu si myslím, že uchopiteľný koncept stratifikácie národného jazyka má zmysel pre čo najexaktestí opis dynamiky aktuálnych stratifikačných štruktúr.

A prečo vlastne trváte na tom, že „teoreticky správne analyzované stratifikačné rozvrstvenie národného jazyka (...) sa javí ako jedno zo základných východísk moderného skúmania prirodzeného jazyka“, ak sa stále zdôrazňuje (napr. J. Bosák), že hranice medzi jednotlivými varietami sú neostré, že vznikajú prechodné zmiešané útvary, semivariety a subvariety, pričom práve tie sú zdrojom jazykovo-komunikačných inovácií?

To sa však nevyklučuje, teda nevyklučuje sa správna analýza stratifikačného rozvrstvenia národného jazyka a konštatovanie, že hranice medzi jednotlivými varietami sa stierajú alebo sú neostré. Totiž, podľa mňa, hranice musíme mať najprv definované, aby sme mohli pozorovať, že sa nám rozmazávajú. S J. Bosákom treba v tejto otázke bez pochyb súhlasiť a ja sám som sa v tomto zmysle o jeho inšpiratívnom poznatku vyjadril aj v mojom príspevku, ktorý spomínate. Poznám aj jeho zásadný názor o „prestratifikovanej“ slovenčine i o možnosti, že dynamické a nespisovné javy z bežnej komunikácie možno zahrnúť pod jeden pojem „bežne hovorenej“ slovenčiny. Tieto jeho názory prinášajú dôležitý posun v našom chápaní fungovania variet slovenčiny. Alebo azda v našom poznaní ich praktickej neexistencie?

Nechcem spochybňovať potrebu základnej štruktúry vertikálnej (funkčnej) a teritoriálnej diferenciacie národného jazyka, ale nebolo by namiesto ďalšieho vylepšovania modelu praktickejšie rozvinúť typológiu expanzií (ako ste ich načrtli v článku K aktuálnej

⁶ KRALČÁK, E.: Mechanizmy dynamiky jazyka. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť K. Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2010.

stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike⁷) v kombinácii s novými kritériami hodnotenia jazykových inovácií, podľa ktorých by sa tieto expanzie (inovácie) zaradili (alebo nezaradili) ako legitímne výrazové prostriedky do sféry celospoločenského styku?

Vylepšovanie modelu stratifikačnej štruktúry si nemôžeme naplávať ani sa usilovať o takýto jeho opis len preto, že tu teoreticky očakávame nejaký dynamický posun. Mne samému nejde o to, aby som volal po nejakom vylepšovaní spomínaného modelu a nejde mi ani o jeho vylepšovanie. Skôr mám na mysli jeho aktualizáciu. Tá však za istých okolností nemusí byť potrebná ešte dlhé roky.

Legitimizácia výrazových prostriedkov a postupov súvisí s normou, s chápaním jazykovej správnosti a s otázkami jazykovej preskripcie. Nové a cudzie slová, termíny, vlastné mená, skratky atď. sa zrazu objavajú (v tlači, na webe, v éteri) a už sú tu, fungujú, používajú sa bez ohľadu na kodifikáciu, ktorá ich vlastne neupravuje. Zrejme aj preto sa uvoľňuje samotná norma, aj jej chápanie, a to smerom k akceptácii uvoľnenejšieho verbálneho správania, či až k odmietaniu preskripcie (jazykovej intervencie, napr. V. Cvrček⁸). Ako vy vnímate dynamiku normy súčasnej slovenčiny a čo je v tejto oblasti, podľa vás, prioritné (vykonať, napísať, analyzovať...)?

Toto je veľmi zaujímavá a nanajvýš aktuálna otázka a je súčasťou dlhú rozvetvenú diskusiu. Nepochybne má potenciál pritiahnúť do sporu dva tábory slovenských lingvistov uvažujúcich o spisovnej norme a jej preskripcii – teda vlastne konfrontovať názory z tábora tzv. sociolingvistov a tzv. systémových lingvistov (normativistov). Vieme, že kým systémoví lingvisti obviňujú sociolingvistov z toho, že hľadajú normu na ulici, sociolingvisti vidia u protistrany tendenciu hľadať normu v knižnici. Zdá sa, že ani jedna krajnosť, ak by bola realitou, by nebola dobrá. Myslím si, že tu možno produktívne pracovať s pojmom *aktuálna kultivovaná norma*.

Môžeme si položiť otázku, ktorý z uvedených táborov je názorovo k tomuto pojmu bližšie. Takáto norma sa totiž v úplnosti nenachádza na ulici, lebo je kultivovaná, a v úplnosti ju nemožno nájsť ani v knižnici, lebo je aktuálna. Ak teda znie otázka, čo je v tejto oblasti prioritné vykonať, napísať či analyzovať, možno odpovedať, že dôležité je vykonať analýzu aktuálnej kultivovanej normy a určiť jej textovo-sociálnu bázu. Aktuálna kultivovaná norma je základom útvaru, ktorý má potenciál slúžiť potrebám jazykového kolektívu aj v takých prípadoch, v ktorých používatelia jazyka nepokladajú za dostatočne funkčnú platnú kodifikovanú normu. V tejto súvislosti mi prichádza na um konštatovanie J. Horeckého, že kodifikácia sa nevyvíja, ale vzdaluje sa od potrieb jazykového spoločenstva, resp. jeho potreby sa vzdalujú od nej. Ak sa takýchto vzdialených prvkov nahromadí väčší počet a vzniká isté napätie, treba platnú kodifikáciu prehodnotiť a pripraviť novú.

⁷ KRALČÁK, E.: K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2008.

⁸ CVRČEK, V.: Regulace jazyka a koncept minimální intervence. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009.

Zatiaľ sme nespomenuli vašu pedagogickú činnosť. Medzi predmetmi, ktoré prednášate je o. i. psycholingvistika. Popri sociolingvistike je to u nás zanedbávaná „rastlinka“. Je o ňu medzi študentmi záujem? Čo je predmetom vašich výkladov?

Ide skôr o úvod do psycholingvistiky. Zaujímavé je na tejto hraničnej vednej disciplíne to, že sa formovala v čase tzv. komunikačno-pragmatického obratu v lingvistiky, a teda súvisí s odpútaním sa od tradičného šturkturalistického, resp. intralingvistického nazerania na jazyk. V rámci tejto disciplíny sa hľadajú teoretické zdroje psycholingvistiky v historickom priereze, rieši sa podstata a komunikačno-kognitívna charakteristika produkcie a recepcie reči, mentálne predpoklady rečovej komunikácie, mentálny slovník, mentálna encyklopédia. Špecifiká a vývinové etapy detskej reči a jej poruchy, neurobiologické predpoklady používania jazyka a i.

Určitá teritoriálna identita sa u vás prejavuje napríklad v názve jedného z aktuálnych projektov, ako je Nitriansky model skvalitnenia vyučovania slovenského jazyka a literatúry na školách s vyučovacím jazykom národnostných menším metódou vyučovania cudzích jazykov (s dôrazom na školy s vyučovacím jazykom maďarským). Čím je typický tento model a čím je nitriansky?

Tento projekt nebol zostavený ani realizovaný mojou zásluhou. Ide o koncepciu kolegyne Márie Alabánovej, ktorá pri jeho zostavovaní úzko spolupracovala s kolegom Marcelom Olšiakom. Obidvaja sa potom podieľali na vedení riešiteľského kolektívu. Ja som bol iba jedným z členov tohto kolektívu. Cieľom riešiteľského tímu projektu bolo v teoretickej oblasti vypracovať najvhodnejšie a najproduktívnejšie prístupy, metódy, formy a prostriedky vyučovania metódou cudzích jazykov, v praktickej oblasti pripraviť ukážkové študijné materiály uplatňované v príprave budúcich učiteľov slovenského jazyka a literatúry, budúcich učiteľov primárneho vzdelávania, ale aj v práci učiteľov v praxi, aby mohli pripraviť žiakov na kultivovanú, veku a intelektuálnym schopnostiam primeranú spisovnú komunikáciu. Prvoradou požiadavkou bolo vytvoriť také podmienky vo vyučovacom procese, aby žiaci chceli hovoriť (vytvoriť podnecujúce komunikatívne situácie), aby mali o čom hovoriť (primerané tematické okruhy, témy súvisiace so životom detí) a vedeli ako hovoriť (výber a používanie adekvátnych jazykových a mimojazykových prostriedkov).

V anotácii k projektu sa uvádza, že inovované metódy tohto vyučovania „zohľadňujú najmodernejšie a najefektívnejšie výsledky jazykovedného výskumu“. Ktoré výsledky ste mali na mysli?

Výsledkom projektu sú študijné materiály určené budúcim učiteľom slovenského jazyka a literatúry na základných školách s maďarským vyučovacím jazykom. Hlavným cieľom bolo sprostredkovať študentom ucelené poznanie slovenského jazyka tak z hľadiska systémového, ako aj z hľadiska komunikačno-funkčného. Preto sa okrem systémového opisu a výkladu jednotlivých jazykových javov kládol dôraz aj na stránku sémantickú a komunikačnú. Výklad javov súčasnej spisovnej slovenčiny bol pritom orientovaný komparatívne, čiže vybrané javy v slovenčine sa porovnávali,

resp. konfrontovali s analogickými javmi v maďarčine. Kládol sa tiež dôraz na zvládanie odlišných jazykových javov v procese získavania komunikatívnej kompetencie a performancie žiakov v slovenskom jazyku.

Málo sa vie, že okrem slovenského jazyka ste študovali na pedagogickej fakulte v Nitre aj výtvarnú výchovu. Túto časť vašej kombinácie už vôbec nerozvíjate? Alebo sa vám zručnosti a predstavivosť občas ešte zídu? Pri frazeológii a obraznosti? Nevnímali ste aj hlaholské písmená ako estetické a zároveň geometrické objekty? Nie je teda za spojením hlaholíky a euklidovskej geometrie práve vaše výtvarné vzdelanie?

Na výtvarnú tvorbu už dávno nemám čas. V istých životných situáciách som niektoré nadobudnuté zručnosti využil, rozsah a výsledky však nestoja za reč. Samozrejme, optika výtvarníka mi pomohla a uľahčila vnímanie problematiky hlaholského písma a jeho genézy. V mojej publikácii o hlaholike sú grafické útvary a niektoré fonty, ktoré som si vytvoril sám, vrátane funkčného fontu samotnej hlaholíky, na ktorý som použil ako predlohu písmo *Kyjevských listov*.

Doktorandské štúdium ste absolvovali v JÚLŠ SAV v Bratislave. Kto bol vašim školiteľom a akú tému ste spracovali? Ako si spomínate na atmosféru 90. rokov v ústave? Určite ste tu stretli viaceré autority slovenskej jazykovedy. Ako vás prijali a ovplyvnili?

Skutočnosť, že som doktorandské štúdium absolvoval v JÚLŠ SAV v Bratislave, dodnes zostala v mojom povedomí ako priaznivý záchytný bod. Môžem povedať, že na mňa pôsobili všetci pracovníci v Jazykovednom ústave ako ľudia so zvláštnou, pozitívnou „gloriolou“. Nie, naozaj nepreháňam. Hovorím o svojom pocite. Toto pracovisko ma pri každej návšteve nadopovalo dávkou ťažko definovateľnej vzdelaneckej atmosféry, prosto pre mňa malo a má svojho osobitého akademického ducha. Mojm školiťelom bol profesor Ján Doruľa, ktorý mi ako historik jazyka svojím príkladom ukazoval určitú cestu. No boli to v tých rokoch aj iní skvelí slovenskí jazykovedci, ako profesor Ján Horecký, doktor Milan Majtán, doktorka Klára Buzássyová a mnohí ďalší. Všetko boli a sú to osobnosti, od ktorých sa človek rád učí, lebo ponúkajú aj niečo viac, než len svoj vedecký, profesionálny postoj. Pri osobnom kontakte s nimi zistíte, že nielen „píšu dobré veci“, ale šíria aj ducha dobromyseľnosti a žičlivosti.

A naopak, určite ste počas pedagogickej služby získali žiakov, ktorí v niečom nasledovali vás a nesú si neviditeľný odtlačok nitrianskeho modelu. Ako sa vedia uplatniť vaši študenti? Sú úspešní aj v zahraničí alebo ste radšej, ak vám ostanú nablízku a stanú sa z vás kolegovia?

V najbližšom dosahu mi, samozrejme, zostali tí moji bývalí študenti, ktorí sú dnes mojimi kolegami. Je ich päť (M. Olšiak, K. Dudová, P. Petráš, M. Macho, T. Bánik). Všetkých pokladám za pracovitých a zodpovedných kolegov, čo môžem povedať aj ako vedúci katedry. Nevieťm dnes identifikovať, či ma v niečom nasledujú, ale ak to tak u niektorého či niektorých je, možno si to niekedy uvedomia sami.

Veríte, že napriek pomerne nízkej podpore a autorite spoločenských vied na Slovensku (v porovnaní s exaktnými vedami) má jazykoveda perspektívu a dobré vyhliadky na uplatnenie aj v budúcnosti? V akých farbách, akých obrysoch vidíte obraz slovenskej jazykovedy v budúcnosti?

Ťažko mi je vyprojektovať tu nejaký veselý obraz, či nebodaj panorámu s ďalekým pôsobivým horizontom. Ani veda, ani vysoké školstvo nie sú dnes, žiaľ, spoločensky na výslni. Naopak, dokonca mám pocit, že sú slovenskou spoločnosťou stotočne trpené. V zborníku zostavenom k 60. narodeninám B. Havránka⁹ v polovici 50. rokov minulého storočia môžeme nájsť pozdravné listy z prezidentskej kancelárie i od dvoch vtedajších ministrov. B. Havránek bol nepochybne výnimočná osobnosť, no predsa to bol „iba“ jazykovedec. Viete si podobnú spoločenskú úctu k reprezentantom tejto vedy predstaviť dnes? Zaznávanie humanitného vzdelávania a spoločenské znevažovanie jeho absolventov, nepoužiteľných v stavebnej výrobe či za pásmi moderných automobiliek, neveští pre budúcnosť našich mladších generácií nič dobré.

Ste teda skeptický?

Mám obavy. Verím však, že najneskôr o pár desaťročí sa spoločenská diskusia o potrebnosti humanitného vzdelania postupne vráti na správnu koľaj.

Máte nejaké motto, zásadu, imperatív, ktorých sa držíte?

Pre svoju vedeckú prácu som si konkrétne formulovanú zásadu nevybral, ale držím sa intuície, našepkávajúcej mi, že to, čo napíšem, by malo mať v sebe aspoň drobnú iskričku objavnosti. Otázkou je, či sa darí aj čitateľovi mojich textov v nich niečo také nájsť.

⁹ Studie a práce lingvistické I. K šedesátým narodeninám akademika Bohuslava Havránka. Ed. K. Horálek. Praha 1954.

POZNÁVANÍM HISTÓRIE JAZYKA FORMUJEME SVOJE NÁRODNÉ POVEDOMIE

Rozhovor s Jany Wachtarczykovej s Milanom Majtánom

PhDr. Milan Majtán, DrSc. (narodil sa 3. 5. 1934 vo Vrútkach, zomrel 8. 7. 2018 v Bratislave), bol medzinárodne renomovanou osobnosťou súčasnej slovenskej lingvistiky, najmä onomastiky, a zároveň „staviteľom“ uhlového kameňa slovenskej historickej lexikografie – *Historického slovníka slovenského jazyka*. Tento frontatus predstavuje sedem zväzkov slovníka, 4 322 strán, 47 330 heslových statí a viac ako 70 000 slov. Pod vedením M. Majtána HSSJ vychádzal v rokoch 1991 – 2008. Práce M. Majtána vynikajú harmóniou medzi vedeckým obsahom a zrozumiteľnosťou jeho textov. Akýkoľvek teoretický súd u neho vždy vychádza z konkrétnej pramennej základne a je bohato doložený príkladmi. A na pozadí akejkoľvek metódy, ktorú v prácach použil, stojí harmónia poctivého prístupu k jazykovému materiálu a ústretovosti voči čitateľovi. Slovenskej verejnosti takto predstavil napríklad *Pramene k dejinám slovenčiny* (v spoluautorstve s J. Skladanou, 1992); *Štúdie o staršej slovanskej lexike* (1993); *Slovnú zásobu vo Fándlyho diele Pilný domajší a poľný hospodár* (1987); *Krupinské prísne právo* (v spoluautorstve s M. Majtánovou, 1979) či neznámeho bernolákovského autora a jeho preklad didakticko-pedagogického spisu *Detinská spratoveň z roku 1795* (1993).

Prioritou a ťažiskom vedeckej práce M. Majtána je však onomastika, a to v celej jej komplexnosti. Od prvotného zaujatia toponymiou (napr. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných 200 rokov*, 1972; *Štruktúrne typy slovenských chotárných názvov*, 1973; *Metódy a pramene heuristického výskumu vlastných mien*, 1975; *K propriálnosti chotárných názvov*, 1970) sa rozsah jeho záujmu postupne rozšíril na takmer všetky základné onomastické oblasti. Venoval sa ojkonymii (*Názvy obcí Slovenskej republiky*, 1998 – cyklus geografických názvov rozličných okresov Slovenska), hydronomastike (*Hidronimia dorzecza Orawy*, 1985; v spoluautorstve s K. Rymutom), chrématonymii (napr. *Klasifikácia chrématonymie*, 1989), literárnej onymii (napr. *Vlastné mená v Timravíných literárnych prácach*), urbanonymii, oronymii, zoonymii (napr. *Pomenúvanie kráv na Slovensku začiatkom 19. storočia*, 2004) a kontinuálne rozvíjal svoje antroponomastické výskumy (*Kontinuálny vývin slovenčiny a jeho odraz vo vlastných menách*, 1992; *Meno pre naše dieťa*, 1993 (spolu s M. Považajom); *Naše priezviská*, 2014, 2018).

Aj v onomastických dielach M. Majtána sa udržiava súlad medzi teoretickými a praktickými aspektmi spracúvanej témy, pričom jeho teoretické zovšeobecnenia vychádzajú z jazykovej praxe a reálneho používania proprií. Z presvedčenia o dôležitosti adekvátneho fungovania vlastných mien v spoločnosti vychádza úsilie M. Majtána v oblasti štandardizácie proprií, najmä geografického názvoslovía, ako aj v oblasti metodiky výskumu vlastných mien a ich lexikografického spracovania (napr. kapitoly v *Úvode do onomastiky*, red. M. Blicha a M. Majtán, 1986). Príspevky M. Majtána majú významnú integračnú funkciu nielen v rámci používania slovenčiny, ale aj v slavistickom kontexte. Jazykoveda jeho prostredníctvom zblížuje jazykovedcov s domácimi používateľmi jazyka a nositeľmi mien, ale zároveň nás (používateľov jazyka aj jazykovedcov) reprezentuje v slovanskom svete (napr. prostredníctvom *Slovanského onomastického atlasu*, 1988 či *Slovenskej hydronymie v slovanskom kontexte*, 1986). Reprezentácia a popularizácia propriálnej a historickej stránky slovenčiny v podaní M. Majtána má vysokú odbornú úroveň a zároveň je zrozumiteľná. Nezjednodušuje podstatu opisovaného javu, ale dáva priestor čitateľovi na jeho interpretáciu, čím ho motivuje k aktívnemu poznávaniu jazyka a vlastného mena.

A hoci bol M. Majtán za túto záslužnú misiu viackrát vyznamenaný (napr. Cenou SAV popularizačnú činnosť, Pribinovým krížom II. triedy za významné zásluhy o kultúrny rozvoj Slovenskej republiky), plnú satisfakciu mu dával záujem používateľov jazyka a rešpekt kolegov. Výrazy uznania k práci M. Majtána sú zhrnuté do 63 príspevkov z 19. slovenskej onomastickej konferencie, konanej na počesť jeho osemdesiatin 29. – 31. 4. 2014 v Bratislave.

J. W.: Pán doktor, v súvislosti s vaším životným jubileom¹ už tento rok vyšiel jeden text v Literárnom týždenníku, ktorý má formu krátkeho rozhovoru s M. Kazíkom. Čo si myslíte o dialógu ako spôsobe prezentácie vlastných názorov? Považujete dialogickú formu

¹ 80 r. v roku 2014.

sebavyjadrenia a popularizácie poznania za užitočnú a potrebnú? Ponúka niečo viac alebo čosi iné ako vedecký text alebo je to pre vás len akési nutné zlo, na ktoré treba v záujme uspokojenia verejnosti z času na čas pristúpiť?

M. M.: Rozhovor umožňuje voľnejšou hovorenou formou sprostredkovať a istým spôsobom tak popularizovať poznatky a myšlienky, ktoré chce človek ponúknuť prijímateľovi. Súčasne môže vhodne volenými otázkami doplniť a rozvinúť autorov zámer aj na zaujímavé momenty, ktoré mohol pokladať za bezvýznamné, mohol na ne pozabudnúť, alebo s ktorými nerátal. Komunikácia autora s čitateľom takto dostáva akýsi bezprostrednejší charakter.

Otázky v rozhovoroch s vami sa najčastejšie týkali výsledkov vašej práce, najmä Historického slovníka slovenského jazyka, onomastických publikácií ako Meno pre vaše dieťa, Názvy obcí na Slovensku či najnovšej práce Priezviská na Slovensku, ktoré sú komerčne veľmi úspešné². Vysvetľovali ste, čo stojí za mimoriadnym záujmom slovenskej verejnosti o mená, vyjadrovali ste sa k problematike prechyľovania ženských priezvisk, ku štandardizácii pomenovaní, a preto sa od týchto okruhov odchyľim k menej častým témam. Zaujíma ma, ako sa s odstupom času pozeráte na vlastnú vedeckú kariéru – či táto životná cesta bola náhoda alebo nevyhnutnosť?

Ako žiak zvolenského gymnázia som sa zúčastňoval na činnosti študentského literárneho krúžku, v ktorom boli aj moji spolužiaci a priatelia Jano Solovič, Jano Čomaj, o rok starší Jano Beňo a o rok mladší Ivan Stadtrucker, ktorí sa, ako je známe, stali vynikajúcimi literátmi. Ja som sa pokúšal písať verše a čistou náhodou som za niektoré v školskej literárnej súťaži získal prvé miesto. A tak sa moje zámery študovať na vysokej škole matematiku zmenili na túžbu venovať sa slovenskej literatúre. Ani básnikom, ani literárnym vedcom som sa nestal.

Po prijímacích pohovoroch na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského som dostal cez prázdniny vyznamenanie, že som vyhovel požiadavkám, ale pre nedostatok miest ma prijímacia komisia automaticky preradila na práve so formujúcu Vysokú školu pedagogickú, kde som potom vyštudoval odbor slovenský jazyk. A práve tam, na Kalinčiakovej ulici, som sa najmä zásluhou vynikajúcich profesorov Jozefa Štolca a Eugena Jónu začal s veľkým záujmom venovať slovenčine a slovenskej jazykovede. Diplomovú prácu o nárečí Zvolenskej Slatiny som obhájil roku 1957. Vtedy som už rok externe vyučoval na Jedenástročnej strednej škole v Petržalke na Makarenkovej (dnes Einsteinovej) ulici. Učil som s chuťou. Tešilo ma, že žiaci so záujmom a obdivom počúvali aj moje prednesy z diel slovenských básnikov. Keď mi však profesor Jóna v lete 1961 zavolať, či by som sa nechcel venovať jazykovede, a povedal, že bude vo vtedajšom Ústave slovenského jazyka SAV konkurz, veľmi rád som sa prihlásil. Z dvanástich uchádzačov nás prijali dvoch, Kláru Buzássyovú a mňa. Dostal som sa na študijný pobyt v nárečovom oddelení a po roku na internú aspirantúru. Pán profesor Jóna sa stal mojim školiteľom. On ma aj presvedčil prijať ako tému kandidátskej

² Pre veľký záujem vyšla v roku 2018 vo vydavateľstve Veda dotlač tejto publikácie.

dizertácie spracovanie starobylého vrchárskeho hontiansko-novohradského nárečia. Novohradským nárečiam, hlavne z hornopeljskej oblasti, sa sám venoval od mladosti. A tak som sa od matematiky dostal k jazykovede, k dialektológii.

Ako ste vnímali svoje vlastné meno a priezvisko? Môže byť dieťa ovplyvnené napríklad tým, na akú onymickú scénu sa narodí, teda s akými pomenovaniami sa od malička stretáva a identifikuje?

O vlastných menách som dovtedy ani nerozmýšľal. Vedel som, že meno *Milan* mi vybrali podľa mena Milana Rastislava Štefánika (ja som sa narodil 3. mája, Štefánik zahynul 15 rokov predtým 4. mája). Vedel som, že priezvisko *Ruttkay*, bolo starým zemianskym predikátom vrútockých zemanov, moja matka pochádzala z tohto bohato rozvetveného rodu. Mali sme doma rodný list starého otca, na ktorom v rubrike o rodičoch bolo zapísané: *nemes Ruttkay Dauko Zsigmonde Lajos, földbirtokos* (zeman Ruttkay Davko Žigmundé, Ludovít, sedliak). To slovo *zeman* však bolo všetko, čo pripomínalo mamin zemiansky pôvod. Takéto trojslovné priezvisko mala moja mama aj v občianskom preukaze (*Elena Majtánová, rod. Ruttkayová Davko Žigmundé*) a má ho aj na pomníku nad svojím hrobom. O priezvisku *Majtán* som nevedel nič. Iba to, že obidvaja strýcovia majú priezviská *Majtáň*. Bolo to trochu čudné, ale nikoho v rodine to nezaujímalo.

Detailne poznáme vaše bibliografické údaje, ale už menej tie biografické. Čo viedlo vaše životné cesty cez rozličné mestá Slovenska? Napríklad z Vrútok do Zvolenskej Slatiny a odtiaľ do Bratislavy?

Vo Vrútkach som sa narodil. Moji rodičia bývali vtedy u maminej sestry akoby v podnájme. Dve rodiny sa tiesnili v dvojizbovom rodinnom dome, v kúpeľni si moji rodičia zriadili akúsi kuchynku. Potom po čase sa aj so mnou a s mladšou sestrou presťahovali do otcovského rodinného domu, v ktorom boli dva jednoizbové byty so spoločnou presklenou verandou. V jednom býval starý otec s dvoma synmi, v druhom naša mladá rodina. Tam som prežil detské roky až do leta 1945. Vtedy už ženatí strýcovia prehovárali otca, aby im uvoľnil miesto a hľadal si nové bývanie. Otec pracoval na vrútockej pošte. Keď sa dozvedel, že vo Zvolenskej Slatine sa práve uvoľnilo poštmajstrovské miesto s bytom a že v rieke Slatine je hodne rýb (bol vášnivým rybárom), nezáváhal. A tak som prijímacie skúšky na gymnázium robil v Martine, a do prímý som v septembri nastúpil vo Zvolene. Do gymnázia som dochádzal celých osem rokov vlakom. Vo Zvolenskej Slatine som prežil svoje mladé roky, tam sa vyformovali moje spoločenské vzťahy, vznikali trvalé priateľstvá. Slatinu pokladám za svoje druhé rodisko. Trvalý pobyt v Bratislave som získal vlastne až po príchode na svoje takmer celoživotné jazykovedné pracovisko, kde som pracoval celých 47 rokov.

Málo sa spomína, že ste získali Cenu mesta Vrútok za celoživotné dielo (2005) a aj Cenu mesta Krupiny za významný prínos vo výskume dejín mesta Krupina (2014). Nejaké ocenenie za skúmanie dejín Zvolenskej Slatiny ešte neprišlo? Prácu Názov a najstaršie

dejiny Zvolenskej Slatiny (do konca 15. storočia) ste publikovali ešte v roku 1998. Je ocenenie, ktoré by ste si vážili viac ako iné? Ako tieto ceny korešpondujú s vašou občianskou príslušnosťou? Cítite sa ako Vrútočan, Krupinčan, Slatinčan alebo Bratislavčan?

Obec Zvolenská Slatina ma poctila pamätnou medailou za prezentáciu obce pri príležitosti stretnutia rodákov práve roku 1998. Poctený som bol aj viacerými inými rezortnými aj príležitostnými oceneniami, najviac si vážim štátne vyznamenanie Pribinov kríž II. triedy za významné zásluhy o kultúrny rozvoj Slovenskej republiky, ktoré mi na návrh vlády udelil pán prezident na Nový rok 2008. Človek však nepracuje a netvorí kvôli oceneniam a vyznamenaniam. Mám svoju prácu rád, ona je aj mojou súčasťou školou poznávania, mojím koníčkom, mojou láskou. Pokladám to za samozrejmosť, povedzte, ako ináč by bolo možné vedecky pracovať? Biologický rytmus života však pracovné tempo a výkony diktuje neúprosne.

A k druhej časti otázky. Som Bratislavčan, žijem v Bratislave už viac ako 60 rokov. Vrútky sú mojím rodiskom, Zvolenská Slatina miestom mojej mladosti a spoločenského zaradenia do života. Krupinu som si obľúbil pri archívnych výskumoch slovenských jazykových pamiatok pre *Historický slovník slovenského jazyka* v mestskom archíve. S manželkou, ktorá tiež pracovala v ústave v oddelení dejín slovenčiny, sme celé týždne presedeli nad textami, ktoré výrazne a krásne dokumentujú, ako žili a umierali, hovorili a písali naši predkovia v tomto slobodnom a kráľovskom meste v 17. a 18. storočí. Nie je iste náhoda, že slovenské jazykové pamiatky z krupinského mestského archívu tvoria významnú časť pramennej základne historického slovníka slovenčiny predpisovného obdobia a medzi dokladmi slov, ich významov a slovných spojení v slovníku je pomerne mnoho práve z Krupiny.

Čo podľa vás rozhoduje o tom pociť patričnosti niekam – je to adresa trvalého bydliska alebo adresa školy, či pracoviska alebo adresa rodičovského domu?

Celým svojím životom sa niekde zaraďujeme. Ako Slováci ku Slovensku, ako rodáci k rodisku a k rodnému kraju, ako obyvatelia k bydlisku, ako pracovníci k pracovisku, ako ľudia – k spoločstvu, v ktorom žijeme. Aj tie adresy nie sú len určením miesta, ale najmä ľudí, ktorí ich vytvorili, pôsobia na nich alebo žijú. Ľudskú spolupatričnosť možno cítiť nezávisle od adresy.

Stretli ste sa s menami ako Štefan Korpel' alebo Ján Kulich (a ich nositeľmi), ktorí boli vašimi generačnými rovesníkmi, rodákmi zo Zvolenskej Slatiny a dnes sú považovaní za významné osobnosti slovenskej kultúry?

Štefana Korpela som nepoznal. S Jánom Kulichom sa poznáme ako Slatinčania, je o štyri roky starší, a krátko sme sa poznali aj ako gymnazisti. Keď odišiel študovať do Prahy, vracal sa do Slatiny tiež iba na sviatky a na prázdniny. Neskôr som sa s ním nestretával.

Pripravovali ste sa na pedagogickú prácu a niekoľko rokov ste aj vyučovali na gymnáziu v Petržalke. Čo ste vyučovali a prečo ste nevytrvali v pedagogickom smerovaní, ale

uprednostnili ste aspirantské štúdium? V životopisoch sa píše, že „túžba po poznaní a vedeckom výskume“ privádza adeptov na akademickú pôdu. Ale mnoho vysokoškolských pedagógov dnes spája svoj vedecký výskum s nemalým pedagogickým úväzkom. Prečo ste si napokon zvolili čisto akademickú profesiu?

Ako som už spomenul, učil som rád, myslím, že aj žiaci ma mali radi. Povedal som už aj to, ako vznikol môj záujem o štúdium jazyka, o jazykovedu. Chcel som sa venovať poznávaniu nárečí pod Poľanou, ktoré ma ako rodeného Turčana zdravo provokovali. Napokon profesor Jóna usmernil môj záujem na Hont a Novohrad. Na vysokých školách som popri práci na akademickom pracovisku krátko pôsobil externe, a to v prvej polovici sedemdesiatych rokov na Pedagogickej fakulte v Nitre, v rokoch 1981 – 82 na Pedagogickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove a v rokoch 1998 – 2000 na Univerzite Cyrila a Metoda v Trnave. Toto pôsobenie nebolo mojím cieľom, skôr pomocou školy, keď ma o to požiadali. Prednášal som rád, vedel som, čo chcem a mám poslucháčom povedať. Svoje miesto som však videl vždy v ústave.

Keď ste prichádzali do Ústavu slovenského jazyka už ste vedeli, že sa chcete venovať výskumu histórie slovenčiny a onomastike? Alebo pri rozhodovaní zavážili aj iné okolnosti? Vaše poznanie jazyka Turca a Hontu by vás možno rovnako predurčovalo na výskum v oblasti dialektológie. Napokon v oddelení dialektológie ste aj pracovali a vo vašej dizertačnej práci ste sa venovali hontiansko-novohradským nárečiam. Čo spôsobilo odklon od dialektológie smerom k historickým aspektom slovenčiny a k onomastike?

K výskumu dejín slovenčiny a k onomastike ma priviedli, diplomaticky povedané, isté, nie celkom normálne skutočnosti a okolnosti. Nestal som sa teda svojim pracovným zaradením ani dialektológom. Po obhajobe kandidátskej dizertácie som sa od roku 1966 dostal do oddelenia dejín slovenčiny, do kolektívu, ktorý sa venoval príprave historického slovníka. Intenzívnejšie sa na tejto úlohe pracovalo od roku 1961. Tisíce strán textov rukopisných slovenských jazykových pamiatok a starších tlačí bolo treba v domácich i zahraničných archívoch a knižniciach vybrať, dať prefotografovať alebo ináč reprodukovať, a tak budovať fototéku pramennej základne slovníka. Úplnou aj výberovou excerpciou sa budovala kartotéka, ktorá už v tom čase obsahovala okolo milióna lístkov, ako aj archív fotokópií a mikrofilmov a súpis slovenských jazykových pamiatok, tvoriacich materiállovú základňu slovníka. Pôvodne malo ísť o slovník veľkého typu. Dokumentácia staršej slovenskej lexiky mala v historicko-stratigrafickej perspektíve ukázať chronologické, územné i žánrové doloženie slov v sérii reprezentatívnych dokladov s naznačením slovo-tvorného začlenenia a historickej perspektívy vo vývine slovnej zásoby slovenčiny s poukazom na synonymné a aj antonymné vzťahy. Až roku 1979 sa prijala upravená koncepcia, podľa ktorej sa začali systematicky koncipovať heslá *Historického slovníka slovenského jazyka*, dokladového a výkladového slovníka stredného typu. Pripomínam, že po V. Blanárovi v rokoch 1973 – 1980 viedol autorský kolektív a oddelenie dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Š. Peciar a v rokoch 1981 – 1983 I. Kotulič. Ja som sa stal vedúcim až roku 1984.

Ako vedúci autorského kolektívu, spoluautor, člen internej redakcie a vedecký redaktor Historického slovníka slovenského jazyka ste sa významnou mierou pričínili o to, že dnes aj my Slováci máme slovník, ktorý zachytáva minulosť nášho jazyka. HSSJ spracúva významy výrazov, podáva gramatické charakteristiky, genetické, zemepisné a stylistické začlenenie do predpisovnej slovnej zásoby slovenčiny, lexikalizované a frazeologické slovné spojenia doložené niekoľkými stovkami tisícov dokladov z rukopisných aj tlačných slovenských jazykových pamiatok spočiatku v minimálnych, neskôr aspoň v pomerne primeraných kontextoch. Týmto významným dielom ste sa iste natrvalo zapísali do dejín slovenskej jazykovedy.

Slovník je spoločným výsledkom mnohoročnej práce celého autorského a redakčného kolektívu. Je pravdou, že po prvý raz v dejinách slovenčiny podáva pomerne podrobný obraz o rozsahu a členení slovnej zásoby jazyka slovenskej národnosti v predpisovnom období. Historický slovník slovenského jazyka predstavuje staršiu slovenčinu tak, ako je zachovaná v rukopisných i tlačných slovenských jazykových pamiatkach. Svojím širokým poňatím a moderným spôsobom spracovania poskytuje dobrý a spoľahlivý základ nielen pre správne chápanie a výklad slovenských historických textov, ale aj pre ďalší výskum vývinu slovenskej slovnej zásoby a dejín slovenského spisovného jazyka vo všeobecnosti, ako aj pre ďalší rozvoj slovenskej historicko-porovnávacej jazykovedy. Som presvedčený, že sa stane dôležitým príspevkom k poznaniu vývinu slovenčiny a jej slovnej zásoby, ale tak isto aj k ďalšiemu riešeniu zložitých otázok formovania a rozvoja slovenského národa a k osvetľovaniu jeho spoločenských a kultúrnych súvislostí. Pre súčasnú slovenskú spoločnosť i pre výchovu budúcich generácií bude mať preto istotne nielen čisto filologický, ale aj kultúrnohistorický a kultúrnopolitický význam.

Odborná verejnosť na Slovensku, ale aj v vo viacerých susedných krajinách vás pozná ako významného predstaviteľa slovenskej onomastiky, ktorému sa podarilo oživiť, zaktivizovať a istým spôsobom aj zorganizovať základný výskum vlastných mien na Slovensku. Pripravili ste publikáciu o vývine názvov obcí Slovenskej republiky³ (1972, 1998) a spolu s M. Považajom príručku o krstných menách⁴, ktorá vyšla v troch či štyroch vydaniach.

Od roku 1964 som bol vedeckým tajomníkom novozriadenej Slovenskej onomastickej komisie, ktorú založil V. Blanár. Svoje poznatky o slovenských nárečiach a o ich vývine, ako aj skúsenosti získané pri skúmaní vývinu slovenského jazyka a jeho slovnej zásoby som mohol veľmi dobre využívať aj pri riešení onomastickej problematiky. Dostával som sa k nej postupne, v rokoch 1966 – 75 som organizoval terénny výskum slovenských chotárných názvov na celom území Slovenska dotazníkovou metódou a spočiatku pod vedením prof. Blanára od roku 1967 slovenské onomastické konferencie, viaceré so zahraničnou účasťou. Pri príprave príručiek, ktoré ste spomenuli,

³ MAJTÁN, M.: Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997. Bratislava: Veda 1998. Dostupné aj na: https://www.juls.savba.sk/nazvy_obci.html

⁴ MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M.: Meno pre naše dieťa. Bratislava: Obzor 1983, 1985, 1993. Neskôr dielo vyšlo aj pod názvom Vyberte si meno pre svoje dieťa (1998).

som mal na mysli hlavne ich naliehavú potrebu pre širšiu verejnosť. Som presvedčený, že splnili svoj účel. Popri tom som získaval nové vedomosti z iných sfér poznania, publikoval výsledky svojich bádání, aktívne pôsobil na domácich aj zahraničných vedeckých podujatiach, pomáhal organizovať základný výskum slovenských vlastných mien. Od začiatku sedemdesiatych rokov som viac ako tri desaťročia aktívne pracoval v názvoslovných komisiách ministerstva vnútra a rezortu geodézie a kartografie. Aj tam som mal možnosť všeličomu sa priučiť, všeličo pochopiť. Pohľady na vlastné meno v súčasnej onomastike sú celkom iné ako boli v minulosti, napr. ešte do roku 1950.

Možno to vnímať skôr ako špecifický – onomastický pohľad na nárečový materiál. Interpretovať onymické jednotky či už z oblasti toponymie, hydronymie alebo z antroponymie vyžaduje poznanie reálií aj nárečia daného regiónu. Určite sa najlepšie pracuje s jazykovým materiálom prostredia, v ktorom sa vedec vyzná a dobre orientuje. Je možné získavať, spracúvať a interpretovať onymický materiál výlučne z písomných dokladov, máp atď. a bez skúmaní v teréne? Myslím najmä na spracúvanie chotárných názvov alebo názvov malých prítokov v rámci povodia určitého vodného toku. Ešte v roku 1985 ste vypracovali zásady na spracovanie hydronymie Slovenska. Aké hlavné pravidlá ste v ňom stanovili? Po toľkých rokoch môžete povedať, či sa v slovenskej onomastike všeobecnej prijali a či sa dodnes uplatňujú aj v nových slovenských hydronymických prácach.

Čím má človek viac vedomostí a skúseností z viacerých sfér poznania a pritom aj primeranú osobnú aj pracovnú morálku a zodpovednosť, tým lepšie môže skúmať a interpretovať jazykový aj onymický materiál. Program na kombinované lexikografické a areálové spracovanie apelatívnej lexiky slovenských terénnych názvov som pripravoval viac ako dve desaťročia. V Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra sa v tejto práci v súčasnosti pokračuje, začalo sa s digitalizáciou pripravených kartoték a s prípravou takej realizácie projektu, akú umožňujú súčasné technické možnosti. Približne od konca sedemdesiatych rokov, no najmä po roku 1985 sme začali intenzívne organizovať a realizovať aj komplexný výskum slovenskej hydronymie podľa jednotlivých povodí. Spočiatku sme uvažovali o metodike, aká sa uplatňovala v starších poľských hydronomastických monografiách. Tak vznikla v spoluautorstve s K. Rymutom moja prvá monografia o hydronymii Oravy (vyšla v Poľsku⁵ roku 1985), potom sme ako vzor prijali koncepciu medzinárodného projektu a edície monografií v sérii Hydronymia Europaea. Tak po monografii L. Sičákovej o hydronymii slovenskej časti povodia Slanej (1996) vyšla druhá naša spoločná monografia s K. Rymutom o hydronymii povodia Dunajca (a Popradu) v sérii Hydronymia Europaea v Nemecku, v Stuttgarte⁶.

Zaujímá ma aj to, ako sa vníma a chápe tzv. vžitosť názvov. Podieľali ste sa na zostavovaní publikácií štandardizovaných a vžitých slovenských názvov – napr. riek a vodných plôch sveta, mimozemských objektov, miest sveta, názvov objektov horizontálneho aj

⁵ MAJTÁN, M. – RYMUT, K.: Hidronimia dorzecza Orawy. Warszawa 1985.

⁶ MAJTÁN, M. – RYMUT, K.: Gewässernamen im Flußgebiet des Dunajec. (Nazwy wodne dorzecza Dunajca.) Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1998.

vertikálneho členenia zemského povrchu atď. Je vžitosť to isté čo štandardizácia? Alebo je vžitosť kognitívna kategória a vyjadruje relatívnu ustálenosť chápania a používania vlastných mien, ktorá sa odvíja od toho, ako používatelia jazyka poznajú/poznávajú zemepisné realie? Nie je to napokon dynamická kategória, ktorá sa mení, napríklad keď sa v používateľskej praxi ustupuje od tzv. vžitých názvov a prechádza sa k pôvodnému názvu, ako v prípadoch Carhrad → Istanbul, Celovec → Klagenfurt, Pätkostolie → Pécs?

Termín *vžitý názov* má užší význam, ako by sa mohlo zdať na prvé počutie. Používa sa iba na označenie slovenských, na Slovensku používaných pomenovaní geografických objektov nachádzajúcich sa mimo územia Slovenska. Zodpovedá mu medzinárodný termín *exonymum*. Tradičná definícia tohto pojmu hovorí, že za exonymum sa pokladá názov, používaný v určitom jazyku pre geografický objekt, nachádzajúci sa mimo územia, kde tento jazyk má úradné postavenie, a jeho podoba sa líši od názvu, používaného v úradnom jazyku alebo jazykoch územia, kde sa tento geografický objekt nachádza.

Exonymy vznikali a vznikajú vo všetkých živých jazykoch tak, že sa do cieľového jazyka graficky, hláskovo alebo morfológicky adaptujú pôvodné endonymné názvy alebo staršie inojazyčné exonymy, alebo sa celé názvy a či jednotlivé ich časti do cieľového jazyka prekladajú. Slovenskými exonymami sú napr. názvy *Viedeň*, *Drážďany*, *Paríž*, *Rím*, *Benátky* a i. Pôvodné inojazyčné názvy (*Wien*, *Dresden*, *Paris*, *Roma*, *Venezia*) označujeme termínom *endonymum*.

Exonymy sú dynamickou kategóriou, ich používanie súvisí s jazykovou situáciou a s jazykovou politikou. Ich používanie stráca výhodu pri medzinárodnej komunikácii, napr. aj v medzinárodnej turistike. Obmedzovať ich používanie radia aj odporúčania Skupiny expertov OSN pre geografické názvoslovie. Staršie, historické slovenské vžité názvy (historické exonymy), ako sú *Štýrsky* či *Štajerský Hradec* (*Gratz*), *Jäger* (*Eger*), *Vacov* (*Vác*), *Vratislav* (*Wroclaw*) a i. sa pri súčasnej komunikácii už bežne nepoužívajú. V mnohých krajinách sveta dnes existujú zmiešané národnostné a jazykové štruktúry, ktoré niekedy vyvolávajú zložité politické a kultúrno-politické situácie s viacerými sprievodnými jazykovopolitickými problémami, dotýkajúcimi sa aj problematiky geografických názvov a osobitne exonym.

Pojem a termín *štandardizácia* vo sfére vlastných mien zodpovedá jazykovednému pojmu „kodifikácia“. Štandardizácia geografického názvoslovia podľa zákona o geodézii a kartografii znamená súbor opatrení zabezpečujúcich jednotnosť a záväznosť ich používania. Treba tým rozumieť ustanovenie konkrétnej jazykovej podoby názvu geografického objektu a záväzných podmienok používania tejto podoby.

Zároveň (hoci zrejme z iného dôvodu) ustupujú a stoja v úzadí miestne vžité názvy obcí, ktoré vznikli počas nemeckej kolonizácie. Na mnohých miestach Slovenska, napr. aj kremnicko-pravnianskom jazykovom ostrove (Hauerland), majú obce aj svoj vžitý nemecký názov: Ihráč – Ludwigschacht, Kopernica – Deustchlitta, Jastrabá – Gastrub atď. Rozumiem, že s odsunom Nemcov po druhej svetovej vojne a následným usídlením slovenského obyvateľstva do opustených obydľí sa prerušila kontinuita, ktorá by opodstatňovala vžitosť nemeckých pomenovaní týchto obcí. Ale nerozumiem prečo by aj dnes

nemohla byť popri štandardizovanom názve obce uvedená aj jeho nemecká podoba. Nemyslíte si, že pre daný región je škoda, ak sa ani sami obyvatelia či návštevníci nestretávajú aj týmito ojkonymami, ktoré sú súčasťou jeho histórie?

Nárečové a aj staršie (aj inojazyčné) neštandardizované podoby vlastných mien z územia Slovenska nie sú slovenskými exonymami. Pri komunikácii sa používajú iba v istých vymedzených komunikačných situáciách a nie sú súčasťou štandardizovaného (úradného, oficiálneho) názvoslovia. Ak sú úradnými názvami *Bratislava, Hlohovec, Žiar nad Hronom, Štúrovo*, nemožno za „vžité“ pokladať staršie názvy týchto lokalít ako *Prešporok/Presburg/ Pozsony, Frašták/Freistadt/Galgóc, Heiligen Kreutz/Garamszentkereszt* alebo *Parkan* či *Párkány*. Príkladov by bolo možné uvádzať stovky a tisíce. V učebnici zemepisu z druhej polovice 18. storočia⁷ sa uvádzajú z územia Čiech ako slovenské exonymá *Biely vrch, Karolštajn, Karla Teplice, Kutná Baňa, Údol Joachima*. Tie sa v priebehu času v jazyku a vedomí ľudí ustálili ako *Bílá hora, Karlštejn, Karlovy Vary, Kutná Hora, Jáchymov*.

Ale platí to aj pre apelatívnu časť slovnej zásoby. V súčasnej slovenčine sa na pomenovanie súčasných reálií nepoužívajú slová (termíny) ako *jask* (ale *tunel*), *rázputie* (ale *rázcestie* alebo *krížovatka*), alebo pomenovania funkcií, ktoré boli typické pre určité historické obdobie, napr. *predseda MNV, richtár, fojt* alebo *šoltýs* (ale *starosta*) a pod. Súčasné štandardizované názvoslovie musí byť (podobne ako terminológia) jednotné a jednoznačné a má aj istú národnoreprezentatívnu funkciu. Používanie starších podôb a starších názvov sa nijako neobmedzuje v odbornej, najmä historickej literatúre a v prípadoch ako *župan* či *starosta* sa do komunikácie opäť vracia.

*Predpokladám, že so zaujímavou kategóriou vžitosti súvisia nielen toponymá, ale i ostatné onymické jednotky, napr. aj ideonymá ako názvy kultúrnych výtvorov človeka. Súčasťou kultúrnej histórie Európy sú aj významné umelecké diela, ich názvy sú tiež relatívne vžité, ale pri porovnávaní ideonym v jednotlivých jazykových spoločnostiach sa ukazujú rozdiely medzi adaptáciou ideonym a ich fixáciou v danom jazyku. Za všetky príklady mám na mysli názov opery Gioacchina Rossiniho *Il Barbiere di Siviglia*. Do slovenčiny sa preložil a vžil názov *Barbiér zo Sevily*. Do češtiny prišiel ako *Lazebník sevilský*, do poľštiny ako *Cyrulik sewilski* a do ruštiny ako *Sevilskij cirulnik*. Ide mi o varianty pomenovaní najslávnejšieho „holiča“. Aj v predpisovnej slovenčine fungovali pomenovania *lazobník, kúpeľník*, a predsa sa do prekladu názvy opery nepremietli tak ako v iných slovanských jazykoch, kde sa vžil historický názov predstaviteľa určitého remesla. Čo podľa vás zavážilo, že sa v slovenskom jazykovom prostredí vžil „barbiér“ a nie *lazobník* či iný ekvivalent?*

⁷ Ide o rukopis Krátke poznamenání sweta, to gest: Malý spis kragén, měst, wód, áno y národuw rozličných. Roka Páne 1759, dokonane 1760. Rukopis nevyšiel tlačou, originál sa nachádza v Krajinskej Szécheniovskej knižnici v Budapešti, sign. Quart. Slav. 37. V JÚLŠ SAV sa nachádza fotokópia, ktorá slúžila ako prameň pri tvorbe HSSJ. M. Majtán o tejto pozoruhodnej učebnici (či skôr podľa M. Majtána o užitočnej poučnej zábavke), ktorá ešte odráža geocentrickú predstavu chápania sveta a spôsob prekladu či poslovenčoveniu textu, písal napr. v periodiku *Pamiatky a múzeá*. MAJTÁN, Milan: Krátke zaznamenanie sveta v slovenskej učebnici z roku 1790. In: *Pamiatky a múzeá*, 2005, č. 2, s. 8 – 11. (Za identifikáciu tohto rukopisu ďakujem T. Lalikovej. Pozn. aut.)

V učebnici, ktorú som práve spomenul, sa uvádzajú aj mená historických osobností v dnes nepoužívaných podobách, napr. *Jano Zápolja* (*Ján Zápoľský*, nem. *Joannes Szapolia*) a *Gábriš Betlehem* (*Gabriel* či *Gábor Bethlen*). Na šírení určitých variantov mien mali vplyv autori diel, ale aj prekladatelia. Konkrétne táto učebnica je prekladom latinského diela⁸ zostaveného na základe nemeckej predlohy, ale prekladateľ do slovenčiny je neznámy. Pomenovania literárnych a výtvarných umeleckých diel (pri tzv. hovoriacich menách aj mená literárnych postáv) sa do prijímajúcich jazykov prekladajú bežne. Slovo *barbier* sa v staršej slovenčine používalo oveľa viac ako synonymné slová *felčiar*, *lazobník/lazebník*, *kúpeľník*, *chirurg* či *ranár*. Slová *lázeň*, *lážňa* ustúpili zo staršej slovenskej slovnej zásoby dávno. Aj v Banskej Bystrici sa z Lazobnej ulice stala „Lazovná“ asociáciou so slovom *laz*.

V onomastike možno väčšmi ako v iných jazykovedných disciplínach sa prejavuje vplyv mimojazykových okolností na smerovanie a priority vedeckého výskumu. Dnes sú to priority, ktoré sú definované v rámci programu Horizont 2020⁹. V roku 1978 ste v správe Stav a perspektívy slovenskej onomastiky deklarovali, že naša teória vlastných mien sa cielavedome buduje na princípoch marxisticko-leninskej filozofie, na základoch dialektiky a historického materializmu. Že sa zdôrazňuje spoločenská stránka vzniku vlastného mena a jeho funkcia. Medzičasom odznela aj najväčšia hystéria a alergická reakcia na terminológiu z čias socializmu a nastupuje rehabilitácia dialektiky ako legitímnej metódy uvažovania známej už od Platóna. Na tom, že sa zdôrazňuje spoločenská stránka vzniku a fungovania vlastného mena sa vlastne nič nezmenilo. Paradoxne, dnes nestačí prihlásiť sa k nejakej dominantnej teórii či ideológii. Aktuálne „Horizonty“ si žiadajú nové smery, inovácie, platí imperatív transformácie čohokoľvek, hoci aj osvedčeného modelu. Ako v tomto kontexte dnes vidíte stav a ako perspektívy slovenskej onomastiky?

Súčasná onomastika sa na rozdiel od onomastiky 19. a prvej polovice 20. storočia usiluje o komplexnú analýzu onymických javov, smerujúcu od pomenúvaných reálií k odrazu okolností pomenúvania v designácii vlastného mena a k spôsobu jazykového stvárnenia onymického obsahu. Vlastné meno ako jazykový znak svojho druhu vyžaduje, aby sa jeho vyčerpávajúca charakteristika, komplexná onomastická analýza skladala okrem jazykovednej analýzy aj z analýzy zameranej na príslušnú onymickú sústavu a obsahovala aj analýzu designácie a modelovej hodnoty vlastného mena. Na prvé miesto kladie funkčný a systémový pohľad na vlastné meno a na jeho úlohu v spoločenskej komunikácii a v systéme jazyka. Spomenuté termíny z vtedajšej vládnucej ideológie boli povinnými klišé na dokreslenie princípov modernej onomastickej teórie, ktorú v slovenskej onomastike vypracoval V. Blanár a ktoré sa stali základnými východiskovými metodologickými postupmi viacerých jeho spolupracovníkov

⁸ Geographica globi terrae Synopsis, zostavená z diela nem. geografa Jána Hübnera.

⁹ Jedným z pilierov programu Horizont 2020 sú tzv. spoločenské výzvy, spomedzi nich je však jediná oblasť s prepojením na humanitné vedy s názvom Európa v meniacom sa svete – inkluzívne, inovačné a reflexívne spoločnosti.

a žiakov. Ak si to kliše odmyslíme, zostanú nám princípy, ktoré aj v súčasnosti ukazujú a dúfam, že určujú smerovanie a perspektívy slovenskej onomastiky.

Dnes „výzvy“ a okruhy tém na riešenie stanovujú agentúry na podporu vedeckého výskumu v súčinnosti s príslušnými ministerstvami a subjektmi, ktoré vstupujú do zostavovania výziev. Odkiaľ pochádzali a ako vznikali nápady a vedeckovýskumné zámery počas vašej kariéry? Kto by podľa vás mal určovať priority výskumu? Samotní vedci, ktorí sú zorientovaní v problematike a vedia rozpoznať užitočnosť budúceho výskumu alebo štátni úradníci, ktorí prijímajú a zafinancujú priority, z veľkej miery určené nejakým globálnym výskumným trendom? Alebo si viete predstaviť realizáciu hlavnej myšlienky transformácie SAV na verejno-výskumné inštitúcie, v ktorých sa má uskutočňovať taký výskum, ktorý si „objedná“ verejnosť?

Priority výskumu musia určovať so zreteľom na spoločenské potreby vedci zorientovaní a rozhladení v problematike, vaša otázka priamo sugeruje odpoveď. Kto iný ako jazykovedci vie zodpovedne posúdiť, čo a ako je v problematike odboru a predmetu bádania v príslušnom odbore v národnom i európskom meradle spracované a ktorým smerom sa majú ďalšie výskumy uberať? Úradníci? Žiaci a študenti? O prioritách treba, prirodzene, diskutovať na odbornej úrovni, ale peniaze rozhodovali a rozhodujú o všetkom ostatnom. Taký je život. Uvedomujem si dobre, že v kultúrnom vedomí a, bohužiaľ, aj v národnom povedomí a patriotizme pokrývame napríklad aj za Poliakmi a Čechmi. Je to stále ešte neblahý dôsledok našej niekoľkostoročnej minulosti. Aj v tomto sa prejavuje dialektika spoločenského vývinu.

Ani po odchode do penzie ste sa neodstrihli od života akademickej obce, máte „svoju stoličku“ na Oddelení dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie, stále máte svoj hlas v redakcii nášho časopisu Slovenská reč. Je to obdivuhodné nielen preto, že to tak dlho dokázate, ale aj preto, že vaša práca je nezištná a nehonorovaná. Robíte a robili ste ju napriek tomu, že ste mohli lepšie „zhodnotiť“ vaše skúsenosti a prehľad pri zostavovaní napr. rodostromov alebo pri zisťovaní genealógie priezvisk, ktoré sú predmetom živnosti rozličných „podnikateľov“ s minimálnym historickým a jazykovedným vzdelaním. Čo si myslíte o tomto druhu podnikania?

O genealogickom podnikaní sa nechcem vyjadrovať. Ale pátranie po predkoch, poznanie histórie svojho rodu a rodiny, svojho priezviska pokladám za vyšší stupeň poznania našej kultúrnej minulosti. Aj amatérske genealogické bádanie si vyžaduje poznávanie rozmanitých skutočností a okolností, záujem a úsilie o nové poznatky. To je prirodzená škola, prirodzené vzdelávanie v oblasti vývoja spoločenského a kultúrneho života. Samotné výsledky zvyšujú sociálne aj kultúrne a národné vedomie, uvedomenie si svojho zaradenia a postavenia v najbližšom okruhu spoločenstva, v ktorom žijeme, ale aj pocit istej hrdosti na svoju rodinu a svojich predkov a príbuzných z predchádzajúcich generácií. V onomastike historický a genealogický pohľad na priezvisko umožňuje presnejšie ho opísať a interpretovať.

Keď napríklad zistíme, že priezvisko zemianskeho rodu Ostroluckých na Slovensku zaniklo vymretím rodu v polovici 20. storočia a že potom roku 1995 žilo na Slovensku

s priezviskom *Ostrolucký* 131 mužov a 144 žien, musíme hľadať, kde a ako sa tu vzalo. Vieme, že priezviská sa dávali aj podľa toho, odkiaľ sa človek na nové miesto prisťahoval a že sa priezvisko *Ostrolucký* aspoň od začiatku 18. storočia vyskytovalo aj v obciach Víglašského panstva a zo Sebedína sa rozšírilo ešte v 18. storočí do ďalších obcí tohto panstva, neskôr aj po celom Slovensku, v 20. storočí aj na Moravu, do Čiech, Nemecka, do USA aj do Kanady. Dokonca na území Víglašského panstva niekde medzi obcami Dolná Mičína a Sebedín existovala na rozmedzí 13. a 14. storočia dnes zaniknutá iná osada s názvom Ostrá Lúka. Tieto skutočnosti dávajú možnosť uvažovať aj o tom, že zemiansky predikát (a priezvisko) *Ostrolucký/Ostrolúcky* a súčasné priezvisko *Ostrolucký* mohli byť utvorené z názvov dvoch rozličných lokalít. A podobných príkladov by bolo možné uviesť viac.

Ako vnímate súčasnú situáciu okolo SAV? Ako rozumiete tomu, že akademickí pracovníci sú považovaní za štátnych úradníkov a že sa ich týka zefektívňovanie štátnej správy (tzn. prepúšťanie) s názvom ESO? Vo vašich správach ste často spomínali, že na výskum (aj onomastický) chýbajú systemizované miesta. Ako vnímate tento trend v jazykovednom výskume?

Nekomentujem.

Aj keď vám práve¹⁰ vyšla publikácia o priezviskách na Slovensku a iste máte pocit satisfakcie a možno aj pocit, že ste pre slovenskú jazykovedu urobili všetko, čo bolo va vašich silách a že by ste už mohli len a len oddychovať, nemáte predsalen ešte niečo rozpracované? Alebo nemáte už nejakú novú aspoň myšlienku, podnet, ktoré by ste chceli spracovať a jazykový jav, ktorý by ste chceli opísať?

Popularizujúcu príručku *Naše priezviská*¹¹ som pripravil najmä preto, že na Slovensku sme dosiaľ na rozdiel od susedných krajín podobnú publikáciu nemali, a priezviská, ich vznik, vývin, formovanie a používanie konkrétnych priezvisk vzbudzujú pozornosť mnohých ľudí, nielen jazykovedcov. Každého kultúrneho a aspoň priemerne vzdelaného človeka iste zaujíma, ako jeho rodina prišla k svojmu priezvisku a ako ono súvisí s históriou jeho rodu, a to aj vtedy, keď sa nechystá zisťovať svoj rodokmeň. Nie je to vedecká monografia v pravom zmysle slova, tá by iste mala oveľa menší okruh čitateľov a používateľov. Myšlienky a podnety mám. Životná realita dovoľuje aspoň ich konkretizovať a odovzdať mladším kolegom, prípadne poradiť pri ich uskutočňovaní.

Držíte sa nejakého pravidla alebo motto, ktoré by vyjadrovalo váš prístup k práci a životu? Aký je váš odkaz čitateľom?

Práca robí človeka človekom. Mám svoju prácu rád a vôbec nepokladám len za frázu vyjadrenie, že človek sa učí do smrti. A keď budem pokladať nejaký svoj poznatok za užitočný a keď budem vladať, pousilujem sa oň podeliť s priateľmi a čitateľmi.

¹⁰ V roku 2014.

¹¹ MAJTÁN, M.: *Naše priezviská*. Bratislava: Veda 2014. Už aj II. vydanie z roku 2018.

BLAHOSLAVENÍ TÍ, KTORÍ HOVORILI, ALE NEPOVEDALI VIACEJ AKO POVEDAŤ MOHLI V DŇOCH SVIATOČNÝCH

Rozhovor Miloša Horvátha s Jozefom Mlackom

Rozhovor Miloša Horvátha s Jozefom Mlackom

Profesor PhDr. Jozef Mlacek, CSc., sa za dlhé roky svojho vedeckého i pedagogického pôsobenia v mysliach lingvistov – ale nielen ich – vyprofiloval ako neúnavný polemik a prominentný frazeológ a paremiológ s medzinárodnými skúsenosťami. Narodil sa 30. júla 1937 v Tepličke nad Váhom v okrese Žilina. Vyštudoval učiteľstvo v dvojkombinácii slovenský jazyk a história na Vysokkej škole pedagogickej v Bratislave. Výskumu slovenského jazyka sa začal programovo venovať už počas svojho prvého pôsobiska na Strednej priemyselnej škole textilnej a papiernickej v Ružomberku, neskôr na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, krátko aj na Inštitúte prekladateľstva a tlmočníctva pražskej pobočky Univerzity 17. novembra v Bratislave a napokon ako člen Katedry slovenského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Práve na pôde Filozofickej fakulty UK prežil väčšinu svojho pracovného života a tu vznikli aj jeho najcitovanejšie monografické práce. V rokoch 1992 až 2004 bol riaditeľom Letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca fungujúcej pod záštitou dekana Filozofickej fakulty UK. Do Ružomberka sa však ešte vrátil, aby v rokoch 2002 až 2012 zastával post vedúceho katedry na novovzniknutej Katedre žurnalistiky Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity.

Meno profesora Jozefa Mlacka je v slovenskej lingvistike neodmysliteľne späté predovšetkým s výskumom frazém v slovenčine a komparatívnou frazeológiou. Od roku 1987 je členom Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie slovanských jazykov a predsedom paralelnej Slovenskej frazeologickej komisie, nehovoriac o tom, že jeho monografie *Slovenská frazeológia* (1977, 1984), *Tvary a tváre frazém v slovenčine* (2001, 2007) a kolektívne pripravená *Frazeologická terminológia* (1995) patria k fundamentálnym dielam slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie. Bližšie sa venoval aj otázkam syntaxe, štylistiky a špeciálne vydeľovaním a ustaľovaním náboženského štýlu v sústave jazykových štýlov, ako to vidieť v práci *Sedemkrát o štýle a štylistike* (1997) a najnovšie v *Štylistických otázkach náboženskej komunikácie* (2012), v ktorej aj na pozadí starších prác vymedzuje a špecifikuje sféru náboženskej komunikácie, resp. náboženského štýlu. Na vedeckých fórach i na akademickej pôde medzi študentmi sa profesor Jozef Mlacek vždy prezentoval ako človek s dokonalou dikciou, ktorý nerád kázal, ale skôr pripomínal a nabádal k polemike. Jeho spojenie s časopisom Slovenská reč je bytostné. Vyšiel tu nielen jeho prvý vedecký príspevok, ale celé desaťročia patril k najproduktívnejším autorom a zároveň k najpracovitejším a najžičlivejším posudzovateľom. V redakčnej rade Slovenskej reči pôsobil od roku 1967 do 2013, čo je neuveriteľných 46 rokov.

M. H.: Pán profesor, na začiatok možno trochu banálna otázka. Čo ovplyvnilo vaše rozhodnutie stať sa jazykovedcom? Boli vaše cesty k jazyku a slovenčine klukaté alebo skôr priamočiare?

J. M.: Sám som sa vo viacerých etapách života zamýšľal nad otázkou, prečo práve jazykoveda, prečo práve slovenčina, prečo som sa po strednej škole vôbec orientoval týmto smerom. Nevedel som a ani doteraz neviem na ňu nejako jednoznačnejšie odpovedať. Pre mňa samého je to celé dosť nejasné. Viem, že to nebolo preto, aby som sa vyhol – ako to občas počuť od dnešných mladých ľudí – matematike, resp. všeobecnejšie prírodovedným disciplinám. Na gymnáziu či na vtedajšej Jedenásťročnej strednej škole som mával z matematiky aj fyziky či chémie rovnaké známky ako zo slovenčiny: ani tam ani tam som nebýval jednotkárom, ale zasa som nemal nijaké väčšie problémy pri zvládaní príslušného učiva ani v jednom z uvedených predmetov. Z viacerých mojich stredoškolských spolužiakov, ktorých si pamätám ako študentov stojacich asi na rovnakej úrovni so mnou, sa stali úspešní inžinieri alebo prírodovedci, takže pri inej voľbe som mohol niečo také dosiahnuť asi aj ja. Prečo teda zvíťazila u mňa (navyše človeka s jazykovým kazom) práve slovenčina a konkrétne slovenská jazykoveda (býval som veľmi dobrý, školskými známkami merané vlastne ešte lepší ako v slovenčine aj v angličtine, nepredvídamo som však ďalšie vzdelávanie v nej celkom zanedbal), na to si neviem celkom presne odpovedať. Zaisť až neskôr, oveľa neskôr som si začal uvedomovať pragmatické výhody takejto svojej voľby (jazyk je v každej komunikácii, a tak sa lingvista v istých situáciách cez názvoslovné, štylistické alebo aj formálne gramatické rozmery jazyka môže stať partnerom pre odborníka z hociktovej vednej či odbornej oblasti). Pri východiskovom rozhodovaní

vaní to však ešte rozhodne nebolo. Muselo v tom teda byť niečo hlbšie, osobnejšie, čosi ako záujem, ako láska.

Ovplyvnil aj niekto konkrétny túto vašu – ako ste povedali – pragmatickú voľbu?

O tom, že k môjmu rozhodnutiu mohli prispieť aj moji stredoškolskí profesori slovenčiny (obidvaja boli orientovaní na jazykovedu, najskôr J. Rešetár, neskorší vysokoškolský učiteľ na fakultách v Martine a B. Bystrici, po ňom autor Gramatiky slovenského jazyka a Kmeňoslovných úvah B. Letz¹) asi netreba pochybovať. Pravdaže, s neskorším a predovšetkým oveľa hlbším poznávaním slovenčiny a jej štruktúrnych, výstavbových aj komunikačných špecifik, s (aj vlastným) odkrývaním aspoň niektorých čiastkových otázok jej fungovania sa môj vzťah k nej zreteľne prehľboval, intenzifikoval.

Čo pre vás dnes predstavuje jazyk – v tom vecnom, ako aj metaforickom zmysle slova? Čo sa vám osobne asociuje s pojmami jazyk, reč a špeciálne slovenčina?

Dnes asi najskôr predmet môjho ani v starobe nejako celkom neustávajúceho štúdia (už Cicero zbadal, že štúdium môže byť popri inom aj oblažením staroby – studia senectutem oblectant), ale zasa aj základný komunikačný nástroj, bez ktorého by sme boli, ako to už pred vyše storočím vyjadril J. Škultéty, ako rozviazaný snop. Je to symbol aj špecifický kód poskytujúci úžasné tvorivé možnosti spisovateľom, básnikom, rečníkom, novinárom, vedcom, popularizátorom vedy, esejistom, ale zároveň celkom živý organizmus rozvíjajúci sa v každej sfére podľa trochu iných zákonitostí a pravidiel. A táto mnohorakosť ma k jazyku asi celoživotne prilákala. Viem, cez odkazy na vyjadrenia práve mnohých spisovateľov alebo básnikov sa tu dalo intertextovo povedať aj všeličo vzletnejšie, asi aj fundovanejšie, ale verím, že i naznačená pragmatickejšia motivácia môže byť dostačujúcim a hádam aj dosť presvedčivým vysvetlením môjho záujmu o jazyk.

Z toho, čo ste už naznačili, vyplýva, že štúdium jazyka, slovenčiny a jeho, jej zákonitostí je vašim celoživotným záujmom. Koľko rokov sa venujete lingvistike?

Dvojodborové vysokoškolské štúdium slovakistiky spolu s históriou som ukončil v roku 1959. Študoval som na vtedajšej Vysokej škole pedagogickej. Už z jej názvu bolo zreteľné, že sa s nami počítalo predovšetkým ako s učiteľmi či stredoškolskými profesormi študovaných odborov. Jednako však viacerí z jej absolventov (a nielen slovakisti) sa neskôr výrazne zapísali aj v oblasti vedeckého výskumu svojich odborov. Ja som sa hneď po vysokej škole dostal na vtedajšiu Strednú priemyselnú školu textilnú a papiernickú v Ružomberku a to bolo z hľadiska mojej ďalšej odbornej perspektívy asi celkom rozhodujúce.

Mojím kolegom tam bol Vlado Uhlár, známy nielen ako autor veľmi úspešnej stredoškolskej učebnice slovenčiny, ale predovšetkým ako bádateľ vo sfére onomastiky a toponomastiky, dialektológie, ale aj viacerých okruhov z oblasti spisovného jazyka

¹ LETZ, Belo: Kmeňoslovné úvahy. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1943. Gramatika slovenského jazyka. Štátne nakladateľstvo 1950.

(známe sú napríklad jeho štúdie týkajúce sa melódie slovenskej vety alebo príspevky o terminológii, ktoré sa sem-tam citujú v odborných prácach aj doposiaľ) a zároveň aj ako aktívny spolupracovník našich odborných periodík. Na jeho stole v školskej knižnici som ja – začínajúci kolega – vždy videl nejaké rozpracované príspevky, v jeho okolí bolo vždy cítiť úsilie o tvorivú prácu. A to nemohlo, pravdaže, u mladého adepta vedy zostať bez povšimnutia. Aj on sa začal púšťať do ďalšieho štúdia a na nejasné otázky hľadať odpovede v nielen knihách, ale aj u staršieho kolegu. Vždy mi ochotne poradil, jednako však v momente, keď sa odborné záujmové polia týchto našich diskusií či skôr konzultácií až priveľmi líšili, zaznela z úst toho rozhladenejšieho, múdrejšieho priama rada: „Už si všeličo preštudoval, mal by si už aj voľačo napísať!“ A tak, kdesi som sa k tomu už priznal, že takéto odporúčanie od uznávaného kolegu zapôsobilo na mňa ako ono biblické Effeta².

O niekoľko týždňov (možno skôr až mesiacov) som sa jemu, ale aj redakcii Slovenskej reči hlásil so svojim prvým príspevkom. Po ňom pribudli viaceré ďalšie. Tam kdesi teda možno klásť začiatky mojej odbornej a vedeckej práce v jazykovednej slovakistike. Ak mám teda po predchádzajúcich poznámkach priamo odpovedať na prvú časť položenej otázky, vychodí mi, že lingvistike sa venujem už vyše päťdesiatpäť rokov.

Päťdesiat rokov je, naozaj, príliš dlhá doba na to, aby slovakistika nezanechala na vás nejaké stopy. Ako veľmi teda ovplyvnila váš profesionálny a, istotne, i súkromný život?

Možno povedať, že ho ovplyvnila zásadným spôsobom. Vyšiel som síce zo strednej odbornej školy, na ktorej slovenčina vďaka spomínanému V. Uhlárovi vôbec nebola trpenou popoluškou. Mal u všetkých učiteľov odborných predmetov zaslúžene vysoké renomé, nehovoriac o tom, že išlo o jedinú strednú školu svojho druhu na Slovensku, a tak jej učitelia okrem iného museli písať učebnice pradiarstva, pletiarstva, tkáčstva či textilného skúšobníctva a to, ako si možno ľahko predstaviť, bez pomoci jazykovedca, znalca terminológie jednoducho nešlo. Následne som sa dostal v Prešove (kde si všimli moje prvotiny) do prostredia, kde to slovenčinou a jej výskumom priam vrelo. Vedúci katedry, dialektológ Š. Tóbiš, slavista J. Vavro, s katedrou vtedy ešte aktívne spolupracujúci F. Miko, trochu neskôr akademik L. Novák, častejšie i dlhodobo hosťujúci profesori všeobecnej jazykovedy J. Horecký a J. Ružička a mnoho ďalších popredných domácich aj zahraničných hostí, ktorí k nám prichádzali najčastejšie ako pozvaní prednášatelia do pobočky predchodcu dnešnej Slovenskej jazykovednej spoločnosti (teda do Združenia slovenských jazykovedcov – zásluhou L. Nováka bol medzi nimi okrem iných aj britský slavista a slovakista R. Auty).

To bolo práve to podložie, na ktorom vyrastala vtedajšia nastupujúca generácia slovenských lingvistov pôsobiacich na tamojšej filozofickej fakulte (J. Furdík, J. Sabol), ale aj ich trošku starší kolegovia na Pedagogickej fakulte tej istej univerzity (J. Jacko, J. Muránsky, G. Počtová, P. Kušnir), a nemožno nespomenúť ani generáciu našich vtedajších študentov, spomedzi ktorých neskôr vyrástol celý rad popredných lingvistov

² „Effeta“ znamená „Otvor sa“. Situácia je opísaná v Evanjeliu podľa Marka, v kapitole 7, keď Ježiš týmto slovom – výzvou – prinavracia hluchonemému sluch aj reč. Pozn. ed.

(D. Slančová, J. Dudášová, M. Sokolová, J. Vaňko, J. Glovňa, J. Nižníková, G. Moško) a ktorí sa už tiež môžu pochváliť viacerými svojimi úspešnými pokračovateľmi nielen v Prešove, ale aj na viacerých ďalších akademických pracoviskách po celom Slovensku. Ale to sme sa už, myslím, dosť ďaleko od zámeru položenej otázky. Berte to ako maličké nazretie do jedného prúdu novšieho vývinu celej našej jazykovednej slovakistiky.

Spomínali ste už niektoré zo svojich pôsobísk, na ktorých ste sa usilovali preniknúť do stavby a fungovania slovenčiny. Pracovali ste však aj v iných vedeckých či akademických inštitúciách. Vedeli by ste nám ich zosumarizovať, aby sme mali detailnejšiu predstavu, kde všade sa kontinuálne skúmal stav a vývoj slovenského jazyka v ostatnom polstoročí? Ako často ste si brávali prácu i domov?

V predchádzajúcej odpovedi som už naznačil, že moje začiatky odbornej práce sa spájajú so Strednou priemyselnou školou textilnou a papiernickou v Ružomberku. Už počas pôsobenia na nej som uverejnil niekoľko menších príspevkov. Hneď medzi (či skôr za) prvými som publikoval aj voľačo z oblasti syntaxe a to sa stalo rozhodujúcim momentom pre môj prechod na prešovskú Filozofickú fakultu UPJŠ. Po odchode iného kolegu potrebovali človeka na vedenie seminárov zo syntaxe. Prednášky mal vtedy ešte docent F. Miko – okrem syntaxe prednášal aj štylistiku: tam sme boli – ako sme si neskôr uvedomili – svedkami postupného budovania a rozvíjania jeho štylistickej koncepcie založenej na určovaní výrazových vlastností. Centrálné vlastnosti v jeho sústave sa ešte nevolali ikonickosť a operatívnosť, ale obrazovosť (nie obraznosť!) a akčnosť a aj v celej sústave sa vtedy vydelovalo ešte len niečo vyše 30 výrazových vlastností (ako vieme, v najrozvitejších vlastných Mikových verziách má táto sústava okolo 70 vlastností a v diele jeho dnešných pokračovateľov v Nitre – myslím tu predovšetkým na dielo *Tezaurus estetických výrazových kvalít*³ – sa uvádza až okolo 300 takýchto veličín).

Ak sa po tomto malom, ale dôležitom – pre zachytenie vývinu jednej oblasti našej lingvistiky (myslím tým najmä štylistiku) dôležitom – odbočení vrátim k svojim začiatkom na fakulte, trajektória celého môjho ďalšieho výskumného aj didaktického smerovania bola viac-menej vopred určená: mala to byť syntax (podobne to bolo aj s orientáciou dvoch spomínaných kolegov – J. Sabol fonetika a fonológia, J. Furdík morfológia a lexikológia). Takto som mal aj vopred určeného školiteľa – bol ním prof. J. Ružička. Keď sme sa však práve so školiteľom akosi dlhšie nevedeli zhodnúť na téme mojej „kandidátskej“ práce, doc. Miko, s ktorým som tiež o tejto veci voľnejšie diskutoval a ktorý tiež vedel, že katedra so mnou ráta ako so syntaktikom, navrhol: *Syntax frazeologických jednotiek*. Téma sa mi zapáčila, hoci o frazeológii som v tom čase vedel žalostne málo. Trochu ma zneistila aj poznámka môjho vtedajšieho kolegu J. Furdíka, ktorý lexikológiu a v jej rámci aj frazeológiu prednášal: „A o tom sa dá napísať kandidátska práca?“

Uvedená otázka nebola nijako náhodná. Frazeologická teória totiž v tom čase tvrdila, že slovo po vstupe do frazémy prestáva byť skutočným slovom, a tak aj vzťahy

³ PLESNÍK, E. a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2012.

medzi týmito „slovami-neslovami“ nie sú skutočné, syntaktické, sú len „akoby“. Pri téme som však zostal a zo všetkých strán som hľadal nejaké diela či aspoň štúdie, ktoré by sa dotýkali syntaxe frazém. A postupom času som naozaj všeličo také nachádzal (najmä S. Skorupka⁴, L. I. Rojzenzon), zároveň s tým som však objavoval aj množstvo zaujímavých prác, ktoré sa dotýkali iných stránok, ba aj samej podstaty frazeológie. Táto úžasná oblasť jazyka ma postupne a na dlhé roky celkom pohltila. A keďže som v tom čase väčšinu svojich prác venoval práve tejto problematike, začalo sa moje meno čoraz viac spájať s frazeológiou.

Ak hovoríte „v tom čase“, myslíte obdobie 60. a 70. rokov, ktoré boli fatálne pre smerovanie vtedajšieho Československa? Zasiahli vás alebo ovplyvnili vašu vedeckú prácu spoločensko-politické pnutia v týchto dvoch dekádach?

Politické otrasy 60. a 70. rokov ma ako nestraníka nejako priamo nezasiahli, ale práve krátko po prelome uvedených decénií som sa z Prešova (najmä z rodinných dôvodov) pohol na západ. Prof. Mistrík (on vedel, že mám rodinné zázemie spojené so Sencom a že aj preto som sa mohol opakovane „vyskytnúť“ aj na letnej škole Studia Academica Slovaca) mi ponúkol miesto na práve v tom čase vznikajúcej pobočke pražskej Univerzity 17. novembra. Konkurzom som sa na ňu dostal, ibaže J. Mistrík tam už nebol. Na tejto škole, konkrétne na jej prekladateľsko-tlmočníckom odbore som však bol iba rok, keďže táto vysoká škola z rozličných, najmä spoločensko-politických príčin ako osobitná ustanovizeň zanikla. Jej prekladateľsko-tlmočnícky odbor sa s množstvom poslucháčov a s niekoľkými učiteľmi pripojil k Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Tak som sa akoby „zadnými dvierkami“ dostal na najstaršiu fakultu tohto typu na Slovensku. Krátke pôsobenie na uvedenej pobočke pražskej univerzity však nebolo pre mňa nijakou stratou, a to najmä z dôvodov odborného-personálnych.

Čo konkrétne pod tým máte na mysli? A zmenil sa týmto vašim pôsobením aj pohľad na slovenský jazyk a jazykovedu?

Poučné a inšpiratívne stretnutia s profesormi M. Greplom, R. Večerkom alebo J. Vachkom, zo slovenských vedeckých autorít zasa s germanistom V. Schwanzerom – práve ony mi otvorili ďalšiu dôležitú dimenziu skúmania slovenčiny, konkrétne teda problematiku porovnávacieho a prekladateľského prístupu k nej. Preto som aj v pedagogickom pôsobení na FiF UK zväčša zotrval pri výučbe slovenčiny v prekladateľských kombináciách. S takouto mojou profiláciou do istej miery súviselo aj trinásťročné účinkovanie vo funkcii riaditeľa už spomenutej letnej školy Studia Academica Slovaca v rokoch 1992 až 2004. Tieto roky boli zároveň poznačené tým, ako sme sa učili získavať granty na nové výskumné projekty a zároveň cez činnosť v komisiách grantovej agentúry Vega vnieť pri všeobecne nízkej úrovni jej dotácií aký-taký diel zodpovednosti za neuspokojenie často (ba zvyčajne) oprávnených nárokov našich kolegov. Spomenutá Filozofická fakulta UK sa stala pracoviskom, na ktorom som pre-

⁴ SKORUPKA, S.: Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa 1989.

žil väčšiu časť svojho pracovného života: Pôsobil som na nej v rokoch 1974 až 2002, pravda, s výnimkou tri a polročného obdobia na lektoráte v Novom Sade (apríl 1987 až september 1990). Práve na tejto akademickej pôde vznikla väčšina z mojich prác, tu vznikli aj dve či tri moje najcitovanejšie knihy, ktoré vyšli v dvoch vydaniach.⁵

Aké vedecké problémy ste riešili počas svojho pôsobenia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave?

V tomto období sa začala aj činnosť Slovenskej frazeologickej komisie a jej spolupráca s Medzinárodnou komisiou pre výskum frazeológie slovanských jazykov pri MKS. Nadväzujúc na projekty tejto medzinárodnej komisie, spracovali členovia našej domácej komisie jednak vyššie spomenutú *Frazeologickú terminológiu* a jednak dve verzie *Bibliografie slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie* (publikácie napokon vyšli v roku 1992). Dovolím si však poznamenať, že obidve tieto práce by si z viacerých príčin už vyžadovali dosť podstatnú inováciu. Členovia našej komisie sa zúčastňovali aj na riešení mnohých ďalších projektov onej medzinárodnej komisie a svoje príspevky uverejňovali v jej konferenčných zborníkoch. Viaceré takéto konferencie usporiadala práve naša slovenská komisia: Nitra – 1992 (tam došlo k prvým priamym pracovným kontaktom členov spomenutej medzinárodnej komisie a spolupracovníkov združenia EUROPHRAS), Liptovský Ján – 1997, Bratislava – 2004, Ružomberok – 2007, 2010. Napriek uvedeným faktom má v porovnaní s výsledkami práce niektorých ďalších národných komisií tá naša komisia jeden veľký dlh – stále nemáme väčší frazeologický slovník. Isté skutočnosti však signalizujú, že aj v tomto smere sa začína blýskať na lepšie časy. Dúfajme, že sa v nejakom dohľadnom čase podarí naplniť ten zámer, s ktorým ma prof. F. Miko už pri mojich začiatkoch uvádzal do oblasti výskumu našej frazeológie. Spracovať väčší či dokonca veľký frazeologický slovník.

Už ste sa zmienili o svojej osobnej skúsenosti vyslaného lektora slovenského jazyka a kultúry v zahraničí. Čím je podľa vás takéto pôsobenie v inojazyčnom prostredí špecifické pre poznávanie a výskum samotného jazyka?

Ak chcem sumarizovať výpočet pracovísk, na ktorých som sa usiloval rozvíjať nejaký výskum jazyka, treba tu znova pripomenúť môj pobyt na lektoráte v Novom Sade. Už vtedy išlo a aj doposiaľ ide o trochu osobitné lektorské miesto – lektor je tam vždy aj prednášateľ zaistujúci podľa potrieb katedry či ústavu aj podľa vlastnej profilácie niektoré literárnovedné alebo lingvistické disciplíny. Špecifická situácia slovenčiny vo Vojvodine naučila aj našinca trochu ináč sa dívať na celý náš jazyk, na jeho rozvoj aj fungovanie v jazykovom spoločenstve a zároveň s obdivom oceňovať nielen pozoruhodné výsledky vedeckých výskumov našich vojvodinských kolegov, ale aj ich občiansku a národnú statočnosť, ba aj rozličné drobné hrdinstvá spojené s menšinovým postavením Slovákov a slovenčiny v niekdajšej Juhoslávii. Sám som z týchto podnetov

⁵ MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. Bratislava: SPN 1976, aj 1984.; MLACEK, Jozef: Tvary a tváre frazém v slovenčine. Bratislava: Stimul 2001 aj 2007; MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol: Frazeologická terminológia. Bratislava: Veda 1995.

nevytvoril nejaké ucelenejšie dielo, bol som však rád, že som popri svojej priamej lektorsko-prednášateľskej činnosti mohol v duchu onoho turčányovského hesla „Aj most som ja“ približovať aspoň niečo z nášho domáceho odborného pohybu vojvodinskej odbornej societe a o všeličom z tamojších odborných aj širších kultúrnych pohybov informovať naše odborné a širšie kultúrne spoločenstvo.

V Ružomberku ste, ako ste nám už povedali, svoju profesionálnu kariéru lingvistu-slovakistu začínali a práve do tohto mesta, na novozaloženú Katolícku univerzitu ste sa na sklonku kariéry aj vrátili. Bola to náhoda alebo váš zámer motivovaný konkrétnou potrebou?

Áno, ostatnou štáciou môjho pracovného pôsobenia sa stala ružomerská Katolícka univerzita. Celkom sa teda naplnila myšlienka, s ktorou ma do Ružomberka (ešte pred vznikom samostatnej univerzity) lákal môj niekdajší prešovský kolega prof. J. Sabol: „Ty si v Ružomberku začínal, môžeš v ňom aj končiť.“ Moje tamojšie zaradenie ma priviedlo k tomu, že som sa popri svojej orientácii na frazeológiu trochu viac venoval aj štylistike a v jej rámci najmä skúmaniu otázok vymedzovania a špecifikácie náboženského štýlu. Pravdaže, zo samej povahy vedeckej práce vyplýva, že každý pracovník okrem svojho základného pracoviska takmer vždy spolupracuje aj s niektorými ďalšími výskumnými centrami. V mojom prípade sa tu žiada pripomenúť pomerne intenzívnu a zároveň aj dlhodobejšiu spoluprácu s nitrianskym Kabinetom či neskôr Ústavom literárnej komunikácie, a to najmä v období popovičovsko-mikovskom. Vďaka tomu som aj ja bol účastníkom novátorského projektu *Jedna báseň a sedem interpretácií*, pričom moju interpretáciu Stachovej básne *Obrad s plameňom* teoretici interpretácie neskôr hodnotili ako príklad podinterpretácie, niektoré ďalšie sa pokladali zasa za preinterpretované. Nedá mi nespomenúť však aj rôzne podoby a rozličnú intenzitu spolupráce s JÚLŠ SAV alebo s jeho niektorými pracoviskami, resp. projektmi (napríklad už z čias môjho prešovského pôsobenia spolupráca na paulinyovskom výskume mestskej reči, ktorý sa začal vo vtedajšom Združení slovenských jazykovedcov práve z iniciatívy vtedajšieho predsedu prof. E. Paulinyho – to bola polovička 60. rokov 20. storočia. Ako celkom nový pracovník spomínanej prešovskej katedry som bol práve ja koordinátorom tohto výskumu pre celé východné Slovensko.

Spomínali ste svoj pretrvávajúci záujem o otázky slovenskej frazeológie a rovnako tak ste sa zmienili o vašich štylistických a syntaktických aktivitách. Pamätáte si však ešte na svoj prvý odborný, resp. vedecký príspevok? Akej parciálnej problematike ste sa v ňom venovali a čím ste v lingvistike začínali?

Začnem odpoveďou na tretiu uvedenú otázku. V podmienkach strednej školy sa človek zákonite dostáva najmä k otázkam pravopisu, interpunkcie. Aj na začiatku mojej činnosti to boli články o pravopise vlastných mien, o niektorých citlivých miestach v interpunkcii. Samý prvý môj vlastný článok bol o písaní úvodzoviek⁶. Podnet k nemu nevychádzal zo školskej praxe, ale z mojich čitateľských skúseností. V doslove

⁶ MLACEK, Jozef: Poznámky k písaniu úvodzoviek. Slovenská reč, 1962, roč. 27, č. 6, s. 349 – 352.

k nejakému preloženému románu bol totiž výpočet okolo päťdesiat diel príslušného spisovateľa a každé vymenované dielo sa písalo s úvodzovkami, teda – úvodzovky dole, názov, úvodzovky hore, čiarka, úvodzovky dolu, názov diela, úvodzovky hore, čiarka, úvodzovky dolu... A takto okolo spomenutých päťdesiatkrát. Podľa Dvončovej bibliografie⁷ však na úplnom začiatku mojej činnosti stojí spoluautorstvo pri spracovaní názvoslovnej normy bavnárskych krosien už rok pred článkom o úvodzovkách. Ako som už naznačil, krátko po takýchto príspevkoch prišli články aj menšie štúdie zo syntaxe – zhoda prísudku s viacnásobným podmetom, otázka viacnásobnosti prísudku (okolo tohto problému bola práve na stránkach Slovenskej reči dosť široká a celkom zaujímavá diskusia či až polemika), parentéza, osobitné (teda nesúvetné) spojenia viet, vedľajšia veta prístavková. Väčšina z týchto i viaceró spomedzi nasledujúcich prác mi vychádzala v Slovenskej reči.

Prečo práve v tomto časopise?

Inšpirátorom v tomto smere bol pre mňa už viackrát spomínaný kolega zo strednej školy Vlado Uhlár, ktorý si ako stredoškolský profesor vytýčil zásadu – Ani rok bez príspevku v Slovenskej reči! Pravdaže, môj prechod na prešovskú fakultu mnoho z tejto osvojenej zásady odsunul do úzadia, keďže sa mi naskytla možnosť publikovať napríklad svoje texty v rozličných konferenčných alebo fakultných zborníkoch), jednako však azda šestinú celej mojej osobnej bibliografie tvoria rozličné príspevky (rozhladové články, štúdie, drobnosti či recenzie, jubilejné medailóny) uverejnené práve v Slovenskej reči.

Na tomto časopise zrejme môžeme pozorovať aj premeny, ktoré sa týkajú jazyka a jazykovedy. Ako veľmi sa teda podľa vás od publikovania vašich prvých vedeckých statí zmenil vedecký jazyk, resp. jazyk vedy a čo malo na tieto zmeny najväčší vplyv?

Profesori a doktori vied z odboru všeobecná jazykoveda sú zaiste povolanejší vyslovovať sa meritórne o tejto otázke, z druhej strany však aj bádatel' v oblasti výskumu istého konkrétneho jazyka (či ešte užšie v oblasti výskumu istých okruhov konkrétneho jazyka) má k nej čo povedať – aj on sa totiž musí (ak chce, aby jeho výskum bol širšie akceptovateľný a akceptovaný) usilovať o metodologickú aj metodickú adekvátnosť aj aktuálnosť. Tolko na úvod k tejto téme. Zmena vedeckého jazyka v našej oblasti, tá je evidentná vo viacerých smeroch. Rozvili a prehĺbili sa tradičné okruhy výskumu nášho jazyka, pribudlo množstvo nových disciplín a to bolo sprevádzané, niekedy aj priamo podmienené metodologickými pohybmi. To malo za následok najmä ohromný nárast vlastnej lingvistickej terminológie. Doložím to len jedným príkladom z oblasti, ktorú som najviac sledoval, konkrétne teda z frazeológie. Kým v staršej jazykovede sa celá táto oblasť bežne pokrývala iba niekoľkými pojmami (ustálené spojenie, združené pomenovanie, prípadne ešte ustálené prirovnanie a z paremiologickej sféry zasa príslovie, porekadlo a úslovie, často s rozličným, niekedy aj akoby až obráteným

⁷ DVONČ, Ladislav: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925 – 1975). Matica slovenská 1987.

chápaním), spomenutá kolektívna Frazeologická terminológia – a tá je z roku 1995 a z hľadiska súčasných pomenovacích potrieb jej už celkom zákonite všeličo chýba – obsahuje okolo 390 heslových pojmov. Podobná situácia je v desiatkach ďalších špecifických aj menej špecifických disciplín. To je však len jedna stránka naznačeného vývinu, resp. premien, tá skôr kvantitatívna.

A v čom spočíva tá kvalitatívna?

Ešte podstatnejším spôsobom sa pod tento vývin podpísali metodologické zmeny. Ak aj v povojnovom období ešte u nás bežne doznievali stopy mladogramatických prístupov k jazyku, súbežne s tým sa už ozývala štrukturalistická metodológia v krátkom čase ideologicky „vytesňovaná“ priamo aj politicky živeným nástupom marxistickej jazykovedy. Po ťažkostiach s aplikáciami jej zásad sa u nás výraznejšie začína pohyb smerom k postštrukturalizmu a cezeň sa už dostávame k zväčša skôr príležitostnému, teda nie celkom systematickému využívaniu aspoň niektorých spomedzi najnovších smerov a prúdov svetovej lingvistiky, u nás predovšetkým sociolingvistiky a novšie aj postupov kognitívnych vied. Treba pritom priznať skutočnosť, že k poznaniu viacerých týchto prúdov (pri problémoch s dostupnosťou západných prameňov za socializmu) zreteľne prispievali okrem iných aj vo vtedajšom Sovietskom zväze vydávané ruské (takmer vždy veľmi fundovane interpretované) preklady mnohých významných diel svetovej lingvistiky v zborníkových sériách *Novoje v lingvistike a Novoje v zarubežnoj lingvistike* alebo aj ako samostatné monografie (aj doteraz mám v knižnici ruské preklady základných diel všeobecnej či teoretickej lingvistiky, ktorých autormi sú napríklad W. L. Chafe, J. Lyons alebo E. Benveniste).

Ktoré koncepcie výraznejšie rezonovali?

Najživšiu diskusiu (ba častejšie až polemiku) vyvoláva u nás stret rozdielnych koncepcií najmä v diskurze zo sféry teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, kde sa už od 60. – 70. rokov minulého storočia prejavujú dva zreteľne odlišné prístupy, ktoré sa odrážajú aj pri riešení mnohých konkrétnych otázok bežného uplatňovania jazyka a ktoré teda spôsobujú aj dosť veľkú neistotu v postojoch bežných, ale aj niektorých tzv. prestížnych používateľov jazyka k jazykovej situácii u nás. Až s istým časovým odstupom sme si uvedomovali, že išlo práve o roky, keď sa sústredenejšie začalo hovoriť o tzv. komunikatívno-pragmatickom či pragmaticko-komunikatívnom obrate v lingvistike. Sám som o týchto otázkach uverejnil len niekoľko drobností, prípadne rozhľadových prác, aj tak sa však môj prístup k danej problematike označil – podľa polooficiálnej formulácie zo strany jedného z popredných súčasných slovakistov – ako prístup, ktorý ma vraj do istej miery predurčuje (trošku nadnesene povedané) do pozície akéhosi mediátora medzi naznačenými dvoma prúdmi v danom diskurze.

Slovenská jazykoveda prekonala za posledné polstoročie viaceré „obraty“, pričom vždy – niekedy s menším, inokedy s väčším oneskorením – reagovala na rôzne podnety a metodologické stimuly prichádzajúce zo zahraničia.

Aj po ostatnom uvedenom konštatovaní nemožno nevidieť, aký všestranný rozmach zaznamenal jazyk našej vedy (konkrétne jazykovedy) za posledných 50 až 80 rokov. Pripomeňme si, že ešte v 30. rokoch dvadsiateho storočia sa aj vo vážnych kruhoch odporúčalo, aby Slováci pestovali svoju vedu v češtine. Naša veda našťastie nešla ponúkanou ľahšou cestou, a tak tu už máme aj vedecké pojmoslovie azda vo všetkých oblastiach, naše vedecké texty obsahujú vedecké vety. Akademik L. Novák v tejto súvislosti ešte na prelome 60. a 70. rokov spomínal na začiatky vedy z 30. rokov: „Nevedeli sme napísať slovenskú vedeckú vetu.“

Je to citát, ale už akoby nebola príležitosť použiť ho. Vystihuje však ten posun, ktorý sa v našej vede udial.

Túto formuláciu L. Nováka pritom sotva možno pokladať za alibizmus pre jeho dve či tri slovakistické štúdie uverejnené práve na začiatku 30. rokov ešte v češtine. Je to skôr vystihnutie celkom reálneho stavu vtedajšieho jazyka vedy. Predchádzajúca formulácia nie je, nechce ani nemôže byť výpoveďou o stave našej vedy, je len výpoveďou o jazyku vedy. Ak nám ešte v porovnaní so stavom prezentovania lingvistiky v iných jazykových spoločnostiach niečo výraznejšie chýba, tak sú to popri pomalšom prijímaní a aplikácii niektorých novších prúdov zo svetovej lingvistiky podľa mojej mienky predovšetkým eseje o jazyku. Ide nielen o to pestovať „vysokú“ vedu, ale vedieť ju podať, vyjadriť duchapľne, s espiritom, „nadľahčene“, pútavo, lákavo, ba aj láskavo a nezamieňať si pritom tento zámer s obyčajnými popularizačnými alebo didaktizujúcimi polohami textu.

Od počiatku nového milénia ste začali pedagogicky a vedecky pôsobiť na Katedre žurnalistiky Katolíckej univerzity v Ružomberku. Aký je podľa vás jazyk súčasnej žurnalistiky? Čím môže výskum masmediálnej komunikácie ovplyvniť lingvistiku a, naopak, lingvistický výskum masmediálnu komunikáciu?

Aj v celkom bežných, laických rozhovoroch o médiách sa často reč zvrtnie na ich jazyk, na úroveň ich jazyka. A tu dosť jednoznačne prevládajú negatívne hodnotenia. Aj laický čitateľ, poslucháč či divák totiž dosť ľahko a zároveň aj dosť často v médiách postrehne rozličné problematické, resp. aj celkom chybné prvky z jednotlivých rovín jazykovej stavby. Najčastejšie tie zo slovnej zásoby, pri zvukových nosičoch tie, ktoré narúšajú ortoepické pravidlá, tí rozhladenejší adresáti zbadajú aj výraznejšie tvarové, syntaktické alebo aj štylistické nedôslednosti. To je zväčša pravda, nie však úplná pravda o úrovni jazyka médií.

Sme schopní poznať túto pravdu?

Fundovanejší čitateľ či divák to vie. Vie totiž aj o tom, že jazyku novín viac ako hoci ktorej inej sfére jazykovej komunikácie vždy hrozí akútne nebezpečenstvo ošúchanosti vyjadrenia, jeho stereotypnosti a že práve preto novinári často siahajú po istých aktualizáciách, inovovaní svojho vyjadrovania. Tieto inovácie nebývajú vždy len úspešné, časté sú pri nich aj nepodarky, teda výrazy, slová, tvary či aj konštrukcie, ktoré nie celkom

zodpovedajú prijatým normám, alebo ktoré nejakým spôsobom sťažujú celú príslušnú komunikáciu. Na jednej strane teda stojí úsilie o tvorivé inovovanie jazyka, na druhej strane zasa nie celkom zvládnuté poznanie príslušnej normy. A práve evidovanie takejto dvojpólovosti mediálneho vyjadrovania priviedlo našu lingvistiku už dávnejšie ku konštatovaniu, že práve jazyk médií, žurnalistiky patrí spolu s jazykom popularizačnej literatúry k tým sféram, v ktorých sa najvýraznejšie realizuje súčasný vývin jazyka.

Je táto dvojpólovosť typu pol na pol, alebo nejaký pól prevažuje?

V jednej zo svojich ružomberských štúdií (súvisiacej s mojím pôsobením na tamojšej katedre žurnalistiky) som tento poznatok trochu špecifikoval. Spomenuté dve sféry (žurnalistika a popularizačná literatúra) nie sú v naznačenom smere celkom rovnocenné. Popularizačná spisba je v daných súvislostiach účinná najmä vtedy, ak sa realizuje v médiách, a mediálny priestor je tu rozhodujúci či aspoň dominantný. Práve po takýchto zisteniach sa nazdávam, že lingvistický výskum nemôže nejako výraznejšie alebo účinnejšie a priamo ovplyvniť masmediálnu komunikáciu, resp. aspoň jej jazyk. Vnímavejší novinári zaiste v ňom môžu nájsť podnety pre stvárnienie svojich textov či aj oporu pre vlastné inovácie, v bežnej praxi však asi aj naďalej treba rátať s možným výskytom problematických jazykových javov. Ale to sme už trochu aj pri téme platnosti jazykovej normy.

Do akej miery ovplyvňuje prax súčasných masových médií jazykovú situáciu na Slovensku? Inak povedané, aký vplyv majú masovokomunikačné prostriedky na úroveň jazykovej kultúry? Môžu plniť funkciu jazykového vzoru pre bežných používateľov slovenčiny alebo súčasné masmédiá definitívne rezignovali na túto eventualitu? A musí/má vôbec dnešný novinár ovládať kodifikovanú normu?

Už z rámcového vymedzenia pojmu prestížny používateľ jazyka, do ktorého sociolingvistika počíta popri iných aj žurnalistov, logicky vyplýva, že reč médií – či si to sami novinári pripúšťajú alebo nie, či s tým súhlasia alebo nie – patrí medzi činitele dosť výrazne určujúce úroveň jazykovej praxe a následne teda aj jazykovej kultúry. Pre veľkú časť svojich adresátov sú médiá, predovšetkým tie tzv. mienkotvorné, istým vzorom, modelom jazykového správania. Iná vec je, že viaceré najmä spomedzi tzv. bulvárnych, a to aj tých najrozšírenejších, médií na tento rozmer svojej pôsobnosti celkom zabúdajú, nijako osobitne ho nesledujú, alebo naň možno aj cielene rezignujú. A v takejto situácii je naozaj namieste otázka, či dnešný žurnalista má/musí ovládať kodifikovanú normu jazyka. Dosť jednoznačne sa prikláňam k širšie akceptovanému názoru, že kvalifikovaný a širšie aj každý dobrý žurnalista by mal podobne ako iní prestížni používatelia jazyka veľmi, naozaj veľmi dobre ovládať spisovnú normu, lebo len tak bude môcť vo svojich textoch uplatňovať nielen vlastné spisovné prostriedky, ale primerane, teda funkčne a zároveň odstupňovane využiť aj rozmanité nespisovné výrazy, prvky z hociktojej sféry jazyka. Poznanie, dobré poznanie spisovnej normy otvára teda novinárovi možnosti pestrejšieho, diferencovanejšieho a hádam aj tvorivejšieho uplatňovania jazyka v jeho práci.

Čoraz častejšie sa vo verejnom a napokon i vedeckom diskurze polemizuje o kolokvializácii až banalizácii jazyka v súčasnej komunikačnej praxi. Ako vnímate túto tendenciu, ku ktorej, zrejme, dochádza aj v dôsledku silnejúceho vplyvu spomínaných masovokomunikačných prostriedkov a tzv. nových médií?

Proti kolokvializácii asi netreba a hádam ani nemožno nič namietat'. Tá je daná mnohostranným rozvojom technických možností komunikácie, človek môže ústne komunikovať aj s neprítomným adresátom, a tak sa výrazne oslabuje nadštýlová opozícia ústnosť – písanosť. S narastaním ústnej komunikácie sa zreteľnejšie prejavujú znaky hovorovosti, a to azda vo všetkých oblastiach jazykových kontaktov. S jej prejavmi sa môžeme stretnúť v mnohých umeleckých dielach, pričom k ich umeleckej špecifickosti často prispievajú práve kolokvializmy, všeličo z nej nachádzame už aj v žurnalistickom spravodajstve, v niektorých administratívnych žánroch, svoje miesto získava aj v rozličných textoch z náboženskej komunikácie, napríklad dokonca aj v liturgických textoch, v nich však s pripomenutím, že to nemajú byť prejavy jazyka ulice, teda predovšetkým nejaké nižšie hovorové, výrazne expresívne prostriedky. Kolokvializácia je teda asi v celom verejnom diskurze vlastne čímsi celkom prirodzeným, štandardným, pravdaže, niekde je silnejšia, inde slabšia.

Prečo potom intuitívne vnímame kolokvializáciu ako niečo negatívne?

Pretože proces banalizácie sa netýka len jazyka, ale obsahu niektorých (a to dosť početných) komunikátov. Ani tu nejde iba o význam „robiť niečo bežným, všedným, vyjadrovať sa o niečom bežne, všedne“, ale skôr o sému neoriginálnosti, sériovosti, bezduchého opakovania, niekedy až primitivizácie v komunikácii. To všetko zaiste nie je len záležitosťou masmediálnej komunikácie ani iba tzv. nových médií, na druhej strane nemožno nevidieť, že niektoré médiá viacerými svojimi textami alebo aj celými reláciami k týmto procesom veľmi výrazne prispievajú. Niektorí novinovedci popri vyššie uvedených pojmoch spomínajú ešte jeden výrazný trend, ktorý sa prejavuje tiež oveľa širšie, ale v jazyku médií najviac „kričí“, a to sklon mnohých používateľov jazyka uplatňovať (neviem, či v tomto prípade vôbec možno hovoriť v pravom zmysle toho slova o skutočnom uplatňovaní) vulgarizmy. Napríklad prof. A. Tušer v jednej zo svojich najnovších úvah na pozadí tvarovej aj vecnej analógie slov „bulvárny – vulgárny“ pritvoril k trochu príznakovému druhému významu slova **bulvár** okazionálne pomenovanie **vulgár**. Mieri ním práve na nadmerné a nefunkčné využívanie týchto veľmi expresívnych prostriedkov, na masmédiá, resp. masmediálne produkty, v ktorých už nejde len o bulvarizáciu, ale v ktorých sa tento trend ešte umocňuje tým najprimitívnejším spôsobom, totiž hromadením, nadužívaním vulgarizmov. Takéto výrazy naše masové médiá poslucháčov, čitateľov alebo divákov učiť naozaj nemusia, narúšajú, resp. posúvajú však hranice prípustnosti či primeranosti ich uplatňovania vo verejnom diskurze.

Ďalším symptomatickým javom súčasnej súkromnej i verejnej komunikácie je módna vlna anglicizmov. Je ich výskyt v dnešnej slovenčine prirodzeným javom alebo nápadným jazykovo-kultúrnym problémom? Prečo používatelia slovenčiny tak ľahko dávajú

prednosť výrazom z angličtiny pred domácimi ekvivalentmi? Svedčí to o nízkom jazykovom sebavedomí Slovákov? A ako slovenská teoretická lingvistika reaguje na tento jav?

Motivácia využívania či až nadužívania anglicizmov (niektorí hovoria, že skôr amerikanizmov) môže byť rozličná. Niekedy sú to ťažkosti s nájdením ekvivalentu, niekedy to môže byť aj obyčajná pohodlnosť, inokedy úsilie o odlíšenie sa, ale možno aj obyčajné snobstvo a pod. Tento trend má všeobecnejšiu platnosť, zápasia s ním, alebo len s ním počítajú aj príslušníci iných, aj oveľa väčších národov, nositelia iných (aj tzv. svetových) jazykov. Nevidel by som v tom hneď prejav nízkeho sebavedomia Slovákov (viem, že niekedy máme k tomu sklon, ale aj tak nie). Naša lingvistika, pravdaže, na tento jav reaguje, vyššie naznačená polarizácia vo sfére našej teórie jazykovej kultúry sa potom špecificky a rozdielne prejavuje aj pri tejto konkrétnej otázke.

Výskum frazém, frazeológia a paremiológia patria k doménam vašej vedecko-výskumnej činnosti. Ako sa zmenilo nazeranie na frazeológiu a paremiológiu v dôsledku pragmatizácie lingvistiky. Otvorila sa slovenská frazeológia v 90. rokoch minulého storočia a následne na začiatku nového tisícročia svetu? Do akej miery sa internacionalizovala?

Je to predovšetkým zásluha prof. F. Miku, že pragmatické zretele slovenskému výskumu frazeológie prakticky nikdy nechýbali (spomeňme si napríklad na jeho rozsiahle úvody k vydaniam knihy *Frazeológia v škole* (1989) prípadne aj na viaceré jeho rovnako orientované štúdie – a to boli dokonca 80. roky minulého storočia). Ako vo svojich výkladoch o literatúre aj o celej kultúre, tak aj vo vlastnej interpretácii našej frazeológie vyzdvihoval dominanciu dvoch motivačných sfér – on sám ich označoval ako tzv. pastiersky a roľnícky archetyp – a práve z ich porovnávaní s motivačným podloží (archetypmi) frazeológie iných jazykov a iných kultúr (vojenský, námornícky, zbojnícky či nejaký ďalší) mu vychádzala špecifickosť, skutočná idiomatickosť našej frazeológie. Nielen on, ale aj ďalší bádatelia pritom zároveň registrovali existenciu mnohých konkrétnych frazém, ktoré má náš jazyk spoločné s inými jazykmi, prípadne aspoň analogické, analogicky motivované so stavom v iných jazykoch, takže sa už dávnejšie aj v súvislosti s našou frazeológiou hovorilo aj o frazeologických internacionalizmoch alebo europeizmoch. Pravdaže, spoločenské premeny z prelomu 80. a 90. rokov s výraznými globalizačnými trendmi neobišli ani našu frazeológiu, aj v nej sa objavujú (niekedy kalkované) frazémy s celkom odlišnými motivačnými východiskami. Široká diferenciácia vo sfére spoločenskej výroby, ale aj rozmanitosť tzv. voľnočasových aktivít dávajú predpoklady na prenesené použitie pomenovaní aj spojení z jednej oblasti do druhej či do druhých, a tak aj vo frazeológii pribúda mnoho jednotiek celkom nového typu. Tieto trendy napriek istej špecifikácii v jednotlivých jazykových či národných spoločenstvách majú aj viaceré spoločné znaky, a tak tu treba konštatovať nárast internacionalizmov aj v takej osobitnej sfére jazyka, akou je frazeológia.

Načrtli ste už fenomén pragmatizácie jazyka a jazykovedy. Ten celkom prirodzene zasiahol aj teoretickú a praktickú štylistiku. Nemáte pocit, že od 90. rokov minulého storočia štylistický výskum na Slovensku akoby stagnoval a rozplýval sa v mnohých čiastkových

pragmaticky orientovaných koncepciách a teóriách? Má podľa vás táto fragmentarizácia vplyv aj na praktický proces štylizácie a text (diskurz) ako taký?

Svoju odpoveď na tento okruh otázok začnem známym konštatovaním, že prednedávnom sa zásadne zmenila celá situácia okolo štylistiky. Ani nie tak dávno práve ona bola tou disciplínou, ktorá skúmala celý nadvetný priestor, ako aj uplatňovanie jazykových jednotiek v ňom, v súčasnosti sa touto problematikou zapodieva celý rad vedných odborov. V takejto situácii sa niekedy (trochu jemnejšie, ako sa to formulovalo aj v tejto otázke) hovorí o stagnácii štylistiky, inokedy sa naplno ozýva postoj, podľa ktorého vo sfére naznačenej problematiky štylistika už celkom stratila svoj zmysel a zotrvávanie na jej tradičných pozíciách, rozvíjanie jej výskumných prístupov je prejavom akéhosi staromilstva, je teda čímsi celkom prekonaným. Mne samému je v naznačených širších súvislostiach (a to nielen preto, že som donedávna štylistiku stále prednášal) blízke chápanie, ktoré práve s vedomím mnohorakých kontaktov, ba aj prekryvovania predmetu štylistiky a náplne početných nových disciplín formulovala pre daný okruh česká bádatelka prof. J. Hoffmannová. V jednej zo svojich prác⁸, ako odpoveď na otázku gajdovskej Stylistiky⁹, smerom k štylistikom veľmi výstižne konštatuje: „...bychom se ... neměli vzdávat stylu a své stylistické výzbroje; pro nás styl může představovat určitý záchytný bod, bez něhož bychom se v rozbořeném moři textů, intertextů, žánrů, ale i lingvistických a pomezních disciplin, asi úplně utopili.“ Takto teda asi možno a hádam aj treba pristupovať k stavu štylistiky na všeobecnej rovine.

To sú odkazy na poľskú a českú štylistiku. Čo môžeme povedať o tej našej?

Pokiaľ by sme však chceli charakterizovať špecificky situáciu v slovenskej štylistike, treba okrem tých niekoľkých všeobecných daností počítať aj s týmito skutočnosťami: Dávnejšie sa odmlčali predstavitelia dvoch koncepcií, ktoré určovali podobu a smerovanie našej štylistiky v poslednej tretine 20. storočia, a to najskôr J. Mistrík, po ňom F. Miko. Sám takýto fakt môže na istý čas aspoň trochu pribrzdiť ďalší rozvoj danej disciplíny. Na druhej strane však treba brať do úvahy aj to, že v sledovanej sfére máme hneď niekoľko ďalších osobitných a inšpiratívnych koncepcií, ktoré môžu byť zárukou nasledujúceho rozvoja. Spomeňme tu aspoň niečo z nich: Úsilie prof. D. Slančovej o tzv. interaktívnu štylistiku a o integráciu podnetov z inonárodných koncepcií (u nej samej aplikovaných v domestikácii leechovskej teórie), findrovské dotváranie a precizovanie mistríkovských podnetov odvíjajúcich sa od teórie štylotvorných činiteľov, Pavlovičovo domýšľanie niektorých otvorených otázok aplikovania Mikovej výrazovej koncepcie textu a štýlu, Dolníkové podnety z oblasti až trojakej štruktúrovanosti textu, Bosákove aplikácie komunikologickej paradigmatickej, Dudkove intertextové inšpirácie pre jeho textiku, Ruščákové myšlienky o kognitívnej štylistike a napokon aj vaša práca. Je tu teda viacej špecifických prístupov, z ktorých azda každý ponúka isté podnety na prehlbovanie tradičných štylistických prístupov. Naozaj je tu toho viacej, nemyslím si však, že by to bol prejav nejakého chaosu, ktorý by azda mohol mať neja-

⁸ HOFFMANOVÁ, Jana: Stylistika a... Praha: TRIZONIA, 1997.

⁹ Stylistyka XXV. Gajda i stylistyka. Opole: Wydawnictwo Uniwersytet Opolski, 2016.

ký nepriaznivý dopad aj na samu štylizračnú prax. Všetko uvedené, ale zaiste aj všeličo tu nespomenuté sa mi totiž skôr ukazuje ako výraz hľadania, dynamiky, hádam aj nových perspektív tejto kráľovskej disciplíny.

K špecifickým oblastiam vášho lingvistického záujmu patrí aj náboženská sféra komunikácie a vytrvalé úsilie o bližšiu charakterizáciu náboženského jazykového štýlu. Je podľa vašej mienky náboženský štýl z hľadiska jazyka a jazykových štruktúr skôr petrifikovaným útvarom alebo dokáže etablovať aj prvky živého jazyka vrátane súčasných módnych, imidžových slov?

Z viacerých otázok súvisiacich s naznačeným okruhom náboženskej komunikácie alebo priamo náboženského štýlu sa treba na začiatok venovať téme jej či jeho špecifikácie, možnostiam či aj potrebe jej, resp. jeho vymedzovania. Tejto problematike som venoval pozornosť vo svojej poslednej monografii¹⁰, ako aj v niekoľkých čiastkových štúdiách, a tak sa pri nej na tomto mieste a v kontexte týchto otázok a odpovedí pristavím len niekoľkými poznámkami. „Zásluhou“ pretrvávajúcich pozostatkov otvorených protináboženských postojov bývalého spoločenského systému u nás, ako aj účinným pôsobením novších liberalizačných tendencií prevláda v celom súčasnom verejnom diskurze predstava o petrifikovanosti alebo až istej zakonzervovanosti a zároveň akejsi okrajovosti, periférnosti problematiky celej náboženskej komunikácie. Preto sa ani vo väčšine štylistických koncepcií bežne s nejakým osobitným štýlom z tejto sféry nepočíta. Je však trochu paradoxné, že práve nositelia základných koncepcií v našej štylistike – F. Miko a J. Mistrík – o ňom, o jeho základných znakoch, dokonca aj o jeho vnútornej členitosti *expressis verbis* vo viacerých svojich prácach hovoria a s takýmto štýlom aj pri svojich systemizáciách štýlov zreteľne počítajú, keď ho nielen vymedzujú, ale zároveň aj hľadajú jeho miesto v sústave štýlov. Keď sa potom podnety z ich prác neeklekticky prepoja na jednej strane so široko akceptovanými všeobecnými pravidlami vymedzovania štýlov (ako boli formulované napríklad v kolektívnej monografii *Stylistika češtiny*¹¹), prípadne aj s výsledkami iných štylistických škôl, ktoré na základe niektorých odlišných prístupov s osobitným štýlom z tejto sféry komunikácie počítajú (napríklad Wojtková, 2011), a na druhej strane zasa so zisteniami širšieho, možno až filozofického, resp. sociologického diskurzu konštatujúceho v súčasnej epoche trend k postsekularnosti (niekedy sa tu hovorí – napríklad u T. Halíka¹² – o evident-

¹⁰ MLACEK, Jozef: *Štylistické otázky náboženskej komunikácie (Úvahy o jej vymedzovaní a štylistickej členitosti)*. Ružomberok: Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku 2012.

¹¹ CHLOUPEK, Jan a kol.: *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1991.

¹² Tomáš Halík (nar. 1948) je český teológ, sociológ, publicista a esejista. V súčasnosti ho možno považovať za jedného z najväčších európskych intelektuálov a hlásateľov interkultúrneho i náboženského dialógu. Zoznam jeho esejisticky ladených kníh, v ktorých obhajuje potrebu návratu človeka k posvätnu, resp. Bohu, chápanom univerzalisticky, je nadmieru široký: *Chci, abys byl* (2012), *Úvahy na prahu tisíciletí* (2011), *Smiřená různost* (2011), *Divadlo pro anděly* (2010), *Stromu zbývá naděje* (2009), *Dotkni se ran* (2008), *Vzdáleným nablízku* (2007), *Prolínání světů* (2006), *Noc zpovědníka* (2005), *Vzýván i nezvován* (2004), *Oslovit Zachea* (2003), *Co je bez chvění, není pevné* (2002).

nom návrate k posvätnu), k vyhľadávaniu a preferovaniu pojmu arcanum, tajomno aj v celkom profánnej komunikácii či aspoň v niektorých jej sférach (pripomeňme si tu mimoriadny úspech Pána prsteňov alebo čarodejníckeho učňa Harryho Pottera), javí sa vydeľovanie náboženského štýlu ako čosi celkom prirodzené, logické a aj celá táto komunikačná sféra sa ukazuje nie ako nejaká petrifikovaná skutočnosť, ale ako oblasť s mnohorakými prejavmi živosti (najmä v tejto sfére sa v reči mladých uplatňuje zreteľne deformované slovo *stretko*, práve v tejto sfére špecifikuje M. Bodnárová žáner náboženského svedectva¹³. Možno dokonca tvrdiť že náboženská komunikačná sféra je sférou, z ktorej aj v súčasnosti čerpajú niektoré ďalšie sféry, predovšetkým, pravdaže, tá umelecká – do pozornosti v tejto súvislosti dávam napríklad Zamborovo¹⁴ vymedzovanie pojmu literarizovaný žalm alebo analogický Juhásovej¹⁵ pojem literarizovaná modlitba. V takomto duchu sa oveľa širšie na položenú otázku hľadala odpoveď aj v mojej citovanej monografii z roku 2012. Teda aspoň toľko k mojej interpretácii samého pojmu náboženský štýl, ako aj k otázke jeho konceptualizácie.

To sú všetko relatívne nové veci. Dalo sa vôbec problematike náboženskej komunikácie a náboženského štýlu venovať aj pred rokom 1989?

Nejako systematicky alebo cielene sa tejto problematike mohli venovať asi len bádatelia, ktorí pôsobili priamo na teologických fakultách. Na ostatných akademických pracoviskách sa takto orientované témy riešiť nedali. Jednako treba zaznamenať, že celkom základný pohľad na otázku vymedzovania náboženského štýlu aj na otázky jeho vnútornej členitosti formuloval spomínaný F. Miko práve na začiatku povestného normalizačného obdobia (v roku 1973, resp. už v roku 1971). Pravda, jeho uverejneniu zaiste pomohli viaceré textové okolnosti – daný rozbor tvorí len časť väčšej autorovej štúdie, tá je sama ako celok zameraná primárne na otázky literatúry a jej názov *Štýlové kríženie v barokovej poézii*¹⁶ tiež nie je v naznačenom smere nijako výrazne explicitný. Oprávnenosť takejto interpretácie potvrdzuje neskoršia priam okrídlená Mistríkova formulácia zo začiatku jeho vlastnej nevelkej štúdie o náboženskom štýle v zborníku *Studia Academica Slovaca* z roku 1991, kde píše: „Doteraz neskúmaný a neformulovaný a nezaraďený“, z čoho možno usudzovať, že autor aj pri všetkej svojej precízności v práci s literatúrou Mikovu štúdiu a jeho vymedzovanie daného štýlu pri formulovaní vlastného prístupu asi ešte vôbec nepoznal.

¹³ BODNÁROVÁ, Martina: Svedectvo ako žáner náboženskej komunikácie. In: *Slovenské reč*, 2015, roč. 80, č. 3 – 4, s. 194 – 209.

¹⁴ Ján Zambor (nar. 1947) je slovenský literárny vedec, básnik a prekladateľ dlhodobo pôsobiaci na Katedre slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

¹⁵ JUHÁSOVÁ, Jana: *Od symbolu k latencii. Spirituálna téma a žáner v súčasnej slovenskej poézii*. Ružomberok: Verbum 2016.

¹⁶ MIKO, František: Funkčný a výrazový synkretizmus v barokovej literatúre. In: *Literárny barok. (Litteraria. 13.)* Red. O. Čepan. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 194 – 225. Znovu publikované: In: MIKO, František: *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou*. Bratislava: Tatran 1973, s. 182 – 212.

Nevznikli nejaké práce skôr, ešte pred nástupom ateistickej ideológie?

Pravdaže, už aj predtým a aj u iných autorov sa príležitostne vo výpočte štýlov spomenul aj náboženský štýl, jeho exaktný a najmä systematický výskum však po celé naznačené obdobie chýbal. A tak dlho u nás zostávali jedinými príspevkami k jeho téme len Paulinyho¹⁷ skôr popularizačný výklad z obdobia vojnovnej Slovenskej republiky a rovnako viacej popularizačný (a viac teologicky orientovaný) článok kňaza a literárneho vedca J. Kútника Šmálova z polovice 60. rokov. Aj takéto konštatovania patria do obrazu spracúvania náboženskej sféry v našej vede, aj ony totiž všeličo naznačujú o pretrvávajúcich prístupoch odborného diskurzu k celej sledovanej problematike.

Ako sa v zornom poli vášho záujmu spolu „znášajú“ dve osobitné sféry jazyka: frazeológia a náboženský, resp. sakrálny štýl? Čím je náboženská sféra komunikácie pre slovenskú frazeológiu?

Tu treba vyjsť z konštatovania, že Biblia a kresťanské motívy sa už dávno stali jedným z najproduktívnejších zdrojov nielen našej, ale prakticky celej európskej, a teda v mnohom aj celosvetovej frazeológie, to netreba nijako osobitne dokladať príkladmi. Pri úsilí celého tohto projektu o konkretizáciu istých skutočností z novšieho vývinu nášho jazyka aj našej jazykovedy bude azda užitočné pripomenúť, že v bývalom režime sa u nás zdalo, že je takto motivovanej frazeológie až priveľa a že ju, resp. jej využívanie treba nejako limitovať či obmedzovať. Keby to nebolo vo svojej podstate až priveľmi vážne, priam úsmevne by pôsobili napríklad spomienky autorky *Malého frazeologického slovníka* E. Smieškovej¹⁸, ako jej z vydavateľstva odporúčali vynechať aspoň niečo z takýchto jednotiek, alebo ich uvádzať v akože „variantnej“ podobe bez inkriminovaných zložiek (povesť tu bola rada, aby z prirovnania chudobný, biedny ako kostolná myš vynechala motivačne priamo kľúčové slovo *kostolná*).

Muselo by byť „chudobná ako myš“. Ale našťastie na to autorka nepristúpila.

Pravdaže, do obrazu fungovania takto motivovanej frazeológie patrí aj konštatovanie, že mnohé pomenovania z nej v súčasnej komunikácii ustúpili (ktože si dnes spomenie napríklad na prirovnanie blúdiť ako Ahasver?), a to nielen u nás alebo širšie v tých tzv. postkomunistických krajinách, ale asi celkom všeobecne. Po už viackrát spomínaných spoločensko-politických zmenách z prelomu 80. a 90. rokov sa okrem iného očakávala výrazná revitalizácia mnohých spomedzi takýchto jednotiek, štúdie z medzinárodných frazeologických konferencií však tento predpoklad prakticky nikde nepotvrdili. Uvedené skutočnosti dovoľujú konštatovať jednak to, že istá časť z takto motivovanej frazeológie je aj v súčasnej komunikácii celkom bežná, kým iná časť z nej zasa celkom ustúpila, alebo sa aspoň dostala na perifériu, a jednak to, že nové takto motivované frazémy nevznikajú.

¹⁷ PAULINY, Eugen: O jazyku prejavov náboženských. In: *Kultúra*, 14, 1942, s. 270 – 276.

¹⁸ SMIEŠKOVÁ, Elena: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989.

Ako vnímate nové možnosti, ktoré dáva súčasnosť (najmä technológie) vedeckému výskumu či jeho popularizácii? Považujete rozhovor a jeho rozličné modalitty (korešpondenčný, bezprostredný „face to face“ alebo počítačovo sprostredkovaný chat) za relevantný spôsob, ako získať poznanie na určitú tému? V našom prípade na tému premien jazyka a jazykovedy?

Interview, rozhovor, dotazník, to sú už dosť dlho bežné spôsoby získavania poznatkov o jazyku a hádam aj o jazykovede. Práve preto ich už dávnejšie využívala dialektológia a mnohoroako ich uplatňujú aj súčasné sociolingvistické a prípadne aj ďalšie výskumy. Pravdaže, vždy (nezávisle od technológií) tu bude veľmi záležať na tom, ako sa formulujú príslušné otázky, aký je počet aj výber respondentov a, pochopiteľne, ešte viacej na tom, ako sa dáta získané týmto spôsobom interpretujú. Každá z uvedených zložiek tohto postupu nesie so sebou viaceré výhody, ale aj isté úskalia svojej realizácie. Tak je to aj v prípade tohto konkrétneho interview, aj tu bude záležať popri inom aj na tom, čo sa cez viaceré osobné príbehy, skúsenosti a z nich vyplývajúce poznatky viacerých interviewovaných lingvistov vypovie nielen o nich samých, ale aj o našej jazykovede a jazyku. Či a čo sa teda cez to osobné pridá aj do mozaikovitého obrazu súčasného vývinu nášho jazyka aj našej jazykovedy. A ak mám osobne hodnotiť tieto vlastné výpovede, zdá sa mi, že je v nich až priveľa toho osobného a že len kde-tu azda prinášajú aj niečo také, čo môže byť cez môj príbeh s jazykovedou aj drobným príspevkom k poznaniu vývinu našej lingvistiky v ostatnom polstoročí.

Pán profesor, ďakujem vám veľmi pekne za rozhovor a na záver si dovoľím položiť vám ešte dve tradičné, aj keď nemenej dôležité otázky. Máte nejaké životné motto? A čo by ste poradili, pripomenuli začínajúcim lingvistkám, začínajúcim lingvistom v ich úsilí o poznávanie jazyka?

Myslím si, že od Dekalógu ľudstvo nevymyslelo nič lepšie a produktívnejšie. Sú tam princípy, ktoré sa s istými obmenami uplatňujú alebo aspoň odporúčajú aj v tých najsekularizovanejších ľudských spoločnostiach. Pokiaľ ide o pracovné motto, spojené napríklad aj s publikovaním vlastných textov (ktorými z mojich takmer rovesníkov v rokoch, keď som bol asi najproduktívnejší, ma zaradil medzi tzv. psavcov), tu som si často pripomínal myšlienku, ktorá sa spája najmä s Kraskom: „Blahoslavení tí, ktorí hovorili, ale nepovedali viacej, ako povedať mohli v dňoch sviatočných“. A k vašej druhej otázke: Želám im, aby nezanevreli na jazyk a jazykovedu, ktorá v súčasnosti nepatrí k tým „najvychytenejším“ vedám.

ZLOŽITOSŤ SVETA ZVLÁDNEME VĎAKA UMENIU SKRATKY

Rozhovor Jany Wachtarczykovej so Slavomírom Ondrejovičom

Profesor PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc., ako bývalý dlhoročný riaditeľ Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV je čelným predstaviteľom inštitucionalizovanej jazykovedy na Slovensku a zároveň ako hlavný redaktor časopisu Slovenská reč svojou autoritou ovplyvňuje vnútro-slovenský jazykovedný diskurz, jeho podoby, smerovanie a rezonancie. Je významným reprezentantom slovenskej jazykovedy v zahraničí, od r. 2008 reprezentuje našu krajinu v EFNILE (Európskej federácii národných jazykovedných inštitúcií) a v Medzinárodnom komitáte slavistov. Jeho pôsobnosť smeruje aj k postgraduálnemu vzdelávaniu (je členom spoločnej odborovej komisie pre slovenský jazyk a literatúru, pre germanistiku a pre neslovanské jazyky), ako aj k prekladateľskej činnosti (je členom Slovenskej spoločnosti prekladateľov odbornej a vedeckej literatúry, prekladateľov umeleckej literatúry a členom PEN-Centra). Táto širokospektrálna angažovanosť je výrazom osobnej fascinácie jazykom, ktorý S. Ondrejovičovi je nielen médiom na dorozumievanie, materiálom na skúmanie a prekladanie, ale je neoddeliteľne spojený s ľuďmi, má vždy aj svoj sociálny rozmer. Ide nielen o orientáciu na používateľa jazyka v jeho prirodzenosti, či o výrazné postavy a autority jazykovedného myslenia, ktoré pohli dejinami (W. von Kempelen, W. von Humboldt, L. Štúr, L. Novák a mnohí iní), ale aj o docenenie zásluh takmer každého aktívneho člena domácej slovenskej jazykovednej komunity či už vo forme

medailónov v našej rubrike Kronika alebo ohlasov na práce kolegov v rubrikách Recenzie.

V centre odbornej pozornosti S. Ondrejoviča tak stoja sociolingvistické výskumy, ktoré inicioval (*Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku*, 1995, *Jazyk, veda o jazyku, societa*, 2008) a propaguje najmä prostredníctvom edície *Sociolinguistica Slovaca*. Osem sérií tejto edície priblížilo verejnosti rozličné témy: od sociolingvistických aspektov výskumu súčasnej slovenčiny, cez areálovú lingvistiku, kontaktné javy, mesto a jeho jazyk až k jazyku v politických a ideologických vzťahoch.

S. Ondrejovič sa venuje sa všeobecnej jazykovede (*Lingvistika ako smerovacia veda*, 1988), syntaktickej a lexikálnej sémantike (*Medzi slovesom a vetou. Problémy slovenskej konverzie*, 1989, *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* 1989), fonetike a ortoetpii (*Zo slovenskej akcentológie* 1979, *Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia*, 2009), jazykovednej historiografii (*Od hovoriaceho stroja k sociálnej lingvistike. Kapitoly z jazykovednej historiografie*, 2003), textovej lingvistike (*Úvod do analýzy textov*, 2004, spoluautor) encyklopedistike (*Malá slovenská encyklopédia* (spoluautor, 1993), *Encyklopédia jazykovedy*, 1993, *Encyclopaedia Beliana* (jazykovedné heslá v 2. – 8. zväzku), prekladateľskej činnosti (Wilhelm von Humboldt a jeho spis „O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu, 2000, (z nemčiny), ale aj vlastnej cestopisnej tvorbe (*Sedem a pol: Zápisky z tzv. vedeckej turistiky*, 2006).

S. Ondrejovič sa narodil 17. 4. 1946 v Lučenci a ako lokálpatriot načrtnol *Skice k jazykovému obrazu novohradskej metropoly* (2015). Primátorka v roku 2016 udelila S. Ondrejovičovi čestné občianstvo mesta Lučenec. V súčasnosti pôsobí v Oddelení sociálnej lingvistiky JÚLŠ SAV v Bratislave a vedie časopis Slovenská reč.

J. W.: Pán profesor, v jednom zo svojich početných rozhovorov ste povedali, že slovenčini vnímate ako anglický park. Udržiavaný, ale prirodzený v protiklade ku skroteným a geometricky precíznym formám francúzskeho parku. Poznáme vašu argumentáciu v prospech prirodzenosti jazyka, ale ako je to s jazykovedou v intenciách týchto metafor? Jazykoveda nie je prechádzkou ani po anglickom parku, ani po francúzskej záhrade. Tak čím je podľa vás? Môže pripomínať dobrodružnú cestu neznámym terénom? Alebo skôr pohyb v dobre zmapovanej krajine jazyka?

S. O.: Podľa mňa veda o jazyku pripomína oboje. Poznávanie jazyka je občas prechádzkou po dobre zmapovanej krajine, ale je to aj dobrodružná cesta neznámym terénom. Možno by bolo zaujímavé položiť si otázku, čo prevláda, čoho je viac. Či toho, čo o jazyku a komunikácii vieme, alebo toho, čo o nich nevieme. Je zrejmé, že čím ďalej postupujeme v dejinách jazykovedy k súčasnosti, tým sa viac preklápanie na stranu poznania. Od začiatku som vnímal ako celkom preexponovanú hyperbolu vyjadrenie T. S. Kuznecova, ktorý v 70. rokoch 20. storočia tvrdil, že naše poznanie jazyka, ktoré pripodobňoval k poznaniu života v mori, je úplne chabé. Snahu ľudí pokročiť v tejto veci prirovnal k zúfalému hádzaniu siete do mora, po vytiahnutí ktorej o živote v mori môžeme usudzovať len podľa tvaru a veľkosti dier, ktorými tento bohatý život unikol.

Na druhej strane je rovnako iluzórne sa domnievať, že vieme dosť nielen o tom, aký jazyk je, ale ešte viac o tom, aký by mal byť. Vynikajúci indoeuropeista a jeden z najvýznamnejších lingvistov 20. storočia Émile Benveniste už dávno upozornil na to, že úlohou jazykovedy nie je sledovať to, aký by jazyk mal byť, ale to, akým je. Dokonca, ak by sme aj chceli jazyk z nejakých dôvodov chrániť, ako mnohí chcú, môže sa nám to podariť len vtedy, ak ho budeme poznať v jeho autenticite. Ťažko možno chrániť nedostupný ideál.

Vráťme sa na súš a do súčasnosti. Je dnes naša jazykoveda inou cestou poznania než bola napríklad v 70. rokoch, keď ste do nej vstupovali? Čo sa zmenilo najvýraznejšie a čo hlavné na tejto ceste ostáva? (Mám na mysli vzťah jazykovedy a vtedajšej ideológie a politiky v porovnaní s týmito vzťahmi dnes).

Dnes je jazykoveda naozaj iná než pri mojom vstupovaní do nej. V tom čase vzniklo viacero základných diel jednotlivých disciplín na Slovensku (fonetiky a fonológie, gramatiky, dialektológie, štylistiky, frazeológie, dejín jazyka, onomastiky), z ktorých mnohé ešte aj dnes fungujú ako autoritatívny kánon. V slovakistike prevládal v tom čase vcelku tzv. systémový prístup a vládla istá metodologická uniformita zrejme aj preto, že sme nemali kontakt so zahraničnou západnou jazykovedou. Túto uniformitu však od začiatku narúšali veľké osobnosti vtedajšej scény, predovšetkým Eugen Pauliny, Lubomír Ďurovič, Ján Horecký, Juraj Furdík a ďalší. To, čo bolo pre mňa osobne v danom čase najobmedzujúcejšie, bola všadeprítomná marxistická doktrína, ktorej sa všetko podriaďovalo a výsledkom bývali neuveriteľne nudné schematické traktáty o jazyku. Teraz je to omnoho diferencovanejšie, máme prístup k európskej a svetovej lingvistike, mnohé autoritatívne pramene sa prehodnotili, scéna sa pohla smerom k sociolingvistickej, pragmalingvistickej a parolovej perspektíve, čo však neznamená, že ideológia z vedy zmizla. Má len inú intenzitu a iné podoby.

Vidíte dnes svoju dráhu jazykovedca viac ako náhodu, danú nejakým nepredvídateľným momentom, alebo ako určitú nevyhnutnosť, ktorá postupne vyplynula z vášho predchádzajúceho záujmu, smerovania alebo rodinnej predispozície?

Nie som si istý, či viem presne odlíšiť, čo je náhodné a čo nie. Je náhoda, že na strednej škole mi išli dobre jazyky? Asi je to dispozícia. Mali sme však len ruštinu, nemčinu a trocha latinčiny, ale chýbala angličtina. To už vyzerá skôr na náhodu. Viac-menej z núdze som sa prihlásil na univerzitné štúdium na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského na rusistiku a slovakistiku netušiac, že sú to práve tie dve katedry, na ktorých sa študenti učia ani nie tak jazyky ako skôr lingvisticky myslieť. Aj to by mohla byť náhoda. Z rodinnej dispozície spomeniem ešte aspoň to, že naša mama bola prirodzeným jazykovým talentom, učila sa ľahko všetky jazyky, s ktorými prišla do styku, pričom časť svojej mladosti prežila v USA ako emigrantské dieťa a emigrantská mladá slečna, ale nás, svoje deti, žiaľ, po príchode na Slovensko angličtinu neučila. Náhoda si asi dobre rozumie s nevyhnutnosťou.

Neľutujete svoje smerovanie k jazykovede?

Ani s odstupom času by som svoje smerovanie k jazykovede nemenil. Čo by som však možno urobil ináč, je, že by som sa usiloval dostať za každú cenu k angličtine. Skúšal som to totiž iba s nemčinou, ktorú som popri ruštine a slovenčine študoval niekoľko semestrov na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského ako tretí predmet. Vcelku ma však lingvistik a filológia od začiatku naplňala a doteraz naplňa a ich plusom je, že ma nikdy neblokovali pri mojich iných záľubách, ale práve naopak, pomáhali mi pri nich. K tým záľubám donedávna patril šport, o ktorom som sa kedysi domnieval, že cezeň sa bude uberať moja kariéra. A záujem o jazyky zas obohacuje cestovateľské aktivity po svete, ktorý nám ostal po známych udalostiach pri stavbe Babylonskej veže.

Úlohu jazykovedca poznáte detailne a dôverne. Posledné roky, úhrnom viac než dekádu, ste pôsobili v riadiacej funkcii ako riaditeľ JÚLŠ SAV. Je tu zodpovednosť za celé pracovisko a ako riaditeľ vidíte mnohé veci komplexnejšie. Ako vnímate fakt, že SAV si v prvýkrát vo svojej histórii objednala (a zaplatila) zahraničné hodnotenie výkonu svojich ústavov, ktorého výsledky majú byť známe až v budúcom roku?

Na túto otázku by som radšej odpovedal až po zverejnení výsledkov hodnotenia. Ale už teraz môžem povedať, že motiváciu predsedníctva SAV, ktoré si túto akreditáciu objednalo, viem pochopiť. Čelilo totiž výhradám, že pri predchádzajúcich akreditáciách sme sa hodnotili samých seba, čo nemohlo byť objektívne. Je ale otázka, či máme v súčasnosti k dispozícii taký systém hodnotenia, ktorý je naozaj objektívny a ktorý je schopný posúdiť aj hodnotu výskumnej činnosti. Podľa môjho názoru sama ústavná komunita, najmä jej vedenie, najlepšie pozná silné a slabé stránky činnosti v príslušnom ústave, pričom by úroveň činnosti príslušnej inštitúcie mohli logicky hodnotiť aj zástupcovia daného odboru z iných pracovísk, povedzme, aj v zahraničí. Ale my sme boli akreditovaní niekým iným – odborníkmi na vednú politiku. Ukazuje sa pritom vo všeobecnosti, že väčšina hodnotení ostáva napriek mnohým úsiliam a najmä deklaráciám na kvantitatívnej úrovni a hodnotenie úlohy a prínosu pre domácu kultúru ostáva stále na okraji.

Hodnotenie ústavov sa zaviedlo už dávnejšie, veda a jej manažéri potrebujú objektivizované hodnotenie. Ale situácia, že slovakistické a národnošpecifické ústavy musia prezentovať svoju prácu pred medzinárodnou porotou v anglickom jazyku, taká doposiaľ nebola. Predpokladám, že ani za čias normalizácie vedenie SAV nežiadalo, aby JÚLŠ SAV prezentoval svoju prácu v ruštine.

Angličtina sa dá v tomto prípade pochopiť, lebo ruština napriek tomu, že sa takisto označovala za svetový jazyk, bola ním len v „politickom“ význame („jazyk mieru“), t. j. nie vo funkcii lingua franca, ktorou angličtina dnes už je.

Je to precedens aj v porovnaní s AV ČR, kde sa evaluácia pripravovala od roku 2008 a ktorá funguje ako modelový prípad hodnotenia. V jej prípade v komisii zasadali za-

hraniční bohemisti, teda odborníci, ktorí sa českým jazykom zaoberajú, hovoria ním a orientujú sa v bohemistike. To však nebol náš prípad. Náš „hodnotiaci panel“ viedla anglistka prof. Milena Žic Fuchsová, ktorá v minulosti pôsobila aj ako chorvátska ministerka pre vedu a techniku. Ostatní členovia panela boli z Maďarska, Fínska, Dánska, Estónska a Holandska. Aký máte pocit z tohto hodnotenia? Považujete ho za adekvátne?

Je to presne tak, ako rekapitulujete. V procese prípravy na hodnotenie sme mali informácie, že ideme „českou“ cestou, ale postupne sme sa od nej začali v mnohom odkláňať. V tejto chvíli moje pocity môžu byť ťažko iné než zmiešané. V procese akreditácie sme nemali k dispozícii nijaké ani čiastkové hodnotenia, na ktoré by sme mohli reagovať na akreditačnom paneli. Reagovať sme tu mohli iba bez prípravy ústne, pričom bolo celkom jasné, že sa hodnotitelia opierajú o náš dotazník, ktorý sme vypracovali v angličtine. Bolo zrejme aj to, že hodnotitelia nepoznajú obsah našich prác už aj preto, že vychádzajú iba v slovenčine. Aj preto sa hodnotenie nieslo viac v kvantitatívnom než kvalitatívnom duchu. Vyjadrenia panelistov však mali pre nás svoju relevanciu určite v tom, že potvrdili viaceré naše predstavy, aj keď niektoré ich odporúčania sme vnímali ako problematické.

Z bezprostrednej reakcie hodnotiteľov na prezentáciu ústavu vyplynuli odporúčania na tesnejšiu kooperáciu oddelení v rámci ústavu, výzva na publikovanie v zahraničí v karentovaných časopisoch, vypracovanie výskumnej vízie ústavu do ďalšieho obdobia a zapojenie ústavu do významných európskych projektov. Myslíte, že všetky tieto odporúčania bude ústav môcť akceptovať a premietnuť do organizačných a koncepčných zmien vo svojom fungovaní a smerovaní? A môžeme si potom povedať, že toto je ten správny smer?

Áno, to čo ste uviedli v otázke, sú tými problematickými miestami hodnotenia, ktoré som spomínal. Už toľkokrát sa povedalo, že karenty ako kritérium nie sú pre spoločenské vedy adekvátne a vyhovujú najmä prírodným a lekárske vedám. Ale podľa mojich informácií už aj na Západe sa ustupuje od cynického princípu „publish or perish“ (publikuj alebo zhyň). Ako dôsledok presadzovania tohto hesla vznikajú tzv. predátorské časopisy, ktoré sa tvária ako seriózne a predstierajú, že ich vydáva renomovaný vydavateľ a že všetko garantuje dôveryhodná redakčná rada. Za nemalý poplatok poskytujú možnosť publikovať u nich čokoľvek, čo sa pošle, ale po preverení zdroja sa často ukáže, že všetko je falošné a klamlivé a publikovať u nich je skôr hanba. No aj keď nejde o časopisy a periodiká tohto druhu, ale o seriózne periodiká, nie som si istý, či publikovaním slovakistickej témy ďaleko od cieľového čitateľa sa nestráca dosah a neoslabuje potenciál vedeckých príspevkov a či to nie je skôr účelové využitie takýchto možností na získanie bodov pre autora a pre inštitúciu.

Odporúčanie hodnotiteľského panela na užšiu spoluprácu medzi oddeleniami nášho ústavu má nesporne svoje ratio, ale ako výskumnú víziu do ďalšieho obdobia sme ťažko mohli uviesť niečo zásadne iné, než pokračovanie nášho smerovania v súčasnosti. Práce na našich dlhodobých lexikografických projektoch, ktorých je značné množstvo, nemôžeme stlmiť už aj preto, že máme svoje záväzné termíny. Publikujeme

aj v zahraničí, ale iba v miere, ktorú považujeme za potrebnú a primeranú, aj keď je pravda, že podiel zahraničných projektov vo vzťahu k jednotlivým oddeleniam nie je vyvážený. To však vyplýva aj z povahy vecí, z orientácie na domácu odbornú i laickú komunitu. Takže odpoveď na vašu otázku, či sa navrhované zmeny môžu u nás premietnuť do nového smerovania, je, že iba čiastočne. Je životne dôležité, aby naše ťažiskové projekty, najmä lexikografické, kontinuálne pokračovali. Potrebujeme však rozhodne posilniť, a to nám odporúčali aj hodnotitelia, metodologickú a teoretickú zložku výskumu. Trvalým problémom sú poddimenzované finančné zdroje a absencia príležitosti zamestnať napríklad viac vyšskolených doktorandov.

Predseda SAV P. Šajgalík¹⁹ sa o spoločenských vedách a slovakistických pracoviskách vyjadril v tom zmysle, že síce aj lokálne výskumy majú svoj význam, ale potrebujú nový vietor, a nie pokojné driemkanie v závetrí. Príkladom toho pokojného driemkania majú byť monografie. V tomto svetle potom monografie všeobecne vyznievajú ako ľahká cesta oproti publikovaniu v karentovaných časopisoch a ich písanie ako nezmyselná činnosť: „Robia monografie, a neviem, kto ich číta“ píše P. Šajgalík. Vyzerá to tak, že už aj „monografia“, podobne ako „slovník“ začína byť škaredé slovo. Znamená to tiež, že autora nemusí zaujímať neregistrovaný bežný čitateľ, ale iba ten, ktorý ho cituje, či bude citovať. Môže vedec naozaj tak pokojne rezignovať z bežných a náhodných čitateľov, členov svojej komunity? Je to ten vietor, ktorý má autorov monografií vytrhnúť z pokojného driemkania?

Spájanie monografií s pokojným podriemkovaním je podľa mňa skrat. Aj keď všetci vieme, že nie je monografia ako monografia. A znovu tu narážame na ten istý tlak a na naháňanie čísel. Niektoré univerzity na Slovensku vydávajú „monografie“ dobreže nie v koži s textami, ktoré by kedysi iba ťažko obstáli ako skriptá. V našej oblasti sa dosť často stretávame s tým, že sa iba zopakujú paragrafy napr. z *Pravidiel slovenského pravopisu*. K tomu sa pridá pár úloh pre študentov, aby sa im známe princípy vryli ešte viac do pamäti, a to bez akéhokoľvek tvorivého a kritického prístupu. Ignoruje sa pritom fakt, že úlohou univerzitného štúdia má byť predovšetkým naučiť študentov tvorivo a kriticky myslieť, v nijakom prípade by to nemalo byť memorovanie ani dril. Spochybňovanie potrebnosti monografií v našej jazykovednej komunite nehrozí. Nikto predsa len tak z dlhej chvíle nenapíše monografiu. Takmer všetky monografické výstupy sú súčasťou riešenia grantových projektov, ktoré boli výskumnými agentúrami schválené a podporené.

Je zrejmé, že prejavy nepochopenia a schematizmu v posudzovaní úlohy a kvality vedných disciplín na Slovensku sú hlboké a trvalé a menia sa len slová vo výpovediach, ktoré spochybňujú úroveň spoločenských vied. Spomínaný rozhovor P. Šajgalíka v médiách vyvolal protest pracovníkov spoločenskovedných ústavov SAV, ktorí adresovali jeho predsedovi SAV otvorený list a ohradili sa voči jeho výrokom. Reagoval aj bývalý pracovník Ústavu slovenskej literatúry V. Petrík²⁰ v článku s výstižným názvom

¹⁹ Denník Sme, 20. 8. 2016, s. 4 – 5.

²⁰ Denník Pravda, 5. 11. 2016, s. 32 – 33.

Problémy so slovenskou vedou – či s jej hodnotením? Predstava, že by nejaký zo svetovo uznávaných časopisov uverejnil štúdiu napr. o V. Mináčovi, ktorú by následne citovalo signifikantné množstvo autorov, považuje za modelovú a nereálnu. Ako vy vidíte tento problém?

Vidím to tak, že problém je na každej strane – v samotnej vede, aj v jej hodnotení a ako jazykovedec to musím pripomenúť – aj v slovách hodnotenia. Ak sú tie slová neprimerané, je prirodzené ohradiť sa. V. Petrik to svojím príkladom o Mináčovi dobre vystihol. V našej komunite sa niečo podobné práve stalo. V zahraničnom časopise bola odmietnutá štúdia o Ludovítovi Štúrovi pri príležitosti 200. výročia od jeho narodenia s odôvodnením, že téma nie je dostatočne (celo)európska.

Je to asi prirodzeným dôsledkom donucovania autorov, aby publikovali v zahraničných časopisoch indexovaných vo Web of Science. Ten tlak existuje už dávnejšie, ale teraz ešte silnie. Okrem pochybností, koho slovakistická problematika môže zaujímať tak, že by práve v zahraničnom médiu autorovi zabezpečila „stovky či tisícky“ citácií (ako hovorí P. Šajgalík), je tu aj otázka, čo bude s našimi časopismi. 82-ročná Slovenská reč, ktorej ste od r. 2001 hlavným redaktorom, dosiahla indexáciou v databáze Scopus zrejme strop svojich možností ako lokálny slovakistický časopis. Potrebuje zaujímavé a kvalitné články od domácich autorov v slovenčine. Viete si predstaviť, že by sa slovenský jazykovedný diskurz odohrával v prostredí nejakého cudzojazyčného karentovaného jazykovedného časopisu?

V nadväznosti aj na to, čo sme spomenuli predtým, zopakujem, že je to dosť nereálne a spomínaný príklad odmietnutej štúdie o Štúrovi to potvrdzuje. Máme príklady na to, že aj v minulosti sa niektoré slovakistické témy objavili v zahraničných periodikách, ale potenciál príslušného textu sa znásobil až po prenesení témy na domácu scénu. Takou bola v minulosti analýza niektorých hláskoslovných a morfológických špecifik slovenčiny z pera N. S. Trubeckého, ktorú do slovenského prostredia preniesol Ludovít Novák. Boli náznamy diskutovať v zahraničí o rytmickom krátení v slovenčine, ale diskusia mala svoje vyústenie vždy na domácej pôde. Zdá sa, že regionálne výskumy ani nemohli dopadnúť ináč. A vzhľadom na to, koľko jazykovedných časopisov je na svete karentovaných, predstava slovakistického diskurzu v karente nie je veľmi reálna. Aj preto udržiavame vlastné periodiká, ktoré majú dlhú tradíciu a zvyšujeme štandardy redakčnej práce na úroveň porovnateľnú s renomovanými časopismi. V obchodnej sfére sa tomu dnes hovorí „branding“ – budovanie značky. V prípade nášho časopisu je to starostlivosť o značku Slovenská reč. Výsledkom snaženia je prítomnosť tejto značky v Scopuse, a s ňou aj prítomnosť slovakistov v medzinárodnom citačnom priestore.

Honba za citáciami občas pripomína autistickú hru, kde hráči nechávajú čísla hovoriť samé za seba. Ale čísla nehovoria samé za seba, pretože počet citácií nevyjadruje ich charakter – či ide o negatívny či pozitívny ohlas. V tomto zmysle majú neporovnateľnú vyššiu hodnotu recenzie. V našom systéme hodnotenia vedy však recenzie nemajú status

vedeckého článku. Ste autorom veľkého množstva recenzií a zrejme ani dnes nepovažujete za podradné či zbytočné poskytovať ostatným autorom spätnú väzbu a čitateľom nezainteresovaný hodnotiaci postoj. Ako vnímate vývoj tohto žánru? Považujete ho za vedecký? Spomínate si na diela, voči ktorým ste mali mimoriadny rešpekt a chceli či museli ste napísať na ne recenziu?

Recenzný žáner je podľa môjho názoru pre rozvoj vednej disciplíny doslova strategický. Ide zároveň o žáner vysoko odborný, bez ktorého sa príslušná veda ani nemôže zdravo vyvíjať. Zrejme ste si všimli na základe mojej bibliografie, že mi často až tak nezáleží, že recenzie ako položka EDJ nemajú status vedeckého článku a že jubilejné a konferenčné zborníky sú hodnotené nízko. Keďže sú však dôležité pre disciplínu stále ich píšem, vydávam a podporujem ich vydávanie. Ak ide o recenzie, nemám na mysli tie, ktoré L. Dvonč nazýval referátmi, ale tie, v ktorých sa objavuje aj kritický a zároveň vyargumentovaný postoj. Mojich vlastných recenzií nie je ich zasa až tak veľa ako naznačujete. Sú ich len dve-tri stovky, čo je nízke číslo oproti recenziám učenca a básnika Alberta von Hallera (1708 – 1777), ktorý napísal 10 000 recenzií z rôznych odborov. Recenzie som písal občas pre seba, aby som pochopil dielo („kým o knihe nenapíšem recenziu, nič o nej neviem“), inokedy ma dielo zaujalo v pozitívnom alebo negatívnom zmysle a chcel som so svojím hodnotením oboznámiť aj širšiu odbornú verejnosť a, samozrejme, aj príslušného autora diela. Nemohol som však dosiahnuť majstrovstvo svojho obľúbeného autora Oscara Wilda, ktorý vyhlasoval: „Keď píšem recenziu o nejakej knihe, nikdy ju nečítam. Nechcem byť totiž zaujatý“. Ja som si vždy recenzovanú prácu prečítal.

Z vašej bohatej bibliografie tiež vyplýva, že ste svojím spôsobom aj kronikárom slovenskej jazykovedy. V začiatkoch kariéry ste pozornosť venovali najmä veľkým ruským jazykovedcom, napr. I. V. Ščerbovi, N. S. Trubeckému, J. D. Polivanovi, V. V. Vinogradovovi, analyticky ste si všimli dokonca A. S. Puškina ako lingvistu, ale zaujímali ste sa aj o iných zahraničných lingvistov (F. de Saussura, J. Kopitara). Neskôr ste slovenskej verejnosti priebežne pripomínali v medailónoch či nekrológoch osobnosti slovenskej a českej jazykovedy (S. Petříka, J. Stanislava L. Dvonča, K. Palkoviča, J. Horeckého, E. Paulinyho, J. Koreňa, A. Prídavka, R. Schneka, Z. Hlavsu, J. Melcera, F. Daneša, E. Jónu a mnohých ďalších). V našej redakcii sa nezabúda ani na živých a jubilujúcich jazykovedcov. Kategória týchto príspevkov je opäť EDJ – na chvoste kategorizácie publikačnej činnosti, ešte nižšej ako recenzie. Prečo ich píšete?

Zasa pre to isté, prečo píšem recenzie: pretože ma tí autori nejakým spôsobom zaujali, pretože som v nich objavil niečo, čo nebolo vidieť na prvý pohľad a chcel som doceniť ich prínos a toto poznanie sprostredkovať aj čitateľom. Preto svoje jubilejné články zväčša ani neopieram o encyklopedické údaje. Podľa kolegu a vzácného priateľa Š. Švagrovského nikto nenapísal toľko článkov o východniaroch ako ja, hoci som Stredoslovák. A prečo? Znovu iba preto, lebo príslušní autori boli alebo sú svojím spôsobom pozoruhodní, výnimoční alebo originálni a bolo by na škodu nepoukázať na to.

Veľmi často ste písali aj takzvané rozličnosti. Túto kategóriu je aj veľmi ťažko zaradiť do schémy publikačnej činnosti. Ale v Slovenskej reči má svoju tradíciu a význam najmä od čias J. Dvonča. Ide o krátke jazykové poznámky či glosy. Ak sa dnes s jazykovou rozličnosťou stretáme, býva rozsiahlejšia a sofistikovanejšia. Prečo je to tak?

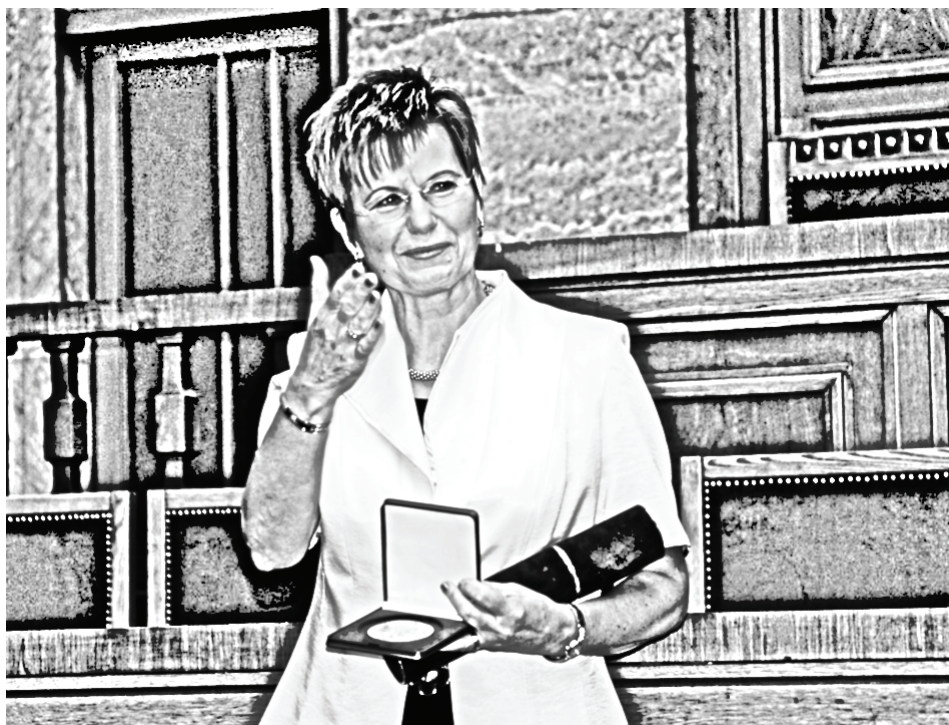
Môže to mať viaceré príčiny. Svet je dnes zložitejší a teda aj odpovede na otázky musia byť komplexnejšie. Na druhej strane to môže byť aj v tom, že niektorí autori nedeceňujú pri písaní jedno z najdôležitejších umení dobrého textu – tzv. umenie skratky. Vedieť, kedy prestať. Vedieť z mnohých súvislostí vybrať jadro veci. Zvlášť dnes, keď sme zahltení informáciami, nám umenie skratky pomáha zdravo vnímať zložitost sveta. Je to vec ohľaduplnosti nás ako autorov k čitateľom a aj naopak, iných autorov k nám ako čitateľom. Nie každý to tak cíti. Pýtal som sa raz svojho kolegu a priateľa, či mu niečo hovorí umenie skratky. A on odpovedal „ani nie“. (Úsmev).

Máte nejaké životné motto?

Neriadim sa žiadnym mottom, lebo trvať na jedinej myšlienke celý život by bolo asi nudné. Ale mám rád vtipné výroky o jazyku, a to najmä od Oscara Wildea a Marka Twaina. Keďže celý náš rozhovor sa týkal poväčšine vážnych tém, dovolme si aspoň nakoniec trochu frivolnosti. Jazyk totiž, ako tvrdí poľský etnolingvista Jerzy Bartmiński, nestojí za veľa bez humoru. Náš aforista Peter Gregor hovorí: „Malí autori používajú veľké slová. My ostatní sa uspokojíme s tými primeranými“. To mám často pred očami a mohlo by to preto byť aj mojím mottom pri písaní jazykovedných textov.

JE DOBRODRUŽSTVO SLEDOVAŤ, AKO SA Z JAZYKOVU „NEMÝCH“ ŠTUDENTOV STÁVAJÚ SCHOPNÍ SLOVAKISTI

Rozhovor Miloša Horvátha s Janou Pekarovičovou

Rozhovor Miloša Horvátha s Janou Pekarovičovou

Docentka PhDr. Jana Pekarovičová, PhD., zasvätila celý svoj profesionálny život výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka. Ako lektorka, dlhoročná pracovníčka a v súčasnosti riaditeľka Studia Academica Slovaca – Centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk zahraničným študentom, ale aj iným záujemcom o slovenčinu neúnavne odкрýva trináste komnaty stavby a fungovania súčasného slovenského jazyka. Preto neprekvapí, že práve didaktika slovenského jazyka a aplikovaný, konkrétne interlingválny a interkultúrny prístup k vysvetľovaniu vnútrojazykových zákonitostí, ako aj extralingvistickej javov vo vzťahu k slovenčine, patrí k dominantnej metóde jej vedeckej práce na poli slovenskej lingvistiky. Rád hovorím, že tiež patrí do „veľkej sasistickej rodiny“, ktorú docentka Jana Pekarovičová spolu s inými prominentnými osobnosťami slovenskej lingvistiky tvorivo rozvíjala, aby tak šírila dobré meno a povedomie o slovenskom jazyku a slovenskej kultúre v zahraničí.

J. Pekarovičová sa narodila 25. januára 1951 v obci Ústie, ktoré je v súčasnosti časťou Trstenej na severnej Orave. V rokoch 1969 – 1974 študovala na Filozofickej

fakulte Univerzity Komenského v Bratislave učiteľstvo všeobecno-vzdelávacích predmetov v kombinácii slovenský jazyk – ruský jazyk a tejto vedeckovýskumnej inštitúcii zostala s výnimkou pôsobenia na Strednej priemyselnej škole strojníckej v Bratislave verná až doteraz. V roku 1981 na jej pôde obhájila malý doktorát, v roku 1999 veľký doktorát a napokon sa tu v roku 2005 habilitovala na docentku, pričom všetky tri jej postupové práce majú primárne lingvodidaktický a interkultúrny charakter. Svoje zručnosti vo výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka zúročila okrem iného aj na zahraničných lektorátoch v Budapešti, Halle, Regensburgu a vo Viedni. Od roku 1975 pôsobí ako prednášateľka a lektorka na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, každoročne organizovaného vzdelávacieho kurzu. Jeho cieľom je zahraničným slovakistom a krajanom sprostredkovať prostredníctvom bohatého prednáškového, jazykovo-literárneho, kultúrneho a vlastivedného programu aktuálny obraz o Slovákoch, slovenčine a slovenskej kultúre. S tým neodmysliteľne súvisia aj publikačné a vedecké aktivity J. Pekarovičovej vo vzdelávacom centre Studia Academica Slovaca, ktoré sa zameriava na koncepciu a tvorbu učebných materiálov a metodických príručiek pre lektorov a učiteľov slovenčiny v rámci projektu Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk. Od roku 2004 až doteraz je riaditeľkou Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk, keď na tomto poste vystriedala profesora Jozefa Mlacka.

V poslednom období sa venuje aktuálnym sociolingvistickým témam v širokom zábere, ktoré korešpondujú aj s celkovou orientáciou Katedry slovenského jazyka FF UK v Bratislave. Ide napríklad o *Rodové stereotypy v interdisciplinárnych a interkultúrnych súvislostiach* (2011), *Etnostereotypy a ich motivácia* (2012), *Lingvokulturémy ako súčasť kultúrnej kompetencie* (2014) alebo otázky zdvorilosti. (*Jazykovo-kultúrne parametre zdvorilosti v akademickom diskurze* (2012). Významnou líniou jej práce je aj zhodnocovanie vplyvu rozličných osobností slovenskej jazykovedy na činnosť SASu, napr. *Profesor Jozef Mistrík a Studia Academica Slovaca* (2011), *Profesor Šimon Ondruš a Studia Academica Slovaca* (2011), *Eugen Paulíny a SAS* (2013). V publikačnej činnosti J. Pekarovičovej má však dominantné postavenie reflexia slovenčiny ako cudzieho jazyka (*Slovenčina ako cudzí jazyk v teórii a praxi*, 2013) a zároveň metodika výučby slovenčiny (napr. *Desatoro lektora cudzieho jazyka* (2014), *Krížom-krážom. Slovenčina B2*. (2014) alebo *Praktická didaktika slovenčiny pre študentov slovakistiky* (2015).

M. H.: Pani docentka, prezradte nám na úvod, čo pre vás predstavuje jazyk – vo vecnom i metaforickom zmysle? Čo sa vám asociuje s pojmami jazyk, reč a špeciálne slovenčina?

J. P.: Jazyk je pre mňa v prvom rade médium, ktoré spája, pomenúva veci, javy, udalosti. Vnímam ho ako identifikačný kód na vyjadrenie vlastných myšlienok, postojov, zámerov i ducha národa. Má ambíciu zjednocovať, ale aj rozdeľovať, vieme ním pohľadiť aj pokarhať. A nielen slovom, rovnako považujem za dôležitú súčasť komunikačného aparátu aj neverbálne prostriedky, ktoré sa tiež podieľajú na sprostredkovaní informácií, emócií či nálad. Osobitnú úlohu zohrávajú v oblasti interkultúrnej komunikácie. Z tohto aspektu sa pozerám aj na slovenčinu, ktorú sprístupňujem cudzincom. Hľadám

spôsob, ako predstaviť jej zvláštnosti, aby si ju čo najlepšie osvojili. Preto vychádzam zo známej tézy, že slovenčina je esperantom slovanských jazykov, je sebedomým (stredo) európskym jazykom, zdôrazňujúc princíp analógie, pravidelnosti, jednoduchosti, aj keď tieto vlastnosti v praxi fungujú iba v spojení s princípom relatívnosti. To však neprekáža profesionálnemu nasadeniu postupne odkrývať cudzincom inventár slovenských lingvoreálií, a tak popri lexike a gramatike sprístupňovať zároveň špecifiká jazykového obrazu sveta. Je to skutočné dobrodružstvo sledovať, ako sa z jazykovo „nemých“ študentov stávajú schopní slovakisti. Tí nielenže perfektne vedia hovoriť po slovensky, dokážu aj identifikovať odlišnosti v stavbe a fungovaní slovenčiny v porovnaní so svojim materinským jazykom, no zároveň si vytvárajú k nášmu jazyku blízky vzťah.

Kolko rokov sa venujete lingvistiky? Ako veľmi ovplyvnila váš profesionálny i súkromný život?

Moja cesta k lingvistiky nebola priamočiara. Po skončení štúdia slovenskej a ruskej filológie som sa stala učiteľkou obidvoch jazykov, neskôr lektorkou slovenčiny ako cudzieho jazyka doma aj na univerzitách v zahraničí, a to predurčilo môj profesijný aj súkromný život. Od roku 1990, keď som bola vyslaná na lektorát do Viedne, som sa postupne začala venovať výskumu slovenského jazyka z pohľadu cudzincov. V duchu tradície i reflektovania nových potrieb a trendov jazykového vzdelávania som sa zamerala na tvorbu lingvodidaktickej koncepcie s dôrazom na opis a prezentáciu slovenčiny ako predmetu aplikovanej lingvistiky, ktorá by bola porovnateľná s inými jazykmi. Pri napĺňaní tohto zámeru určite pomáha riešenie dlhodobého projektu Vzdelávací program slovenčina ako cudzí jazyk. S tým súvisí moja vedecká, edičná a editorská činnosť, príprava učebných materiálov pre študenta i metodických príručiek pre učiteľa. Okrem organizovania vedeckých podujatí s medzinárodnou účasťou viem kurzy didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka, pretože som presvedčená, že len odborne a metodicky dobre vyškolení lektori môžu poskytovať kvalitné jazykové vzdelávanie.

Ako ste nám prezradili, pracovali ste ako lektorka slovenského jazyka a kultúry vo Viedni. Aké bolo vtedy (v 90. rokoch) postavenie slovenčiny na univerzite vo Viedni? Čo spôsobuje najväčšie problémy študentom hovoriacim po nemecky pri učení sa slovenčiny? A aké sú podľa vás najväčšie úskalia práce lektora/lektorky v zahraničí?

Do otvorenia lektorátu slovenského jazyka a kultúry, ktorý od roku 1990 doteraz pôsobí na Inštitúte slavistiky Univerzity vo Viedni, sa slovenčina ponúkala len ako voliteľný predmet v rámci štúdia slovanských jazykov. Kurzy väčšinou viedli domáci učitelia, jazykové kurzy Dr. Štefan Vragaš¹ a slovenskú literatúru zabezpečoval doc. Karl Rajnoch². Ani po etablovaní slovenského lektorátu slovenčina nezískala hneď štatút samostatného študijného odboru, aj keď sme zo strany študentov registrovali záujem

¹ Mons. Štefan Vragaš (1929 – 2018) bol pápežským prelátom, univerzitným profesorom, teológom, jazykovedcom a publicistom. Popri pastoračnej službe a pomoci krajanom sa v rokoch 1980 až 1995 aktívne venoval aj výučbe slovenčiny na lektoráte vo Viedni.

² Karl Rajnoch (1920 – 2014) bol zakladateľom a prvým lektorom slovenčiny na Viedenskej univerzite.

o štúdium slovakistiky. Táto situácia pretrvávala do vzniku Slovenskej republiky, pokým sa slovenčina nebrala ako jazyk samostatného štátu. Túto úlohu plnila čeština, ktorá mala a doteraz má vo Viedni výsadné postavenie. Avšak vďaka podpore vtedajšieho vedúceho inštitútu slavistiky profesora Josefa Vintra³ si slovenčina obhájila svoju pozíciu a postupne získala štatút študijného odboru. V rámci môjho lektorského pôsobenia sa kurzy slovenčiny dostali aj na inštitút prekladateľstva a tlmočníctva, ako aj na Inštitút slovanských jazykov Ekonomickej univerzity.

Nemecky hovoriaci študenti pri učení sa slovenčiny zvyčajne získajú štandardné komunikačné zručnosti bez väčších ťažkostí. Pomerne rýchlo si osvoja gramatické pravidlá, avšak ich uplatnenie v rečovej praxi trvá dlhšie. V tomto smere má zásadné poslanie práve lektor schopný atraktívnou formou predstaviť študentom špecifiká slovenčiny i jazykového obrazu sveta. Nie na každom lektoráte sú však ideálne podmienky na pôsobenie lektorátu, niekde chýba domáci garant, inde slovenčina nemá primerané postavenie s príslušným študijným programom. No najdôležitejším predpokladom prežitia slovenčiny je záujem zo strany študentov. A to je momentálne najväčší problém výučby menej rozšírených jazykov a malých odborov.

Aj keď ste to už naznačili, môžete nám zosumarizovať, na akých vedeckých či akademických inštitúciách ste sa programovo venovali výskumu jazyka?

Predovšetkým na Katedre slovenského jazyka FiF UK, kde som viedla sekciu slovenčiny ako cudzieho jazyka a získala vedecko-pedagogické tituly. Takmer po celý profesijný život pôsobím v službách Studia Academica Slovaca v rozličných pozíciách, od roku 2004 vo funkcii riaditeľky, takže dôverne poznám všetky zložky vzdelávania, požiadavky výskumu a s tým spojené administratívno-organizačné problémy. Mám česť pokračovať v začatom diele svojich predchodcov a inovovať prezentáciu slovenského jazyka a kultúry cudzincom aj s využitím moderných foriem a nových technológií. Tu sa prakticky naplno rozvinulo moje lingvistické bádanie so zreteľom na formulovanie teoretických východísk, interpretáciu lingvodidaktických pojmov a sociolingvistických aspektov na pozadí interlingválnej a interkultúrnej konfrontácie.

Spomínate si v tejto súvislosti na váš prvý vedecký (odborný) lingvistický príspevok? Akej problematike ste sa v ňom venovali?

Prvé odborné články a vedecké štúdie súviseli najmä s mojou lektorskou činnosťou, reflektovali situáciu na lektorátoch slovenského jazyka pôsobiacich na univerzitách v zahraničí. Práve poznatky a postrehy získané z viacročného lektorského pôsobenia mi pomohli vnímať slovenčinu očami cudzincov a stali sa základom lingvodidaktickej stratégie. Môj prvý odborný článok *Vetné modely v odbornej komunikačnej sfére*⁴ otvoril sériu príspevkov venovaných charakteristike odbornej komunikácie

³ Josef Vintř (nar. v r. 1938) je popredný bohemista a slavista, univerzitný profesor na Slavistickom inštitúte Viedenskej univerzity.

⁴ In: *Studia Academica Slovaca*. Red. J. Mistrík. Bratislava: ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry 1990, s. 257 – 287.

v kontexte prezentácie slovenčiny ako cudzieho jazyka, ktorá vyústila usporiadaním slovensko-rakúskeho kolokvia *Lingvodidaktické aspekty odbornej komunikácie* (1996). V tejto fáze som publikovala aj niekoľko štúdií z oblasti interkultúrnej komunikácie, medzijazykovej interferencie a komunikačných bariér.

V rámci prezentácie slovenčiny ako cudzieho jazyka ste sa venovali aj charakteru odbornej komunikácie. Ako veľmi sa podľa vás odvtedy zmenil vedecký jazyk (jazyk vedy) a čo malo na tieto zmeny najväčší vplyv? A aký je charakter odbornej slovenčiny v porovnaní s inými jazykmi?

Pochopiteľne, badať isté rozdiely v požiadavkách kladených na vedecké výstupy dnes v porovnaní s minulosťou, ktoré sa týkajú jednak obsahu, ako aj ich formálneho a grafického spracovania. Azda najviac jazyk vedy ovplyvnila medzinárodná komunikácia, nové technológie, možnosť publikovať cez internet. Tieto trendy uľahčujú prístup k zahraničným produktom, zároveň otvárajú cestu aj našim publikačným aktivitám a ich vzájomnej konfrontácii. Aj keď bežnou súčasťou príspevku je abstrakt či kľúčové slová v angličtine, predsa sú isté obmedzenia predstaviť výsledky slovenskej lingvistiky vo svete po slovensky. S výnimkou slovanských krajín, kde sú vítané slovenské príspevky v origináli, zvyčajne máme problém obstáť v silnej konkurencii, keďže len výstupy špičkových vedcov môžu byť zaradené medzi karentované publikácie. Na druhej strane sa však ukazuje zvýšený záujem o ovládanie zásad odbornej komunikačnej sféry. Aj ja sama pôsobím ako lektorka kurzov slovenčiny so zameraním na prehĺbenie jazykovej kultúry v oblasti používania jazyka vo verejnej sfére.

Zostaňte ešte vo sfére vedeckej komunikácie a vedeckého myslenia. Zasiahla podľa vás kríza súčasných humanitných a spoločenských vied aj lingvistiku? Ak áno, v čom konkrétne sa to prejavuje?

Momentálne nepociťujem, že by náš odbor bol v kríze, najmä preto, že je tu reálna požiadavka pokračovať vo výskume slovenčiny ako cudzieho jazyka a zaplniť tak otvorené miesta kvalitnými výstupmi pre potreby vzdelávania študentov i lektorov. V tomto smere hľadáme rezervy i nové možnosti aplikovaného výskumu riešením interdisciplinárne ladených projektov. Samozrejme, registrujem isté prejavy frustrácie a devalvácie humanitných a spoločenských vied, ktoré spočívajú v slabšom hodnotení publikačných aktivít aj z oblasti lingvisticky orientovaných prác.

Takmer celý váš profesionálny život je spojený so Studia Academica Slovaca – centrom pre slovenčinu ako cudzí jazyk. Ako táto inštitúcia podľa vás ovplyvňovala a ovplyvňuje jazykovedné myslenie na Slovensku?

Áno, je to predovšetkým letná škola Studia Academica Slovaca, ktorá vyše polstoročia pôsobí v slovenskom akademickom priestore a zabezpečuje vzdelávanie zahraničných slovakistov i rozličných záujemcov o výučbu slovenčiny a slovenských kultúrnych reálií. Konceptcia prednášok ako neodmysliteľnej súčasti vzdelávacieho programu najlepšie zachytáva vývin vedeckého bádania v oblasti vlastivedných disciplín, odráža

stav jazykovedného myslenia a aktuálnej jazykovednej produkcie. Prednášky sú od roku 1972 publikované v zborníkoch SAS, a tak tvoria základný zdroj súdobých vedeckých informácií. Na letnej škole prednášajú špičkoví jazykovedci, predovšetkým vysokoškolskí učители, ako aj predstavitelia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ktorí prezentovali sasistom aktuálne témy a výstupy svojho vedeckého aj aplikovaného výskumu, a tak výraznou mierou prispeli k rozvoju domácej i zahraničnej slovakistiky.

Ako ste naznačili každoročným vyvrcholením vašej práce v Studia Academica Slovaca – Centre pre slovenčinu ako cudzí jazyk je Letná škola slovenského jazyka kultúry SAS. Vedeli by ste nám povedať, ako sa menila „tvár“ letnej školy v jednotlivých dekádach a aký vplyv na ňu mali spoločenské udalosti v bývalom Československu a neskôr už v samostatnej Slovenskej republike?

SAS sa vďaka svojej bohatej a pestrej činnosti profiloval ako dôveryhodná vedecko-pedagogická inštitúcia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Letná škola ako školiace pracovisko v jednotlivých obdobiach svojej existencie znamenala premeny vzdelávacej koncepcie najmä počas účinkovania jej riaditeľov Eugena Paulinyho (1965 – 1969), Jozefa Mistríka, (1972 – 1991), Jozefa Mlacka (1992 – 2004) a, samozrejme, i za môjho funkčného obdobia od roku 2004 sa v jej náplni prejavujú lingvodidaktické špecifiká. Letná škola sa totiž nezameriava len na intenzívnu výučbu slovenského jazyka či osvojovanie slovenských kultúrnych reálií, ale od samého začiatku má štatút akademických slovakistických štúdií zameraných na sprístupňovanie výsledkov vlastivedných disciplín v historickom kontexte i z hľadiska súdobého interdisciplinárneho bádania. Každý ročník letnej školy má ústrednú tému, ktorá reflektuje aktuálne historické udalosti a jubileá slovenskej kultúry v kontexte Slovenska i Československa.

Podobné letné školy jednotlivých slovanských jazykov existujú aj na zahraničných univerzitách. Najstaršou je tzv. Polonicum na Varšavskej univerzite. V čom je Letná škola slovenského jazyka a kultúry SAS špecifická a na čo kladiete pri výučbe dôraz? Konzultujete svoju koncepciu výučby aj s inými pracoviskami v zahraničí?

V rámci didaktiky cudzích jazykov sledujeme prezentáciu iných slovanských jazykov, najmä učebné materiály a vzájomne konfrontujeme metodické postupy, jednak na vedeckých fórach, ale aj na základe využívania učiteľských mobilít. Špecifikom našej letnej školy je prepojenie prednášok s praktickou výučbou. Súčasťou vzdelávacieho programu SAS-u sú okrem iného aj vlastivedné exkurzie a kultúrno-poznávacie podujatia. Do koncepcie každého ročníka letnej školy bola od samého začiatku zakomponovaná exkurzia po regiónoch Slovenska. Trasy sú zvyčajne tematicky koncipované a majú u frekventantov doteraz veľký ohlas. V záverečnom týždni potom frekventanti pod vedením lektorov absolvujú umelecké workshopy, v ktorých sa tvorivo premieta ústredná téma daného ročníka. Na tradičnej prehliadke *Sami sebe*⁵ študenti vo výstu-

⁵ *Sami sebe* je záverečná autoprezentácia frekventantov Letnej školy slovenského jazyka a kultúry, na ktorej vystupujú pred publikom v nimi zvolených a nacvičených umeleckých aktivitách.

poch divadelnej, tanečnej, speváckej, fotografickej, filmovej či výtvarnej dielne poodkrývajú jazykovo-kultúrnu rozmanitosť svojho vnímania sveta. Do databázy SAS-u tak každý rok pribúda množstvo nových jedinečných artefaktov, okrem iného aj aktuálne číslo SASOPIS-u, výstupu dielne tvorivého písania.

Aj vo svetle toho, čo ste povedali, dokáže slovenčina, ako aj iné slovanské jazyky podľa vás obstáť v tvrdej konkurencii angličtiny v súčasnom globalizovanom svete? Prejavuje sa vplyv angličtiny aj v lingvodidaktike slovenského jazyka?

Vďaka predvídavým zakladateľom myšlienky SAS i jej oddaným pokračovateľom, ktorí bohatou, tematicky a žánrovo pestrú skladbou programu každoročne pritiahli a doteraz priťahujú zahraničných záujemcov o slovenský jazyk a slovenskú kultúru, Studia Academica Slovaca dodnes účinkujú a stali sa uznávanou letnou univerzitou doma i vo svete. Rozrástla sa aj skupina priamych účastníkov z radov domácich organizátorov, lektorov a prednášateľov tvoriacich jadro korpusu. Svojím pôsobením pomáhali presadzovať myšlienku vzájomnosti a spolupatričnosti tak, aby SAS bol inštitúciou klasickou, rozvíjajúcou tie najlepšie tradície a zároveň modernou, reflektujúcou aktuálne spoločenské udalosti i vedecko-pedagogické metamorfózy slovakistiky. V lingvodidaktickej koncepcii musíme registrovať všetky novinky a práve angličtina má precízne vypracovanú koncepciu vzdelávania študentov aj lektorov. Preto sa možno inšpirovať a vhodné formy uplatniť vo výučbe slovenčiny, no najmä pri odbornometodickej príprave lektorov slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Vedeli by ste aj konkretizovať – v intenciách humboldtovskej tézy o „duchu národa“, v čom sa prejavuje „slovenský duch“ v slovenčine?

Lingvokulturémy a s nimi spojené ďalšie lingvokulturologické pojmy registrujeme a interpretujeme na pozadí prezentácie slovenského jazyka a kultúry cudzincom, teda popri pohľade na ich existenciu v slovenskom kultúrnom priestore odkrývame aj ich interkultúrne súvislosti. Tu sa totiž odkrývajú nové dimenzie skúmania i špecifického vnímania symbolov, ich asociácií a konotácií, jedným slovom lingvoreálií, ktoré sa potom zákonite premietajú do prejavov v rámci interkultúrnej komunikácie či širšie chápaného interkultúrneho diskurzu. Vzory, modely, normy alebo štandardy správania sú tradične známe pod spoločným termínom kulturémy ako materiálne alebo duchovné kultúrne symboly a morálne hodnoty každodenného života. Na pozadí týchto vzorov sa posudzuje a reguluje vlastné a nie vlastné, teda cudzie správanie, prameniace z etnokultúrnych a historickosociálnych odlišností zakódovaných v jazyku a prejavujúce sa osobitnými pomenovaniami, kultovými a rituálovými zvláštnosťami slovenskej kultúry.

Od roku 2004 pôsobíte vo funkcii riaditeľky Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk jazyk. Povestnú štafetu ste prebrali po profesorovi Mlackovi a ten ešte po profesorovi Mistríkovi a profesorovi Eugenovi Paulinym. V čom vás tieto osobnosti slovenskej jazykovedy ovplyvnili a v čom boli vaše názory na jazyk a výučbu slovenčiny ako cudzieho jazyka rozdielne?

Keďže som všetkých riaditeľov osobne poznala ako svojich učiteľov i kolegov, môžem hodnotiť ich koncepciu vzdelávacieho programu i vedeckovýskumné priority. Prvým riaditeľom v rokoch 1965 – 1969 bol univerzitný profesor Eugen Pauliny. Jeho pôsobenie na SAS-e je úzko prepojené s jeho vedecko-pedagogickým životom na Filozofickej fakulte UK, kde sa prirodzene prelínajú všetky oblasti jeho profesijného zamerania, profil vedca, vysokoškolského pedagóga i akademického funkcionára. Práve počas jeho pôsobenia začali vznikať prvé učebnice slovenčiny pre slavistov. Etablovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka sa spája najmä s riadením profesora Jozefa Mistríka, ktorý dáva priestor opisu i sám je tvorcom učebníc. Ako riaditeľ vstupuje s jasnou predstavou nadviazať na tradíciu predchádzajúcich ročníkov a zároveň odpovedať na aktuálne potreby účastníkov a podľa súdobých možností modifikovať a inovovať vzdelávací program. J. Mistrík počas svojho 20-ročného pôsobenia (1972 – 1991) zaviedol model letnej školy, ktorý sa s menšími obmenami, vzhľadom na sociolingvistickú charakteristiku frekventantov jednotlivých ročníkov i súčasné trendy v oblasti didaktiky cudzích jazykov, prakticky uplatňuje dodnes. Rovnako aj dnes sa možno bez výhrad stotožniť so zámerom podujatia, formulovaným J. Mistríkom, „aby si frekventanti SAS-u osvojili alebo rozšírili základy slovenčiny a aby sa v čo najväčšej miere oboznámili so súčasným stavom slovenskej jazykovedy, literárnej vedy a slovenskej kultúry v širokom zmysle slova“. U Mistríka si treba ceníť jeho manažérske schopnosti i propagáciu letnej školy v médiách.

Profesor Jozef Mlacek, ktorý vo funkcii riaditeľa pôsobil v rokoch 1992 – 2004, pokračoval v začatej koncepcii slovakistických štúdií, úspešne obmieňal programovú náplň s dôrazom na interdisciplinárny výskum jazyka a kultúry. Osobitným projektom boli dialektologické štúdie venované jednotlivým regiónom i tematické prednáškové bloky so zameraním na jazyk, literatúru, históriu a etnológiu, ktoré vyšli ako samostatný suplement zborníka SAS. Jemu vďačím za kolegiálny a priateľský prístup s veľkým zmyslom pre sebareflexiu a potreby iných. Vďaka jeho príznačnej skromnosti a otvorenosti na pôde SAS-u vládlo úsilie o harmóniu, zdravé národné sebavedomie a interkultúrne porozumenie.

V rámci svojej lingvodidaktickej orientácie ste, prirodzene, aj autorkou mnohých učebníc a metodických príručiek? Je podľa vás ťažšie napísať dobrú učebnicu slovenčiny alebo dobrú vedeckú monografiu zo slovakistiky? V čom je toto úsilie iné?

Aj keď ide o odlišné prístupy spracovania, obidve snaženia majú spoločného menovateľa. Vyžadujú si výbornú znalosť jazykového systému slovenčiny a schopnosť vidieť javy očami cudzinca. To znamená vedieť opísať špecifiká z hľadiska prezentácie jazyka, transformovať do atraktívnej formy a zároveň odhaliť potenciálne úskalia osvojovania si komunikačných zručností, rešpektujúc východiskový jazyk i vstupné znalosti študentov. A, samozrejme, brať do úvahy aj stupeň náročnosti výkladu a diferenciáciu požadovaných úloh. Každý výstup potrebuje svoj čas a množstvo skúseností, aby splňal svoj didaktický cieľ. Neustále narážame na nové požiadavky, registrujeme

zmenené potreby študentov i dynamiku jazyka, čo sa časom premieta do našich výstupov. K úspechu môže prispieť tímová spolupráca, kde sa členovia navzájom poznajú a dopĺňajú obsah i metódy stvárnenia, čím sa výstup môže skvalitniť i zatriktívniť.

Na záver dve obligátne otázky. Myslíte si, že možno pomocou metódy interview získať relevantné informácie o zmenách v jazyku a jazykovede? Čo považujete za výhody i nevýhody tejto metódy pri získavaní vedeckých poznatkov?

Samozrejme, interview pomôže zhromaždiť informácie o zmenách v jazyku i ukázať pohľad jazykovedcov. Kvalitu výskumu však môže ovplyvniť precízne formulovanie výskumného zámeru, špecifikácia otázok i výber respondentov a ich schopnosť porozumieť položeným otázkam. Podmienkou úspechu je získanie autentického materiálu, jeho triedenie, usporiadanie, no predovšetkým precízna sociolingvistická interpretácia založená na spracovaní získaných údajov do relevantných výstupov, ktoré môžu poslúžiť na ďalší výskum.

A napokon trocha osobnejšie. Aké je vaše životné motto, ktoré vystihuje vašu profesionálnu prácu jazykovedkyne?

Uvedomujúc si špecifiká i limity svojich vedeckých výkonov, moje úsilie determinuje motto, že je lepšie urobiť dobrý koláč ako zlý príspevok. Vychádza zo známeho príslovia „bez práce nie sú koláče“. Podobne ako iní učitelia cudzieho jazyka denne stojím pred neľahkou úlohou, ako študentom čo najlepšie priblížiť náš jazyk, aby sa ho učili s chuťou, aby ich neodradila komplikovaná gramatika, ani neúspech pri zdolávaní jazykových chýb. Po celý čas hľadám odpoveď, ako ochutiť tie lekcie či sústa slovenčiny, aby boli ľahšie stráviteľné, aby u študentov vyvolali hlad po ďalších kúskoch vedomostí z lexiky či gramatiky, ktoré sú vstupnou bránou do hlbšieho poznania jazykového systému ako predpokladu úspešnej komunikácie. Vďaka priaznivému osudu, žičlivosti spolupracovníkov i svojich nadriadených, som si na vlastnej koži overila, ako chutí lektorský chlebič, jednak vzdelávaním cudzincov doma, predovšetkým na Filozofickej fakulte UK s využitím predností prostredia cieľového jazyka a cieľovej kultúry, jednak viacnásobným lektorským pôsobením na zahraničných univerzitách, kde sa v reálnom živote preveruje zdatnosť lektora, či dokáže pritiahnúť slovenčinytívnych záujemcov a získať tak nielen frekventantov a absolventov slovakistiky, ale zároveň priaznivcov Slovenska a jeho kultúry.

HĽADANIE VÝZNAMOVEJ BLÍZKOSTI SLOV NEMÁ ĎALEKO K HĽADANIU BLÍZKOSTI MEDZI ĽUĎMI

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Máriou Pisárčikovou

PhDr. Mária Pisárčiková, CSc., je jednou z najskúsenejších a najvšestrannejších slovenských lexikografiek a zároveň legendárnou osobnosťou jazykovej osvety – hlasom i duchom jazykovej poradne Československého rozhlasu šesťdesiatych až osemdesiatych rokov minulého storočia.

Narodila sa 23. 1. 1937 v obci Hul v okrese Nové Zámky. Študovala v na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenský jazyk v kombinácii s ruským jazykom. Svoju profesionálnu kariéru začala v roku 1958 ako redaktorka v Československom rozhlase v Bratislave, ale až od nástupu do vtedajšieho Ústavu

slovenského jazyka SAVU v Bratislave v roku 1961 sa začína odvíjať jej vedecká dráha. Nepretržite na tom istom pracovisku pôsobila až do odchodu na odpočinok v roku 1997, ktorý neznamenal koniec, iba útlm jej odborných aktivít.

Akademická pôda ukotvovala vedeckú prácu M. Pisárčikovej celých 36 rokov, no táto práca sa priebežne zhodnocovala aj v rozhlasovom poradenstve, vďaka čomu získavala „éterický rozmer“. Harmonické oscilácie medzi prísnu a presnou jazykovedou na jednej strane a prístupnou, vľúdnou a vtipnou osvetou v rozhlase predstavujú špecifický vklad M. Pisárčikovej do slovenského jazykovedného diskurzu.

Podstatou tejto harmónie je schopnosť premietnuť vedecké poznanie do používateľskej praxe. Lexikografické diela ako ťažisko práce M. Pisárčikovej sú ideálnym prostriedkom na prezentáciu bohatstva slovnej zásoby jazyka a nástrojom na kultivovanie jazykového správania používateľov. M. Pisárčiková bola spoluautorkou všetkých lexikografických diel, ktoré z dielne JÚLŠ SAV vyšli po roku 1963. Počnúc 3. zväzkom *Slovníka slovenského jazyka* (1963; ďalej aj SSJ) cez *Česko-slovenský slovník* (1979; ďalej aj ČSS), kodifikačný *Krátky slovník slovenského jazyka* (1987; ďalej aj KSSJ) až po *Synonymický slovník slovenčiny* (1995; ďalej aj SSS). S praktickými otázkami súviseli vždy aj teoretické a koncepcné práce M. Pisárčikovej. Sú venované najmä mikrosystémovým celkom a vzťahom v slovnej zásobe, napr. knižným slovám (*Knižné slová v slovenčine*, 1982), subštandardným slovám (*Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe*, 1988), synonymám (*Synonymické rady ako východisko pri štúdiu lexikálnej synonymie*, 1976), opozitám (*Vnútroslovná antonymia*, 1980) či nárečovým slovám (*Nárečové slová v slovníkoch spisovného jazyka*, 1999). Významne spoluautorsky prispela aj do kolektívnej monografie *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989) a do *Encyklopédie jazykovedy* (1993).

Rozhlasová práca M. Pisárčikovej môže byť príkladom zákonitosti, keď vedecká informácia je nadľahčovaná silou záujmu verejnosti, do ktorej sa poznatok ponára. Ako externá redaktorka Československého rozhlasu pripravila do vysielania stovky príspevkov a ich výber zostavila do publikácie *Jazyková poradňa odpovedá* (1988). Obdivne formy jazykovej osvetu kultúrna verejnosť vítala a oceňovala.

M. Pisárčiková za svoju prácu získala viacero cien a uznaní: v roku 1996 *Cenu SAV* a *Cenu Literárneho fondu* za *Synonymický slovník slovenčiny*. V roku 1997 jej Ministerstvo kultúry SR udelilo *Poctu Andreja Bernoláka* za tvorivé spoluautorstvo na lexikologických a lexikografických dielach, za rozhlasovú poradňu a odbornú jazykovednú publicistiku. V tom istom roku jej Ministerstvo kultúry SR udelilo aj *Prémium Jána Stanislava* za prípravu 3., doplneného a prepracovaného vydania *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1997).

J. W.: Pani doktorka, patríte k osobnostiam slovenskej jazykovedy, ktoré sa ani po odchode z pracoviska neprestali zaujímať o dianie v odbore, o prácu kolegov, neprestali reflektovať diela, ktoré vychádzajú, a ostali ste aj v osobnom kontakte s mnohými spolupracovníkmi z JÚLŠ SAV. S pracoviskom ste sa lúčili v roku 1997, no vaša prítomnosť pretrvala – jednak v podobe diela, ktoré ste v ústave zanechali, ale aj tým, že vás možno

občas vidieť aj na našich konferenciách a podujatiach. Čím bola pre vás práca v ústave, čo znamenalo tých 36 rokov na jednom pracovisku?

M. P.: Práca v ústave bola pre mňa potešením, naplňala ma pokojom a vyrovnanosťou, preto sa odvážim povedať, že bola mojím pravým povoláním. Po celý čas som pracovala v žičlivom a bezkonfliktnom prostredí, ktoré len podporovalo pocit istoty a zmysluplnosti práce. Je zákonité, že s odstupom času sa minulosť javí v ružovejších farbách, ale ja som pri svojich povahových danostiach vnímala atmosféru ústavu práve tak.

Veľa som počula o „zlatých časoch ústavu“ a o družnej atmosfére v kolektíve. Na čom bola založená?

Kolektív mimoriadne stmeľovali zážitky zo spoločných zájazdov organizovaných a platených odborovou organizáciou. Osobitne musím spomenúť J. Doruľu (neskoršieho riaditeľa), ktorý z titulu svojej funkcie v ROH organizoval viacero nezabudnuteľných ciest po Slovensku a Česku. Pracovníci ústavu sa však stretávali predovšetkým pracovne na pravidelných poradách. Programom týchto stretnutí bývali referáty o nových trendoch v jazykovede (tie sa k nám dostávali cez sovietsku odbornú literatúru), rozoberanie problémov jednotlivých oddelení, plány na nasledujúce obdobie atď.

Myslela som skôr na tie neformálne aktivity, ktoré zanechali pocit spolupatričnosti, ktorý sa už nezopakuje.

Áno, viaže sa to na sviatočné chvíle – posedenia pri rozličných jubileách alebo pri dnes už sprofanovanom MDŽ a pod. Bývali pritom aj husle, veľa spevu, ba aj tanec. Dušou posedení býval Ivan Masár, ktorý pripravoval svoje komentáre k aktuálnym udalostiam ústavu a s humorom ich interpretoval v štúrovskej slovenčine. Postupne sa však tento duch vytrácal a v 90. rokoch už bolo všetko inak.

Začínali ste však v Československom rozhlase ako redaktorka. Aké boli tie tri „rozhlasácke“ roky 1958 – 1961? Čo si máme predstaviť pod prácou mladej redaktorky? Práca v rozhlase vždy súvisí s jazykom, ale súvisela nejako aj s jazykovedou?

Do Československého rozhlasu som prišla ešte ako študentka 4. ročníka FF UK – v hudobnej redakcii potrebovali literárnu redaktorku. Vtedy tam pracovali také známe osobnosti ako O. Demo, L. Paulovičová, K. Elbert, Z. Cón, A. Lieskovský, A. Očenáš a pod. Veľký počet redaktorov denne zaplňal vysielanie nielen hudbou, ale aj sprievodnými vzdelávacími textami. Týmto textom som mala dávať jazykovo kultivovanú a najmä rozhlasovú podobu, pretože mnohí redaktori neboli jazykovo pripravení alebo pochádzali z českého prostredia. Náplňou mi bolo ustrážiť aj spisovnú úroveň nahrávaných textov vtedajších „tanečných“ piesní. Sama som vytvorila mnohé hudobnovzdelávacie pásma zo života skladateľov, ako aj vtedy nevyhnutné „angažované“ relácie (k MDŽ a pod.). Čítavali ich také herecké hviezdy ako L. Chudík, K. Machata, čo ma ako 22-ročnú naplňalo nečakaným sebedomím.

Kedy ste si uvedomili, že sa chcete venovať vedeckému výskumu slovenčiny?

V práci som sa naozaj realizovala, ale uvedomovala som si, že to nie je povolanie na celý život. Za rohom ulice, kde bol rozhlas, sídlil Ústav slovenského jazyka. Pracoval tam už môj vysokoškolský kolega F. Kočiš, ktorý ma upozornil na voľné miesta v ústave. Dlhú som neváhala, hoci sa mi ťažko odchádzalo z rušného, zaujímavého prostredia. Prevažila však túžba pracovať s jazykom hlbšie a celoživotne.

Mali ste nejaké vzory, šťastie na učiteľov? Čo zavážilo pri rozhodovaní o vašej profesijnej orientácii? Bola to náhoda alebo jasný zámer?

Určite ma formovalo uvedomené rodinné prostredie. Detstvo som totiž prežívala na okupovanom území, ktoré sa náhle ocitlo pod maďarskou horthyovskou nadvládou¹. Bolo to v obci Hul pri Nových Zámkoch, kde sa narodil aj V. Blanár (ten z rodiska odišiel ako 2-ročný, ja až ako 10-ročná). Otec ako Slovak a vyštudovaný človek (chodil do gymnázia v Nových Zámkoch, kde o trocha neskôr študoval J. Ružička) nedostal primerané zamestnanie, a tak sa počas vojny musel chytiť pluhu. Mňa v prvých dvoch rokoch ľudovej školy zastihlo povestné bitie po prstoch, keď niektorý žiak nevedel, čo je „ablak“ a čo „ajtó“. Vracala sa maďarizácia. Pochopiteľne, že to vytvorilo obranný reflex vlastného jazyka voči cudzím prvkom.

Z Hulu ste napokon odišli. Kam?

V dôsledku zrušenia gymnázií som po skončení prímy v roku 1948 odišla do Bojnej, kde žila stará mama a kde môj strýko pôsobil ako farár. Tu som bola „ďivonkou z fary“. V Bojnej pôsobili školskí bratia² s vypracovaným pedagogickým systémom a náročnosťou na žiakov. Šťastie na učiteľov – ako ste to nazvali – som mala aj na gymnázium (neskôr jedenástočná stredná škola). Učil ma veľmi zapálený slovenčinár Ján Holý, neskôr vysokoškolský pedagóg a vedec. Toto sú však iba vonkajšie okolnosti, pravda je taká, že ma vždy fascinovalo všetko, čo súviselo s jazykom (čítanie, slohové práce, recitovanie, ba aj diktáty atď.). Preto sa nazdávam, že moje zakotvenie v jazykovede nebolo náhodné, ale nebolo ani výsledkom jasného zámeru.

Ako ste vnímali prostredie vedeckej inštitúcie? Do akého kolektívu ste prišli, čo vás najviac ovplyvňovalo, formovalo a viedlo smerom k lexikografii?

Prišla som do kolektívu zloženého z najstaršej generácie jazykovedcov (J. Ružička, J. Štolc, E. Jóna, Š. Peciar, J. Horecký, G. Horák, J. Oravec), strednej (V. Blanár, L. Dvonč, M. Majtán, M. Masár, F. Buffa), ale aj najmladšej generácie, ktorá je v súčas-

¹ V novembri 1938 na základe Prvej viedenskej arbitráže sa Česko-Slovensko muselo vzdať svojho územia na juhu Slovenska a na Podkarpatskej Rusi, ktoré pripadlo Maďarskému kráľovstvu. Išlo o územie s rozlohou 11 927 km² s viac než miliónom obyvateľov a mestami ako Komárno, Nové Zámky, Lučenec, Levice, Rožňava, Rimavská Sobota a iné (pozn. aut.).

² Školskí bratia (Fratrum scholarum christianarum – FSC) je rehoľné spoločenstvo učiteľov založené v r. 1684 vo Francúzsku Jánom de La Salle. V roku 1901 prišli do Bojnej pri Topoľčanoch, kde učili najskôr v ľudovej škole, neskôr zriadili meštiansku školu s internátom pre chlapcov a pre svoj dorast zriadili juvenát a noviciát (pozn. aut.).

nosti najstaršia. Zlom bol priam fyzicky hmatateľný. Rozhlas bol plný ruchu, zmien, napätia, tu sa osem hodín sústredene mlčalo.

Klára Buzássyová v medailóne na vašu počesť v roku 2007³ napísala, že vám patrí unikátny primát, pretože ste sa podieľali na všetkých lexikografických dielach týkajúcich sa spisovnej slovenčiny, ktoré vznikli v JÚLŠ SAV. Stihli ste sa zapojiť ešte aj do prípravy 3. zväzku Slovníka slovenského jazyka pod vedením Š. Peciar.

Áno, dostala som sa do slovníkového oddelenia s vedúcim E. Jónom, prácu na *Slovníku slovenského jazyka* však viedol riaditeľ Š. Peciar. Hneď som začala koncipovať heslá, kolektív bol veľmi rôznorodý, od 1. zväzku SSJ veľmi premenlivý. Boli v ňom však aj stálice, ako M. Šalingová, E. Smiešková, V. Slivková, Š. Vragaš, F. Kočiš – tí poslední mi boli ochotnými radcami pri zvládnutí lexikografickej techniky. Musím neskromne povedať, že Š. Peciar mi prvé skoncipované heslá vrátil bez povestných ironických poznámok na okraji.

Príbeh SSJ ste nám priblížili na konferencii v roku 2012 na počesť 100. výročia narodenia Š. Peciar v príspevku Realizácia prvého výkladového slovníka slovenčiny. Vo svojom článku ste vyzdvihli rýchlosť, s akou sa SSJ zostavoval, že vznikol v rekordne krátkom čase. Pripomenuli ste ideologický tlak, akému bol vedúci redaktor vystavený, pridali aj zaujímavý detail o štýle práce – stovke hesiel v balíčku. Celkom neuveriteľné sa nám dnes zdá, že kedysi niekomu prekážalo, že za heslom „marxisticko-leninský“ nasleduje výraz „máry“. Zároveň s odstupom času vidíme, aká to bola dobrá anticipácia. Aká bola atmosféra v ústave?

Atmosféra na pracovisku v 60. rokoch bola predovšetkým pracovne vypätá, veď sa intenzívne pripravovala *Morfológia slovenského jazyka* (1966) a postupne vychádzali štyri diely *Slovníka slovenského jazyka* (III. – VI. v rokoch 1963, 1964, 1965, 1968). Pracovalo sa už aj na prípravách historického a nárečového slovníka. Ústav sa členil na oddelenia, ktoré jestvujú v obdobnej podobe dodnes: gramatické (súčasný jazyk), nárečové, historické, lexikologicko-lexikografické a osobitne sa vyčleňovalo terminologické oddelenie.

Bol v rámci ústavu priestor na odlišný odborný názor, postoj či presvedčenie?

Určité napätie vládlo medzi vedúcim gramatického oddelenia J. Ružičkom, ktorý predstavoval veľkú odbornú aj prirodzenú autoritu a stál v istej opozícii aj v zmysle uvoľnenejšej politickej klímy v 60. rokoch, voči dovtedajšej línii zosobnenej Š. Peciarom. Tomu sa vyčítal (ako je známe z dobovej literatúry) na jednej strane príklon k češtine a na druhej strane vysúvanie niektorých prvkov zo spisovného jazyka k nárečiam. Ako jedna zo spoluautorov posledných dielov SSJ môžem potvrdiť, že sme sa mnohí vzpierali prílišnej závislosti od *Príručného slovníka jazyka českého*, ktorý hlavný redaktor Š. Peciar často dával ako návod pri riešení mnohých lexiko-

³ BUZÁSSYOVÁ, K.: Významné jubileum PhDr. Márie Pisárčikovej. Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 1, s. 49 – 52.

grafických aj vecných otázok. Pravdaže, aj Š. Peciar podliehal „vyššej moci“, veď za vydanie V. zväzku musel bojovať iba preto, že jeden z autorov – Š. Vragaš – emigroval.

Spomínate si aj na iné príklady toho, ako vtedajšia politika vstupovala do odbornej práce jazykovedca? Ktoré obdobie bolo z tohto pohľadu (pre vás) najťažšie? Cítili ste nejaký tlak napr. pri normalizácii v 70. rokoch?

V položených otázkach ste vlastne zahrnuli aj moje odpovede, ktoré som formulovala pri 100. výročí narodenia Š. Peciara. Nemôžem povedať, že by sa na lexikografiu v 70. a 80. rokoch, keď sa pripravoval *Česko-slovenský slovník* a *Krátky slovník slovenského jazyka*, bol vyvíjal dajaký osobitný politický tlak. Ten bol všade, bol súčasťou nášho života, v ktorom panovala istá samoregulácia. Táto ideologická „opatrnosť“ sa prejavovala určite aj pri koncipovaní hesiel a „opatrný“ musel byť najmä vedúci diela. Z dnešného pohľadu sa táto rozpoltenosť ducha už nedá ani pochopiť. Za najhorší zážitok pokladám povinnú účasť na tzv. straníckom školení, na ktorom som sa ako nestranička musela pravidelne zúčastňovať z titulu „kádrovej rezervy“. Bolo ponižujúce počúvať mojich kolegov a aj priateľov ako s vážnou tvárou opakujú ideologické frázy. Vrcholom bol návrh toho najhorlivejšieho (už nežije), aby každý osobne pred všetkými povedal, ako sa vyrovnal s náboženstvom. Aj sa to rozbehlo, ale na mňa už neprišiel rad. Bolo to koncom 80. rokov a viacerí žijúci to môžu potvrdiť.

Pracovali ste aj na Česko-slovenskom slovníku pod vedením G. Horáka. Pri Krátkom slovníku slovenského jazyka ste už boli spoluautorkou jeho koncepcie a Synonymický slovník slovenčiny je predovšetkým vašim dielom. Poznáme a využívame všetky spomínané diela, ale zároveň vieme, že každé je iné, každé vznikalo za iných okolností, v inej dobe a tušíme, že každý slovník má svoj príbeh. Ako vy vnímate príbehy spomínaných slovníkov z pohľadu človeka, ich tvorca, dnes by sme povedali „insidera“, ktorý bol vždy pri tom? S čím sa vám spájajú tieto slovníky, práca na nich? Čo by sme o vtedajších súvislostiach mali vedieť, aby sme za každým dielom videli aj odraz doby, jej nálad, politických vplyvov, stavu jazykovedného poznania, požiadaviek verejnosti atď.? Čím sa navzájom odlišovali tie slovníkové príbehy a čo majú spoločné?

Ak mám charakterizovať to spoločné, čo všetky slovníky spája, je to tá úmerná práca, ktorá sa vo výsledku odráža iba minimálne. Lexikograf musí byť (mal by byť) dobre orientovaný vo všetkých rovinách jazyka: gramatickej, výslovnostnej, slovo-творnej, sémantickej, štylistickej (funkčnej), ale musí brať do úvahy aj historické a súčasné spoločenské okolnosti. Spracované heslo v slovníku musí byť v súlade s komplexnými poznatkami o príslušnom slove, a to je často náročné. K tomu pristupuje aj umenie, istá lexikografická zručnosť podať všetky tieto informácie v skoncentrovanej a jasnej podobe. Z tohto hľadiska *Slovník slovenského jazyka* bol priekopnícky, hoci časté zmeny v autorskom kolektíve a aj istý vývin v koncepcii sa podpísali na rozdielnom charaktere jednotlivých dielov. Nemožno mu však uprieť prvenstvo v komplexnom opise slovenskej slovnej zásoby. Na prácu na tomto diele si rada spomínam. 60. roky neboli už natoľko politicky vypäté ako 50. roky, ale fungovala v nás automaticky

istá autocenzúra (najmä pri výkladoch a hodnotení slov). Ak by zlyhala, bol tu hlavný redaktor, ktorý za všetko niesol zodpovednosť. Týkalo sa to predovšetkým ideologic-ky citlivých, resp. niektorých náboženských hesiel. Obdobie normalizácie sa už SSJ netýkalo, vtedy sa už pracovalo na *Česko-slovenskom slovníku* a na KSSJ.

Česko-slovenský výkladový slovník bol asi jediným prekladovým slovníkom, na ktorom ste pracovali. A opäť K. Buzássyová pripomína, že ste k realizácii tohto diela organi-začne prispeli nad rámec svojich povinností. Čo všetko si v tom rámci a nad rámcom môžeme predstaviť?

V 70. rokoch ten istý kolektív pracoval na príprave ČSS. Keďže jeho hlavný re-daktor G. Horák nebol lexikografom, v technickej a sčasti aj organizačnej zložke som vedúcemu kolektívu aktívne pomáhala. Jednoducho som sa snažila, aby práce rých-lejšie napredovali. Možno to mala na mysli K. Buzássyová. G. Horák však so svojou výbornou znalosťou slovenčiny vedel dobre „ustrážiť“ slovenské ekvivalenty českých slov, ba vedel pridať aj veľmi originálne slovenské náprotivky. Povestným sa stalo slo-veso „trbúľať“, ktoré pridával ako ekvivalent viacerých českých, pomerne neutrálnych slovies. Dodnes neviem jeho presný význam, zato sme ho s humorom používali pri každej príležitosti. S odstupom vnímam toto obdobie ako pekné a tvorivé, späté so živou a nevyhnutnou spoluprácou s českými akademickými kolegami. Myslím, že ani dnes, takmer po 40 rokoch ČSS nemá konkurenciu.

Dá sa povedať, že najdlhší príbeh ste prežili s Krátkym slovníkom slovenského jazyka? Jeho 1. vydanie vyšlo v roku 1987 a 4., zatiaľ posledné, v roku 2003. To znamená, že tento slovník je v službách verejnosti už 30 rokov a plní svoj cieľ z predslvu autorov k poslednému vydaniu – je „neobíditeľnou pomôckou“ pri práci s jazykom. Zároveň pre-klenuje dva protichodné politické režimy a odráža veľmi prudko sa meniacu predmetnú skutočnosť. Vidieť to asi najvýraznejšie na lexike v 3. vydaní (1997), ale aj na metodike lexikografickej práce, ktorá pri príprave 4. vydania začala využívať počítačovú techniku a jej možnosti pri spracovaní materiálu. Čím boli špecifické jednotlivé vydania KSSJ?

Moje „príbehy“ sa striedali po desaťročiach. V 80. rokoch to bol *Krátky slovník slovenského jazyka*, pripravovaný pôvodným (hoci trocha obmeneným) kolektívom. Padla na mňa farcha zodpovednosti, a to osobitne za lexikografickú stránku. Celý čas to bola úporná snaha spracovať (relatívne) celú slovnú zásobu tak, aby sa za-chovala veľká výpovedná hodnota slovníka. Viedlo to často k úzkostlivej stručnosti, k rozličným skratkám, dokonca sa šetrilo aj na bodkách (nepísali sa napr. pri skrat-kách označujúcich gramatický rod – m, ž, s), no to sa neskôr zmenilo. Súvisí s tým aj istá lakonickosť výkladov. Zmeny oproti SSJ sa prejavili aj v hodnotení slov v zmysle kritiky, ktorá sa vzniesla na tento slovník na konferencii v Smoleniciach v r. 1966. V KSSJ sa zdôrazňovalo normatívne hľadisko, pretože bol určený predovšetkým školám a okruhu používateľov, ktorí mali jazyk ako pracovný nástroj. Pravdaže, časť zodpovednosti som rada nechávala na J. Kačalu ako hlavného redaktora, vtedajšie-ho riaditeľa.

S ktorými druhmi zmien ste sa vyrovnávali najťažšie? Ako sa zmeny prejavili (napr. zmeny v predmetnej skutočnosti, zmeny v jazyku, zmeny v spôsoboch opisu jazyka – počítačová a korpusová lingvistika)?

Prevrat v r. 1989 spôsobil priam šok v slovnej zásobe, mnohé slová nadobúdali iný význam, vracali sa slová a významy slov, ktoré platili ešte pred rokom 1948, ale pribúdali najmä celkom nové slová, ktoré vyplývali nielen z nového spoločenského postavenia, ale aj z celkového civilizačného posunu smerom k informatizácii. Naopak, mnohé slová vypadli zo slovnej zásoby priam zo dňa na deň. Naša autorská trojica (J. Kačala, M. Považaj, M. Pisárčiková) v nových vydaniach slovo za slovom konfrontovala slovnú zásobu s jej súčasnou zmenenou podobou a usilovala sa v 3. a 4. vydaní predstaviť jej aktuálny stav. Požehnaním bolo vstúpenie počítačovej techniky do lexikografie. Umožnilo aktualizovať heslár využitím práve budovaného počítačového súboru textov slovenčiny, pomohlo koordinovať mnohé systémové javy, čo sa predtým robilo úporným porovnávaním na jednotlivých excerpčných lístkoch. Tak ako v iných odboroch aj v lexikografii možno hovoriť priamo o revolúcii. Autori na takýto zvrat neboli pripravení, počítačový primát tu patrí vynikajúcemu odborníkovi V. Benkovi, ktorý potom úspešne spolupracoval aj na ďalších slovníkových dielach Jazykovedného ústavu a jeho úloha je aj dnes kľúčová.

Ešte je tu ďalší typ zmien, a to na strane používateľov jazyka – na jednej strane kultivovanie jazyka, zvyšovanie úrovne jazykovej kompetencie vďaka vzdelávaniu, na druhej strane určité hrubnutie komunikácie, rozvoj tzv. občianskej publicistiky, keď vo verejnom priestore môže ktokoľvek napísať čokoľvek (a akokoľvek zle), vplyv globalizácie na používanie slovenčiny a relativizácia hodnôt všeobecne... Očakávania verejnosti a jej potreby vo vzťahu k práci jazykovedcov sa iste tiež vyvíjajú. Vnímali ste pri svojej lexikografickej či poradenskej činnosti, že sa očakávania verejnosti menia? Vidíte nejaké rozdiely medzi používateľmi slovníkov kedysi a dnes? Mala by lexikografia slovenčiny v budúcnosti viac vychádzať v ústrety používateľom a prispôbovať sa trendom, alebo naopak, mala by nastavovať kritériá, ktorým by sa rozličné trendy v jazyku prispôbovali?

Tieto dve protichodné tendencie, ktoré ste naznačili, fungujú v spoločnosti už dlho, raz prevažuje jedna, inokedy druhá. Dnes je príznačné „hrubnutie komunikácie“ – ako ste to nazvali. Je to súčasť celkového „hrubnutia“, čo sa týka morálky, vzťahov, správania, dodržiavania pravidiel atď. To však neznamená, že nejestvuje aj druhá strana mince – poriadok, potreba mať jasné pravidlá, nevyhnutnosť mať isté normy, ktorými by sa spravovali veci v príslušných oblastiach. Takáto tendencia v spoločnosti určite jestvuje. Dôkazom toho je aj reakcia verejnosti na jazykové zakopnutia napr. verejného činiteľa. Svedčí o tom aj moja dlhoročná poradenská skúsenosť, aj súčasné denné otázky v rozhlase týkajúce sa vždy „správnosti“ alebo „nesprávnosti“ istého jazykového prvku. Všeobecne známa je síce nízka jazyková úroveň napr. internetovej komunikácie, ale sotva by sa jej účastník rovnako vyjadroval v oficiálnom prejave. Chcem tým povedať, že kultúrnosť vo všeobecnosti predpokladá aj kultúrnosť v reči. Kto to nedodržiava, sám vydáva svedectvo o sebe. To vnímajú vari všetci používatelia

jazyka, aj keď mnohí majú k nemu laxný prístup. Prirodzene, jazyk sa stále vyvíja, jeho nové „trendy“ sú predmetom jazykovedného výskumu, ktorého výsledky sa potom zachytávajú aj lexikograficky. Nemyslím si, že ide o „vychádzanie v ústrety používateľom“, v hesle slovníka by sa malo skoncentrovať odraziť všetko, čo sa o jednotke slovnej zásoby vyskúmalo, a to z hľadiska všetkých jazykových rovín. Je to veľmi náročné, ale práve tieto informácie používateľ v slovníku hľadá.

Vy tvrdíte, že každý lexikograf je chtiac či nechtiac normotvorcom. Ale je aj kodifikátorom? KSSJ je, na rozdiel od Slovníka súčasného slovenského jazyka (A – G, 2006; H – L, 2011; M – N, 2015), oficiálne uznanou kodifikačnou príručkou. Obidve diela reprezentujú normu, ale vzhľadom na rozsahové, koncepcné a temporálne dôvody zároveň každý trochu inú normu, iné hodnotenie jazykových prostriedkov a iný rozsah jazykového materiálu. V akom vzťahu by mali byť tieto normy a aké by malo byť napr. ďalšie vydanie KSSJ, aby boli tieto reprezentatívne diela v súlade?

Načreli ste do háklivej témy zachytenia normatívnej stránky slov v slovníkoch. Aj Slovník súčasného slovenského jazyka sa vyjadruje k hodnoteniu slovnej zásoby z tejto stránky, a to podobným spôsobom ako KSSJ, teda vyčleňuje nespisovnú lexiku ako subštandardné slová, slangové, ďalšie označuje ako menej vhodné, alebo ako priamo nesprávne. V jednotlivostiach sú, pravdaže, aj rozdiely, ale to súvisí možno aj s tým, ako hovorieval E. Pauliny, že systém slovnej zásoby nie je taký pevný ako iné jazykové systémy (sú v ňom ustavičné pohyby) a že niekedy je to jednoducho „božská moc“. Na tento výrok si mimoriadne jasne spomínam a veľa rás mi pomohol. A je tu aj nejednotný pohľad na isté mimojazykové javy a zaiste aj rozdielny cieľ oboch diel – KSSJ vznikol z potreby verejnosti mať poruke praktickú kodifikačnú príručku.

Z hľadiska chronológie je zavŕšením vašej lexikografickej práce Synonymický slovník slovenčiny, ktorý veľkolepo rozvinul svojho predchodcu – Malý synonymický slovník z roku 1973, vypracovaného vami a Š. Michalusom. Aj od 1. vydania SSS (1995) už uplynulo veľa času, presne 22 rokov. Tento slovník vyšiel v troch vydaniach, naposledy v roku 2005. Vieme, že ste hlavnou redaktorkou diela a autorkou jeho koncepcie. Vieme, že problematika synonymie je vašou životnou témou. Ale čo je za tými faktami, aké súvislosti? Kde sa začína váš záujem o synonymiu, prišiel sám od seba alebo vás niekto motivoval? Ako sa vyvíjala myšlienka pripraviť slovník a ako sa vytvárala koncepcia? Čo všetko predstavuje pozícia hlavného redaktora? Hlavnou redaktorkou ste boli už aj pri KSSJ, ale spolu s J. Kačalom. Aké to bolo niesť celú zodpovednosť, manažovať kolektív a práce na projekte? Bolo možné použiť nejaký osvedčený model (režim) z prác na predchádzajúcich slovníkoch alebo na účely SSS ste museli vytvoriť vlastný model?

Ak mám hovoriť o synonymických slovníkoch, musím spomenúť riaditeľa J. Ružičku, ktorému som z pobytu v Nemecku (1967) doniesla dva menšie synonymické slovníky, na ktoré on reagoval: „To ma nezaujíma, doneste mi slovenský synonymický slovník!“ Použil to asi len ako kontaktnú formulu, ale ja som to pri svojej vrodenej prehnanej zodpovednosti vzala ako silnú motiváciu. Relatívne v krátkom čase Malý

synonymický slovník (robil sa mimo pracovného plánu) aj vyšiel, ale pochvaly som sa nedočkala, naopak, iba kritiky, že som sa uviedla ako prvá z autorov (za spolupracovníka som si vzala usilovného Š. Michalusa). Synonymia ma zaujala aj teoreticky, a preto asi bolo prirodzené, že mi nakoniec „prischla“ aj zodpovednosť za kolektívny *Synonymický slovník slovenčiny*. Treba však objektívne pripomenúť, že vedúcou kolektívu som sa stala až po dvoch vedúcich tohto diela. Najskôr bol určený F. Kočiš, neskôr J. Doruľa, ktorí sa však tejto funkcie po čase vzdali. Napokon som – akosi z núdze – prišla na rad ja. Pamätám sa, ako som vtedy prvý aj posledný raz v robote plakala. Pod ťarchou zodpovednosti a pochybností, či to zvládnem. Ale predsa som to prijala. Pri vedení som mohla využiť skúsenosti z práce na KSSJ. V kolektíve som stávala na dobrom priateľskom vzťahu, hoci sa jeho členovia viac ráz menili, a tak sa veľa ráz začínalo od začiatku.

Dá sa povedať, že je pre vás preto príbeh SSS najosobnejší? Že váš vzťah k tomu slovníku je blízky – dôverný – tesný – úzky – bezprostredný?

Vidíte, ani jedno zo synonym môj vzťah nevyjadruje. To je pravda, že som pri tvorbe koncepcie nevychádzala z nijakého podobného diela a pociťovala som aj úzkosť, ako odborná verejnosť prijme túto kombináciu synonymického slovníka s prvkami výkladového slovníka. Napokon sa všetko dobre skončilo. S odstupom času je môj vzťah k tomuto dielu skôr neutrálny.

Je to vôbec možné? Ak vieme, že autor a hlavný redaktor má od začiatku k práci citový vzťah – robí to, čo má rád a robí tak najlepšie, ako sa len dá. Ako vo výsledku môže byť neutrálny vzťah?

Zohral tu svoju úlohu aj čas od vyjdenia slovníka a niekedy aj sklamanie, keď za ním siahnem a nenájdem ten absolúte vhodný výraz, aký hľadám. Priznávam však, že ma tešilo a stále teší, ako kladne slovník prijala verejnosť. Vnímam to zakaždým, keď sa napr. v médiách citujú celé synonymické rady alebo keď sa v istých súvislostiach spomína priamo slovník, resp. keď sa narába so synonymami ako so zaujímavou zlozkou slovnnej zásoby. Alebo keď prídu vnučky zo školy a povedia: „Stará mama, dnes sme sa učili o „tvojom“ slovníku“... Áno, tam sú emócie. Ale tie sa netýkajú samotného slovníka.

Čo je pre vás ako pre jazykovedca a lexikografa teda najväčšou satisfakciou? Napríklad to, že sa vaše meno stalo synonymum lexikografického spracovania slovenskej synonymie alebo tá dodatočná radosť zo spätnej väzby cez vaše vnučatá?

To ste s tým „synonymom“ prehnali, hoci sa to v reči o synonymách vtipne ponúka. Nevravím to zo skromnosti, ale ide predovšetkým o kolektívnu prácu. V kolektíve boli vynikajúci tvoriví autori, presnejšie autorky, ktoré ma svojím spracovaním synonymických radov vedeli nielen potešiť, ale doslova prekvapiť. Stačí spomenúť spracovanie niektorých prídavných mien s ich originálnymi výkladmi, ktoré sa v dovtedajších slovníkoch nevyskytovali. Myslím, že je dobre, že sa v slovenčine oblasť synonymie

slovníkovo spracovala. Ale zásluhu na tom naozaj má celý kolektív, ktorého členovia trpezlivo prechádzali celou slovnou zásobou (podľa slovných druhov) hľadajúc významovú blízkosť jednotlivých výrazov. Hľadanie významovej blízkosti nemá ďaleko ani k hľadaniu blízkosti ľudskej.

*Ako vnímate „konkurenciu“ v tejto oblasti? Mám na mysli Obrátený slovník cudzích slov od Petra Oravca (Epos, 2007). Uvádza v ňom cudzie slová ako ekvivalenty k slovenským výrazom. Čo hovoríte na myšlienku využiť kontrast domáce – cudzie výrazové pros-
triedky na predstavenie jazykovej synonymie z iného pohľadu?*

Konkurencia by mi ani nezišla na um. Teším sa každému novému pohľadu na slovnú zásobu, lebo to pozdvihuje, zveľaďuje našu kultúru. Spomenutý *Obrátený slovník cudzích slov* je zaujímavou kombináciou synonymicko-výkladového slovníka so slovníkom cudzích slov. Ak je to pre používateľov prospešné – prečo nie?

Keď tak s odstupom času pozeráte na všetky vaše slovníkové príbehy, z čoho máte dobrý pocit?

Všetky slovníky z času na čas používam, lebo vždy si treba čosi overovať, ale priznám sa, že si len málokedy uvedomím svoju účasť na nich. Býva to vtedy, keď som s danou informáciou natoľko nespokojná, že si overím autora, a keď som ním ja, vtedy veru nemám „dobrý pocit“. Inak som naozaj šťastná, že som žila v takom žičlivom čase pre tvorbu slovníkov, robila som to rada.

Hoci sa doterajšie otázky týkali len vašej lexikografickej práce, spektrum vašich aktivít je omnoho širšie a pestrejšie, preto ich v rozhovore nemôžeme obísť. Ste autorkou mnohých vedeckých štúdií, recenzií a bezpočtu príspevkov z oblasti jazykovej kultúry. Za 32 rokov pôsobenia v rozhlasovej relácii Jazyková poradňa ste napísali a odvysielali hodne/sporo/plno popularizačných príspevkov. A neúrekom/dúže/drahně/na stovky článkov ste uverejňovali v jazykových rubrikách časopisov a novín. Aké boli ohlasy na ne?

Jazyková kultúra mi bola naozaj blízka, možno aj preto, že bola mojou prvou pracovnou náplňou ešte v rozhlase. Gejza Horák, ktorý túto oblasť úspešne spopularizoval v rozhlase už od 50. rokov známymi „päťminútkami“, asi vytušil môj vzťah k takémuto popularizovaniu jazykových otázok a odvážne mi – ešte veľmi mladej – zveril túto reláciu, ktorú som potom viedla celé desaťročia. Vtedy sa otázky jazykovej kultúry pretriasali v mnohých denníkoch a iných časopisoch, takže bolo treba tieto rubriky aj zapĺňať. Myslím, že ľudia témy o vlastnej reči sledovali, často reagovali listami do ústavu, čo bolo podnetom aj na rozhlasové relácie.

V úvode k publikácii Jazyková poradňa odpovedá píšete, že prácu v oblasti jazykovej kultúry robia jazykovedci s potešením. Darilo sa vám robiť ju vždy s potešením?

To som asi trochu publicisticky prehnala, lebo autorov som často musela priam naháňať a prosieť o príspevky. Ale ja som potom týmto príspevkom rada dávala istý rozhlasový punc, t. j. zložité písané jazykovedné výklady som prispôbovala hovore-

nému slovu, ktoré je prístupnejšie poslucháčovi. V knižke *Jazyková poradňa odpovedá* som autorské poldruhastranové príspevky zostručňovala na niekoľkoriadkové odpovede nezaťažené komplikovanými komentármi. To som robila naozaj s potešením, hoci niektorým autorom sa to nepáčilo.

Knihu Jazyková poradňa odpovedá možno čítať aj s pobavením. Myslím najmä na originálne členenie práce, ktoré evokuje situáciu a pôsobí vtipne – napr. Keď sa nám stavajú do cesty predložky alebo Keď pri ohýbaní slov narážame na tvrdsí materiál... V odpovediach okrem neutrálnej informácie o jazykovom jave, o odporúčanom tvare atď. cítiť aj zmysel pre humor a akúsi ľahkosť či hravosť. Vnášali ste ich do textov zámerne alebo mimovoľne? Čo hovoríte na súčasné jazykové poradenstvo – jednak inštitucionálne (JÚLŠ SAV), a jednak všeobecne? Je osvety o jazyku v médiách dost? Alebo inak – prečo sa jazykové rubriky z médií vytratilí?

Určite som chcela odborný jazykovedný výkladový štýl odľahčiť. Takéto úsilie je zjavné aj v súčasných rozhlasových odpovediach na jazykové problémy, hoci dnes je na to k dispozícii minimalizovaný priestor. Ale vidieť, že ľudí otázky okolo jazyka stále zaujímajú. Všeobecne je však jazykovej osvety málo. Myslím si, že publicisticky príťažlivo podať objasnenie jazykových zákonitostí, zaujať vysvetlovaním zložitých systémových, historických, etymologických, slovotvorných, funkčných atď. súvislostí vôbec nie je jednoduché, naopak, je to ťažké a náročné a určite treba mať na to osobitnú danosť. V tom práve vidím najväčší dôvod absencie jazykových rubriek, pretože mediálne atraktívne príspevky o jazyku by asi nemali problém s uverejňovaním.

To nebude len absenciou osobností. Pravda, nemáme mediálne a žoviálne jazykovedné celebrity, ako sú napr. v Poľsku profesori Markowski, Miodek a Bralczyk, ale osveta u nás prúdi teraz inými kanálmi, inými smermi a v trocha inej podobe než v minulosti. Tradičnú rozhlasovú osvetu reprezentuje už hádam len kolegyňa Sibyla Mislovičová v relácii Slovenčina na slovíčko. Ústav však organizuje a zapája sa do mnohých podujatí pre verejnosť, ako napr. Noc výskumníkov, Deň otvorených dverí, Deň európskych jazykov. Mladí vedci sú výraznými osobnosťami, ale nevenujú sa jazykovej kultúre v tradičnom duchu a v tradičných mediálnych „formátoch“. Pôsobia na Facebooku, angažujú sa v mimovládnych organizáciách, začleňujú slovenskú jazykovedu do medzinárodného výskumu. Myslíte si, že mladí ľudia ešte majú záujem o tú tradičnú jazykovú osvetu?

Asi som sa nevyjadрила dost zreteľne. Vôbec som nemyslela na absenciu jazykovedných osobností, tých je naozaj dost už vzhľadom na počet slovakistických pracovísk. Skôr som mala na mysli nedostatok takých mediálnych popularizátorov jazykovedy, akých ste spomenuli z poľského prostredia. Takých sme však, žiaľ, doteraz ani nemali. To, či mladí ľudia majú záujem o „tradičnú jazykovú osvetu“, neviem posúdiť. Len sa domnievam, že je stále užitočná, hoci tá hlavná zodpovednosť za ňu spočíva na školách.

Ako vnímate úroveň jazykovej kultúry dnes? Sledujete niektoré médiá? Čo vás v nich teší a hnevá?

Ja nie som taká skeptická a ani taká prísna pri posudzovaní jazykovej kultúry, ako by sa asi patrilo. Prieči sa mi predstava, že by som mala niekoho opravovať pri „nesprávnom výraze“ vo výslovnosti alebo v pravopise. V médiách oceňujem pohotovosť vo vyjadrovaní, isté zdravé sebavedomie a schopnosť postaviť sa pred mikrofón alebo kameru. Veľa ráz ma poteší vedomé úsilie vyjadrovať sa kultivovane a jazykovo poučene. Sú, pravdaže, aj opačné prípady, ale tam chýba profesionalita a isto aj hlbšia jazyková príprava, ktorá by mala byť zodpovedná, najmä pri výslovnosti a lexike.

Okrem množstva globálnych a celospoločenských úkazov (napr. dematerializácia kultúry, uvoľňovanie noriem správania vrátane verbálneho, relativizácia tradičných hodnôt, spochybňovanie autorít, transformácia tradičného modelu vedy na Slovensku...) dnes pozorujeme aj stratu prestíže humanitných vied, v tom jazykovedy aj jazykovedcov. Má podľa vás inštitucionalizovaná jazykoveda svoj význam alebo jej funkciu môžu nahradiť napr. univerzity alebo iné slovákistické pracoviská? Môžu úlohy akademickej lexikografie prevziať napr. vydavateľstvá, ktoré si budú prenajímať vedcov na plnenie svojich edičných plánov? Aké úlohy by mala plniť akademická inštitúcia v budúcnosti a na čo by sa mala zameriavať?

Zdá sa mi, že to sú otázky skôr do parlamentu a na najvyššie vedecké fóra, takže na takú závažnú otázku sa ani neodvážim odpovedať. Som však presvedčená, že kdekoľvek sa jazykoveda pestuje, rozvíja, mala by byť spoločensky primerane oceňovaná, mali by sa v nej uplatňovať ľudia vedecky zdatní, oddaní svojmu odboru. To platí aj pri lexikografii, ktorej výsledky sú tým kvalitnejšie, čím je užšie spätá so základným výskumom. To, že humanitné vedy sú skôr na okraji záujmu súčasnej spoločnosti, chápem ako prechodný jav po vpáde informatizácie a následkom iných príznakov doby.

Máte svoje životné krédo? Na čo by nemali zabúdať ďalšie generácie jazykovedcov a lexikografov?

Ak takéto krédo mám, leží hlboko v mojej podstate. Ak by som sa predsa k nemu dostala, našla by som tam najskôr to známe biblické „Miluj svojho blížneho ako samého seba“. To je, pravdaže, veľmi všeobecné, ale zahŕňa všetko dôležité. Našiel by sa zaiste aj most k jazykovede, a tak budúcim generáciám želim pokojnú, trpezlivú prácu, ktorej objektom je živý a stále sa meniaci jazyk. Ten si vo svojej neopakovateľnosti zaslúži, aby sa mu venovala všestranná pozornosť sprevádzaná stále hlbším výskumom a aby sa výsledky tohto poznania premietali do budúcich lexikografických diel. Lexikografi by mali pamätať, že práve ich diela sú jedinečným a najbližším spojivom medzi výsledkami výskumu jazyka a jeho používateľmi. A že práve ich diela prežijú možno najdlhšie.

LATKU KULTIVOVANÉHO VERBÁLNEHO PREJAVU NEMÔŽU URČOVAŤ POVRCHNÍ ŽURNALISTI A „CELEBRITNÍCI“

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Ivorom Ripkom

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Ivorom Ripkom

Profesor PhDr. Ivor Ripka, DrSc. (nar. 7. 9. 1937 v Bratislave), vďaka aktívnemu a mnohoaspektovému pôsobeniu v slovenskom jazykovednom diskurze patrí k popredným a výrazným osobnostiam slovenskej jazykovedy. Jeho vedecké a organizačné zásluhy boli ocenené čestnými plaketami SAV L. Štúra za zásluhy v spoločenských vedách (strieborná v r. 1987, zlatá v r. 1997), najmä v dialektológii. V rokoch 1973 – 2005 viedol práce na *Slovníku slovenských nárečí*, podieľal sa na zostavovaní *Celokarpatského dialektologického atlasu* (bol vedeckým redaktorom na Slovensku vydaného 5. zväzku diela) a sám pripravil o. i. *Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí* (1981) a *Krátky slovník nárečia slovenského dolnotrenčianskeho* (1997). Z množstva teoretických prác v oblasti výskumu nárečí spomeňme aspoň prvú monografiu a novšie *Aspekty slovenskej dialektológie* (2002), *Na počiatku bola dialektológia... alebo Dialektika tejto disciplíny* (2011). Ako priekopnícke sa označujú jeho výskumy jazy-

ka amerických Slovákov, koncentrované v monografii *Speech of American Slovaks/ Jazykové prejavy amerických Slovákov* (1994; v spoluautorstve s L. B. Hammerovou).

V rokoch 1995 – 1999 bol riaditeľom JÚLŠ SAV a v rokoch 1997 – 2000 hlavným redaktorom časopisu Slovenská reč. Jeho profesionálna dráha sa od roku 2005 presmerovala od JÚLŠ SAV a od Slovenskej reči viac na pedagogickú činnosť, ale mnohé jeho osobné a pracovno-odborné záujmy sa s časopisom a ústavom neprestali križovať – spájať i krížiť. Pôsobil na PU v Prešove, tu sa podieľal aj na vytvorení *Základov slovenskej lexikológie* (2003) a *Kapitol z lexikológie a lexikografie* (2011), potom prednášal vývin a históriu slovenského jazyka na Pedagogickej fakulte FF UK v Bratislave. Prostredníctvom prekladu (spolu s J. Skladanou) oprášil napr. *Slovanské starožitnosti – Spisy Pavla Jozefa Šafárika* (3. diel, 2009) a pripravil celý rad príspevkov analyzujúcich materiál z tohoto zdroja (napr. *Etnonymá v Slovanských starožitnostiach P. J. Šafárika* (2012), *Hydronymá v Slovanských starožitnostiach P. J. Šafárika* (2014), *Etymológia P. J. Šafárika v Slovanských starožitnostiach* (2011). Výsledkom záujmu o otázku slovenského pravopisu bolo vydanie *Príručky slovenského pravopisu pre školy a verejnosť* (2005), ktorú pripravil v spoluautorstve s J. Skladanou a M. Imrichovou.

Nekompromisne komentuje súčasnú jazykovú prax napr. zhrýzavou otázkou *Akože nám slúžiš, jazyk náš každodenný?*¹ Neskrýva svoju averziu voči jazykovému anglo-americkému jazykovému importu a najmä voči onymickému manierizmu (pomenúvania sa a prezentácie) pseudocelebrít, voči zložkovému (anglickému) prepisu ruských mien a deflektivizačným tendenciám v slovenčine (napr. *O niektorých problémoch prepisu grafém ruských proprií* (2017). Patrí nielen k pozorovateľom jazykovej praxe a prostredníctvom svojich recenzií aj k dôsledným kritikom slovenskej jazykovednej produkcie, ale je aj významným kronikárom našej jazykovednej komunity.

J. W.: Pán profesor, patríte k ľuďom, ktorí sú s časopisom Slovenská reč zviazaní aj trocha viac a špeciálnejšie než ostatní autori a čitatelia. Váš otec Bruno Ripka stál pri zrode časopisu a dokonca preň vymyslel prezieravý a časuodolný titul. Ak platí „nomen-omen“, ktovie, aký osud by mal časopis menom Rozsvit, ak by „neprešla“ jeho Slovenská reč... Pozoruhodná je nielen personálna, ale aj časová koincidencia – náš časopis má tento rok² 80. výročie založenia a vy 75. výročie narodenia. Ako sa vám pozdáva myšlienka, že Slovenská reč je vaša staršia sestra a že môžete oslavovať spolu?

I. R.: Áno, je to celkom vtipné, aj keď som to doteraz tak nevidel (smiech). Vzhľadom na to, že sme spolu so „sestrou“ neoslavovali vtedy, keď mala ona toľko, čo teraz ja, pokladám to za férové. Zároveň som rád, že sme sa takýchto jubileí dožili a budem ešte radšej, ak si to aj nebodaj zopakujeme. Ak by som sa mal vrátiť k „nášmu otcovi“, tak bol ročník 1904, teda rovesník napr. Andreja Mráza a Jána Stanislava, ktorí s ním študovali na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Vedomosti získaval aj v Krakove; po absolvovaní vysokoškolského štúdia pôsobil ako lektor jazyka česko-slovenského v Štrasburgu a v Nancy. Keď sa odtiaľ vrátil, učil v Košiciach a angažoval

¹ In: Slovenské pohľady, 2012, č. 5, s. 96 – 103.

² V roku 2015.

sa v miestnom odbore Matice slovenskej. Ten viedol Dr. Petrikovich, národne orientovaný pravotár a môj otec sa zúčastňoval na zasadnutiach matičného výboru. Na jednom z tých sedení navrhol názov pripravovaného a plánovaného jazykovedného časopisu, a ten sa ujal. Iná alternatíva, titul Rozsvit, možno lepšie vyjadroval prvotné očakávania vkladané do periodika, ale dnes, s odstupom času je zrejme, že už by bol premenovaný. S príslušným časovým odstupom som potom ja – už ako vedecký pracovník – natrafil na ľudí, s ktorými sa stretával aj on, napr. s prof. Lekovom, s ktorým študoval v Krakove, alebo s východoslovenskými rodákmi (neskôr maďarskými profesormi) Istvánom Siposom a Petrom Királyom, ktorých učil.

Vaše pôsobenie v časopise Slovenská reč vyznieva viac ako situačná náhoda než ako nevyhnutnosť. Akokoľvek sa nám teraz môže zdať, že ste s časopisom osudovo prepojený, zrejme ste na začiatku kariéry nemali ambície viesť ho.

Naozaj, niežeby mi bol osud Slovenskej reči ľahostajný, ale práca vo funkcii šéfredaktora SR nepatrila medzi moje prvoradé profesionálne ciele. Vedenie časopisu bolo v minulosti viac-menej spojené s funkciou riaditeľa JÚĽŠ SAV a keď sa to odo mňa očakávalo, tak som sa tomu nebránil. Okrem toho som ešte predtým dlhý čas, možno aj 10 rokov, pôsobil v redakcii Slovenskej reči ako jej člen. Dôverne poznám redakčnú prácu, ale ako šéfredaktor som zažil s časopisom neľahké obdobie. Často sa menili výkonné redaktorky, spolupracoval som chvíľu s A. Rajčanovou, chvíľu so S. Duchkovou, M. Zamborovou... Prechádzalo sa na novú techniku, mali sme sklzy, učili sme sa za pochodu a veľa vecí sme robili takrečeno na kolene. V pracovni som mal iba starý počítač, na ktorom som nemohol otvárať príspevky vo Worde. Potom mi vyčítali istú diskontinuitu, takže mám aj negatívne spomienky, ale robil som, ako som najlepšie vedel. O to viac teraz oceňujem, že sa v tomto smere časopisu darí, že je „stabilizovaný“, má svoju tvár, že je kompletne dostupný na internete, a najmä to, že sa stále vyvíja.

JÚĽŠ SAV bol dlho vašim prvým a jediným pracoviskom a rozhovory, ktoré ste poskytli, boli najmä z titulu funkcie jeho riaditeľa. Ak môžete porovnať – je vám dnes ľahšie rozprávať o minulosti neformálne, ak už nemusíte diplomaticky zohľadňovať pracovisko, alebo naopak, nechýba vám status inštitucionalizovanej autority?

Inštitucionalizovanosť mi isto nechýba – človek nezískava autoritu funkciou, ale celoživotnou prácou a profesionalitou. Celý život som vyrastal v tolerantnom prostredí a je veľa jazykovedných autorít, ktoré si vážim. Rád poskytujem právo a možnosť na prezentáciu vlastných – a najmä odborných – názorov takmer bezlimitne. Keď som niekedy niekde spomínal, že niečo treba cenzurovať, tak som mal na mysli osobné responzie voči ľuďom, ktorí nie sú prítomní alebo sa nemôžu vyjadriť. Osobne ukotvené vyjadrenia, zvlášť v periodikách, treba ustrážiť. A keď človek nie je štatutár a nemá zamestnanecké väzby, je to o niečo ľahšie. Vždy som sa v ústave cítil dobre a podistým aj preto som nedobre znášal napr. tie roky bez pozvaní hoci len na ústavné vianočné kapustnice (úsmev). A pritom na kapustnice sa volali aj upratovačky, ktoré tu praco-

vali štvrt roka... Tak mi to bolo (nielen) ľúto. Teraz je to omnoho ľahšie a konvenuje mi štýl neformálneho rozprávania.

Stalo sa za vášho riaditeľovania, že ste si pri reprezentácii pracoviska niečo v rámci autoczúry museli rozmyslieť – nevyjadriť alebo povedať inak, ako ste chceli, alebo že ste museli nejako postupovať v rozpore s vlastným presvedčením pod tlakom, ako vy hovorte, „okolostoičnosti“?

V priebehu rokov som sa snažil zúročiť to, čo som sa naučil pri vedení oddelenia. Bolo to náročné, lebo som tam mal ľudí kalendárne i služobne starších, a to bol pre začiatočníka tvrdý oriešok. Prof. J. Ružička nás s J. Kačalom (ako 33-ročných) poveril vedením oddelenia, čo vzbudilo pozornosť a možno aj nevôľu u starších, napr. J. Štolca, A. Habovštiaka, F. Buffu... Neskôr som si to sám zažil: bol som prvý riaditeľ JÚLŠ, ktorý po odchode z funkcie ostal na pracovisku, čo tiež nie je optimálna situácia, a preto chápem, ako sa mohol cítiť napr. doc. Buffa, ktorý ostal v dialektologickom oddelení pracovať aj po odchode z postu vedúceho. Napokon už keď som ako vedúci prezentoval oddelenie dialektológie, vždy to bolo implicitne aj prezentovanie ústavu. A pretože som dlho, asi 20 rokov, okrem iného (napr. funkcie vedeckého tajomníka bývalého Združenia slovenských jazykovedcov, neskôr predsedu Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, tajomníka niekdajšieho čisto jazykovedného kolégia SAV, napokon aj predsedu „veľkého“ interdisciplinárneho kolégia) robil aj odborárskeho funkcionára, v mene pracoviska som sa prihovárал všetkým zamestnancom, ktorí oslavovali svoje životné jubileá. A v ústave boli veru pracovníci narodení v 20. rokoch XX. storočia zastúpení bohato, neformálnych kolegiálnych stretnutí pri takýchto príležitostiach bývalo veľa.

Nebohý priateľ Ivanko Masár, s ktorým – a ešte aj s Milanom Urbančekom – som kedysi dávno absolvoval prvú pamätnú „spáz“, čiže stáž v Ústave českého jazyka ČSAV, ma preto aj prezýval Ivor oslavovateľ (smiech). Spomínam si aj na veci, ktoré som robil nerád – napríklad nikdy sa mi nepodarilo celkom preniknúť do podstaty sporu Ružička verzus Šalingová. Človek vo funkcii sa však vždy nevyhne tomu, aby sa „nepošpinil“ mocou, a to aj vtedy, keď je len vykonávateľom príkazov „zhora“. Nikdy som nemal rád prudké obraty ani konvertitov (keď sa napr. kedysi príslušne a patrične angažovaný straník v nových časiech zrazu zmenil na angažovaného pravoverného kresťana-katolíka...). Možno som mal šťastie na „okolostoičnosti“, a tak ma obišiel nejaký výrazný konflikt, kvôli ktorému by som mal morálne či iné dilemy.

Mala som na mysli nejaké odborné problémy alebo podnety verejnosti a vaše profesionálne reakcie na tieto podnety. Práve v pravopisných otázkach sa jazykovedci často nezhodnú a zastávajú protichodné postoje. Stalo sa, že ste vy osobne boli o niečom presvedčený, ale ako štatutár ústavu ste museli prijať a prezentovať určitý kompromis?

Pamätám si, že boli spoločenské objednávky, ktoré som s funkciou prevzal, napr. otázku uvádzania vlastných mien – či sa má písať Spolková republika Nemecko alebo Nemecká spolková republika. Osobne som presvedčený, že cudzie vlastné mená sa

pre potreby nášho jazyka majú čo najdôslednejšie adaptovať, takže som sa podpisoval pod to druhé riešenie ako jazykovedec aj ako riaditeľ a nemal som vnútorný konflikt. Druhá vec je, že spoločenský tlak forsíroval *Spolkovú republiku Nemecko* a napokon ju aj pretlačil. Väčší konflikt mám teraz skôr s tou časťou verejnosti, ktorá vyžaduje nesklonnosť v mene korektného uvádzania značky (*Billa, Ikea, Max Factor*) neuvedomujúc si nebezpečenstvo tendencie deflektivizácie slovenčiny. Za môjho pôsobenia vo funkcii štatutára v ústave ešte také silné a silne medializované spoločenské objednávky neboli.

Teraz aj vďaka sociálnym sieťam máme na rozličné verbálne podnety okamžitú, naliehavú a expresívnu reakciu verejnosti. V poradni alebo na stránke JÚLŠ SAV používateľa jazyka očakávajú profesionálnu, stručnú, ale najmä správnu odpoveď, akoby používanie jazyka bolo ako riešenie rovnice. Zložitejšie otázky silno naviazané na kontext ani nemávajú jedno-jednoznačnú odpoveď a správnych „riešení“ môže byť viacero.

Kedysi bol skoro každý podnet písomný, každý list sa dostal k riaditeľovi alebo do jazykovej poradne a každý podnet sa dočkal odpovede. Všetky odpovede na tieto podnety by mali byť v intenciách platnej normy. Môžu akceptovať kontext, naznačiť, spochybníť, potvrdiť, podložiť príkladom, vysvetliť a na záver odporučiť riešenie. Môžeme akceptovať aj dynamiku vývinu jazyka – a ja som sa neraz vyjadroval o tom, že dynamika jazyka je úžasná vec a jazyk zázračný organizmus, živý fenomén atď. –, ale riaditeľ ústavu a jeho pracovníci by mali svoje vyjadrenia opierať o platnú kodifikáciu. Dnes možno otázka stojí aj tak, ktorými z množstva podnetov sa treba zaoberať.

Nie je váš postoj v súvislosti s požiadavkou na striktné dodržiavanie normy tým „normativistickým“? Je v ňom aj priestor na vnútornú sebareflexiu v jazykovede a na kritické vnímanie kodifikácie? Nie je lepšie, ak kritické a inovatívne postoje ku kodifikácii vychádzajú z jazykovedného prostredia a sú dobre (objektívne) vyargumentované, než ak sú prostým výsledkom tlaku verejnosti?

V súčasnej kultúrno-spoločenskej situácii zreteľne vidím stratu hodnotovej orientácie. Prejavuje sa to ako strata hodnoty toho, čo je naše, domáce, národné, miestne... Ako veľký problém vnímam laicizáciu jazykovedy. Určite je lepšie, ak sebareflexia prebieha vnútri odbornej komunity prostredníctvom polemík, diskusií alebo aj filipík. Laicizácia však spočíva v tom, že dnes si každý používateľ jazyka myslí, že má právo sa vyjadrovať na odborné témy a presadzovať svoje „jazykové osobitosti“ v oficiálnej komunikácii. Momentálne ma najviac irituje pravopis, okrem iného písanie veľkých písmen. Začína byť totálne deštruované. Ide to cez filter publicistiky po vzore angloameričtiny, kde sa v (dvojslovných) názvoch píšú veľké písmená, a tak sa stretávame s písaním typu *Slovenský Rozhlas* a pod. Osobitným a špecifickým problémom je prepis z iných grafických sústav, napr. z ruskej azbuky. Príkladov možno uviesť neúrekom: napr. priezvisko *Ščerba* sa – podľa v nových pasoch používanej transliterácie zodpovedajúcej anglofónnej grafickej sústave – uvádza ako *Shcherba*, popri *Jegorovovi* máme dnes už aj *Yegorova* atď.

Možno to ani nie je zlý úmysel, len úporná snaha „zjednodušiť si život“...

A laicizácia je presne to – že neinformovaný používateľ jazyka prekodúva niečo inak ako treba a vnáša to do verejného priestoru. Nepoučený laik v snahe zjednodušiť si život posúva celý jazyk a komunikáciu tam, kde neboli a kam nepatria. Je nešťastím, ak nepoučení laici robia redaktorov, moderátorov a negatívne ovplyvňujú vedomie ostatných používateľov jazyka. Nový mantinelizmus je v tom, že ruština sa dostala na okraj a dominancia iného jazyka kladie iné bariéry, a to aj tam, kde žiadne neboli, resp. v minulosti sa odstránili (máme jasné, dobré a zaužívané pravidlá na prepis z ruštiny). Laicizácia znamená aj nepochopenie práv a povinností, stotožnenie hodnoty s cenou. Takto vnímam aj jav, keď si každá nádejná polodeptka u nás zvrátene chápanej celebritnosti alebo hocijaké hocijaké mladé dievča myslí, že bude svetovejšia, keď si meno nebude prechyľovať. A to nielen v nominatívne, ale aj v nepriamych pádoch!

Otázky uvádzania antroponým sú však citlivé, pretože sa dotýkajú osobnej identity človeka a možno naznačujú, či sa jedinec s národným kolektívom formálne stotožňuje, alebo sa voči nemu vymedzuje, alebo vedome chce byť formálne „nezaradený“ a príznakový, čo v prípade cudzích štátnych príslušníkov je aj logické. Možno by sa mohlo prihliadať na mimojazykové dôvody, ktoré boli napríklad zohľadnené v prípade obce Oslany, ktorej obyvatelia si demokratickým spôsobom (v referende) odhlasovali a neskôr presadili názov Oslany, aby sa vyhli negatívnym konotáciám s oslami (ale aj tak sa im nevyhli, ba naopak, obec prezývajú Somárovce). Alebo najnovšie v prípade tých obyvateľov Nitry, ktorí majú pocit, že keby sa legitímne mohli nazývať Nitrancania, tak by sa vyhli neželaným konotáciám so salámou Nitran. Nie je z dlhodobého hľadiska lepšie vyhovieť požiadavkám nositeľov vlastných mien, aj keď stoja len na pocite?

Do odborných tém vždy vstupuje aj istá forma spoločenskej prestíže. Mládež si dáva vzory, aké sa jej ponúkajú, a používatelia jazyka nasledujú vzory, ktoré im vyhovujú. Pri menách by som možno pripustil vyššiu mieru tolerancie; človek má isté právo meniť a ovplyvňovať používanie tých mien, ktoré sa ho bytostne týkajú. Ale nemyslím si, že sa dá tolerovať úplne všetko a že sa jazykovedci majú vzdať akejkoľvek regulatívnej a výchovnej činnosti. Ale dobre sa mi to takto zjednodušene vraví, horšie je niečo jednoznačne rozhodnúť či spraviť. Som tiež presvedčený, že sprostredkovatelia informácií, a to najmä redaktori a mediálni pracovníci, by mali byť jazykovo dobre disponovaní a pripravení. Nemyslím si, že je znakom profesionality, keď uvádzajú a dokonca i vyslovujú meno napr. toho ukrajinského – pekne prepytujem – celebritníka ako *Rochnyak*. Nielenže vytvárajú ilúziu jeho celebritnosti, ale vytvárajú aj celkom iné meno, pretože pri korektnej transkripcii z ruštiny sa prepisuje ako *Ročniak*. Nevzdelanosť a nevedomosť novinárov, ktorí ovplyvňujú povedomie používateľov jazyka, je v týchto prípadoch markantná. A táto úroveň nemôže určovať latku všeobecne akceptovaného kultivovaného verbálneho prejavu.

Iste ani vzťah medzi individuálnou a národnou jazykovou suverenitou nie je priamočiary. Nemohli by sme vnímať alternatívnu (cudzojazyčne alebo nespisovne vyjadrenú)

suverenitu ako súčasť širšie chápanej národnej identity? Musíme ju považovať len za nedostatok informovanosti alebo nepoznanie či ignoranciu platnej normy? Nemôžeme uvažovať o nejakej rozšírenej jazykovej kompetencii, ktorá by vysvetľovala prirodzenosť používania cudzích slov, slangizmov, skratiek atď. a nehodnotila sa ako neznalosť jazyka?

V istom zmysle ma uráža, že manifestovanie príslušnosti k národu (nie v stalinovskom chápaní) spôsobuje nepochopenie a nevôľu najmä u mladšej generácie. Generačné rozdiely boli vždy prítomné a aj tu zohrávajú svoju úlohu. Ale nemôžem sa zmieriť s tým, že keď sa priznám, že som Slováč, tak sa v istej svetoobčiansky „nastavenej“ societe automaticky skoro znemožním. Do politických hier nerád vstupujem, ale prílišný liberalizmus považujem za škodlivý. V Slovenských pohľadoch som nedávno publikoval reflexiu – otázku: „Akože nám slúžiš, jazyk náš každodenný?“, kde podrobnejšie rozvádzam motívy svojej nevôle so stavom súčasného jazyka. Celý život som prechádzal, žiaľ, s istou aj generačne determinovanou nedostatočnou znalosťou cudzích (západných) jazykov, ktoré dnes symbolizujú európanstvo alebo nadeurópanstvo, takže som neprecítil moderný slovensko-anglický bilingvizmus. Pri výskume amerických Slováčkov som však angličtinu používal, tak viem vyhodnotiť, či napr. angloamerický výraz expandujúci do slovenčiny zaplňa nejaké prázdne miesto (lexical gap) alebo je len výrazom manieri, a teda nie je nevyhnutný alebo sa používa neadekvátne. Ktovie koľkí z podnikateľov, ktorí na Slovensku majú puby, vedia, že v pôvodnom kontexte pub označoval verejný dom a či by na označení trvali aj vtedy, keby to vedeli.

Majitelia pubov nemusia byť lingvisti. A keď sa chlapov na dedine opýtam, kam chodia na pivo, povedia, že do krčmy. Bez ohľadu na to, či má podnik v názve slovo pub, hostinec alebo club. Vyzerá to tak, že bez zažitej cudzojazyčnej kompetencie v slovenskom prostredí nie sú cudzojazyčné inovácie a importy úspešné a domácim idú jedným uchom/okom dnu a druhým von – nevnímajú ich ako problém hodný úvahy.

Isteže, závisí to aj od prostredia, do akého sa jazykové inovácie dostávajú. Ako študent som bol pripravený pokračovať v štúdiu francúzštiny, ale v roku 1955 sa tento jazyk na FF UK neotváral. A tak som nastúpil na štúdium v kombinácii slovenský a ruský jazyk. Neskôr, keď som v Amerike skúmal jazyk chlebových emigrantov, išiel som tam s tvrdo naučenou tzv. oxfordskou angličtinou, ktorá mi tam bola nanič. Tiež by som bol očakával určitú vnímavosť na britskú angličtinu, ale ľudia mimo akademickej sféry jej vôbec nerozumeli. Keď som človeku na benzínovej pumpe povedal dve vety v „mojej“ angličtine a on nič nerozumel a naopak, keď on povedal tie svoje skoro slangové vety a ja som nerozumel, bol schopný k tomuto jazykovému úkazu volať šerifa. Celkom inak to mám s ruštinou – tá mi už bola taká blízka, že som v nej mohol aj premýšľať. Podobne, ale o niečo osobnejšie je to dodnes s češtinou. Funguje mi staropamäť, a tak si vybavujem nielen riekanky, ktoré mi matka (Moravanka) v detstve hovorila, ale aj rozličné „hlášky“ v tzv. obecnej češtine, ktoré som počúval počas vojenskej prezenčnej služby. A, prirodzene, prečítal som veľa českej beletrie

i odbornej spisby. Dôležité je tiež, v akom jazyku človek počíta. A pri všetkých kompetenciách a prepínaní jazykových kódov je jeden jazyk dominantný. Či už sa mu hovorí materinský jazyk, batkovčina alebo język ojczysty.

Chcete asi povedať, že bez národnej suverenity (pocitu hrdej príslušnosti jednotlivca k určitému národu) nemôže fungovať ani jazyková suverenita. Mysleli ste to tak, že k pocitu suverenity, či už národnej alebo jazykovej, sa človek musí dopracovať sám, a ak nie, tak sa môže stať, že namiesto identity prevezme nejaký z facebookových statusov alebo niektorú z mediálne zostavených, sugerovaných, svetoobčianskych a rôzne pokrútených póz?

Sám by som to nepovedal lepšie (úsmev). Usilujem sa písať o tom, že jazyk a vedecké poznanie treba vnímať na špirále, v cykloch i v širších kultúrno-spoločenských súvislostiach a okolnostiach. V jednej fáze sa cyklus otvára, v inej uzatvára a v medzifázach pokračuje. To, čo sa neuzatvára, je tradícia, ktorá len prechádza z jednej fázy do inej a predstavuje kontinuitu poznávania. Aj tá kontinuita môže byť kolektívna a individuálna. Ideálne je, ak človek prijme individuálnu identitu ako súčasť svojej širšej kolektívnej, natívnej a prirodzenej identity. Patrím medzi tých, ktorí sú presvedčení o dominancii etnosignifikatívnej funkcie národného jazyka, teda že slovenčina (predovšetkým spisovná) je základným atribútom národa. Národný jazyk nemôže byť suplovaný iným národným jazykom, ktorý z mimojazykových dôvodov má vyššiu právnu moc. Národnú identitu budovanú na princípe národného jazyka nemôže narušiť prívalová vlna cudzích slov prostredníctvom masmédií, ale môže komplikovať a zneisťovať jazykovú prax.

V jednom z rozhovorov (v r. 1996 s A. Habovštiakom) ste tvrdili, že nárečia sú stále tým najprirodzenejším zdrojom napájania a zavlažovania spisovného jazyka. Myslíte si to aj dnes? Nie je pre jazyk rovnako prirodzené, že sa v určitom období svojho vývoja obohacuje viac adherentne, zvonka?

Naozaj, už sa neočakáva, že vývin nárečí pôjde doširoka a že bude ovplyvňovať jazyk v takej miere, ako to bolo kedysi. Otázka konvergencie a divergencie je vyriešená, funkcie nárečí sú obmedzené. Ale dialekt ešte žije a poznaním zásobuje hlbavých skúmateľov, ktorí vedia pristupovať k zdrojom. Aj keď sa menej využívajú, stále majú svoju výpovednú silu. Napríklad v ľudovej frazeológii je ešte mnoho neobjaveného. Samozrejme, je tam viac zaujímavého najmä pre diachrónne orientovaných vedcov. Sám seba niekedy „prešívam“, a tak aj pri tejto príležitosti rád znova zopakujem, že neupieram, ani nebagatelizujem ambície socioterénnej lingvistiky, len sa nazdávam, že slovenská sociolingvistika nemá právo tváriť sa, že vyrastá na zelenej lúke. Bola tu vyspelá nárečová heuristika, ktorú treba poznať a zúročiť, a je vždy primeranejšie obrátiť sa na to, čo nám zanechala naša literatúra a veda, aj keď sa isté obdobie prezentovala ako neinvenčná, plytká, opisná, povrchná i mladogramatická; nesporne sú tu aj isté, prinajmenšom metodologické prínosy. Nie som xenofób, a najmä nie xenofil, ktorého by očarúvali cudzie objavy, ani keď ide napr. o hviezdy amerického sociolin-

gvistického neba. Pri všetkej úcte, toto nebo nemôže mať za sebou takú tradíciu a takú dlhú líniu kontinuitného vývoja, akú má u nás. Amerika bola objavená na konci 15. storočia a my sme už vtedy mali za sebou 500-ročný kontinuitný vývoj, čo sa v jazyku nemohlo neprejavíť. Aj keď sa zdá, že vzdialené hviezdy sú jagavejšie, myslím si, že vo vede je ťažké nájsť spoločného menovateľa pri konfrontácii odlišných prístupov k tomu istému výskumnému objektu. Vždy som videl budúcnosť v symbióze disciplín a ich vzájomnom prelínaní, a nie v ich vzájomnej delimitácii a v negovaní výsledkov napr. dialektológie v kontraste k vyzdvihovaniu sociolingvistiky ako univerzálnej a všetko zastrešujúcej vedy.

A ako vidíte budúcnosť samotných dialektov? „Nepreklápajú“ sa dialekty postupne do rozličných sociolektov?

Som pragmatik a vidím, že tí írečtí nositelia dialektu, ktorých sme kedysi pri výskume hľadali, už nie sú. Napríklad sme v minulých rokoch ako vhodného informátora hľadali v prvom rade ženu, ktorá sa nepohla z dediny (nie chlapa, lebo ten sa vzdialil z rodiska, keď bol na vojne), informátor musel mať zuby, aby sme počuli neskreslenú výslovnosť atď. Takéto kritériá sú už passé. Ale dialekt ostáva v podhubí napr. aj mestskej reči, a preto aj v podhubí sociolektov, ak budú vznikať. Atlas slovenských nárečí (ktorý sa trestuhodne málo využíva) by pri explikácii sociolingvistických dát doložil, že mnohé súčasné javy majú svoje začiatky v dialekte a majú rurálne lokálne ekvivalenty. Pre mňa má dialekt stále svoje čaro a pamätám si napríklad, že kedysi Česi chodili do „Tatár“, ako vravieval Anton Habovštiak. Prišiel raz do Popradu Čech a chcel sa zorientovať. Opýtal sa jedného okoloidúceho: „Pane, vy jste zdejší?“ A on odpovedal: „Ñe, ta ja Piřo Goldberger“. Týmto chcem povedať, že takáto – zaiste aj pre sociolingvistov interesantná – odpoveď dokumentuje špecifickosť dialektu, konkrétne aj maďarsko-nemecké podhubie Spiša. A navyše, to kúzlo nepochopenia... (úsmev).

Zdá sa, že aj formy situačnej komiky sa vyvíjajú. Niečo podobné som zažila v elektricke, keď starý pán sa snažil prihovoriť mladíkovi, ktorý pozeral do mobilu, otázkou: „Čo ponúkajú?“ A mladík: „Som na Messengeri“.

To sú generačné rozdiely umocnené technikou. Musí každý vedieť, čo je Messenger?

My, čo žijeme takmer na vidieku, nepochybujeme o existencii nárečia ani v klasickej podobe – napr. v okolí Zvolena, kde sú osídlené lazy, stále žijú aj tí pôvodní a prirodzení nositelia dialektu. Fascinujúce však je, že paralelne dochádza k niečomu, čo ešte nebolo – dialekt začína žiť aj v modernom, napr. virtuálnom prostredí. V niektorých diskusných skupinách na webe sa objavujú nárečové prejavy, a to dokonca v písomnej podobe (sám expedient kóduje svoje repliky do svojho dialektu – najčastejšie východoslovenského). Nie je to nová dimenzia a životný priestor dialektu? Možno tak trochu „in vitro“, ale predsa...

Veľmi rád uvažujem o mieste nárečí v súčasnom živote a možnostiach, ktoré nárečie poskytuje pre literatúru a umenie, napr. dramatické. Dajú sa robiť mnohoaspek-

tové analýzy Radošincov – to síce nie je západoslovenské koiné, ale výrazný fenomén. Študentom na oživenie prednášok niekedy pustím Drišlak alebo Bukasový masív. Klasické dialekty sú obsiahnuté v literatúre – to je prastará téma, známa z diel realistov. Dialekt má dnes miesto aj v reklame. Napríklad v rakúskej televízii som si všimol, že 50 % reklám bolo v takej nemčine, ktorej bolo ťažko rozumieť, teda v nárečovej. U nás reklama v nárečí je zriedkavá. Do filmu sa nárečia dostali napríklad na koňoch pasúcich sa na betóne, a to vďaka M. Zimkovej veľmi prirodzene. Dialekt funkčne využíva aj mladšia generácia divadelníkov, napr. L. Latinák v úlohe gazdu v predstavení Na koho to slovo padne. Predpokladom však je, aby ten dialekt ovládal (a on je z Hriňovej), inak by to bola paródia na nárečie. Týmto spôsobom nárečia vždy budú napájadlom kultúry, literatúry a umenia, ale už to bude menej evidentné, zriedkavé a určené vari iba pre náročnejších percipientov. A najmä si budeme musieť takéto zdroje cieľavedome vyhľadať a nájsť. O živote dialektu na internetových portáloch veľa neviem, pretože sa na virtuálnych diskusiách nezúčastňujem. Otázne je, ako dlho a ako intenzívne môže žiť dialekt takto „in vitro“. Netrúfam si predpovedať...

A. Habovštiak, ktorý vtedy s vami rozhovor viedol, rád pripomínal, že robí Slovník slovenských nárečí je ako čerpať vodu z bezodnej studne. Vtedy ste sa vyjadrili, že 3. zväzok slovníka (S – Ž) sa môže objaviť okolo roku 2000. Ako dnes vidíte perspektívu tohto diela, ktoré ste pripravovali, podieľali ste sa na ňom a viedli lexikografický kolektív?

A. Habovštiak svojimi slovami iste nechcel predznamenať, že slovníku, ako tej studni, konca nieto... Na tému Slovníka slovenských nárečí by som mohol hovoriť dlho; je to nesuplovateľné dielo, ku ktorému sa rád hlásim a priznávam. Predpokladané roky jeho završenia sa z rozličných, aj skutočne (nielen takzvane) objektívnych príčin a dôvodov nedarí v plnej miere dodržať, no nárečový slovník sa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV naďalej kontinuálne koncipuje, vydanie ďalšieho (tretieho) zväzku sa blíži. A tento zväzok nebude posledným, pribudne aj pôvodne neplánovaný štvrtý zväzok...

Z mnohých motívov, ktoré ste rozvíjali vo vašich predchádzajúcich rozhovoroch, ešte rezonuje aj motív jazykového zákona. Váš postoj v časoch, keď sa zákon pripravoval, bol ústretový a vyjadrovali ste podporu samotnej myšlienke zákona, aj existencii sankcií za jeho porušovanie. Nezmenili ste medzičasom názor?

Stále som presvedčený, že legislatívna úprava používania národného jazyka je potrebná. A určité nástroje na jeho dodržiavanie by tiež mali byť. Na druhej strane si nemyslím, že lásku k jazyku možno a treba oktrojovať. Vtedy som zákon vítal ako užitočný. Neskôr sa ukázalo, že napr. Ústredná jazyková rada pri Ministerstve kultúry SR nemá optimálne profesijné zloženie a že nefunguje tak, ako sa očakávalo. Dnes nie som stopercentne presvedčený, že by mala existovať nejaká rada a viem si predstaviť aj to, že by nebola vymenovaná. Bola to dobová záležitosť; s nebhým Milanom Ferkom, ktorý bol v týchto súvislostiach veľmi aktívny, som intenzívne spolupracoval, pripravovali a „podpisovali“ sme zákon a bolo preto prirodzené, že som sa nemohol a nechcel dištancovať od niečoho, na čom som sám participoval.

Verili ste, že zákon o štátnom jazyku jazykovedcom pomôže lepšie plniť ich funkcie. Anton Habovštiak dúfal, že so zákonom sa „slovenskému slovu vráti úcta aj hodnota“. Tušíte, prečo sa to nestalo?

Viera ma ešte nadobro neopustila; nazdávam sa, že – podobne ako iné zákony – aj zákon o štátnom jazyku má v dnešnej dobe svoje opodstatnenie a nie je spiatočnickým prežitkom. Dôvody, prečo nie je v rozmanitých kultúrno-spoločenských sférach náležite akceptovaný a rešpektovaný, sú – ako rád vravím a píšem – mnohoaspektové. Na počiatku jeho platnosti mu robili medvediu službu rozličné pseudointerpretácie, akcentujúce iba možné sankčné postihy. Niektorí ich autori sa takto usilovali budovať si imidž moderných a pokrokových demokratov, ochraňujúcich priam základné ľudské práva občanov. Netajím ani svoj názor o tom, že nepotrebné a neparitné – napr. v porovnaní so situáciou u našich susedov – je koncipovaný aj zákon o jazykoch národnostných menšín.

Mám pocit, akoby synchronna jazykoveda a vaše reflexie o pravopisných otázkach boli skôr výsledkom akejsi namrzenosti zo spôsobu fungovania jazyka v určitých oblastiach (napr. v médiách) a prejavom povinnosti profesionála vyjadriť sa k tomu. Naopak, vašou srdcovou záležitosťou zrejme ostáva dialektológia, ku ktorej sa pridáva aj história jazykovedy, napr. P. J. Šafárik, ale aj iní. Čím vás priťahuje diachronia a historické osobnosti jazykovedy, ktorých dielo je už uzavreté?

Áno, mojou srdcovou záležitosťou ostáva slovenská i slovanská dialektológia, najmä oblasť nárečovej lexikológie a lexikografie. Je to možno istý paradox, lebo môj vstup do dialektológie nebol práve jednoduchý; vyrastal som v prostredí, v ktorom som nemal možnosť spoznať napr. mená či funkcie rozličných ľudových reálií a pod., musel som ich študovať. Pri skutočne náročnom a viacrozmerne „sýtom“ preklade Slovanských starožitností P. J. Šafárika som sa mnohé naučil, rozšíril si (aj v takomto zrelom veku) svoje doterajšie vedomosti z mojich „záľubových“ disciplín, ako sú archeológia, história, geografia. Som presvedčený o tom, že dejiny – a celkom prirodzene aj dejiny jazykovedy – sú (ako napísal už Marcus Tullius Cicero) svedkami čias, svetlom pravdy, živou pamäťou, učiteľkou života a poslom minulosti. Kým budem vládvať, budem sa usilovať spoznávať a študovať diela historických osobností aj naďalej a výsledky svojich zistení nenechávať iba v šuplíku. Možná prezentácia výskumných výsledkov na veľkých vedeckých konferenciách, napr. v Smoleniciach (kde som sa ako jazykovedec-začiatočník prezentoval klavírovaním), bude však pre mňa ako „emeritusa“ podistým zložitejšia. A v pedagogickej činnosti, ktorú som ešte celkom nezanechal, sú možnosti na ich využitie takisto limitované a determinované.

Ktoré výzvy pre slovenskú jazykovedu do budúcnosti vnímate ako najzaujímavejšie alebo prioritné? Ako sa dívate na úlohu JÚLŠ v konkurencii iných slovakistických pracovísk?

Positívne hodnotím vedeckovýskumnú líniu JÚLŠ, ktorý ostáva reprezentatívnym slovakistickým pracoviskom, kde sa komplexne uskutočňuje výskum národného jazyka. Svojím potenciálom je schopný vytvárať veľké slovníkové diela: pre mňa osobne je mimoriadne dôležitý už spomínaný *Slovník slovenských nárečí*. So zadostučinením vní-

mam aj výsledky, ktoré dosahuje slovenská dialektológia v oblasti jazykového zemepisu; konkrétne mám na zreteli úspešné završenie práce na slovenskom zväzku nadnárodného *Slovanského jazykového atlasu*, ktorý sa v istom zmysle priradí k už na Slovensku vydanému – a za mojej účasti pripravenému – zväzku *Celokarpatského dialektologického atlasu*. Prioritná je iste kontinuálna práca na ďalších rozpracovaných slovníkových projektoch, predovšetkým na *Slovníku súčasného slovenského jazyka*. Ale veľké očakávania a nádeje vkladám aj do etymologického, ktorý húževnato pripravuje L. Králik³. Z titulu svojho dvojjazyčnictva som zvedavý aj na česko-slovenský slovník a sľubujem, že sa naň veľmi zblízka pozriem. Kvitujem aj spoľahlivú a dôslednú prácu na bibliografiách slovenských jazykovedcov. A, pravdaže, som rád, že sa ústavu stále darí vydávať tri časopisy a vytvárať tak priestor na prezentáciu výskumov a zistení domácej jazykovedy.

A napokon: máte nejaké motto alebo odkaz pre našich čitateľov?

Pokúsím sa nejaký odkaz vysloviť, no ešte by som pripomenul iný fakt z osobnej histórie. Moje polstoročné životné jubileum je spojené aj s okrúhlym pracovným jubileom: v slovenskej jazykovede sa pohybujem, prekonávajúc na tejto vedomie obohacujúcej púti celkom prirodzene ako každý iný bádateľ rozličné „výškové rozdiely“, rovných 50 rokov. Do Ústavu slovenského jazyka SAV som nastúpil (po 23-mesačnej vojenčine, na ktorej som slúžil vlasti ako „řidič – strojník elektrocentrály“) 6. augusta 1962 na miesto štipendistu. Počas tých dlhých liet som, pravdaže, mal možnosť spoznávať aj bohatú (nárečovú či ľudovú) frazeológiu, ktorá nezvyčajne plasticky prezentuje úroveň a výsledky poznávacej činnosti a duchovnej tvorivosti ľudskej pospolitosti, schopnosť morálneho cítenia a etickej reflexie, dokazuje kultivovanosť citu a jeho tlmočenia v expresívnych metaforách. Niet pochýb o tom, že niektoré príslovia a ľudové múdrosti možno – podobne ako rovnako mierne „pretransformované“ výroky známych vedomcov – prezentovať aj ako istý odkaz čitateľom.

Aby boli pripravení, že ak sa chcú dostať k prameňom poznania, budú musieť neraz plávať aj proti prúdu. A keď niekedy získajú nejaký post, nemali by podriadených nútiť držať – trebárs publikačný – pôst. Vždy treba aj uvážiť, s kým sa možno pustiť do intelektuálneho súboja, lebo je pod úroveň bojovať s „neozbrojeným“ protivníkom. A netreba mať vždy po krk tých, ktorí vás nebudaj prerástli o hlavu. Vlastné svedomie a presvedčenie však vyvážia aj nesúhlas oponentov, kritikov alebo neprajníkov. Vychádzajúc práve zo svojho presvedčenia, nemám dnes naporúdzi (ani nechcem hľadať) výstižnejšie motto, odkaz, myšlienku, než zopakovať tú, že jazyk je zázračný a fascinujúci organizmus. Je najvlastnejším prostriedkom ľudského myslenia a dorozumievania a je v ňom zachovaná neopakovateľná duchovná a do veľkej miery aj hmotná kultúra národa. Slovenský jazyk, najpresvedčivejší to výraz našej národnej identity, používame ako svoj základný dorozumievací nástroj. Pripomeňme si, že je to jediný nástroj, ktorý sa používaním ostrí⁴. Ostrí sa a následne dobre slúžiť bude vtedy, keď budeme poznať, vážiť si a rešpektovať jeho zákonitosti.

³ Stručný etymologický slovník slovenčiny L. Králika vyšiel v roku 2017.

⁴ Je to výrok Irwina Washingtona, britského hráča kriketu.

NA STOPE AUTENTICKÉHO ČLOVEKA V JAZYKU A JAZYKOVEDE

Rozhovor Jany Wachtarczykovej s Danielou Slančovou

Profesorka PhDr. Daniela Slančová, CSc. (nar. 12. 7. 1953 v Spišskej Sobote), je lucidnou osobnosťou slovenskej jazykovedy, ktorej celoživotná ukotvenosť na východe Slovenska neprekáža prenikaniu fluida jej tvorivej energie a odborných podnetov do celoslovenského jazykovedného diskurzu. V súčasnosti pôsobí na Inštitúte slovakistických a mediálnych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove, ktorý v rokoch 2008 – 2015 viedla. Patrí k jej dominantným postavám a ich zásluhou je táto univerzita excentrická iba literárne⁵ a zemepisne. Vďaka nej pracovisko (okrem iného) vyniká aj vo výskume detskej reči, športovej komunikácie a štylistiky. Študentom prednáša štylistiku, žurnalistické žánre, vývin

detskej reči, sociolingvistiku a všeobecnú jazykovedu. Štvoricu jej vedeckých záujmov tvorí štylistika, sociolingvistika, detská reč a jazyk športu. Za oblasť štylistiky koncentrovane vypovedá monografia *Praktická štylistika* (1994) a séria štúdií zo začiatku jej skúmaní, keď pozornosť venovala napr. esejistike – jej lexikálnej charakteristike (1981), osobitostiam eseje ako žánru (1982), morfológickým prostriedkom esejistického štýlu (1982), syntaktickým (1984) a kompozičným (1985) prostriedkom eseje, uplatneniu obraznosti a figuratívности v esejistickom texte (1987) alebo osobnostiam A. Bagina a J. Števčeka. Deväťdesiate roky sa u jubilantky nesú v znamení podstatných otázok, ako napr.: *Quo vadis, štylistika?* (1999) alebo *Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojem register?* (1999) a prekvapivých zistení *Vývinová socioštylistika – terra (takmer) incognita* (2003), ktoré ústia do hľadania smerov a východísk v šty-

⁵ RAKÚS, S: Excentrická univerzita. Bratislava: LCA 2008.

listike (Od eklektizmu k integrácii, 2003), k aktuálnemu rozsahu predmetu štylistiky a prezentácii interaktívnej štylistiky (2004), alebo aj k redefinícii pojmu štyléma (2006) a vyrovnávaniu sa s mistríkovskými inšpiráciami (2011). Sociolingvistické teritórium D. Slančovej bolo vymedzené najmä vďaka výskumu hovorenej komunikácie na východnom Slovensku (1995, spolu s M. Sokolovou). Na základe tohto výskumu načrtáva obraz o varietách hovorenej podoby slovenčiny 1994, uvažuje (s M. Sokolovou) o výsledkoch a perspektívach výsledkov výskumu prešovských vysokoškolákov (1997), naznačuje v akých podobách existuje súčasná slovenčina (1997) a hľadá („obyčajného“) človeka v jazyku a v jazykovede (2008). V poslednom čase ho nachádza aj v takých výskumne opomínaných situáciách, ako je tréningový dialóg v športe (2009), sleduje komunikačné funkcie v tejto verbálnej interakcii v prácach *Reč pohybu, autority a súdržnosti* (2014), *Sociálna inštitúcia – komunikačný register, šport* (2015) *Sociálna deixu v trénerskom registri* (2009) či *Komunikácia v športe ako prienik lingvistik* (2014).

Výskum detskej reči a komunikačnej interakcie dospelého s dieťaťom patrí k najvýraznejším vkladom D. Slančovej do slovenskej jazykovedy. Prináša ho monografia *Reč autority a lásky* (reč učiteliek MŠ orientovanej na dieťa, opis registra, 1999), *Štúdie o detskej reči* (2008), *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku* (2010, spolu s S. Kapalkovou, D. Bónovou, J. Kesselovou a M. Mikulajovou) a tento výskum syntetizuje a završuje kolektívna monografia *Desať štúdií o detskej reči* (2018). Zásadné je, že to veľké množstvo štúdií, prednášok a testov komunikačnej zrelosti či komunikačného správania (TEKOS) je odvodené z praxe a spätne sa uplatňuje v pedagogickej praxi alebo v logopédii. Práve v tejto oblasti D. Slančová a jej kolektív pravidelne zastupuje slovenskú jazykovedu v zahraničí na kongresoch Medzinárodnej asociácie pre výskum detskej reči (IASCL) a v jej publikačných orgánoch. V oblasti bibliografie vďaka D. Slančovej, ktorá spolu s M. Ološtiakom každoročne zostavuje výber z celej slovakistickej produkcie, je naša jazykoveda zastúpená aj v prestížnej medzinárodnej databáze Linguistic Bibliography (Bril)¹.

J. W.: Pani profesorka, náš rozhovor je špeciálny prinajmenšom z dvoch hľadísk: že ste najmladšou interviewentkou (v rámci rozhovorom s jubilantmi v SR) a že sa naša komunikácia uskutočňuje prostredníctvom internetového chatu. Pre obidve strany to znamená experiment s vlastnou účasťou, pričom výsledok sa nedá celkom predvídať, ani v našej tradícii nemá v svoj vzor či prototyp, ktorý by mohol nasledovať. Je synergiou média a ľudí, teda niečoho, čo ste v našom časopise naznačili pred 10 rokmi vo svojej práci o interaktívnej štylistike. Napadlo by vás, že názorným príkladom bude práve žánier rozhovoru, kde zohráte hlavnú úlohu?

D. S.: To skutočne nie – ešte stále mám ten pocit, že všetko, čo sa okolo môjho jubilea² dialo a deje (blahoželania, konferencia³, slávnostné príhovory a aj tento rozho-

¹ Dostupné na: [https://brill.com/configurable/contentpage/db\\$002flbo](https://brill.com/configurable/contentpage/db$002flbo)

² V roku 2013.

³ Registre jazyka a jazykovedy. Konferencia na počesť D. Slančovej, ktorá sa konala 16. – 17. 9. 2013 v Prešove.

vor), že sa to skôr deje vo virtuálnom, nie reálnom svete. Navyše je pre mňa tento „odborný chat“ niečím nepoznaným – vlastne takto komunikujem po prvý raz v živote.

Aj v našom prostredí je to novinka. Myslím v prostredí odborného časopisu, ktorý má svoje tradičné rubriky, ale rozhovory k nim nepatria. Nepoznám dôvody, pre ktoré sa konzervatívnejší jazykovedci nemôžu stotožniť s takýmto žánrom, tak sa len domnievam, že im môže pripadať nepatričné, aby bol typicky novinársky žánor na tých istých stránkach ako vedecká stať. Myslíte, že to súvisí aj s obavami z bulvarizácie alebo zo znižovania úrovne časopisu?

Neviem, myslím že žánor rozhovoru (interview) nemusí v kontexte vedeckého časopisu znamenať bulvarizáciu; podobne ako si nemyslím, že by veda mala byť smrteľne vážnou, zamračenou záležitosťou. Ako sa raz vyjadril Larry King, interview by malo byť také, že ten, kto rozhovor robí, nastaví svojmu partnerovi zrkadlo, v ktorom uvidí možno aj to, čo dosiaľ sám nevidel. Ja osobne som si vždy rada prečítala všetky rozhovory, ktoré boli doteraz v Slovenskej reči uverejnené – a dozvedela som sa z nich cenné informácie, ktoré prehĺbili nielen moje poznanie, ale aj úctu k daným osobnostiam. Podobne mi veľa dal aj projekt Rozhovory s českými lingvistami (tri zväzky). Možno by sa mnoho z informácií, ktoré obsahujú, v toku času nenávratne vytratilo, čo by bolo určite na škodu.

Najvýstižnejšie sa mi zdá to, čo svojho času povedal M. Heidegger pre Der Spiegel, že „vydarené interview môže byť dielňou ľudskosti – officina humanitatis a že pýtanie je zbožnosťou myslenia“. Korešponduje to aj s vašou ideou humanistickej jazykovedy?

Pekná myšlienka – rozmenené na drobné tomu môžeme rozumieť aj tak, že kde niet dobrých, úprimných otázok (a podnetov) a kde niet odpovedí, ktoré sa skutočne usilujú reagovať na položené otázky (a podnety) a nebyť len prezentovaním vlastných otázok, kde niet úsilia poctivo v dialógu spolupracovať (netvrším, že je to vždy a za každých okolností ľahké), tam sa rozpadá aj štruktúra, nielen duch dialógu – a naopak.

Nemôže to byť práve vedecká publicistika, ktorá má v približovaní vied, a tým aj jazykovedy, vo vzťahu k verejnosti zásadný význam? Najmä ak ide o spoločenskú vedu a predmet jej skúmania je verejnou vecou. Viem si predstaviť, že presvedčivá a zrozumiteľná reč odborníka v serióznom periodiku môže ovplyvniť postoje ľudí k jazyku, pričom autoritu získava človek, ktorý okrem poznania dokáže sprostredkovať aj pridané hodnoty, napr. svoje zaangažovanie a fascináciu predmetom – vedecký étos.

Asi áno. Poznám to z vlastných výskumov postojov k jazyku, ako aj z bežných rozhovorov. Nikdy nezabudnem, ako som si raz vypočula vášnivý rozhovor, ktorý viedli moji susedia rozličného veku, vzdelania a povolania (ani jeden z nich sa profesionálne nezaoberal jazykom) pod jablňou na našom dvore o tom, čo sú dvojhľásky a ako ich charakterizovať. Viem, že ľudí všeobecne jazyk a javy, ktoré s ním súvisia, zaujímajú. Myslím, že na Slovensku sme ešte dosť dlžní lingvistickej publicistike a popularizácii

vôbec. Že nám možno chýbajú napríklad televízne relácie (aj keď, samozrejme, nejaké lastovičky boli), ktoré by nepovrchne a nepateticky popularizovali to, čo slovenská jazykoveda serióznou formou priniesla a prináša. To je tak trocha kritika aj do vlastných radov – asi by bolo potrebné napr. aj v rámci masmediálnych štúdií ukazovať študentom i takúto cestu.

Zrejme by žiaden z vášnivých susedov nenapísal o dvojhláskach štúdiu, ale keď už „boli pri tom“, tak si z elementárneho javu dokázali spraviť veľkú tému na rozhovor. Nie je za tým opäť synergia sily toho obyčajného (jazyka) a sily bežnej komunikácie – dialógu? Teda že čaro tej chvíle spočívalo v rovnako v tom, že bola o dvojhláskach, a aj v tom, že to bol zápalistý dialóg. Alebo polemika?

Nie, bol to dialóg – zaujímavé bolo sledovať argumentáciu, ako sa hľadali možno dávno zabudnuté školské vedomosti a ako sa spontánne hľadali argumenty na podporu rozdielov medzi spisovnou slovenčinou s dvojhláskami a východoslovenským nárečím bez nich.

V tejto súvislosti mi napadajú slová Katarzyny Pomorskej, ktorá v dialógu s Romanom Jakobsonom⁴ zvýraznila prepojenie dialógu a jazyka, keď napísala: „Zvládnutie jazyka je dialóg, vývoj jazyka je dialóg a z neho sa dá určiť diagnóza. A časovo podmienená variabilná podoba tvorivej reči je ľahšie uchopiteľná v rozhovore, než pri výklade, ktorý podáva jedna osoba.“

Iste, okrem iného, je táto myšlienka (myšlienka nevyhnutnosti rečovej interakcie) aj základom nášho (prešovského tímového) chápania vývinu detskej reči – z dialógu, aj protodilógu, keď dieťa ešte nevie rečovo reagovať, sa dá veľa naučiť o tom, ako partnera viesť, ako mu dať priestor, ako mu vyjsť v ústrety, ako ho chápať, ale aj o tom, ako sa rodí a prekonáva (a niekedy ani nie) nepochopenie. A to všetko v dialógu s „nemlúvňatom“!

Z množstva všetkých vašich textov, s ktorými som sa stretla, je jeden, ktorý podľa mňa najlepšie vystihuje intencné pozadie vašich odborných záujmov, čiže toho, čomu sa venujete a o čo vám ide. Takým je Hľadanie („obyčajného“) človeka v jazyku a jazykovede (2008). Vidím ho ako leitmotív, ktorý je viac alebo menej prítomný nielen vo vašich sociolingvistických prácach, výskumoch a úvahách, či už ide o reč matky orientovanej na dieťa alebo o komunikáciu medzi športovcami a trénerom, ale napr. aj v analýzach eseje ako žánru cez priblíženie významných esejistov ako obyčajných ľudí. Samozrejme, mňa by ešte zaujímalo odkiaľ je ten motív, čo ho živí?

Áno, je to pravda – spomínaný článok som mala v sebe ako odpoveď na zmysel svojej práce napísaný už dávno. Ako som v ňom uviedla, na začiatku môjho vysokoškolského štúdia, keď sme od svojich učiteľov dostávali vynikajúce základy štruktúrnej lingvistiky, mi chýbalo to, že som nedokázala za prvkami a vzťahmi jazykového systému nájsť toho, kto tie prvky a vzťahy využíva, a vysvetlenie toho, načo to robí.

⁴ JAKOBSON, R. – POMORSKA, K: Dialogues. Cambridge: The Mit Press 1988.

Musela som sa k tomu postupne prepracovať a vykonať taký malý, súkromný komunikačno-pragmatický obrat v chápaní jazyka a jazykovedy.

Kde ste našli alebo kde nachádzate toho obyčajného človeka? Dá sa nájsť a dá sa hľadanie považovať za uzavreté?

Netajím sa tým, že ma tak v jazyku, ale aj všeobecne, zaujíma možno viac to malé, na prvý pohľad nezbadané, nezaujímavé, ktoré často treba hľadať – a to hľadanie nie je také ľahké, ako by sa mohlo zdať – aby skutočne viedlo k nájdeniu, musí byť za ním dosť tvrdá a často dlhotrvajúca práca, ktorá možno neprinesie efekt hneď a rýchlo, ale postupne, krok za krokom. Mám na mysli napríklad hodiny a hodiny presedené pri prepisovaní záznamov hovoreného jazyka z rozličných komunikačných sfér, či už ide o spontánne rozhovory Prešovčanov alebo iných východniarov, rozhovorov s deťmi a medzi deťmi, alebo tých spomínaných športovcov. Zvyčajne opakujem aj svojim študentom, že nikdy som sa nenaučila o jazyku tak veľa, ako práve pri týchto hodinách transkriptov (a preto mnoho z nich prechádza touto školou jazyka) – a práve tam som možno našla toho svojho „obyčajného“ človeka. Avšak podobne ako v románe Karla Čapka, ktorý si často pripomínam, stále pozorujem, že tzv. obyčajný život je všetko, len nie obyčajný. A aby som sa vrátila k druhej otázke – toto hľadanie sa nedá uzavrieť, lebo prebieha kúsok po kúsku.

Mohli by sme tú obyčajnosť nazvať aj prirodzenosťou či autentickosťou? Na vnímanie zdanlivo samozrejímavých javov treba mať asi špeciálny filter, aby neunikli pozornosti, ale vytvárali napríklad poetiku všednosti. Napokon, aj veľké veci sú zložené z drobností, ktoré sa náhodne alebo mimovoľne pritrafia bez ohlásenia.

Asi áno. Ale to všedné spočíva aj v pravdepodobnosti, v tušení, ktoré sa nejako naplňujú. S doc. Sokolovou sa nám podarilo charakterizovať niektoré znaky jednotlivých variet slovenčiny na východnom Slovensku a ja osobne som mala a mám veľkú radosť, keď napríklad idem po ulici alebo sedím v osobnom vlaku Prešov – Kysak, a počujem okolo seba reč, v ktorej môžem práve tie nami pomenované javy odhaliť – a keď si poviem, podľa pravdepodobnosti by sa v reči týchto ľudí, tak ako plynie, malo objaviť napríklad ešte jedno slovo... a ono o chvíľu naozaj zaznie! To je taká moja malá veľká radosť z poznania.

Určite závisí aj od objektu skúmania a napríklad sledovanie jazykových prejavov detí musí byť nielen zdrojom poznania, ale aj radosti a pobavenia. Detskú reč si predstavujem ako osobitný vesmír jazyka, z ktorého k nám dopadajú meteority v podobe neočakávaných výrazov a výpovedí, hoci aj v takom nepríjemnom rituáli ako je žalovanie – napr. keď mi dcéra žaluje, že brat pozerá „vraždivé“ filmy.

Na začiatku môjho záujmu o detskú reč bol impulz, ktorý podnietil môj nezabudnuteľný učiteľ, profesor Juraj Furdík, ktorý raz po návrate z Bratislavy zápalisto rozprával o svojom rozhovore s mojou vzácnou kolegyňou doktorkou Klárou Buzássyovou, že by na Slovensku bolo potrebné začať sociolingvistické výskumy v rozličných komu-

nikáčnych sférach. Vtedy, keďže som mala ešte jedno dieťa v škôlke, mi zišlo na um – v akom jazykovom prostredí moje dieťa vlastne žije? To ma viedlo ku koncipovaniu výskumu reči učiteľiek v materskej škole. No a odtiaľ bol len krôčik k tomu, aby som sa pozrela na to, ako sa vlastne rodí reč dieťaťa. Na tomto výskume ma najviac zaujíma, baví či až fascinuje to, že pri pozorovaní komunikácie detí od útleho detstva vidno, ako sa akoby z ničoho, postupne viac a viac objavujú jednotlivé jazykové javy, ktorých zrod a postupné usádzanie sa, stabilizáciu je skutočné dobrodružstvo sledovať. A áno, aj tie vraždivé filmy, ako okazionalizmy vôbec, k tomu patria.

Z vašich sociolingvistických prác mám pocit, že ich spája nielen poctivosť, precíznosť spracovania témy, argumentačná sila a materiálová podloženosť, ale aj (vedomá či podvedomá?) potreba siahať do širokého kontextu. Pridať niečo navyše – niečo zvonka (inšpirácie zo zahraničnej literatúry či už terminologické alebo teoretické), niečo z hĺbky či zvnútra (váš pohyb „od tušenia k deskripcii“ pri skúmaní detskej reči), vzdialených komunikačných sfér (napr. sociálne a jazykové v vzťahy v malých a špecifických skupinách) alebo dodávať textom estetický rozmer (napr. v preklade Spoločensky korektných rozprávok na dobrú noc⁵). Nie je namáhavé pohybovať sa v takých širokých a rozmanitých súvislostiach? Viete vopred čo z kontextu bude mať vplyv na váš text alebo sa to deje nejako dobrodružne a nepredvídateľne v procese písania? A napokon, kedy máte pocit, že to stálo za to?

Začnem inšpiráciami: vyrástla som na podloží slovenskej jazykovedy, hlavne štylistiky. Vždy mi je ľúto, že mnohé z toho, čím sa v minulosti, v čase, keď som študovala, mohla slovenská lingvistika pochváliť, ostalo len vzhľadom na miesto, čas a jazyk svojho vzniku, širšiemu svetu neznáme. Myslím si, že sa nemáme (aj napriek tomu, že sme vtedy nemali prístup k mnohým zdrojom) za čo hanbiť. Nedá mi trochu nespojiť toto obdobie spred niekoľkých desiatok rokov so súčasnosťou, keď sa preferujú kvantitatívne údaje a moderné zaklínadlá vedeckej práce – karenty a impakt faktory, keď už akoby mnohým pri hodnotení napríklad úrovne vysokých škôl nedochádzalo, čo sa za všetkou tou kvantitou vlastne skrýva.

Klasici našej lingvistiky nepublikovali v karentovaných časopisoch, nesekali štúdiu za štúdiu, monografiu za monografiu, a predsa vytvorili závideniahodné dielo! Takže mojou základnou inšpiráciou je slovenská a česká lingvistika. Z hľadiska rozhľadu mi v čase, keď ešte neexistoval internet, veľa dali moje pobyty v USA a Spojenom kráľovstve. Knižnice postavené ako katedrály, s knižkami prístupnými na regáloch. Všetko, na čo si človek spomenie, v dosahu niekoľkých minút. Nadšenie a zároveň aj smútok z toho, že sa to nedá vo vyčlenenom čase zvládnuť. Pretrvá len precíznosť vedeckej práce postavená na solídnom materiálovom základe. Preto si aj myslím, že nie vždy sa treba hnať za explanáciou, najmä vtedy, ak ešte nemáme k dispozícii solídnu deskripciu, ktorá (hoci sa budem opakovať) nie je na prvý pohľad natolko efektná.

⁵ GARNER, F. J.: Spoločensky korektné rozprávky na dobrú noc. (Moderné rozprávky pre naše časy). Slovacontact 2001.

Zároveň som presvedčená, že vždy stojí za to urobiť výskum hoci pomalšie, ale poriadne a poctivo. A čo sa týka prekladu, ten bol – popri spomínaných transkriptoch – ďalším z veľmi silných, permanentných zdrojov odkrývania možností jazyka. Aj tým, že preklad je vždy veľká výzva, ako a či vôbec sa podarí často vzpierajúci sa originál skrotiť, aj tým, ako preklad nemilosrdne odhalí každú jazykovú hlušinu.

Tie moderné „zaklínadlá“, ktoré ste spomínali, sa týkajú skoro všetkých vedeckých pracovníkov, ale aj našich časopisov. Žiada sa, aby časopis bol indexovaný v referenčných citačných databázach, pretože (prísne vzaté) len položky vo Web of Science alebo v Scopuse majú tú pravú hodnotu. Nepochybne sa rátaajú z hľadiska scientometrie, pri hodnotení úrovne a pri kategorizácii vedeckých prác. Ale rátaajú sa aj slovenskému čitateľovi? Vzniká schizofrenická situácia v spoločenských vedách viazaných na jeden región, napr. v etnografii alebo v slovákistike, že časopis musí prinášať (parafrázujem vaše slová) texty orientované na citačné databázy, ale zároveň nemôže rezignovať z textov orientovaných na slovenského čitateľa. Príkladom tejto ťažkej misie je aj Slovenská reč.

Ako členka rozličných akademických orgánov s týmto smerovaním zápasím už vyše desaťročie. Už mi to slúži aj ako príklad na jazykový relativizmus, keď sa veci pomenujú a postupne sa začína vidieť len pomenovanie bez ohľadu na realitu, ktorá sa za ním skrýva. Uprednostňovanie zahraničného pred domácim bez ohľadu na podstatu veci sa v akademickom prostredí Slovenska stalo folklórom. Niežeby sa nedalo zahraničím inšpirovať, ale organizovať vedecký výskum, ktorý je primárne dôležitý pre 4,5 milióna nositeľov slovenčiny na báze zahraničných projektov (samozrejme, nič proti nim, ak sú, naopak), ale len preto, že sú to zahraničné peniaze, pokladám za scestné.

V tejto situácii sa prelína množstvo záujmov – ideové, finančné, praktické... Záujem o to, aby mal slovenský používateľ jazyka napr. nový a veľký výkladový slovník je asi na chvoste záujmov.

A pritom práve tí, čo určujú politiku, a teda aj rozdeľovanie finančných zdrojov, by napríklad tvorbu slovníkov mali podporovať v zmysle zákona o štátnom jazyku!

Rozsah a náplň toho, čo považujeme za domáce, akoby sa zužoval. Dlhé desaťročia sme za „našu“ jazykovedu v širokom zmysle považovali aj českú lingvistiku. V tomto čísle časopisu prinášame recenziu⁶ na publikáciu Mluvená čeština⁷, kde nie sú žiadne odkazy na autorov zo Slovenska, ktorí sa otázke hovorenej podoby slovenčiny venovali. Ako, kedy a prečo nastane taká asymetrická situácia, že po rokoch vzájomného ovplyvňovania a „zdieľania“ jazykovej situácie, alebo empatie k už zmeneným situáciám, sa v českej štylistike neobjaví žiadny slovenský podnet?

⁶ HORVÁTH, M.: České kompendium o hovorenem jazyku a texte. Slovenská reč, 2013, 78, č. 5, 2013, s. 296 – 301.

⁷ ČMEJKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J. (eds). Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí. Praha: Academia 2011.

Dobrá otázka. Aby som pravdu povedala, ani ma fakt, že sa na slovenských autorov neodkazuje, veľmi neprekvapuje. (Predsa však – citujú sa dva články J. Findru.) Tento trend je možné pozorovať už dávnejšie, napríklad aj v spomínaných *Rozhovoroch s českými lingvistami*, kde hádam okrem jednej-dvoch výnimiek to vyzerá, akoby na východ od českej jazykovedy existovalo len vákuum. Na druhej strane, v spomínanej rozsiahlej práci sa necituje napríklad ani monografia D. Davidovej a kol. *Mluvená čeština na Moravě* z roku 1997.

Vy akiste nemôžete povedať, že vás to mrzí, ale... Ako to máme chápať? Zvlášť ak sa u nás českej produkcii venuje pozornosť a vy sama ste napísali nejednu recenziu.

Asi sa nenašlo dosť relevantných podnetov. Ale zase to nie je pravidlom – aby som bola spravodlivá.

Alebo sa vôbec nehládalo.

Možno.

Opäť sme pri hľadaní. Teraz nie obyčajného človeka, ale bežného vedca. V tomto prípade je základom obyčajnosti skôr určitá samozrejmosť, ktorá keď sa nenaplní, tak naruší naše očakávania napríklad spolupráce, žičlivosti, precíznosti, citačnej etiky...

Poukážem na inú stránku obyčajného vedca. Taký bežný slovenský vysokoškolský vedec musí zvládnuť nielen vedu, ale aj často vysoký pedagogický úväzok, ktorý sa z istého uhla pohľadu – vzhľadom na tzv. „nápočet rozpočtu“ stáva pre vysokú ŠKOLU (aký paradox!) – nezaujímavý. Vede záverečné práce, opravuje seminárne práce a písomky, konzultuje so študentmi, vykonáva množstvo administratívnej roboty. A väčšinou to robia tí, ktorí to so školou a vedou myslia poctivo. Hovorím to zo skúsenosti, ktorú mám ako riaditeľka vedecko-pedagogického pracoviska s takmer 50 zamestnancami a doktorandmi, ktoré som viedla dlhé roky. A robia to aj napriek tomu, že často počujú len to, aké je slovenské vysoké školstvo zlé a slabé. A robia to preto, lebo veria, že ich každodenná, obyčajná práca je dôležitá, napriek všetkému. A moja vyše 35-ročná pedagogická práca im v tom dáva za pravdu – a to napriek všetkému!

Napriek všetkému – a práve preto!, ako by povedal J. Krchovský⁸. Nebude ten učiteľ (ale aj akademický pracovník) ohrozeným druhom? Tvrdohlavo odmieta emigrovať za lepším a namiesto pudu sebazáchovy má idey.

Svojho času, na americkej vysokoškolskej pôde, som v rámci jednej prednášky počula otázku/povzdych: Keď už aj na humanitných univerzitných pracoviskách vymiznú ideály, kde potom zostanú, kde ich hľadať?

⁸ Ide o parafrázu verša: „Jsou zločiny, k nimž netřeba mít motiv / jsou básně, jimž by ublížilo motto... / dnes ožeru se sám, a do němoty! / a bezdůvodně, tedy právě proto“. KRCHOVSKÝ, H. J.: *Básně sebrané*. Brno: Host 2010, s. 100.

Asi už len pekne „nastajlované“ v ženských časopisoch. Tam sa seriózne trápia nad otázkami štýlu. Ale vráťme sa ešte k štylistike. Je to jedna z vašich „srdcoviek“. Prečo?

Asi aj preto, že je taká komplexná, že pri štylistickom uchopovaní jazykovej reality sa nevyhnutne musí na jazyk a jeho fungovanie nazeráť z rozličných uhlov pohľadu, niekedy aj naraz (čo nie je práve najľahšie) a ešte cez nejaký zjednocujúci činiteľ (a tým je znova najčastejšie človek – veď štýl, to je človek sám!). A potom ešte preto, že predmetom štylistiky je, podľa mňa, variabilita jazykovej interakcie. Je tu teda výzva uchopiť práve rôznorodosť, ktorá žije v jazyku a komunikácii. Áno, aj ženské časopisy sú plné štýlu, a skúmať ich štýl je tiež veľmi zaujímavé. Napríklad žánr editoriálu v ženských časopisoch nie je len jednoduchým úvodníkom. Tým, ako buduje isté typy ilúzií (teda ani nie tak ideálov), nesie v sebe výrazné sociálne posolstvo.

Podľa vás je štýl spôsobom verbálnej interakcie, daný usporiadaním tematických, jazykových a mimojazykových prostriedkov. Trocha mi tam chýba zohľadnenie technologického pozadia komunikácie. Nie je čas do definície štýlu zahrnúť aj tieto technologické okolnosti verbálnej interakcie? Ako veľmi výsledok interakcie závisí od toho, či je v mode on-line, alebo off-line, od toho, či ide o hovorený text alebo naopak, o písaný (nie písomný-korešpondenčný) rozhovor? Viete sa stotožniť s presvedčením napr. J. Hoffmannovej alebo K. Bakuľu o tom, že hovorené a písané sú dva osobitné štýly?

Myslím, že na toto už dbala klasická teória štýlotvorných činiteľov – menia sa podmienky komunikácie, mení sa aj spôsob komunikácie. V konečnom dôsledku ani nič iné než verbálne a neverbálne prostriedky na komunikáciu nemáme. Ak ide o písaný a hovorený prejav ako o osobitné štýly, zaväži skôr uhol pohľadu a teoretické východiská, ktoré pri posudzovaní variability komunikácie zaujmeme. Z istého aspektu ich možno pokladať za štýly, ale ja osobne ich takto nevnímam.

Nepovažujete teda počítačovo sprostredkovanú komunikáciu za osobitnú a novú kvalitu?

Ale áno, je to, samozrejme, nová kvalita. Ale nová kvalita je podmienená novými podmienkami, ak chcete, novou kvalitou komunikačných komponentov, do ktorých zahrňam aj možnosti elektronickej komunikácie rozličného typu. Tieto možnosti tak tvorca, ako aj prijímateľ a interpret jazykového prejavu vyhodnocujú, prispôsobujú sa im, viac či menej tvorivo využívajú. A to nachádza svoje vyjadrenie v osobitnej štylistickej a štýlovej kvalite (veľmi zjednodušene povedané) elektronického textu.

Takže predsa niečo nové a progresívne. Nielen „tieňové konfigurácie funkčných štýlov“?

Nové áno, či progresívne, neviem, uvidí sa... Ale zrejme áno. Keďže sama s teóriou funkčných štýlov v tejto fáze svojho uvažovania nepracujem, mohli by sme elektronické prostredie dnes už chápať ako istý druh sociálnej inštitúcie. Domnievam sa, že nejde len o techniku, ale aj o sociálnu silu a o komunikačnú sféru, ktorá jej zodpovedá – o elektronickú komunikačnú sféru. V nej sa uskutočňuje, nazvem to pracovne „elektronický makrosociálny komunikačný register“, v rámci ktorého sa uplatňujú mikrosociálne komunikačné registre, resp. subregistre.

Ktovie či práve tie tieňové konfigurácie ako momentálne neuchopiteľné javy, môžu byť najzaujímavejšie. Napríklad v rozprávke Andersena napokon tieň (Tieň) prerastie postavu, ktorá ho vrhala (ožení sa a svojho pána pozbaví života), čiže nielenže ho zatieni, ale celkom ho nahradí. Môže sa to stať nejakej tieňovej konfigurácii štýlu? Mala som na mysli niečo marginálne a štýl odkazu na telefónnom záznamníku, ktorý sa v roku 2001 zdal ako formujúci sa žáner. To asi nie je ten prípad. Možno skôr žáner chatu, ktorý bol najprv tiež tieňom, sprievodným príznakom komunikácie na internete a napokon sa v rozličných variáciách stáva dominantným ako osobitná funkcionalita. Čo je podľa vás zdrojom tejto dynamiky a striedania svetla a tieňa v jazyku?

Je to síce banálne vysvetlenie, ale zdá sa mi pravdivé – zdrojom dynamiky v jazyku je dynamika života. Tak ako rozvíjajúce sa technológie vytvorili potrebu vytvoriť odkaz na telefónnom záznamníku, ktorý svojho času nadobudol modelové, žánrové, charakteristiky, tak vývoj technológií odsunul tento žáner na perifériu. Podobný osud postihol telegram. Je príznačné, že s ohlasom na telefónnom záznamníku bol celý proces oveľa rýchlejší. Tak sa momentálne nachádza na okraji písmom realizovanej komunikácie rukou písaný list či pohľadnica, ale tieto žánre sú vo vedomí komunikujúcich stále prítomné a ktovie, možno sa raz dožijú, ale pravdepodobne v inej podobe, než to bolo doteraz, svojej renesancie, napr. tak, ako má telegram svoje pokračovanie v niektorých typoch krátkych textových správ (esemeskách).

Ako vy vnímate cestu, ktorou dnes kráča štylistika? Nie je napríklad cesta S. Gajdu (Stylistyka narodowa jak kategoria, 2011) smerom k národnej štylistike výrazom túžby po vystúpaní na horizont, odkiaľ vidieť všetky štýly ako dedinky v údolí? Nie je to len konštrukt? Postulovaný presvedčením, že existuje nejaká národne unikátna percepcia sociálnej reality, nejaké špecifické organizovanie informácií, určité (pre národ typické) verbálne interakcie, ktoré sú textovo evidentné a schopné spoluurčovať národnú identitu?

Začnem trochu zoširoka: štýl, to je spôsob verbálnej interakcie a zároveň jednotiaci, organizujúci faktor výrazových prostriedkov komunikátu, a to tak obsahových, ako aj formálnych (jazykových aj nejazykových). V konkrétnom komunikačnom akte nadobúda kvalitatívnu platnosť. Ako pojem je to abstrakcia, ktorej charakter závisí od stupňa a smeru zovšeobecnenia. A tak možno hovoriť napr. o singulárnom, výrazovom, individuálnom štýle. Individuálny štýl môže byť individuálny personálny aj individuálny skupinový – v takomto zmysle by sa mohlo hovoriť aj o štýle takej sociálno-kultúrnej skupiny, akou je národ. Koniec-koncov, aj v mnohých univerzálnych žánroch (ak uvažujeme o ďalšej štylistickej kategórii) možno nájsť črty charakteristické pre príslušnú kultúru, a to aj v pomerne globalizovaných komunikačných sférach, akou je napr. žurnalistika či mediálna komunikácia vôbec – tak je to napr. s fejtónom či hoci aj s moderovaním. Svojho času som sa zaoberala komparáciou slovenskej a českej bulvárnej tlače v novinách, ktoré vznikli v Čechách aj na Slovensku v podstate v rovnakom čase, na rovnakom základe, ktoré patria tomu istému vydavateľovi, a predsa je štýl českej bulvárnej tlače o niečo iný ako slovenskej – markantnejší,

energickejší, expresívnejší, tvrdší – exaktný výskum potvrdil to, čo vníma aj bežný citlivejší čitateľ.

Všimla som si, že často píšete články v 1. osobe sg., teda akoby so zvýraznením osobnej pozície. Pôsobí to presvedčivo a odvážnejšie než autorský plurál, pretože cítiť zodpovednosť autora za napísané a zároveň dovoľuje textu, aby stál sám za seba bez nároku na širokú podporu imaginárneho kolektívu, ktorý zas akoby stál za autorským plurálom. V ktorej naratívnej forme sa cítite viac „doma“? Netreba nám do vedeckého diskurzu viac textov v 1. osobe singuláru?

Žartom hovorím, že patríam medzi bojovníkov za 1. osobu singuláru aj vo vedeckom texte. Práve v tom zmysle, ako to naznačujete vo svojej otázke – teda v zmysle stáť si za svojím názorom či za výsledkami, ku ktorým autor dospel vlastným výskumom, a to aj na základe zhody medzi obsahom a formou. Na druhej strane, 1. osoba plurálu, autorský plurál, je konvencia, je to v našich podmienkach (a tu sme pri spomínanej národnej štylistike) súčasťou štýlovej/registernej normy. A ak si na istý spôsob vyjadrovania zvykneme, potom sa nám ťažšie od neho upúšťa, a to nielen v tvorbe, ale aj v percepcii. Tak potom majú problém niektorí moji študenti, ktorí sa usilujú aplikovať písanie v 1. osobe singuláru – a vo veľkej väčšine prípadov sa stretávajú s odmietnutím. Aj mne samej niekedy robí problém prejsť od 1. osoby plurálu, na ktorú som si zvykla, k 1. osobe singuláru. Niekde si však takýto prechod vyžiada samotný text – je neprirodzené, ak sa napríklad pri konkrétnom opise výskumnej metódy založenej na nahrávaní, na ktorom sa zúčastnil len sám autor, použije autorský plurál. Podobne, ak sa autorský plurál použije pri situovanom ústnom prejave – v prednáške či referáte (prezentácii).

Existuje ešte jedna vaša aktivita, ktorá nie je až tak na očiach, a ani jej výstupy nie sú príliš známe a možno ani docenované. Myslím na vašu editorskú prácu (v súčasnosti s M. Ološtiakom) pre holandskú bibliografickú databázu Linguistic Bibliography. V čom spočíva táto činnosť, prečo to robíte, ako prebieha selekcia položiek a prečo si myslíte, že to má zmysel, aj keď ide o databázu, ktorá neobsahuje viac informácií (napr. abstrakty)?

Linguistic Bibliography vychádza od r. 1949 každoročne pod záštitou Stáleho medzinárodného výboru lingvistov (CIPL) a Medzinárodného výboru pre filozofiu a humanitné vedy UNESCO, momentálne je súčasťou renomovaného vydavateľstva Brill. Je najpodrobnejšou jazykovednou bibliografiou mapujúcou všetky odvetvia jazykovedy zo všetkých geografických oblastí vrátane menej známych a zanikajúcich jazykov. Od r. 2002 je prístupná aj online. Je výberovou bibliografiou v tom zmysle, že zachytáva len vedecké práce, nie popularizačné ani didaktické. Anotáciu nahrádza premyslená hierarchizácia podľa jazykov, lingvistických odvetví a žánrov a orientácia podľa kľúčových slov.

Do tejto bibliografie som začala prispievať koncom 90. rokov na podnet pracovničky knižnice Ústavu pro jazyk český Dr. Jany Papcunovej. Dovtedy sa totiž aj slovenská lingvistická produkcia spracúvala prostredníctvom Zdeňka Tyla a jeho manželky

Milady v Čechách, čo od roka 1993 už nebolo celkom prijateľné. Tak mi prišlo trochu ľúto, že by Slovensko v takejto bibliografii nebolo zastúpené len preto, že sa toho nemal kto ujať. Preto som sa od r. 1999 rozhodla za marginálnej pomoci prof. Sabola, s ktorým som spolupracovala prvé dva roky, mapovať celú lingvistickú, teda nielen slovaskistickú či slavistickú, lingvistickú produkciu sama. Začínala som ešte so strojom písanými kartičkami, ktoré som zdedila po českom prispievateľovi, dnes je práca, samozrejme, oveľa rýchlejšia a pohodlnejšia. Niekoľkokrát na rozličných fórach som pripomínala, že prispievateľmi by mali byť na to ustanovené inštitúcie, napr. knižnice alebo Jazykovedný ústav L. Štúra. Márne.

To sa dá pochopiť, lebo je to nevďačná úloha a tí, čo ju poznajú, vedia svoje. Aj prof. Sabol rád hovoríeva, že keď chce páňboh niekoho potrestať, tak z neho urobí lexikografa alebo bibliografa.

Našťastie, je to pre mňa len jedna z mnohých aktivít a už ani nemám pocit, že sme sa sami potrestali. Teraz po šiestich rokoch individuálneho a v posledných piatich rokoch spoločného prispievania s doc. Martinom Ološtiakom, už sme si na koncoročné sledovanie lingvistickej produkcie na Slovensku tak zvykli, že sa svojej prispievateľskej práce nevzdávame. A čo nám to prináša? Okrem dobrého pocitu, že sa Slovensko v registrácii jazykovedy vo svete nestráca, myslím, že aj celkom slušný prehľad o tom, čo kto a o čom píše, keďže každý záznam, ktorý vyhotovíme, nám musí prejsť cez ruky.

Takmer ste ma presvedčili, že aj taká na pohľad nudná činnosť ako bibliografia môže prinášať dobrý pocit a dokonca potenciálnu devízu do vlastného výskumu práve vďaka prehľadu o domácej jazykovednej produkcii. To asi vysvetľuje aj zohľadňovanie širokého kontextu určitej problematiky vo vašich prácach. Nad čím uvažujete dnes a čomu sa práve venujete?

Pomaly sa usilujem, aby som dokončievala rozbehnuté projekty. Už niekoľko rokov sa moja vedecká práca uberať troma hlavnými smermi: zaoberám sa koordináciou výskumu detskej reči a mojou vlastnou výskumnou aktivitou v tejto oblasti, ďalej výskumom športovej komunikácie a roky trvajúcou prácou na príprave učebnice štylistiky. Okrem toho sa venujem doktorandom, lebo dúfam, že aspoň niektorí z nich budú pokračovať v tom, čo som začala. V spolupráci s nimi sa moje témy rozšírili aj o skúmanie rozličných aspektov mediálnej komunikácie.

Ďakujem vám za rozhovor a už len posledná otázka – máte nejaký odkaz pre čitateľov SR?

Ani nie odkaz, skôr želanie, aby Slovenská reč naďalej nachádzala a oslovovala svojich čitateľov, aby bola živá – čítaná a aby podnecovala k diskusiám. Jej vyše 80-ročná tradícia si to nepochybne zaslúži. A aby sa čítala nielen najnovšia produkcia, ale aj staršie čísla a ročníky. Je v nich oveľa väčšie bohatstvo, než by sa na prvý pohľad mohlo zdať.

NIČ AKO ČISTÁ JAZYKOVEDA NEEEXISTUJE

Rozhovor Jany Wachtarczykovej so Štefanom Švagrovským

Docent PhDr. Štefan Švagrovský, CSc., patrí k svojráznym individualitám slovenskej jazykovedy a dlhoročným prispievateľom časopisu Slovenská reč. Š. Švagrovský sa narodil 11. 3. 1931 v Slavkovciach na Zemplíne. Po štúdiách slovakistiky a rusistiky v Bratislave a Prahe pôsobil ako pedagóg, tlmočník aj prekladateľ. Viackrát sa vyskytol v čase a priestore tam, kde sa zakladali odborné inštitúcie, ako napr. Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva Univerzity 17. novembra (Praha – Bratislava 1969) alebo Kabinet literárnej komunikácie (Nitra 1967). Svoju pozornosť venoval rusistike (napr. *Jazyková situácia v Rusku v 18. storočí*, 1998, *Spory o spisovnú ruštinu v 18. storočí*, 1996) a diachrónnemu výskumu slovenčiny (napr. *O koncepcii neschválených Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1939*, 1994)

alebo *Úzus, norma a kodifikácia slovenčiny (minulosť a prítomnosť*, 1998). Najdlhšie pracoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského na Katedre ruského jazyka a literatúry, ktorú istý čas aj viedol. Rád pracoval s archívnym materiálom (urbáre, kalvínske knihy), ako aj so živými ľuďmi – študentmi, prekladateľmi a tlmočníkmi. Aj po odchode do dôchodku ostal v kontakte s niektorými blízkymi kolegami a príležitostne ešte písal. Poslednými bibliografickými položkami sú texty spomienkového charakteru ako *Z referenta Matice slovenskej univerzitný profesor* (2011) o pôsobení akademika L. Nováka na FF UK v Bratislave alebo *Fenomén Ďurovič z rovnomennej publikácie* (2016) pri príležitosti životného jubilea svojho staršieho súputníka L. Ďuroviča. Z odborných textov je jeho ostatným príspevkom *Predspisovná slovenčina v tlačených a písaných dokumentoch tereziánskej urbárskej regulácie* napísaná v spoluautorstve so S. Ondrejovičom (2012).

Rozprávanie doc. Švagrovského je živelné, nasýtené informačne, situačne, aj emočne. Na otázky nám doc. Švagrovský odpovedal vo svojom bratislavskom byte,

kam sa so svojou obdivuhodnou pamäťou a svojim nekonvenčným otvoreným myslením dobrovoľne uzavrel.

J. W.: Pán docent, vy sa okrem iného zaoberáte históriou slovenčiny a tento náš rozhovor sa uskutočňuje pri príležitosti vášho jubilea¹, preto by som sa chcela opýtať na moment, keď sa vaše osobné dejiny začali prelínať s dejinami jazykovedy. Kedy a vďaka čomu ste zistili, že sa chcete profesionálne venovať jazykovede?

Š. Š.: Toto je akože otázka? (Smiech.) No, asi by bolo neskutočné, keby som povedal, že sa mi to prihodilo v ranom detstve. Viete, ja som prišiel na fakultu do Bratislavy v roku 1952. Aj to len preto, že som si zlomil ruku a nemohol som nastúpiť do Prahy na školu, ktorá sa volala Vysoká škola politických a hospodárskych vied na diplomatickú sekciu. Moji príbuzní (z matkinej strany) pracovali v diplomacii, tak som mal asi dobrý kádrový posudok. A inak som si vlastne nemohol vyberať, univerzita vtedy na Slovensku bola len jedna. Technické vedy som nechcel študovať a nemôžem ani povedať, že by som od nejakého dátumu vedel, že sa chcem venovať jazykovede. Možno som podvedome využil výhodu, ktorú som mal oproti svojim kolegom, teda to, že od detstva som čítal cyrilské texty. Náboženské, aj svetské. Na základnej škole som už potom čítal dvojazyčne. Okrem toho, musím zopakovať, že pre Východoslováka je spisovná slovenčina vlastne cudzí jazyk. Musí sa učiť nielen výrazy, ale aj kvantitu a iné.

Ako ste vnímali „jazykovednú scénu“ minulých rokov, ktoré si už naša generácia nepamätá? Alebo inak, aká bola tá vaša generácia, kto z nej vám bol osobne najbližší?

Viete, pripomeňme si dobu, vždy dobu. Rok 1952 – 53. To je môj prvý ročník na Filozofickej fakulte na rusistike a slovakistike. Marec – hynie Stalin. Marec – ten istý – hynie Gottwald. Pred národným divadlom veľká tribúna, čiernym súknom potiahnutá – Stalin umrel, koniec sveta! Ľudia si trhajú také vlasy ako vy máte. Učiteľky filozofickej fakulty v čiernych čizmách chodili... Nemuseli, ale z tej ideologickej pomätenosti tam sa k zemi vrhali. Videl som ľudí, ktorí úprimne plakali, to dnešný človek ťažko pochopí. A teraz prídete na fakultu a len sa vypytujú: „Si v ČSM? Si vysporiadaný s náboženskou otázkou?“ a podobne. Vôbec nie to, čo vy chcete odo mňa, nijaké odborné, kolegiálne otázky, ktoré by formovali normálne vzťahy. Napríklad Šimon Ondruš, vtedy ešte mladý asistent, prednášal marxistickú jazykovedu. Ale ako študent som zažil aj Jána Stanislava, Eugena Paulinyho, Vincenta Blanára... Často som sa v univerzitnej knižnici stretával Jána Stanislava, Daniela Rapanta, pracoval som s germanistom Viliamom Schwanzerom...

Mala som na mysli obdobie, keď ste zakladali Univerzitu 17. novembra. Väčšinou sa takýto počin podarí, keď sú ľudia „na spoločnej vlne“.

Boli sme na spoločnej vlne práve so Schwanzerom, s ktorým sme reprezentovali Univerzitu 17. novembra, v Bratislave išlo o Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva. Ale aj tú vlnu vytvorila doba. V Moskve bola Univerzita družby národov, v Sofii

¹ 80 rokov v roku 2011.

Lulumbova univerzita, tak v Prahe sa založila spomínaná inštitúcia na počesť študentov ako Opletal, ktorí boli nacistami postrieľaní. V rámci tej univerzity vznikol Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva, pretože je pochopiteľné, že čisto vedecké alebo pedagogické štúdium nemôže pripraviť dobrého tlmočníka. Nie prekladateľa, lebo ten má čas na reakciu. Tlmočník však musí spĺňať mnoho ďalších podmienok, aby bol úspešný. Prvý školský rok tejto univerzity v Bratislave bol 1969/70. Pamätám si na slávnostné otvorenie ročníka s celou parádou v Zrkadlovej sieni Starej radnice, lebo sme zatiaľ nemali budovu. Neskôr sme sídlili na Zelenej ulici, kde je teraz Slovenská sporiteľňa. Prednášalo sa po anglicky, francúzsky alebo česky. A promócie boli trojjazyčné. Ale nemali nás radi, boli sme konkurencia. Aj nás prezývali „Univerzita prvého apríla“.

Nemôžem sa neopýtať, prečo táto inštitúcia tak rýchlo zanikla? Mala opodstatnenie, úroveň, podporu, ale fungovala len pár rokov. Prečo?

To je na dlhé rozprávanie. Univerzita 17. novembra bola zrušená v Prahe aj v Bratislave v roku 1974 uznesením vlády ČSSR. Časť učiteľského zboru Inštitútu prekladateľstva a tlmočníctva prešla na Filozofickú fakultu UK a časť nie – niektorých neprijali a niektorí sa dostali na Pedagogickú fakultu UK. Celá činnosť nášho inštitútu trvala necelé 4 roky, vlastne aj absolventov sme už promovali na FF UK. Príčina zániku bola komplexná: vychovávali sme absolventov, ktorí nemali uplatnenie. Boli to študenti z arabského sveta, ktorí u nás študovali zadarmo, pretože mali od nás vyvíjať socialistickú revolúciu a jej výdobytky do Egypta, do Tuniska, Saudskej Arábie, Alžírka, Jordánska...

Na druhej strane, aj tie roky priniesli úžitok práve preto, že peňazí bolo, vtedy s nimi nebol problém. Tak sme potom čiastočne zamestnali aj Nováka, aby niečo zarobil, takto sme držali aj Jozefa Vachka. Predstavte si, Vachka, takého anglistu, pražská filozofická fakulta vyhodila! Spomínal mi ako mu hovorili: „Soudruhu pane profesore, my za váš plat zaméšťnáme tri asistenty!“ A sem dochádzal lietadlom k nám do Bratislavy na Zelenú ulicu. Vo vačku mal masťný chleba, chudák. Takého človeka si nevážili! Napísal nielen celý rad odborných kníh, ale aj krásne dejiny Bohémky, futbalového klubu ako jeho priaznivec. Až potom, keď mu Rusi vydali ten slovník, tak ho zobrali na milosť a aj k Jánovi Sabolovi chodil do Prešova prednášať. To isté Ľudovít Novák. Lebo aj tieto univerzity potrebovali profesorov, tam sa neskôr konštituovali katedry.

Študovali ste ruštinu aj slovenčinu. Ako ste delili svoju pozornosť medzi tieto dva jazyky?

Keď som začínal študovať, tak spoločenská situácia vyznievala v prospech ruštiny a študovať ruštinu bolo také samozrejme ako dnes študovať angličtinu. Ani som sa nad tým nepozastavoval. Ešte aj gymnázium, na ktoré som chodil, sa nazývalo Gymnázium Josifa V. Stalina. Z ruštiny som tlmočil, prekladal a prispieval do rusistických časopisov. Okolo roku 1968 som sa začal obracať od ruštiny viac smerom k slovenčine. Aj predtým som sa o slovenčinu zaujímal, ale nemal som ju až tak rád ako iní, ktorí excerpovali literatúru a čítali po nociach, len aby mohli zarobiť nejakú korunu. To ja som nechcel, veď aj mi to Blanár zazlieval a vyhodil ma zo skúšky.

Každá doba má svoje kauzy. Dnes sa zvykneme pýtať na odborný diskurz a na to, kde, kým a čím je tvorený. Vo vzťahu k histórii jazykovedy na Slovensku mám častokrát pocit, že vedci sa vkladali do svojej práce s väčším zaangažovaním a zaujatím ako dnes. Možno je to obyčajné skreslenie, ale aj tak rada na chvíľu zabudnem na diskurz a opýtam sa celkom nedomodne, čím žila vtedajšia jazykovedná komunita, akými otázkami, problémami?

Napríklad práve v roku 1953 doznievala diskusia o pravidlách slovenského pravopisu. Stredoškolskí učitelia písali listy „Neberte nám ypsilon, čo budeme učiť?!“ Zasiahli tam zo zákulisia stúpenci historicko-porovnávacej jazykovedy Stanislavovho razenia a nedovolili zásadné zmeny. Tento zásah sa veľmi podobal na ten, ktorý sa udial na prelome rokov 1939 – 1940 za slovenského štátu, keď ministrom školstva bol Jozef Sivák. Ináč to bol veľký hlinkovec, ale ako odchovanec 1. republiky sympatizoval so Stanislavom. No keď Sivák dal posúdiť tie Bartekove Pravidlá komisii, ktorú zostavil, tak narazil na odpor². To sa nemôže vyjaviť otvorene, ale vy cítite a vidíte rozdiely už v základe samotných postojov ľudí. Stanislav – Pauliny – jeden katolík, druhý katolík. Stanislav z Liptovského Jána, čo je mestečko, ktoré má najviac kaštieľov a kúrií z celého Uhorska. A Pauliny zo Zvolena. Z toho istého mesta, ktoré vyslalo do Uhorského snemu Ľudovíta Štúra.

Ako som Paulinyho poznal, tak viem, že nikdy mäkko nehovoril a bol proti prílišnému mäkčeniu. V tom bol zajedno s H. Bartekom. Ten hovoril (v štyridsiatych rokoch), že slovenčinu na tomto stupni vývoja už netreba ďalej „postredoslovenčovať“ všelijakým *načim* a podobne. Na rozdiel od Stanislava. Ale oni (Pauliny a Stanislav) nikdy proti sebe otvorene nevystupovali (čo však neplatí na vzťah Isačenka a Stanislava). Po roku 1945 Stanislav do normotvorby a kodifikácie nezasahoval. No zvláštna situácia nastala po roku 1933, keď Stanislav napísal *Československú mluvnicu*. Predstavte si to, taký anachronizmus, nadväzovanie na Pavla Doležala a myšlienka československého jazyka, ktorá žije dodnes v Ľubomírovi Ďurovičovi. Ale Stanislav mal pravdu, lebo sme sa vtedy nevedeli zdefinovať. Raz sa hovorilo československý jazyk, raz slovensko-český, raz český a slovenský A Pauliny po roku 1945 sa staval zásadne proti ďalšej folklorizácii slovenčiny. Boli také smiešne pokusy namiesto *kurva* písať *honcula* a podobne. On také niečo nechcel pripustiť a tvrdil, že spisovná slovenčina má ľudový základ, ale už je to moderný jazyk. Je zaujímavé, že skôr strpel vplyv V. Vážného, ktorý mal najväčšiu zásluhu na tých čechizujúcich Pravidlách slovenského pravopisu (1931). Do posledného dychu Vážného zbožňoval a proti nemu slovka krivého nepovedal. Na rozdiel od H. Barteka, J. Mihála a B. Letza.

Vaše rozprávanie skôr vyznieva, akoby tie odborné otázky, napríklad okolo pravidiel spisovného jazyka a kodifikácie slovenčiny, boli len podloží, na ktorom defilujú aktívni jednotlivci podľa tajomnej a dnes už nepoznatelnej alchýmie ich vzájomných vzťahov.

Áno. A keď už mám tú možnosť, rád by som takto vyzval napríklad Janka Paulinyho, aby napísal nejaké spomienky, ktoré by dokreslili dobové súvislosti cez vzťahy

² Návrh nových Pravidiel slovenského pravopisu H. Barteka bol vyhodnotený komisiou ministerstva ako príliš puristický.

jeho otca. Tak ako Stanislavov najstarší syn Ivan napísal *Život v slove*, veľmi peknú knižku, kde je celé kalendárium života Jána Stanislava, od narodenia až po jeho smrť vo vlaku v Liptovskom Jáne. Pamätám si na to, pretože som niesol truhlu. A dokonca si pamätám, že Ján Stanislav bol predposledný jazykovedec (posledný bol Jozef Mistrík), ktorý bol po smrti vystavený v aule na FF UK v Bratislave. Lebo dovtedy sa tradovalo, že ak si profesor, máš právo byť vystavený v aule a keď si docent, tak len vo vestibule. Bolo to odstupňované. Ale už to zakázali a posledný vystavený docent vo vestibule bol ten novinár, čo tiež neďaleko nás býval – Ivan Tomašov.

Faktory osobné, rodinné, príbuzenské a kolegiálne síce nie sú zdrojom čistého jazykovedného poznávania, ale nikto nemôže poprieť, že naň majú niekedy zásadný vplyv. Práve teraz sa dodatočne ukazuje, ako sa mimojazykové faktory pretavili do nedávnej histórie slovenskej jazykovedy a objasňuje, prečo to tak bolo. Vraj jazyk sa sám vyvíja, že má ten svoj vnútorný vývin, zákonitosti, také a onaké responzie. Ale nie je to len tak, lebo jazyk je spoločenský jav a ľudský prejav na individuálnej aj kolektívnej úrovni. Napríklad Stanislav do jazykovedy po roku 1945 zasahoval len potiaľ, pokiaľ jeho žena spievala v národnom divadle a vyslovovala *l'* a tie ostatné „freizimmerky“ nie. Tak on ich kritizoval a písal články, aby sa *l'* vyslovovalo.

A práve o tom sa nehovorí. Učili nás, že reflexia má byť objektívna.

Ale ako môže byť? Nič také ako čistá veda, čistá jazykoveda neexistuje. V spoločenských vedách sú tie vonkajšie tlaky zvlášť silné. Sú o tom štúdie – nemčina za nacizmu, ruština za komunizmu, dokonca nemčina za komunizmu. Vo východnej nemčine sa prostredníctvom prekladov objavovali slovanské prvky. Už začali vychádzať nemecko-nemecké diferenčné slovníky, pretože spoločenské reálie už boli iné. Alebo napríklad ako sa zostavovala *Pedagogická encyklopédia Slovenska* (1984/85). Vedúci akademik Ondrej Pavlík. Viete kolkokrát sme heslá prerábali? Ten tam bude, ten tam nebude... „Kobula še ňe haňbi, keď saňki vibraci.“ Rozhodovali ľudia, ktorí nemali „emberšég“, žiadnu češť. A vtedy sa také veci ututľávali. Keď už bol ten tlak neúnosný, tak sa vyradzovali zo zoznamov. Zakaždým nový a nový heslár. Prišli na katedru dve tlačivá, že dvoch môžeme do encyklopédie nahlásiť. Tak sa tam I. Serdula a J. Svetlík napísali a oni reprezentujú rusistiku.

Okrem Univerzity 17. novembra ste boli pri založení aj Kabinetu literárnej komunikácie.

Ten sme zakladali s F. Mikom, A. Popovičom, J. Kopálom, neskôr sme prijali aj mladších, napr. B. Hochela a A. Keníža. Menovalo sa to Kabinet literárnej komunikácie alebo Kabinet teórie prekladu, tie názvy sa menili pod vplyvom spoločenských udalostí. Miko s Popovičom tam boli ako hviezdy slovenskej vedy. Avšak Miko napísal len jednu knihu z jazykovedy – *Rod, číslo a pád podstatných mien* (1962). Potom lingvistiku zanechal a začal sa venovať literárnej vede a semiotike. Hral sa so slovom, ale na inej úrovni – už nie na tej gramaticko-pragmatickej, ale na úrovni duchovnej. Semiotika sa vtedy považovala za buržoáznú pavedu.

Prepáčte ďalšiu neodbornú otázku, ale to, že máte v susedstve Dvončovcov, je náhoda, alebo nejaká irónia osudu?

No ja som z tých vašich otázok – ako hovoria Česi – celý tumpachový. (Smiech.)

Veď ste práve hovorili o úlohe subjektu...

Dobre, tak k Dvončovi. Jeho otec za Slovenského štátu dostal umiestenku na východné Slovensko, a tam sa Laco narodil. A keď sa narodíte v takom príliš uvedomelom prostredí, tak asi musíte byť purista. Boli citlivý na čečizmy. Či išlo o genitív plurálu, či o gramatické číslo z ojkonymie, toponymie, či oronymie. A keď išlo o to, či môže byť na Slovensku veľvyslanectvo *Spolkovej republiky Nemecko*, tak Jazykovedný ústav sa vyslovil, že nie, že len Nemecká spolková republika, ako nás presviedčali Á. Král, J. Doruľa a ďalší. Dvonč písal, aké je to štruktúrne neústrojné a tak. A ja mu hovorím: „A to ti neprekážalo, keď sme museli písať *Socialistická alžírška Džamahíria* alebo *Zväzová republika Juhoslávia*? Veď to je to isté, prečo ti to prekáža a prečo trváte na tom, že to musí byť *Nemecká spolková republika*, keď Nemci na svojej ambasáde nechcú také označenie?“

To, že Dvončovci bývajú opodiaľ, je náhoda, bývajú tu už 50 rokov, ako my alebo ako tu býval nebohý Štefan Michalus. Laca som poznal dávno predtým, ešte ako študenta. My sme dobre vychádzali, ale tá akási šialenosť ho chytila až po roku 1991, po vzniku samostatného Slovenska, keď začal uplatňovať tie národovecké prístupy.

Aké prístupy?

Odmietanie všetkého cudzieho. Najviac ma naštváli tí, ktorí zaviedli fonetické písanie vlastných mien cudzieho pôvodu. Pozrite sa, ako si sami Maďari píšu svoje mená, napríklad na Ondrejskom cintoríne. *Kováts, Kovács...* aj v zemplínskych tlačiarňach je to tak: *ts* a *cs* namiesto *č*. Mená historických osobností sa začali písať ináč, ako tie isté zo súčasnosti. Zahraniční historici a jazykovedci poznajú tieto historické osobnosti len v tej pôvodnej originálnej podobe. Nemusia vedieť, o koho vlastne ide – je *Pálfi* ten istý ako *Pálffy*? Hovoril som: „Nerobte to, mal to urobiť Štúr, keď na to bola historická doba a keď slovanské národy, ktoré používali latinku, zaviedli fonetický pravopis, ako napr. Chorváti.“ Ale nie. Národovci to potrebovali. A potom sa nám Maďari smiali: „Tak čo, keď ste si už Maďarov obliekli do svojho pravopisu, nebudete už na nich toľko nadávať?“ Nebol to dobrý nápad. Teraz ja píšem *Czambel, Žeňuchová*³ *Cambel*. Chaos. Dokonca boli dve konferencie: jedna o *Czamblovi* a druhá o *Camblovi*. Sme smiešni pred svetom!

Pripadá mi, akoby niektoré momenty vášho rozprávania pekne ilustrovali Šimečkov leitmotív prieniku „malých“ a „veľkých“ dejín⁴. Niektorých ľudí tie veľké dejiny „zomelú“

³ Ide o spôsob uvádzania tohoto priezviska preferovaný najmä pracovníkmi Slavistického ústavu Jána Stanislava a časopisom *Slavica Slovaca*.

⁴ ŠIMEČKA, M.: *Kruhová obrana*. Bratislava: Archa 1992. Považuje sa za legendárnu knihu československého protikomunistického disentu. Najprv vyšla v samizdate v edícii *Petlice* v roku 1985, potom aj v exilovom vydavateľstve *Index*.

a niektorí sa na objektívnych historických udalostiach zúčastňujú, alebo dokonca určujú ich smerovanie.

Je bezpočet príkladov, ktoré ukazujú vplyv ideí a ideológií na život jednotlivca a to, ako ovplyvňujú program a smerovanie vo vedeckej oblasti, v školstve, v literatúre atď. Keď v roku 1961 na Kube zvíťazil socializmus a Fidel Castro, ihneď bolo treba mať na FF UK medzi vyučovanými jazykmi zastúpenú aj španielčinu. Dovtedy sa španielčina u nás nevyučovala. Museli sa preškoliť pedagógovia, francúzštinári. A tak oznámili asistentovi: „Odteraz budeš španielčinár.“ Ale to predsa nie je len tak, aj keď ide o románske jazyky, aby človek zo dňa na deň začal prednášať a vyučovať v inom jazyku. Keď prišla kubánska delegácia, a on, keďže nevedel ten jazyk, nemohol dobre tlmočiť, tak sa musel zašívvať, skrývať a robiť sa chorý. Našťastie, v tom čase bola na mieste jedna asistentka, ktorá sa vrátila z Uruguaja, a tá robila potom tlmočičku. Takto sa vonkajšie medzinárodné udalosti podieľali na formovaní programu výučby cudzích jazykov aj u nás.

Alebo historický exkurz. V slovenských dejinách sa prejavuje absencia bohatej strednej kultúrotvornej vrstvy. My sme nemali grófov, šľachticov, ktorí by podporovali vzdelanosť. Mali sme len farárov a dedinských učiteľov, ktorí po večeroch pri sviečkach čosi spisovali. Bernolák, Záborský a všetci títo. Samá chudoba. Dokonca aj srbská pravoslávna cirkev mala autonómiu v rámci Uhorska. Mohli si dovoliť pozvať Šafárika, keď v Čechách nemal zamestnanie. Dali mu miesto stredoškolského učiteľa na srbskom gymnáziu a tam začína jeho veda. Mal tam k dispozícii knižnicu a práve tam sa dostal k cyrilským pamiatkam. Dovtedy on o týchto veciach veľmi nechyroval. V Kobeliarove sa narodil a dovtedy všetkých Slovákov na východ od Kobeliarova, vrátane kalvínov, považoval za Rusínov.

Našli ste medzi tými osobnosťami, ktoré ste za katedrou stretli, nejaký svoj vzor, svojho učiteľa? A naopak, spomínate si ako pedagóg na niektorých svojich študentov?

Nedávajú sa takéto otázky skôr hercom a hviezdam? (Úsmev). Samozrejme, že každý má svojho učiteľa, pred ktorým skladá klobúk, ale ja som vždy rozlišoval profesionála, aký je v tom, čo robí a aký je v občianskom živote. Lebo mohol byť niekto dobrým prekladateľom, jazykovedcom, historikom a ako človek podliak. Bolo treba rozlišovať medzi tým, kto bol aký profesionál a tým, kto mal aké spoločenské postavenie, vplyv, ako ho získaval a využíval. S Ondrušom a Ďurovičom sme sa neskôr ako kolegovia rešpektovali, Pauliny a Stanislav boli introvertní učители, ktorí sa nevedeli študentom viac priblížiť. Nedá sa povedať, že by som mal nejaký výrazný vzor alebo učiteľa, ktorého by som nasledoval. A ani naopak, ani ja som nikdy nechcel byť čísi vzor a ani som nesledoval svojich študentov ďalej. To by ste sa skôr ich mali opýtať: „Ako si spomínate na Švagrovského?“ A oni by vám možno povedali, že Švagrovský mával také dlhé exkurzy, že sa študentky na hodinách pocikávali. (Smiech.)

Keď si dáme do Googlu meno Švagrovský, okrem bibliografických odkazov sa objaví vaše meno aj v kategórii „Ludze“ na webovej stránke s názvom Vichodňarske združenie VALAL. Čo je to za spolok?

Predsedom Valala bol Juraj Králik, ktorý zakladal aj Lúčnicu a vyštudoval v Košiciach gymnázium za Horthyho. Toho som osobne poznal, podobne ako aj Mariána Tkáča, ktorý vydal už asi 10 kníh, naposledy *Zemplínske nebo*. Občas sa na mňa ako jazykovedca zo Zemplína odvolával, Zemplínčania sa, podobne ako ľudia z iných stolíc, stretávali. Po revolúcii to bolo na Mladej Garde, tam som im aj prednášal zaujímavosti z jazyka a histórie, tak ma brali ako člena Valala. Ale už dávno nikam nechodím. A ocitol som sa tam presne tak akcidentálne, ako sa J. Doruľa ako veľký Rusín dostal do encyklopédie Rusínov.⁵ Tak teraz nevedno či on je Rusín alebo Slovák.

Zvyknem sa na konci rozhovoru opýtať na prípadný odkaz pre čitateľov. Je niečo, čo by ste im chceli odkázať, zhrnúť alebo pripomenúť?

Ja nie som taký veľký, aby som rozdával nejaké posolstvá. Nikdy som sa nad tým nezamýšľal. Nemôžem odpovedať. Som len priemerný jazykovedec, akých sú desiatky, tak aké tam odkazy.

⁵ MAGOSCI, R. Paul – POP, I. Ivan: The Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Toronto: University of Toronto Press 2002.

DISKURZÍVNE POZNÁVANIE EVOLÚCIE JAZYKOVEDNÉHO VÝSKUMU NA SLOVENSKU

Vďaka jazyku poznatky a skúsenosti prekonávajú obmedzenia jedného somatického tela, jedného mozgu, jednej generácie. Vďaka jazyku prestáva človek žiť len tu a teraz a stáva sa spoluaktérom dejinného príbehu¹.

Vlastnosti, úlohy a podstata rozhovoru

Áké vlastnosti má v súčasnosti typický rozhovor? Alebo s akým prídavným menom sa najčastejšie spája? Môžeme odhadovať a optimisticky predpokladať, že by mohol byť napr. príjemný, súkromný alebo priateľský, čiže taký, aký by sme ho chceli mať. Alebo môžeme využiť štatistiku Slovenského národného korpusu, získať tzv. kolokačný profil slova a zistiť, aké atribúty sa v slovenských textoch k rozhovoru najčastejšie viažu. Letmá korpusová sonda ukázala, že *rozhovor* je dnes² predovšetkým *telefonický*, *krátky* a *exkluzívny*³. Rozhovory v našej publikácii však práve také nie sú. Ani telefonické, ani krátke. Exkluzívne však áno. Výhradné v zmysle svojho určenia pre náš realizačný tím a iniciačné na základe toho, že na rozdiel od českej jazykovednej komunity a troch dielov série *Rozhovory s českými lingvisty*⁴ v našom prostredí zatiaľ podobná práca nevyšla.

Cieľom rozhovorov s našimi lingvistami bolo priblížiť ich individuálnu skúsenosť a ich vnímanie premien v slovenčine a v jej výskume za posledné desaťročia. Aj keď je dialóg poľahčujúcou či odľahčujúcou okolnosťou reprezentácie myšlienok, základom odbornej interakcie ostáva reflexia jazykových javov a najmä metareflexia toho, čo ovplyvňovalo skúmanie jazyka v našej vednej disciplíne. Sme presvedčení, že jednotlivé interview majú svoju výpovednú hodnotu samé osebe a že epistemickú hodnotu im vnímavý čitateľ dokáže pripísať aj sám. Podobne ako v prípade príbuzných kníh rozhovorov s osobnosťami slovenského kultúrneho života, ktoré zostavovali publicisti, napr. S. Chrobáková-Repar (*Existenciály*), T. Čorná (*V postmodernom svete*) alebo literárni vedci R. Passia a G. Magová (*Deväť životov*), V. Barborík (*Hľadanie minulého času*, rozhovory s V. Petříkom). Vďaka systematickému a dlhodobému rozvíjaniu tohto žánru J. Štrasserom získala slovenská verejnosť celý rad knižných rozhovorov s výraznými osobnosťami slovenskej kultúry (napr. rozhovory so slovenskými vyda-

¹ PLICHTOVÁ, J. - POPPER, M.: Predpoklady a mechanizmy kultúrnej evolúcie. Bratislava: Iris 2005, s. 40.

² V aktuálnej verzii korpusu písaných textov všetkých žánrov, ktorá odráža spôsob používania výrazu v slovenskom jazykovom priestore.

³ Presnejšie, tromi najčastejšími ľavostrannými kolokátmi výrazu rozhovor v jazykovej praxi sú prívlastky *telefonický*, *krátky*, *exkluzívny*. Pravdaže, kolokačný profil tvorí veľké množstvo ďalších prívlastkov a kolokácií lemmy v rozličných pádoch sg. aj pl. Zdroj: Omnia Slovaca III Maior (cit. 1. 4. 2019) prostredníctvom nástroja Sketch Engine: Benko, 2014. s. 417 – 430.

⁴ CHROMÝ, J. – LEHEČKOVÁ, E., 2007, 2009, 2010.

vateľmi *Osem vytrvalých*, s I. Štrpkom – *Žiť svoju báseň* či s *Byť svoj* s J. Buzássym). Tieto diela nechávajú vyznieť účastníkov dialógu a jeho plynutie, sledujú ľudský príbeh na dobovom pozadí a ich hlavným cieľom je predovšetkým pútavé rozprávanie. Sprievodným textom je len predslov autora alebo recenzenta.

Pre vedecké účely to však nestačí. Podľa súčasných scientometrických kritérií, resp. podľa niektorých interpretácií týchto kritérií, sa rozhovory považujú za tzv. nevedecký obsah, ktorý má zmysel iba ako materiál pre ďalšiu analýzu a interpretáciu. Tento stereotyp je živý jednak mediálne generovanou a následne sugerovanou akostnosťou rozhovoru (telefonický, krátky, exkluzívny) a typickými (najrozšírenejšími, a tým i najbanálnejšími) reprezentantmi svojho druhu. Novodobé diskusné formy (napr. na diskusných portáloch, sociálnych sieťach či v priestore internetovej žurnalistiky) sú však od tradičnej dialogickej interakcie komunikantov už veľmi vzdialené. Je pochopiteľné, že takto sa javí rozhovor laikovi. Ťažšie akceptovateľné je, že sa devalvácia hodnoty rozhovoru prejavuje aj vo vedeckom diskurze, a to v paušálnom hodnotení celého žánru a postupu. Ide najmä o hodnotenie z pozície exaktných vied, pre ktoré rozhovor nie je legitímnou výskumnou metódou. Aby sme boli presní, spochybňovanie legitimity sa netýka len metódy rozhovoru, ale aj ďalších znakov „mäkkosti“ spoločenských vied, pre ktoré tieto vedy podľa T. Kuhna ešte nedospeli do „štádia vedeckej zrelosti“. Prejavom mäkkosti je pritom interpretačná voľnosť, subjektivita výskumníkov a nepresnosť prirodzeného jazyka ako hlavného argumentačného nástroja. Tieto vlastnosti sú však podstatou identity spoločenských a humanitných vied, bez ktorých by neboli tým, čím sú.

Vieme si predstaviť rozhovor v nejakom inom kóde než v jazyku? Dialóg nemôže mať inú podobu než jazykovú, pričom napr. aj posunkové dorozumievanie chápeme ako realizáciu jazyka. V spoločenských vedách má dialóg nezastupiteľné miesto a jeho tradícia siaha do antiky. Takmer všetky Platónove spisy majú dialogickú formu, hoci rozhovory sú len fiktívnym dialogickým priemetom uvažovania autora. Platónove state, napr. *Gorgias* o rétorike, *Kratylos* o pôvode reči alebo *Faidros* o kráse, láske a ideách, dokladajú previazanosť rétoriky a (filozofického) poznania, silu argumentov a argumentácie, ktoré vedú diskutujúcich k pravému poznaniu⁵. Práve u Platóna nachádzame vymedzenie osobitného typu filozofického uvažovania v dialógu – diskurzívne poznávanie (*dianoia*), ktoré je dodnes základom filozoficky a komunikačne orientovaných výskumov. Vo vyspelom kultúrnom svete sa neprestala pestovať tradícia sprístupňovať verejnosti náročné vedecké a filozofické koncepty a témy prostredníctvom rozhovorov s významnými predstaviteľmi vedy a kultúry. Diskurzívne poznávanie sa vníma ako hodnototvorná aktivita v prospech spoločnosti. Takto pôsobia napr. dialógy Elisabeth Roudinesco s Jacquesom Derridom (*Co přinese zítřek*), Françoisa Azoviu a Marca de Lannay s Paulom Ricoeurom (*Myslet a věřit*), Jacka Żakowského s Adamom Michnikom a Józefom Tischnerom (*Między panem i plebanem*) alebo Jeana Philippa de Tonnac s Jeanom-Claudem Carriérom a Umberto Ecom (*Knih se jen tak nezbavíme*).

⁵ Poznania v zmysle epistémé (skutočné hodnoverné poznanie) a noesis (čisté rozumové myslenie).

V novšom období a v našom kultúrnom priestore tento typ poznávania reprezentuje filozofický diskurz v časopise *Organon F* prostredníctvom polemík o logike. Z rozhovorov vedených v časopise, ale aj z osobnej korešpondencie, zostavil V. Cmorej zborník *Filozofické dialógy*⁶, v ktorom sa naplňa ideál vecnej a multilaterálnej vedeckej rozpravy. Pri účasti jedenástich predstaviteľov analytickej filozofie ukazuje nosnosť a nevyhnutnosť vzájomnej interakcie, ba až sporu v exaktnej filozofii, v hľadaní adekvátnych jazykov vyjadrenia a metód reflexie. Tieto texty sú presvedčivou ukážkou dialógu ako prísne vedeckej metódy, ktorou je potrebné komunikovať informácie, koncepty, postoje, idey, vzťahy, problémy atď. adekvátne, teda nielen bez ornamentov, ale aj bez redukcií a zovšeobecnení, ktorým sa nevyhne text určený laikom, prispôsobený ich percepčnému štandardu.

Z nášho pohľadu tým nevedeckým vo vzťahu k dialógu je práve jeho paušálne zjednodušovanie a redukcia do stereotypu. Rozhovor je základným spôsobom medziľudskej interakcie a jeho výsledkom môžu byť banálne výpovede, ako aj vysoko sofistikované vedecké texty. Dialogická komunikácia je tiež základom kolektívnej intencionality, ktorá umožňuje vznik spoločenských inštitúcií a konvencií (napr. manželstvo, vláda, peniaze atď. Plichtová – Popper, 2005, s. 75). Dialóg predstavuje elementárnu dispozíciu pre fungovanie sociálnych celkov a umožňuje koordináciu ľudských činností v piatich rozhodujúcich a tmeliacich prostriedkoch medziľudskej interakcie – v preukazovaní empatie, v určovaní hodnôt, v prejavovaní moci, v pravidlách výmen a v podobe zmlúv (podľa Novosád, 2013, s. 172).

Je pravdepodobné, že hodnota osobného a bezprostredného dialógu bude ešte rásť v súvislosti s rozvojom umelej inteligencie a rôznych foriem technicky sprostredkovanej či automatizovanej komunikácie. V protiklade k nej sa zvyrazňuje úloha rozhovoru ako prejavu spontánnosti, autenticity a prirodzenosti jednotlivca, ktorý je pri dialógu vždy súčasťou väčšieho celku. Kolektívny dialóg či dialóg za účasti kolektívu využíva spoločné hodnotové presvedčenia, na základe ktorých sa konštituujú tzv. horizonty zmyslu (Šulavíková, 2006, s. 81). Sú to rámce, ktoré dávajú podobu a zmysel konkrétnemu ľudskému konaniu v konkrétnej historickej dobe a konkrétnej spoločnosti. V súčasnosti sa tieto rámce globalizujú a konkrétny jednotlivec sa identifikuje nielen so špecifickými rámcami svojej kultúry, ale predovšetkým s univerzálnymi hodnotami, ktoré dávajú zmysel jeho činnosti. Dialóg sa stále častejšie vníma ako nositeľ humanity ako dielňa ľudskosti – officina humanitatis. Je posudzovaný z hľadiska ideálov humanity premietnutých do požiadaviek jazykovej korektnosti, rodovej rovnosti, sociálnej empatie, univerzálnej tolerancie, ekologickej zodpovednosti atď. Je to práve rozhovor, z ktorého pramena a do ktorého opäť ústia naše snaženia napr. vyhnúť sa prejavom dehumanizácie v jazyku a spoločensky citlivých oblastiach, napr. v diskusiách o migrácii, národnostných menšinách alebo v kontakte so špecifickými spoločenskými skupinami, napr. seniormi, zdravotne postihnutými osobami, pacientmi, deťmi atď. Dá sa to zhrnúť tak, že rozhovor je spôsobom vytvárania individuálnej

⁶ CMOREJ, V. (ed): *Filozofické dialógy*. Bratislava: Veda 2007.

i spoločskej identity, pretože „podstatu našej identity tvorí reálna či sprostredkovaná výmena s inými: individuá sú kontinuálne formované prostredníctvom konverzácie, pričom vlastná voľba predpokladá sociálny horizont, ktorý utvára pozadie individualizácie a ktorého štruktúra je komunikatívna (Šulavíková, 2006, s 80).

Rozhovor, jeho aktéri a možnosti interpretácie

Rozhovory so slovenskými jazykovedcami sú určené širokej verejnosti, ale nepredstavujú ľahký popularizačný žáner. Sú nástrojom už spomínaného diskurzívneho poznávania. Spájajú ľudský príbeh v jeho autenticite s úvahovými prvkami, prepájajú rozprávanie s výkladom, detail s abstrakciou, emóciu s informáciou. Výpovede sa vzájomne odlišujú nielen v názorovej a postojovej rovine, ale aj dikciou a mierou zohľadnenia expektácie interviewera, teda pri odhade toho, čo by mohol chcieť poslucháč počuť. Sú odpovede diplomatické aj prekvapivo úprimné, reakcie emotívne výbušné, ale aj neutrálne až odťažité. Niektoré informácie sú podávané explicitne, no mnohé sú len naznačené a vyžadujú odkódovanie, a tým aj určitú orientáciu čitateľa v slovakistickom jazykovednom diskurze. Preto v záujme korektnosti, presnosti a uľahčenia čítania, v poznámkach pod čiarou uvádzame bibliografické údaje na odkazované práce a vysvetľujúce komentáre k spomínaným historickým udalostiam a súvislostiam

Svoje videnie vecí majú respondenti a majú ho i potenciálni čitatelia, ktorí možno ocenia práve neformálnosť rozhovorov a to osobné, ľudské, čo obsahujú. Naše dialógy majú potenciál presvedčiť čitateľa, že osobné neznamená vždy nevedecké. Súčasná humanitnovedná disciplína prekonávajú hegelovskú tradíciu vyžadujúcu objektivizované (a odcudzené) formy uvažovania, subjektivita je v nich prirodzenou súčasťou vedeckej reflexie, objektom metareflexie a zároveň zdrojom komplexnosti ľudských kultúr. Ani optika zostavovateľa nemôže byť objektívna v zmysle nestrannosti a nezaujatosti. Túto možnosť vylučuje aktívna úloha v rozhovoroch, ktorá interviewerovi prináša povinnosť empatie ako základu medziludskej interakcie a kooperácie (porov. Novosád, 2013, s. 172). Postoj žiadneho komunikačného partnera nemôže byť ani úplne subjektívny a egocentrický. Úspech dialógu, daný poznávaním a poznaním vyžaduje pozorovania z viacerých bodov a vedomú koordináciu hľadísk. Preto dodatočnou úlohou a východiskom k tejto štúdiu bolo hľadanie a voľba interpretačného rámca a spôsobu, akým reflexie, postrehy a odpovede respondentov usúvzťažniť a prezentovať.

V ďalšom texte sa pokúsime priblíženie časového úseku vo vývine slovenčiny a našej jazykovedy od 30. rokov 20. storočia, čo je obdobie, v ktorom prichádzajú na svet naši najstarší respondenti. Hlavnou motivickou líniou, ktorú v danom časovom úseku sledujeme, sú premeny jazyka a jeho vedy na Slovensku vo vzťahu k tomu, ako sa striedajú a vzájomne oscilujú idey a ideály, ktoré ovplyvňujú spoločenský vývin. Interpretačným rámcom našich úvah je synergický prístup na rovine kultúrneho

evolucionizmu. Táto platforma vníma človeka ako bio-socio-kultúrnu bytosť a jeho konanie ako prejav koordinácie (synergie) jeho rozmanitých dispozícií a kompetencií v prírodných (životné prostredie), spoločenských rámcoch (národné a štátne celky) a kultúrnych rámcoch (hodnotovo-ideové formácie) jeho života. Využijeme terminologické nástroje a koncepty sociológie a kulturológie, ktoré sa v týchto vedách uplatňujú pri výskume dejín s ohľadom na úlohu jednotlivca ako aktéra vývinových procesov. „Kulturné dejiny pracujú s fenoménom individuálnej a kolektívnej pamäti jejich aktérov, bez ktorého by bolo jinak nemožné proměnlivý a nepsaný jev zachytit (Lorenzová, 2017, s. 146). Rozhovory sú príspevkom k orálnej histórii slovenskej jazykovedy, pričom rekonštruujú a nanovo tematizujú určité, z pohľadu respondentov dôležité makrohistorické pozadie, ale najmä mikrohistorické okolnosti. Preto aj naše interpretačné vstupy majú konštruktivistický charakter a predstavujú pohľad účastníka dialógu, ktorý v snahe o porozumenie sledovaných premien, ponad rozhovormi konštruuje nadstavbovú líniu a vyberá pasáže, ktoré považuje za relevantné. Využijeme konštruktivistickú interpretačnú doménu v súlade s akceptovaným spoločenskovedným trendom vysvetľovať pôsobenie aktérov, ich uvažovanie, stratégie konania atď. z hľadiska súčasnosti, pretože štruktúry interpretácií sú tiež súčasťou dobovej reality (Maslowski – Šalanda, s. 9). Všimneme si interakciu rôznych prvkov a spolupôsobenie rôznych princípov, ktoré v spoločenských vedách vyžadujú prehodnotenie či aktualizáciu v záujme kultivovania a rozvíjania sociovedeckej komunikácie (porov. Dolník, 2015) a budeme uvažovať o premenách v systéme jazyka a jeho vedy v intenciách kultúrnej evolúcie na Slovensku.

Rozhovor a interdisciplinarita

Fraktálový⁷ strom na obálke rozhovorov s osobnosťami slovenskej jazykovedy vykľíčil z presvedčenia, že jazyk a vedecký pokrok majú tie isté korene. Vyrastajú z intelektuálnej mohutnosti, rozvíjajú sa prostredníctvom komunikácie a fixujú sa v textoch. Jednotlivé vedecké diskurzy sú dnes vysoko špecializované a autonómne, ale dôležité výsledky výskumu – nové kvality – sa dostávajú do spoločenského povedomia a spoluvytvárajú sociálnu realitu. Reakcia sociálnych aktérov na nové kvality v rozličných oblastiach života je základom ich adaptácie na novú situáciu a predpokladom úspešnej komunikácie. Adaptačné procesy prebiehajú aj na viacerých úrovniach. Tou elementárnou je rovina všeobecnoznalostnej komunikácie, akú predstavuje bežný nešpecifikovaný laický diskurz. Oproti tomu, či skôr paralelne, sa otvára priestor sociovedeckej komunikácie reprezentovaný interdisciplinárnym diskurzom rátaujúcim s aktivitou verejnosti v zmysle poznania tzv. spoločenskej objednávky na vedecký výskum a možnosťou reagovať na otázky, ktoré sa týkajú konkrétneho spoločenstva (viac Dolník, 2015). Sociovedecký diskurz súčasnosti je výrazne globalizovaný a interlingválny, takže pred-

⁷ Fraktál, z lat. fractus (rozbitý), nepravidelný fragmentovaný geometrický tvar. Podľa <http://www.sceg.sk/~ferko/GeometriaFraktalovFinalCD.pdf>, (cit. 12. 5. 2019).

stavuje nielen obsahovo-tematickú interakciu, ale aj spolupôsobenie jazykov a ich terminológií, resp. rozmanitých systémov a kódov označovania (napr. skratiek), pričom alternatívne formy označovania existujú paralelne. Ide o jeden z dôležitých prejavov kumulatívnej kultúrnej evolúcie, keď nové kvality a ich pomenovania vrastajú do existujúcich terminologických sústav, do štruktúry prirodzených jazykov a do spoločne sociokultúrne zdieľaného priestoru. Exaktné vedy pomáhajú vysvetliť vývinové procesy a zložitosti v živých celkoch ako sú ekosystémy alebo ľudské spoločnosti. Preto napríklad aj nepravidelné fragmentované geometrické tvary (fraktály) sú vyjadriteľné nielen v strohej reči čísel, ale sú zároveň vizuálne atraktívnymi objektami a ich pomenovania vnášajú do jazyka obraznosť a s ňou expresivitu či poetiku.⁸

Podnety prírodných vied priniesli nový prístup aj k opisu sociálnej dynamiky reprezentovaný napr. agent-based modelingom (ABM) založeným na simulácii konania a vzťahov sociálnych aktérov⁹ v systéme prostredníctvom algoritmov. Pred spoločenskovednými disciplínami vyvstali nové výzvy na opis nepravidelností, výkyvov, zmien, chaosu a najmä stále narastajúcej zložitosti – entropie v objektoch ich záujmu. Na tieto výzvy reagovali najmä sociológovia, psychológovia a filozofi skúmaním prejavov samoregulácie sociálnych systémov – v tom napr. prejavov sociálnej zmeny¹⁰, sociálnej emergencie¹¹ či anómie¹². Nejde o prístup, ktorý by bol v širšom slovenskom spoločenskovednom prostredí nový či nevyužitý.¹³ Pomerne slabé zastúpenie mal však v slovenskej jazykovede a obmedzil sa na pokusy o interpretáciu čiastkových pojmov či princípov na pozadí jazykového systému,¹⁴ no v súčasnosti sa vracia napríklad vo výskumoch komunikačných stratégií v médiách.¹⁵

Rozhovory a ich cieľ

Reflexiu na tému premien v slovenskej jazykovede posledného polstoročia chápeme ako príležitosť zachytiť procesy a javy, ktoré spomínajú aktéri v rozhovoroch, ako

⁸ Najznámejší objekt – fraktál z Mandelbrotových množín sa nazýva *jablkový mužíček* (ang. little apple-man), ale k príznakovým (obrazným) pomenovaniám patria aj ďalšie známe spojenia ako napr. *podivné atraktory* či *efekt motýľích krídel*.

⁹ Prechod od veličín (faktorov) k aktérom sociálneho pohybu nadpisuje prácu *From Factors to Actors: Computational Sociology and Agent-based Modeling* (Macy – Willer, 2002), cit. In Schenk, 2005.

¹⁰ Černík, 2004: Filozofické pozadie a metateoretické schémy spoločenských vied, *Sociálny systém, konanie a sociálna zmena 2005*.

¹¹ Schenk, 1993, Goldstein, 2002: *The singular Nature of Emergent Levels*, Situngkir 2003 – *Emerging the Emergence Sociology*.

¹² Schenk, 2004: *Anómia na Slovensku, pokus o meranie*.

¹³ Synergetika ako všeobecná metóda skúmania vzniku nových kvalít v systémoch s nelineárnou dynamikou zapustila u nás korene v polovici 80. rokov (Luby, 2003, s. 76). Išlo o hľadanie nových kvalít a zákonitostí v disciplínach ako sú fyzika, chémia, biológia, medicína, ekológia i ekonómia.

¹⁴ Išlo napr. o opis javov v slovnej zásobe prostredníctvom pojmu atraktor (Horecký, J., 2003: *Atraktor či prototyp?*, Dudok, M., 2015: *Genitív plurálu – podivný atraktor v substantívnej deklinácii slovenčiny*, Wachtarczyková, J., 1999: *Internacionalizácia jazykového systému ako synergický jav*).

¹⁵ Napr. Patráš, V.: *K pojmu „alternatívne médium“ a k manipulácii*, 2017, s. 97.

prejavy sociálnej dynamiky dané unikátnou kombináciou nevyhnutnosti a náhodnosti. Rozhovory odrážajú úlohu jednotlivca a kolektívu, obnažujú rôzne spoločenské formácie, ich štruktúry a hierarchie. Približujú dobové súvislosti cez prizmu profesnej a ľudskej skúsenosti respondentov (narátorov). Rozhovor sám osebe predstavuje základnú medziľudskú komunikačnú interakciu a zároveň vypovedá o množstve ďalších interakcií. Interview spolu so životopisným rozprávaním patrí k základným biografickým metódam výskumu spoločenských hodnôt, narativity a sociálneho konania, ktoré sa zameriavajú na zachytenie subjektívneho vnímania spomienok a skúseností ako na variabilný a premenlivý proces (Lorenzová, 2017, s. 147). Základným cieľom rozhovoru je samotná interakcia komunikačných partnerov, ktorej informačný tok a priebeh je štruktúrovaný otázkami interviewera v intenciách jeho záujmu o konkrétne oblasti – v našom prípade o fenomén zažitých zmien a premien. Dominantným aktérom rozhovorov je narátor – on je zdrojom odpovedí na otázky a generátorom formy aj obsahu výpovede. Preto sa rozhovory môžu vnímať aj ako jedna zo zložiek jazykovednej personológie – syntetickej vedy, ktorá zohľadňuje špecifickosť aktérov výskumu, či už kolektívneho aktéra (napr. slovenská veda) alebo jednotlivca, jeho afinitu k určitému spôsobu uvažovania, argumentovania a odkazovania. V súčasnom jazykovednom diskurze sa personologická línia nerozvíja z podobných dôvodov, pre aké sa nerozvíja metóda vedeckého dialógu. Pritom personológia predstavovala pre štrukturalistov, najmä tzv. pražských Rusov a predovšetkým L. N. Trubeckého¹⁶, ťažiskovú ideu jeho uvažovania v otázke, do akej miery prostredie determinuje vedecký výskum, spoločenský status a rolu skúmajúceho subjektu.

Ďalšie využitie materiálu z rozhovorov má svoje obmedzenia vyplývajúce z charakteru metódy, na ktoré upozorňuje Lorenzová (2017, s. 150): „Při práci s biografickou metodou se nelze vyhnout vzájemné reflexi obou stran. Objektivita a kvantitativně získaná data také nejsou cílem této metody. Už její samotné zaměření na práci s jedinici a lidskou pamětí tuto variantu vylučuje. Narace podléhá vlastním zákonitostem vzpomínání, zapomínání, nemluvě o paměti jednotlivce a paměti skupin, tedy kolektivní paměti.“ Sústredenosť na individuálny príbeh, postoj, názor, rozprávanie pritom neznamená rezignáciu na historickú pravdu, ale len zmenu perspektívy nazerania, v ktorej rešpektujeme, že subjektívna skúsenosť má svoju výpovednú i pravdivostnú hodnotu. Súbor rozhovorov je priestorom, kde sa môžu na tom istom mieste „stretnúť rôzne svety aj pravdy“. Zároveň je kompozíciou jednej subjektív-

¹⁶ Trubeckoj se snaží, stejně jako jeho dávní předchůdci filozofie přírody, o založení totální vědy, podřízené „personologii“, jednotlicímu principu všeho vědění (Sériot, 2002, s. 245). Stejně jako de Saussure podřizoval jazykovědu široké sémiologii, Trubeckoj podřizuje celý svůj systém vědeckých disciplín „všekoordinující“ personologii. Tím vzniká dvojitý systém věd: vedle sebe stojí vědy deskriptivní a vědy interpretační – historie/historiosofie, etnografie/etnosofie, geografie/geosofie. Jenom interpretační vědy umožňují porozumět zkoumanému faktickému materiálu a místo toho, aby jenom popisovaly jeho projevy, odhalují jeho hluboký smysl. Pouze na základě všech těchto věd pojatých v celku může vzniknout úplná teorie osobnosti. Bez personologie by existovala pouze encyklopedie věd, anarchický slepenec více či méně vědeckých myšlenek. Absence této personologie je nejvyšším nedostatkem myšlení na Západě.“ Trubeckoj, 1923, cit. in. Sériot, 2002, s. 255.

nej komunikatívnej pamäti v konfrontácii s inou, vďaka čomu sa aktéri rozhovoru permanentne ovplyvňujú. Subjektivita však nie je len vlastnosť obsahu rozhovoru, jeho kvality a fakticity, ale vlastnosťou samotného diskurzívneho poznávania.

Mimoriadnu dôležitosť tu má samotná narácia, spôsob opisu predmetu, jazyk a verbalizácia myšlienkových obsahov. V dobe globalizácie aj voľba jazyka rozprávania rozhoduje o tom, do akého diskurzu sa komunikát začleňuje, kam chce patriť, na čo nadväzuje, s čím súvisí, koho chce osloviť. Výber výrazových prostriedkov zo strany aktérov rozhovoru sa podieľa nielen na deskripcii predmetu rozhovoru (o čom je), ale spôsobom tejto deskripcie samotný predmet a obsah výpovede aj konštruuje. Tento tzv. konštruktivistický názorový prúd vysvetľuje existenciu rôznych zobrazení historickej reality a upozorňuje na relativitu historického poznania (Šuch, 2016, s. 589). Ak prijmeme túto relativitu ako prirodzenú vlastnosť historickej reflexie, môžeme akceptovať aj „pluralitu rôznych naratívnych zobrazení historických udalostí“ a vo výsledku „plastickú podobu minulosti“ (porov. Šuch, 2016, s. 590).

V tomto kontexte sa úloha jazyka a naratívnych postupov (jazykovej matérie a textovej stavby) ukazuje ako kľúčová. Má to aj praktický dopad na pochopenie opisovaných udalostí. Pragmatika prítomnosti malých národných spoločností smeruje k posilňovaniu vlastnej identity prostredníctvom svojho jazyka a svojej histórie s cieľom, aby sa zachovávali a prenášali hodnoty, ktoré majú konštituovať identitu spoločnosti aj v budúcnosti. Táto pragmatika vychádza z toho, že kultúra, dejiny, myslenie i veda (humanitné a spoločenskovedné disciplíny) žijú a prirodzene sa rozvíjajú najmä vo vlastnom etnickom a jazykovom prostredí a v každom historickom čase reagujú na špecifické prostredie, otázky, problémy svojho prostredia. A sú to najmä otázky aktuálnej sociálnej a kultúrnej situácie v tomto prostredí, takže rekonštrukcia minulosti z pamäti jednotlivca je „predevším odrazem súčasných zájmov, a ne odrazem fakticity minulosti a ukazuje neexistenciu ostrých hraníc medzi diskurzom spoločnosti a diskurzom vedy“ (Lužný – Váně, 2017, s. 578). Prostredníctvom rozhovorov sa uskutočňuje medzigeneračná transmisia pamäti prispievajúca ku kontinuite a vytváraniu objektivizovanej a sedimentovanej kultúrnej pamäti (Lužný – Váně, 2017, s. 585), pričom sa prenášajú aj spôsoby rozprávania – naratívne modely, šablóny, ktoré zas upevňujú a rozvíjajú naratívne tradície v danom jazyku. Dialóg má a využíva potenciál oživiť zabudnuté, opomínané alebo až tabuizované aspekty histórie, prostredníctvom autentického detailu (nekompromisne „natvrdo“ pomenovanej skutočnosti, ako napr. tu v rozhovore s prof. Ďurovičom alebo doc. Švagrovským) umocniť silu výpovede a pôsobiť na percipienta tak, aby sa mohol cítiť zasvätený do príbehu a byť súčasťou rozprávania.

Na stav výskumu jazyka v konkrétnom historicko-sociálnom kontexte vplyvajú rôzne druhy objektívnych zákonitostí, no predmetom nášho záujmu sú práve subjektívne faktory, nesystémové odchýlky a variácie ako náhodné vývinové procesy. Aby sme prekonali ideový schematizmus, ktorý zvykne proti sebe stavať determinizmus a indeterminizmus ako dva vylučujúce sa princípy, musíme pripustiť, že v rámci jedného systému môžu oba princípy pôsobiť zároveň. Že obidva môžu predstavovať konštitutívne, hoci

protichodné sily. A že koexistujú práve v systémoch nazývaných nehomogénne, nelineárne a nerovnovážne, za ktoré sa považujú napr. aj živé organizované spoločenské zoskupenia. Znamená to, že vývoj systému môže v hlavnom prúde vychádzať z poznania, ktoré v procese svojho trvania akumuloval a že kauzalita vytvára pravdepodobnú trajektóriu ďalšieho smerovania, ale zároveň to nevylučuje, aby v tom istom čase v určitých súradniciach systému vznikali nepredvídané a náhodné odchýlky – fluktuácie, ktoré za určitých okolností pri určitej intenzite dokážu zmeniť smerovanie trajektórie a celkovo narušiť kontinuitu dovtedajšieho vývoja. Za zdroj indeterministických odchýlok považujeme individuá s ich autonómnou vôľou a schopnosťou racionálneho i emotívneho správania¹⁷. Aktéri vedeckého diskurzu v každom historickom čase vytvárajú konceptuálne schémy, ktorými sa snažia uchopiť predmet svojho výskumu, pričom sa prirodzene opierajú o čo najvšeobecnejšiu teóriu, ktorá v danom čase ponúka relevantné analógie pre čiastkové vedné disciplíny. V rámci kolektívne zdieľanej intencionality sa zároveň každý aktér do určitého stupňa snaží vymedziť ako individualita a odlíšiť prostredníctvom svojej činnosti a jej výsledkov.

Vývoj jazykovedného myslenia ako súčasť kultúrnej evolúcie

Darwinova biologická evolučná teória sformovala evolucionistickú paradigmu, ktorá doposiaľ interpretačne zastrešuje nielen fungovanie a vývoj v živých prírodných systémoch, ale aj charakteristické produkty a životné formy používateľských a subordinovaných systémov (user-dependent systems) ako je jazyk, ako sú kultúrne, politické, ekonomicko-trhové systémy a ich inštitúcie. Vzájomná prepojenosť biologického a kultúrneho vývinu ľudských spoločností podnietila vznik mnohých interpretačných konceptov, a to v línii všeobecného darwinizmu alebo v špecifických teóriách darwinizmu ako napr. kultúrny selekcionizmus¹⁸ či deterministický evolucionizmus¹⁹. Z jazykovedných a literárnovedných konceptov ide napr. o binárnu diferenciacnú rodokmeňovú teóriu (Stammbaumtheorie²⁰ A. Schleichera), koncept vývinu literárnych žánrov F. Bruntiéra zo 60. rokov minulého storočia, ktoré pripomína literárny vedec T. Horváth prezentujúci zákonitosti vývinu literárnej vedy²¹. Pripúšťa, že aj keď by sa zdalo, že takýto prístup je prekonaný, resp. z analógií už vyťažil všetko, čo

¹⁷ V literárnej vede takto pokladal individuum za dvere pre vstup náhodnosti do systému a jeho vývinu múzický štrukturalista Jan Mukařovský (v 40. rokoch 20. storočia). Za pripomienku ďakujem posudzovateľovi T. Horváthovi.

¹⁸ Aj kultúrny evolucionizmus J. Frazera, E. Tylora, L. Morgana, socioekonomický evolucionizmus B. Engelsa, podrobne Sériot, 2002, s. 150.

¹⁹ Deterministický evolucionizmus (dominantná ideológia ruskej jazykovedy 20. – 30. rokov 20. storočia ako opak difuzionizmu (ktorý korešponduje s relativizmom a eurazijskými konceptami napr. Trubeckého a Jakobsona), podrobne Sériot, 2002, s. 138.

²⁰ Schleicher, A (1956), Bruntiére, F. (1966) cit. in Horváth, 2018, s. 422.

²¹ HORVÁTH, T.: Literárna veda a zákonitosti (Kapitolka z dejín vedy). Slovenská literatúra, 2018, roč. s. 423

sa dalo, jadro daného prístupu ostáva ako akceptovaná realita a má potenciál ďalšieho rozvíjania aj v podmienkach súčasného spoločenskovedného diskurzu. Na príklade prác F. Morettiho naznačuje ďalšiu využiteľnosť základného princípu evolúcie aj v prípade literárnych diel, a to v podmienkach súčasného knižného trhu. Za určitý prejav prirodzeného výberu na úrovni dobového literárneho vkusu môžeme považovať komerčnú úspešnosť niektorých autorov a titulov. Selekciou trhu prejde len zlomok prác (T. H. uvádza 1 %) a len tie kanonické a invariantné majú šancu sa ďalej reprodukovať a ovplyvňovať literárny vývin (tamže). Medzi evolucionistické analógie pribudol aspekt trhového súperenia diel, ktorý je v našich podmienkach stále novým fenoménom a významne determinuje správanie sa aktérov v novom a globalizovanom informačnom prostredí. Pragmatické správanie sa jeho aktérov má ten istý cieľ ako všetky predchádzajúce fázy evolúcie – prežiť, presadiť sa a reprodukovať – v jednej z mnohých modalít úspešnosti (byť publikovaný, čítaný, citovaný, rešpektovaný atď.) Trhový aspekt evolučnej úspešnosti je zas len jedným z prejavov celospoločenskej zmeny a podmienok novej doby s prívlastkom postfaktická.

Samotný princíp evolúcie ako postupnej vývinovej zmeny sa etabloval takmer vo všetkých typoch vied, v exaktných aj humanitných. Napriek alternatívnym kreacionistickým konceptom je vedecký konsenzus o evolúcii ohromujúci²². Motivoval vznik množstvo interdisciplinárnych výskumných oblastí ako epigenetika, sociobiológia, evolučná psychológia či memetika. Rámec evolucionizmu sa výrazne rozšíril, stále sa rozširuje a snaží sa o široko akceptovateľný výklad (extended evolutionary synthesis)²³. V rámci tejto syntézy sa skúma symbiogenéza, evolvabilita (schopnosť prežitia a rozvoja) živých systémov i fitness krajiny a nové typy dedičnosti vrátane kultúrnej a epigenetickej dedičnosti. S evolúciou systémov rátajú prírodovedci v biotických systémoch, ale aj v abiotických systémoch v intenciách evolúcie vesmíru (Krempaský²⁴). Humanitní vedci vytvárajú a overujú nosnosť špecifických teórií darvinizmu a nastoľujú otázky týkajúce sa kultúrnej evolúcie a existencie prirodzeného kultúrneho výberu, ktorý by bol založený nie na genetike, na geneticky podmienenom replikátore, ale na kultúrne podmienenom replikátore, ktorého existencia a podoba je predmetom polemík a výskumov (viac Plichtová – Popper²⁵). V lingvistike bola otázka vzniku a pôvodu jazykov vždy živá, ale v súčasnosti dostáva ďalší rozmer a perspektívu ako syntéza vyššieho rádu a zároveň charakteristika jazykových systémov vzhľadom na ich adaptabilitu a evolvabilitu v podmienkach globalizácie²⁶.

²² <https://creation.com/refuting-evolution> (cit. 8. 9. 2019).

²³ PIGLIUCCI, M. – MÜLLER, B. G.: *Evolúcia – rozšírená syntéza*. 2010.

²⁴ KREMPASKÝ, J.: *Evolúcia vesmíru a prírodné vedy*. Bratislava: SPN 1992. Autor hľadal interpretáciu vývoja života a vesmíru, ktorá by spájala evolucionizmus (prirodzený vývoj existenčných foriem) a kreacionizmus (vývoj dizajnovaný stvoriteľom). Krempaský, J.: *Veda verzus viera?* Bratislava: SAV 2006.

²⁵ PLICHTOVÁ, J. – POPPER, M.: *Predpoklady a mechanizmy kultúrnej evolúcie*. Bratislava: Iris 2005.

²⁶ O tom, že fenomén evolúcie vo vzťahu k jazyku nie je trpeným konštruktom, ale že je to fundamentálna a nosná konštrukcia, ktorá stále priťahuje pozornosť a predstavuje veľkú otázku a vý-

O evolucionistických výskumoch hovoríme preto, že kľúčové slovo témy našich rozhovorov – *premeny jazyka* a jazykovedy – môžeme nahradiť aj výrazom *evolúcia*. Rovnako i preto, že vývoj nášho jazyka patrí k základným predpokladom existencie nášho etnika a kultúry. Rámec rozšírenej evolučnej syntézy umožňuje vychádzať z chápania kultúrnej evolúcie ako histórie kumulatívnej kultúrnej adaptácie (Plichťová – Popper, 2005, s. 10). „Kým biologický typ adaptácie sa odovzdáva z generácie na generáciu prostredníctvom génov, transgeneračný prenos kultúrnej adaptácie vyžaduje špeciálne formy socializácie a rozmanité formy kultúrneho učenia. Preto polemika o tom, či možno aplikovať Darwinov princíp reprodukčného úspechu na kultúrnu evolúciu je stále taká aktuálna“ (tamže, s. 11). Premeny jazyka aj jazykovedy si skutočne vyžiadali špeciálne formy socializácie a zároveň odrážajú formy kultúrneho učenia, ktorými sa poznanie a skúsenosť odovzdáva ďalším generáciám. Dialóg pritom patrí k základným formám kultúrneho prenosu, učenia a poznávania.

Tento proces je obojsmerný, žiadne odovzdávanie sa nezaobíde bez prijímania. Vôľa k participácii, k aktívnej a kritickej účasti na intencionálnych činnostiach, tzv. zdieľaná intencionalita, je nevyhnutnou podmienkou kultúrnej kognície a evolúcie (tamže, s. 55). So zvyšujúcou komplexitou sveta sa aj transgeneračný proces stáva komplikovanejší a citlivejší k individuálnym možnostiam a kolektívnym tlakom. V teórii jazyka sa znova vraciame ku kľúčovej úlohe individua a jeho jednotlivým kompetenciám, ktoré umožňuje adekvátne rozumieť svetu. Ako pripomína J. Dolník vo svojej najnovšej práci *Jazyk v pragmatike* (2018, s. 24): „Spracovanie sveta nie je odrazová aktivita, ale konštrukčná.“ Znamená to, že konštruovanie životného sveta jednotlivca a systému jeho nastavení sa uskutočňuje pragmaticky, aby výsledný konštrukt uľahčoval fungovanie a život subjektu v novodobých formálnych kolektívoch, ktoré sú silne kompetitívne. Pragmatizmus je nevyhnutná stratégia „prežitia“, ktorá sa stále rozvíja a radikalizuje. J. Dolník predstavuje pragmatizačný kontext lingvistiky v úlohe buď tradičného pragmatizmu, alebo nového, radikálneho konštruktivizmu.

Kým klasický pragmatizmus zachováva určitú paralelu, súlad či súvzťažnosť medzi osobnou skúsenosťou a výberom prostriedkov na dosiahnutie zvoleného cieľa, tak radikálny konštruktivizmus predstavuje taký výber takých prostriedkov, ktorý nemusí zohľadňovať subjektívnu skúsenosť a „ladiť“ s ňou, no v danom čase toto použitie zaručuje alebo predpokladá získanie sociálneho kapitálu a určitých výhod. Názov pre hodnotu účelnosti prostriedkov, ktorých použitie pomáha jedincovi „prežiť“ v zložitých, nepriaznivých, odcudzených podmienkach, J. Dolník preberá z oblasti prírodných vied a je ním viabilita (životaschopnosť). Je otázka, do akej miery sa termín prekrýva s termínom evolvabilita (schopnosť života a vývoja – kapacita systému pre adaptívnu evolúciu). Spoločnou vlastnosťou oboch schopností je utilitarizmus – vedomé usmerňovanie vývoja organizmu v smere pozitívnych a evolučne výhodných stratégií. V tomto procese hrajú zásadnú úlohu ľudských kompetencie získané

zvu pre humanitné vedy, svedčí aj založenie časopisu *Journal of Language Evolution* (<https://academic.oup.com/jole>) v roku 2016 vydavateľstvom Oxford University Press a tendencia konštituovať výskumný prúd tzv. evolučnej lingvistiky (evolutionary linguistics).

v procese kultúrnej evolúcie. Jej zmyslom je selekcia a uplatnenie takých stratégií, ktoré životný svet človeka nielen odrážajú a sprostredkujú, ale v jazykovej praxi ho permanentne konštruujú.

Predmet a dobový rámec rozhovorov

Z našich dialógov o jazyku a jeho výskume na Slovensku sa jasnejšie črtajú obrysy individuálnych svetov respondentov než všeobecný obraz doby. Dobovosť je fragmentovaná a prítomná skôr v konkrétnych detailoch a súvislostiach. Vo vzájomnej interakcii sú tri hlavné roviny úvah. Jedna objektová, ktorá sa týka vývinu jazyka (slovenčiny) ako objektu skúmania. Druhá je druhá sociálna rovina, ktorá sa týka slovenskej jazykovednej komunity ako kolektívneho skúmajúceho subjektu. Tretia rovina sa vzťahuje na individuálny skúmajúci subjekt, ktorý patrí do určitého kolektívneho rámca, ale zároveň neprestáva byť svojbytný. Aj keď sú tieto línie vzájomne previazané, z nášho pohľadu je v tomto vzťahu vždy dominantný sociálny systém. Jeho aktéri, či už používatelia jazyka alebo lingvisti v rozličných úlohách (autori, editori, recenzenti), sú zdrojom dynamiky v objektovom systéme, teda v jazyku, ako aj vo vedeckom diskurze. Zámerne abstrahujeme od širšieho spoločenského pozadia, ktoré predstavuje adresátov vedeckej produkcie – verejnosť, školstvo, podnikateľské, záujmové a iné subjekty. Zahŕňa obrovské množstvo nerovnorodých interakcií, vydavateľských trendov, informačných politík, komerčných stratégií využívania vedeckej produkcie a nástrojov na meranie kvality vedeckého výskumu, ktorých identifikácia a charakteristika presahuje možnosti nášho príspevku. Tento rozmer však evidujeme ako široký spoločenský kontext.

Objektom našej pozornosti sú tri typy systémov. Objektový systém, konkrétne systém slovenského jazyka, ktorý je závislý od svojich používateľov (user dependent system), sociálny subsystém – jazykovedná komunita na Slovensku tvoriaca od druhej polovice 20. storočia a jednotlivý člen tohto spoločenstva – konkrétny lingvista. Fraktálový strom symbolizuje celú komunitu, ale táto práca prezentuje len jednu jej vetvu, do ktorej je zavinených štrnásť mien, štrnásť osobností slovenskej jazykovedy a z nášho hľadiska štrnásť fraktálov. Toto číslo je výslednicou možností a obmedzení, ktoré sprevádzali projekt rozhovorov, takže daný počet je náhodný. Pôvodne malo byť respondentov viac, ale mnohí z oslovených lingvistov nám rozhovor poskytnúť nemohli zo zdravotných či časových dôvodov. Ukazuje sa, že práve konfrontácia zámeru s reálnymi možnosťami v prípade rozhovorov je tým, čo majú všetky knihy rozhovorov spoločné. Konflikt plánovaného a uskutočniteľného je zrejme nevyhnutný v disciplíne, ktorá je dvojnásobne citlivá na „timing“, na časovú príhodnosť rozhovoru. Väčšina interview vznikla pri príležitosti životného jubilea konkrétneho lingvistu, a to od vekovej hranice 60 rokov. Okrem týchto všeobecných okolností je náš výber subjektívny v tom najlepšom zmysle. Odráža záujem interviewerov o svojich respondentov z profesionálneho i ľudského hľadiska a celá fraktálová vetva vo výsledku je aj množinou binárnych relácií a toho, koľko podôb môže mať dialóg.

Výskumná vzorka – 14 rozhovorov, 14 fraktálov

Skupina účastníkov rozhovorov je nerovnorodá a generačne, rodovo i špecializačne pestrá. Medzi najstarším respondentom (prof. Blanár, roč. 1920) a najmladšou respondentkou (doc. Pekarovičová, roč. 1951) je rozdiel viac než 30 rokov. Respondenti tak nie sú homogénnou generačnou skupinou, ale predstaviteľmi troch odlišných demografických kohort. V tomto výbere je práve profesorom Blanárom zastúpená ešte G. I. generation (z angl. „government issue“ – „pre potreby vlád“, alebo aj generácia 2. sv. vojny (1901 – 1924). Zaujímavosťou tohto výberu je, že dominantné zastúpenie z generačného hľadiska (8) a najsilnejší hlas v rozhovoroch má tzv. tichá generácia (1925 – 1945), pričom polovicu z tejto zostavy tvorí ročník 1937 zosobnený profesormi Kačalom, Mlackom, Ripkom a dr. Pisarčíkovou. Z povojnovej generácie (tzv. baby boomers 1946 – 1964) v rozhovoroch „vidieť“ hlasy 4 respondentov. Samozrejme, v medzigeneračnom dialógu zo strany interviewerov sú zastúpené aj ďalšie dve kohorty, a to generácia X a Y²⁷. Na každej strane treba predpokladať generačné odlišnosti, no predmetom nášho záujmu sú skúsenostné diferencie ako ukazovatele jednotlivých vývinových cyklov spoločnosti a slovenskej jazykovedy. Výsek reflektovanej skutočnosti tvorí blízka, tzv. súčasná minulosť (recent past) 50 – 100 rokov, ktorá zahŕňa perspektívu 3 – 4 generácií. Podstatou tejto perspektívy je osobná skúsenosť a rekonštrukcia udalostí v rámci komunikatívnej pamäti realizovanej neformálnym spôsobom a živým prirodzeným jazykom²⁸.

Narátori reprezentujú odlišné záujmové perspektívy, dané odbornými špecializáciami, individuálnymi hodnotovými orientáciami a morálno-imperatívnymi implikáciami. Predovšetkým tie posledné sa týkajú otázok preskripcie, regulácie jazyka a miery spoločenskej angažovanosti jazykovedcov v zmysle hlavných či alternatívnych dobových ideí. Z jazykovedných disciplín respondenti predstavujú napr. onomastiku, všeobecnú jazykovedu, paleoslavistiku, dialektológiu, kultúru jazyka, sociolingvistiku, históriu slovenského jazyka, štylistiku, lexikografiu, komparatistiku. Väčšina z nich zastupuje viacero lingvistických oblastí alebo hraničné disciplíny. Aj v tomto vidieť narastajúcu komplexitu, či skôr adaptáciu expertov na diverzifikáciu v každom vednom odbore. Tá núti vedcov k viacsmerným paralelným výkonom. Na jednej strane musia prehlbovať svoju špecializáciu a na druhej strane vykonávať ďalšie viac alebo menej súvisiace činnosti. Vidieť zrastanie výskumných aktivít s pedagogickými – väčšina našich respondentov sa venuje (či venovala) výskumu, pedagogickej praxi, ako aj manažovaniu inštitucionálnych celkov a ich orgánov.

²⁷ Generácia X (tzv. Husákové deti: 1966 – 1979), generácia Y (tzv. mileniáli: 1980 – 1995). Nezastúpené sú ďalšie generácie: Z (i-generation 1996 – 2009) a najmladšia generácia tzv. generácia alfa (2010 – 2025).

²⁸ Na rozdiel od tzv. kultúrnej pamäti, ktorá je nadosobnou inštitúciou a „vytvára sa prostredníctvom textov, obrazov, pohybov, formalizovaným jazykom a inými materiálnymi a priestorovými nástrojmi“ (Lužný – Váně, 2017, s. 584).

Tým, že tieto procesy sledujeme a priebežne vyhodnocujeme, plníme typickú úlohu spoločenských vied. Ako to vystihuje nemecký filozof Paul Jansen: „Pre teórie sociálneho je dnes charakteristické sebareflexívne vedomie problému. Reflektujú svoj vplyv na to, čo sa ocitá v ich zornom poli“ (Jansen, 2013, s. 162). Ak chceme na základe výpovedí respondentov získať obraz sociálnej reality, musíme zvoliť vhodný koncept, pričom „do úvahy sa musí vziať nejednoznačná, mnohoraká interpretovateľnosť jej predmetu, ktorá núti k oceňovaniu, hodnoteniu, selekciám (Jansen, tamže). V prípade rozhovorov je sebareflexia prítomná už v jednotlivých výpovediach, ktoré zároveň načrtávajú obraz dobovej sociálnej reality.

Jednotlivé rozhovory nadpisujú a tematizujú zásadné, univerzálne a všeobecné otázky každej vednej disciplíny ako ideál, hľadanie ideálu a cesta za ním (J. Dolník – *Zmysel ideálu je nežná aj krutá téma*), prehodnocovanie existujúcich kritérií jazykovedy vzhľadom na aktuálne požiadavky ďalších aktérov, pochybnosti ako zdroj napätia a pokroku (L. Ďurovič – *Pohyb v jazykovede, tak ako vo všetkom, sa deje tým, že niekto o niečom začína pochybovať*) a otázky progresívnych postupov a inovácií (L. Kralčák – *Mať v sebe aspoň drobnú iskričku objavnosti*). Ďalšie motívy sa týkajú podstaty jazyka a systému jeho výskumu vo vzájomných vzťahoch, akým je napr. konfigurácia výskumných subjektov a adresátov jazykovedného výskumu, zmysel a intencia výskumu (J. Kačala – *Veda je pre ľudí*), hľadanie kritérií a vzorov jazyka a verbálneho správania (I. Ripka: *Latku kultivovaného prejavu nemôžu určovať povrchní žurnalisti a celebritníci*), úloha výskumu jazyka pri identifikácii a kultivácii spoločenských hodnôt (M. Majtán – *Poznávaním histórie formujeme svoje národné povedomie*). Dôležité sú aj motivické línie sledujúce dobové tendencie a procesy v jazyku i jeho vede ako komunikačný obrat, formy a extenzie komunikácie, hľadanie novej (kultivovanej) a spontánnej jazykovej i ľudskej prirodzenosti (D. Slančová – *Na stope autentického človeka v jazyku a jazykovede*), zvyšujúca sa komplexita systémov a odozva na ňu (S. Ondrejovič – *Zložitost sveta zvládneme vďaka umeniu skratky*), hľadanie kvalitatívnej a kvantitatívnej adekvátnosti jazykovej matérie v komunikácii (J. Mlacek – *Blahoslavení tí, ktorí hovorili, ale nepovedali viacej, ako mohli povedať v dňoch sviatočných*), prijatie faktu mnohodoménzionalnej a ideologicky podloženej podstaty jazykovedy (Š. Švagrovský – *Nič ako čistá jazykoveda neexistuje*), prelínanie osobného a odborného vo výskume (M. Pisarčíková – *Hľadanie významovej blízkosti slov nemá ďaleko k hľadaniu blízkosti medzi ľuďmi*), či interkultúrna misia slovenčiny (J. Pekarovičová – *Je dobrodružstvo sledovať, ako sa z jazykovo „nemých“ študentov stávajú schopní slovakisti*). Dialógy sa viažu k už spomínanému úseku recent past alebo aj tzv. prechodnej prítomnosti (Jansen, 2014), ktorej hranice sú dané personálnou pamäťou. Vďaka fragmentom skúsenosti sprostredkovanej rozhovorom môžeme nielen získať informáciu, ale čo je z nášho pohľadu ešte významnejšie, vstúpiť do tematizovaného časopriestoru ako vzdialený, no zasvätený účastník (by-stender) a byť tak súčasťou kolektívne zdieľanej intencionality v slovenskom jazykovednom diskurze.

Idey a ideály, zmysel ideálu²⁹

História vedeckých disciplín sa najčastejšie sleduje na vzniku, uplatňovaní a striedaní pojmov, myšlienok či teórií prostredníctvom svojich aktérov. Determinujúca úloha pozadia, na ktorom sa tieto faktory uplatňujú, vo vzťahu k poznaniu, sa od práce *Psychogenéza a dejiny vedy* (Piaget – Garcia, 1983) považuje za všeobecne známy a akceptovaný fakt (Kvasz, 1999, s. 20). Rekonštrukcia vnútorného kognitívneho pozadia poznania pomáha odkryť rozličné druhy rámcov, ktorých sa pojmy, myšlienky a teórie zoskupujú. Pre sledovanie premien v jazyku a jeho vede na Slovensku sme zvolili motív ideálu a ideí v jeho službe. Rozvíjajúc myšlienku prof. Dolníka *zmysel ideálu je nežná aj krutá téma* si všimneme ideály z teleologickej perspektívy, teda z hľadiska úloh a cieľov slovenčiny a jej výskumu a z hľadiska toho, ako dynamika vývoja ideí vplyva na evolučný proces v našej disciplíne.

Práve ideál jazyka predstavoval jeden z najdôležitejších cieľov, ktoré poháňali kultúrnu evolúciu na Slovensku. Historickým špecifikom vývoja písomného jazyka Slovákov je konkurencia dvoch ideálov, dvoch navzájom sa prestupujúcich existenčných foriem slovenčiny (Jarošová, 2015, s. 58): slovakizovaná čeština (resp. čeština slovenskej redakcie) a regionálne varianty kultúrnej slovenčiny. Sociálne extenzie týchto dvoch línií sa v 2. polovici 18. storočia dočasne stabilizovali – slovakizovaná čeština sa uplatňovala v evanjelickom prostredí a bernolákovčina v katolíckom prostredí. Zároveň išlo o koexistenciu dvoch odlišných ideí. Slovakizovaná čeština stelesňovala ideál spoločného jednotného jazyka Čechov a Slovákov. Bernolákovčina naplňovala ideu svojbytnosti a samostatnosti slovenského národa, jeho jazyka, ktorý sa vymedzuje najmä per negationem od češtiny (viac Jarošová, s. 57). „Koexistenciu dvoch spisovných jazykov ukončila štúrovská kodifikácia slovenčiny na severostredoslovenskom základe a jej prijatie v „opravenej“ podobe – predstaviteľmi oboch konfesií“ (Jarošová, tamže).

Aj táto sekvencia v dejinách jazyka potvrdzuje všeobecné zákonitosti zmien v sociálnych systémoch – vzťah variácie a selekcie, ktoré predstavujú fundamentálne zložky každej evolučnej dynamiky (Kvasz, 1999, s. 14). „Variácia bez selekcie vedie k chaosu, selekcia bez variácie zas k ustrnutiu“ (tamže)³⁰. Za fázu variácie v tomto prípade môžeme považovať koexistenciu dvoch spisovných jazykov, za selekciu môžeme považovať každý výber a prioritizáciu jedného z variantov, ale aj hegemoniu určitého výskumného smeru či ideológie. Aj keď A. Jarošová (2015, s. 58) znovunastolenie problému českoslovenčiny v 20. a 30. rokoch vidí ako „iný príbeh“, v intenciách cyklického striedania variácie a selekcie ide o ďalšiu prezentáciu (re-prezentáciu) toho istého v iných dobových podmienkach, v inom evidenciálnom rámci.

²⁹ Ideál – predstava niečoho dokonalého, súhrn vlastností, predmet túžob, idea – výsledok myslenia, pojem, predstava, presvedčenie, ale aj platónska idea – ktorá sa neopiera o skutočnosť (podľa SSSJ, H-L, s. 321).

³⁰ Analogický prístup nachádzame aj v štrukturalistickom pohľade Levi-Straussa na variabilitu kultúr. Využíval logiku binárnych kontrastov v *presvedčení, že prvky* a procesy v kultúrnych systémoch získavajú svoj zmysel až v opozícii k iným prvkom a procesom (Plichtová – Popper, s. 113).

Evolučné fázy jazykovedného výskumu: oscilácie medzi variáciou a selekciou

Obdobie od roku 1918 do roku 1945 v Československu a za Slovenského štátu – fáza evolučnej variácie

Obdobie Prvej československej republiky môžeme vnímať ako dejinnú fázu s prevahou variácie s predpokladom pre koexistenciu oboch národov i jazykov. S odstupom času interpretujeme vznik spoločného štátu ako vyslobodenie zo „žalára národov“, a tým ako všeobecne pozitívne prijímanú udalosť. Prof. Ďurovič však upozorňuje, že „28. október 1918 nebol celonárodne veľkým odľahčením. Naopak. „...v maďarských archívoch sú vraj stovky deklarácií, ktoré slovenské obce posielali vláde v Budapešti, že Čechov nechcú, že chcú svoju uhorskú vlasť“ (viac Ďurovič op. cit.³¹ s. 45). Ďalší spoločenský vývoj umožnil rozvoj etnosignifikatívnych disciplín a napredovanie výskumu slovenčiny v jeho organizovaní pri odboroch Matice slovenskej. Výrazom ideovej selekcie a prioritizácie slovenčiny bolo napĺňanie ideálu o slovenčine ako o bohatom a správne používanom jazyku. Tento konštitutívny ideál podmienil vznik najstaršieho periodika venovaného „záujmom spisovného jazyka“ – časopisu *Slovenská reč*. Prvé číslo vyšlo v roku 1932 a prinieslo aj priznanie určitého evolučného zaostávania v opise vlastného jazyka v kontexte európskej jazykovedy.

Ako v prvom čísle tohto časopisu píše P. J., (1932 – 33, s. 20)³². „Tie problémy národnej jazykovej kultúry, čo my dnes u nás zmáhame, riešili vo Francúzsku už pred 300 rokmi.“ Pokračuje reakciou na turbulentnú dobu, diskontinuitný vývoj a evolučné skoky: „Veď poprevratový rýchly kultúrny rozvoj a veľký vzrast školovaných tried občianstva, a to školovaných zväčša na neslovenských knihách, na cudzích literatúrach, skrúca slovenskú skladbu do nepoznania. Slovník sa obohacuje, ale mnoho ráz priam znetvoruje. Tvorí sa slovenské názvoslovie pre techniku, pre úrady, poštu, železnicu, právo, medicínu, filozofiu a i. Toto všetko ide rýchlym tempom, a preto často s veľkými výkyvmi proti duchu jazyka.“ Jazyk sa tu javí ako objekt pôsobenia rozmanitých živlov, pričom on sám je živelný a sociálna interakcia, ktorú sprostredkúva, je zdrojom ďalších a nových problémov. Takýto stav sa pociťuje ako chaos, prináša tvorenie a zároveň znetvorovanie slov, rýchle tempo a veľké výkyvy, školované občianstvo, ale nie na slovenských knihách.

Prirodzenou ochrannou reakciou voči živelnosti a chaosu je selekcia, prioritizácia idey a regulatívy, ktoré majú priniesť vyvážený stav a kontrolu nad jazykom. Vyústením bola všeobecná výzva k činu pri jazyku, ktorý je v prudkom vývine: „Vyžaduje sa tu rýchlej a statočnej pomoci a veľa práce!“ a zároveň k odôvodňovaniu zásahov do jazyka, k jeho regulácii a práci očistnej: „Tu treba istého regulátora, spoľahlivej kritiky. Dnes už poznáme kladné výsledky časopisov založených pre tento účel v spisovných

³¹ Skratkou op. cit. (opus citatum) označujeme referenciu, ktorá je citáciou z niektorého miesta (strany) tejto práce, zo samotných rozhovorov.

³² V prvom čísle časopisu *Slovenská reč*, č. 1932 – 33 je článok s názvom *Spisovatelia a slovenčina* (s. 19 – 22), ktorý je podpísaný len iniciálami P. J. – identita tohto autora nie je známa, no iniciály zodpovedajú menu zakladateľa časopisu Jána Petrikovícha.

rečiach okolitých národov. Česi majú mesačník *Naše řeč*. Pre úrady majú osobitný časopis *Naše úřední čeština*. *Język polski* a *Naš jezik* vykonávajú podobnú prácu očistnú“ (P. J., 1932 – 33, s. 20).

Vznik časopisu Slovenská reč bol v tomto kontexte krokom, ktorým zakladatelia naplnili svoju predstavu o časopise, aký by zas naplňal ideály slovenčiny prostredníctvom angažovanej a erudovanej regulácie. P. J. nepochyboval, že potrebnú filologickú prácu treba inštitucionálne zorganizovať a garantovať: „Rozkázat shora preskúmanie slovenského jazykového názvoslovného materiálu a tak postaviť vývin na správny základ“ (P. J, tamže). Za ideálny orgán na uskutočňovanie takejto práce považoval Maticu: „Touto pracou mohla by byť poverená iba Matica slovenská, lebo od prevratu so zdarom ustaluje spisovný úzus“ (tamže). Do Matice vkladali slovenskí vzdelanci svoje nádeje, hoci práve Matica vydala v r. 1931 *Pravidlá slovenského pravopisu* pripravené V. Vážným, ktoré schválilo vtedajšie ministerstvo školstva a ktoré sa dnes označujú ako bohemizujúce. Odrážali však vtedajšiu rozkolísanosť jazykovej praxe v dôsledku kontaktov, „školoiania na cudzích knihách“ atď. Profesor Ďurovič (op. cit. s. 38) k tomu dodáva: „V 30. rokoch 20. storočia, hoci sme 500 rokov písali po česky alebo písali tak, že všetky tie kultúrne formy jazyka sú miešanina – to, čo išlo v zásade z českej Biblie a to, čo sa vnieslo, naše, sa v zásade miešalo. Odpor voči češtine na Slovensku vznikol, keď prišiel S. Czambel s tým, že čeština nám bráni integrovať sa do Uhorska. Potom to tvrdo presádzala Slovenská reč v istom čase a hlavne za slovenského štátu, kde to bola otázka vyslovene štátnej politiky. Od roku 1930, od prvých Pravidiel vždycky je to nejaký politický zásah, ktorý mňa osobne vždy irituje, pretože ja vychádzam z toho, že som tretia-štvrtá generácia, ktorá hovorí spisovne, a teraz niekto príde, že nemáš hovoriť *kočka*, ale máš hovoriť *mačka*, nemáš hovoriť *barva*, *barvičky*, ale *farba*, *farbičky*. Akým právom, že? (Ďurovič, op. cit. 36). „Takže tí, ktorí v 20. rokoch 20. storočia tu boli, to sme boli podľa nás my, nevelká skupina starých Slovákov. Som štvrtá generácia z rodiny, ktorá hovorí spisovne, nikdy nemala žiaden dialekt. Záujem o dianie bol záujem celonárodný. Že sa doma pri stole komentuje, čo sa deje s pravidlami pravopisu, čo robí Vážný, čo zase ten Hlinka povedal, to je bežný domáci rozhovor. Takže otázka Slovenska, bych povedal, je súčiastka každodenného života (Ďurovič, op. cit. s. 42). Vymedzovanie slovenčiny sa uskutočňovalo predovšetkým vo vzťahu k najbližšiemu jazyku a bohemizmy, dovtedy živé v jazyku vzdelancov, mali ustúpiť iným alternatívam, ktoré však tiež sú cudzieho pôvodu (germanizmy, hungarizmy). „Otázka češtiny je vždy istým spôsobom politická vec. Pre niektorých ľudí slovenská identita spočíva v tom, že nie je československá“ (Ďurovič, op. cit. s. 46).

Pre redakciu časopisu Slovenská reč boli autoritou, pochopiteľne, najmä L. Štúr a S. Czambel, „ktorý dielo *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* postavil na základoch živej ľudovej slovenčiny (Ondrejovič, 2003, s. 11). V prvom čísle časopisu redakcia uvádza citát od S. Czambla (z r. 1902) aj o cieľoch slovenčiny „Slovenčina smie mať iba jedon rozumný, odôvodniteľný cieľ, a to je: slúžiť za most ku vzdelaniu ľudu slovenského“. Ak by sme v ňom videli slovenčinu ako prostriedok na získanie gramotnosti, bol by *výrok* bol už v tom čase anachronizmom. V 30. rokoch 20 storočia sa negramotnosť

vzťahuje už len na 8 % obyvateľstva³³ a slovenčina začína plniť nové funkcie ako jazyk verejnej správy, stredného a vysokého školstva, odbornej a vedeckej spisby (Jarošová, 2015, s. 60). Aké sú to funkcie a ako sa prejavujú? Je zrejmé, že slovenčina v tom čase plnila všetky základné komunikačné funkcie v rámci spoločenstva a uplatňovala sa v nových funkciách (podľa Plichtová, 2005, s. 39 – 40), a to ako:

- nástroj utvárania a udržiavania sociálnych väzieb (kontaktná funkcia),
- nástroj socializácie a kultúrneho učenia (čo treba a ako to treba robiť),
- nástroj kooperácie, plánovania, dohovorov (delba rolí – konatívna funkcia),
- nástroj utvárania udržiavania a šírenia morálnych pravidiel, ako aj kontroly, či sa pravidlá dodržiavajú (normatívna funkcia),
- prostriedok efektívnej transmisie hodnôt a tradícií (informačná funkcia),
- prostriedok vytvárania spoločnej identity a fixovania kolektívnych predstáv – príbeh spoločného pôvodu, záujmov, cieľov,
- prostriedok difúzie poznatkov v rámci jednej kohorty a cez generácie (kognitívna funkcia), vďaka čomu sa človek stáva spoluaktérom v systéme distribuovaného poznania,
- nástroj rozvíjania slovesného umenia a výrazovej kultivácie (estetická funkcia).

Pre Slovákov v 30. rokoch 20. storočia sa životne dôležitá stáva etnSIGNIFIKATÍVNA funkcia slovenčiny – vytváranie vlastnej identity, vymedzovanie verbálnych sebaidentifikačných javov, ustáľovanie kolektívnych predstáv. Kolektívne zdieľané reprezentácie tvoria to, čo drží spoločenstvo v istej kohézii, a príbeh dejín spisovného jazyka je tiež príkladom, že aj na kolektívne reprezentácie sa vzťahuje striedanie variácie a selekcie. Obdobie posilňovania etnSIGNIFIKATÍVNYCH funkcií jazyka, ale aj literatúry³⁴ súvisí s fázou intenzifikácie a prioritizácie všetkých národnoidentifikačných črt. Úlohu v procese jazykovej sebaidentifikácie zohral časopis Slovenská reč, keď naplnil predstavy svojich zakladateľov a stal sa orgánom Jazykového odboru Matice slovenskej v Martine, aby propagoval a zveľaďoval spisovný (martinský) úzus konal spomínanú filologickú – ochrannú aj progresívnu prácu. Vedúcou osobnosťou časopisu sa stal Henrich Bartek, ktorý v prostredníctvom kritérií jazykovej správnosti presadzoval určitý typ ideálu jazyka. Ten závisel od jazykového citu a stelesňoval ho tzv. dobrý autor (Jarošová, s. 64), pričom podstata a vývinové tendencie jazyka vychádzali z ľudovej reči (tamže).

Profesor J. Kačala v rozhovore (op. cit. s. 100) celkovo roky 30. hodnotí ich ako obdobie tvorivého nepokoja a prevratné, prinášajúce novú situáciu (tamže), ktorú vidí v:

- prebudení záujmu jazykovedcov o systematický vedecký výskum slovenského jazyka a osobitne spisovnej slovenčiny,

³³ Oproti 45 % negramotnosti okolo roku 1910 (porov. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Negramotnos%C5%A5>, cit. 12. 4. 2019)

³⁴ Nejde však o paušálnu tendenciu, pretože od 20. rokov 20. storočia sa časť literatúry vymaňovala z národno-reprezentatívnych funkcií slovenskej literatúry 19. storočia (napr. generácia tzv. druhej moderny – J. Hrušovský, G. Vámoš, I. Minárik a i.). Za túto pripomienku ďakujem posudzovateľovi T. Horváthovi.

- v prehĺbení záujmu tvorivých pracovníkov o metodologické otázky vedy a jazykovedy a v hľadaní istého vzájomného prieniku najmä v spoločenskovednom bádaní,
- v rozriešení základných existenčných otázok slovenského národa, slovenského jazyka a spisovnej slovenčiny aj s prispením jazykovedy,
- v usústavení odborného záujmu o riešenie otázok jazykovej kultúry, kodifikácie spisovnej slovenčiny a pravopisnej sústavy slovenčiny a o celkový rozvoj spisovnej slovenčiny a jej stabilitu,
- v získaní neobyčajného záujmu širokej verejnosti o stav spisovnej slovenčiny a o zvyšovanie jazykovej kultúry. Ako príklad uvádza angažovanosť slovenskej inteligencie vo veci spisovného jazyka: Osobitne treba pripomenúť živý záujem predstaviteľov slovenskej inteligencie (...) prvé takéto verejné vystúpenie bolo 12. mája 1932 na valnom zhromaždení Matice slovenskej pri kritike tzv. čechoslovakistickej úchyľky v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1931“ (Kačala, op. cit. s. 99). Historici zas poukazujú na to, že práve na tomto zhromaždení po voľbách nového výboru sa do Matice dostali predstavitelia HSLS³⁵ a ďalších strán, čo vyvolalo protest časti slovenskej inteligencie vo výbore (Buchta, 2011, s. 18) kvôli vnášaniu ideologických a straníckych záujmov do činnosti Matice.

V rozhovore s L. Novákom³⁶ z roku 1992 udivuje koncentrácia dôvodov, pre ktoré sa princíp separácie a konštituovania vedeckej inštitúcie stal jeho presvedčením a motíváciou. Ide o historické okolnosti vyplývajúce z osobných vzťahov a silno doliehajúce na zakladateľa Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU), ktoré mu potvrdzovali, že seriózný vedecký výskum čohokoľvek, nielen jazyka, musí prebiehať odlúčene od politiky, na neutrálnej pôde, že jeho odchod z matičného prostredia bol nevyhnutnosťou. Čo si máme predstaviť pod dôvodmi tohto presvedčenia? Reakciou na akú situáciu bolo? Podľa historických interpretácií problémom bola vtedajšia predstava o vedeckom matičnom pracovníkovi, ktorý bol „kríženec popularizátora, redaktora, organizačného pracovníka, koordinátora a vedca v jednej osobe“ (Buchta, 2011, s. 28).

Najzávažnejšou okolnosťou však bol systém financovania činnosti Matice, ktorý nútil organizáciu do intenzívnej vydavateľskej aktivity. L. Novák pred svojím odchodom z Matice v roku 1937 adresoval poslancovi Jánovi Ursínymu, list, v ktorom otázku stavia disjunktívne: „...Dnes je aktuálna len otázka, či sa zaistí v Matici vedecká práca alebo či sa Matica zvrhne jednostranne v obyčajné nakladateľstvo.“³⁷ Princiálny postoj L. Nováka vyústil do odchodu z Matice. Ako kľúčová osobnosť ďalšieho vývoja vedy na Slovensku stál za vznikom SAVU, a tým aj znepriatelenej konkurencie Matice slovenskej vo výskume slovenského jazyka, „ktorá odpor voči SAVU ani

³⁵ Hlinkova slovenská ľudová strana.

³⁶ V roku 1992 pri príležitosti udelenia Zlatej medaily SAV a Čestnej plakety SAV L. Štúra L. Novákovi za zásluhy v spoločenských vedách, dostupné na: http://www.juls.savba.sk/attachments/pub_ludovit_novak/novak.pdf (cit. 2. 2. 2019).

³⁷ List L. Nováka poslancovi J. Ursínymu, cit. In. Buchta, J.: Matica slovenská a miestny odbor Matice slovenskej v Skalici v čase prvej Československej republiky. Bakalárska práca. Filozofická fakulta Univerzity Masarykovy: Brno 2011.

neskrývala“ (Hudek, 2011).³⁸ V histórii slovenskej vedy bolo založenie SAVU v roku 1943 bolo zlomovou udalosťou a zvratom vo vývoji, za ktorým treba vidieť osobné snaženie dôležitých aktérov, najmä L. Nováka. Takto vzniklo prvých päť ústavov Slovenskej akadémie vied a umení, medzi nimi aj Jazykovedný ústav ako nesamozrejmá a emergentná nová kvalita (porov. Wachtarczyková, 2013).³⁹ Len povrchný a depersonalizovaný prístup k historickým udalostiam môže vyústiť do lakonického tvrdenia, že „SAVU vznikol bez vážnejších ideovo-politických problémov“ (Rendár, 2014, s. 8).

O tom, že otázky jazykovej normy spisovného jazyka mali v našich podmienkach vždy politické pozadie a samé boli súčasťou „ideovo-politických problémov“, hovorí explicitne aj L. Ďurovič: „Môžem pochopiť, že, povedzme, Martinčania alebo ľudia z centra, ktorí boli na začiatku 20. storočia nadšení, že sa konečne dostali z rúk Maďarov a teraz nás tí Česi zas ohrozujú, že tí boli takí úzkostliví v dodržiavaní toho, čo sa u nás v Martine hovorí alebo čo je predpísané. Hlavne za Slovenského štátu to bola otázka vyslovene štátnej politiky. Po štyridsiatom piatom a neskôr je to otázka protimaďarská – tých Maďarov prinútiť, aby hovorili po slovensky, a to stále pretrváva“ (Ďurovič, op. cit. s. 38). Za Slovenského štátu sa sympatie s českým prostredím (napr. v prípade Slovenskej učenej spoločnosti, ktorej vzorom bola Šafaříkova učená spoločnosť) vnímali ako panslavizmus.⁴⁰ Pritom však L. Novák považoval koncept československého jazyka za „štátoprávne abstraktum“, ktorému v realite zodpovedajú dva spisovné jazyky a dve národné literatúry (Novák, cit. In Jarošová, 2015, s. 60). V jeho postojoch vidieť motív funkčnej separácie – jednak na úrovni subsystémov v rámci jazyka a tiež na úrovni subsystému lingvistiky v rámci slovenskej vedy.

Povojnové obdobie v slovenskej jazykovede charakterizujú výrazné metodologické prúdy, evolúcia pokračuje prehĺbenou fázou variácie – rozmanitosti. Profesor Mlacek spolupôsobenie výskumných alternatív vidí takto: „Ak aj v povojnovom období ešte u nás bežne doznievali stopy mladogramatických prístupov k jazyku, súbežne s tým sa už ozývala štrukturalistická metodológia v krátkom čase vytesňovaná priamo aj politicky živeným nástupom marxistickej jazykovedy. Po ťažkostiach s aplikáciami jej zásad u nás výraznejšie začína pohyb smerom k postštrukturalizmu a cezeň sa dostávame zväčša skôr k príležitostnému, teda nie celkom systematickému využívaniu aspoň niektorých spomedzi najnovších smerov a prúdov lingvistiky, u nás predovšetkým sociolingvistiky a novšie aj prístupov kognitívnych vied (Mlacek, op. cit. s. 144).

Na tomto vývoji sa od roku 1946 (po dvojročnej prestávke vo vychádzaní) aktívne podieľal aj časopis Slovenská reč, ktorý sa hlásil k štrukturalistickému programu

³⁸ Hudek, 2011, http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2011/texty_1_2011/hudek.pdf (cit. 5. 4. 2019).

³⁹ Wachtarczyková, J.: 70 rokov (ne)samozrejmosti. Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 6 – 8.

⁴⁰ Ľudovít Novák musel V. Tukovi dať v bodoch písomné vyhlásenie o svojom politickom názore, okrem iných aj bod: „Odsudzujem bigotný panslavizmus.“ Prívlastok „bigotný“ umožnil toto vyhlásenie bez toho, aby sa L. Novák spreneveril svojmu presvedčeniu. (Bigotný panslavizmus odsudzoval, ale k panslavizmu ako takému, sa hlásil). Porov. Rozhovor F. Barteka s L. Novákom, 1992, s. 178.

a pod novým vedením (E. Jóna) i k novej paradigme vedeckého skúmania jazyka. Profesor J. Kačala (op. cit. s. 84) pripomína, že štrukturalisticky orientované výskumy v našom prostredí majú ešte skorší dátum. Stelesňuje ich L. Novák a jeho súputníci (N. Trubeckoj, R. Jakobson, Skalička, Vachek, V. Mathesius), ktorí patrili medzi zakladajúcich členov Pražského lingvistického krúžku, resp. bývalých príslušníkov ruskej formálnej školy.⁴¹ L. Novák už v druhom ročníku časopisu *Slovenská reč* (1933 – 34) uverejnil seriál príspevkov s názvom *Fonologia a štúdium slovenčiny* – a ním sa stal aj zakladateľom tohto vedného odboru na Slovensku (Kačala, op. cit. s. 94) v tzv. matičnom zborníku⁴². Vyjadroval sa k tzv. československej otázke *Jazykovedné glosy k československej otázke* (1935) i *K základným otázkam štrukturálnej jazykovedy* (1937). Nasledoval ho Eugen Pauliny prácou *Štruktúra slovenského slovesa* (1943) a *Systém slovenského jazyka* (podrobne Kačala op. cit. s. 84).

Na tomto mieste chceme ukázať ešte iný a menej známy, no autentický prejav toho, ako vnímali dobovú situáciu jej aktéri a ako sa náhodne osoba L. Nováka ocitla v korešpondencii L. N. Trubeckého. V roku 1934 L. N. Trubeckoj po návrate z Paríža (cit. in Sériot, 2002, s. 145) píše R. Jakobsonovi: „Navíc k osobní antipatii vůči nám⁴³ se ještě řadí skutečnost, že Francouzi odmítají formu eurasijsko-dunajské kultury, kterou se vyjadřuje současná fonologie. Při rozhovoru s Martinetem a Novákem jsem si uvědomil, nakolik je tento specifický rozdíl pro fonologii důležitý. Novák je „člověk z Východu“ a celá jeho fonologie má „východní akcent“. Pro lidi, kteří nikdy nebyli v Rusku nebo ve slovanských zemích, není tento akcent ničím zvláštním. Pro ně je to jenom cizí přízvuk jako všechny ostatní. Stejně jako pro indogermanistu, který nemá žádný osobnější vztah ke střední Evropě nebo Eurasii. Avšak pro slavistu je to úplně jiné. Ať se říká cokoli, vším, co je slovanské, co pochází ze střední Evropy nebo Ruska, francouzští slavisté hluboce opovrhují a považují to za barbarské. Slovanští vědci jsou dobří k tomu, aby shromažďovali materiál, jakmile však začnou uvažovat, hned se projeví jejich nedostatek kultury a jejich slovanská duše – jsou to jenom představy, sektářství malých skupinek atd. Proto francouzský slavista nikdy nepřipustí, aby mu Rus nebo Slovan dával rady, nebou pouze za předpokladu, že je tento Rus nebo Slovan pofrancouzštěn.“

Sila tejto pasáže spočíva v jej autentickosti, subjektívnosti a dôvernej priamosti – v základných vlastnostiach dialógu. Dodatočne je umocnená tým, čím slovanské vedecké komunity žijú dodnes – permanentnou snahou presadiť sa v európskych vedeckých štruktúrach. Zároveň sa vzťahuje k epizóde štrukturalizmu, ktorá bola pre našu vedeckú komunitu dôležitá práve ako progresívna cesta k medzinárodnej integrácii a akceptácii osobností Pražského lingvistického krúžku. V kontexte listu Trubeckého sa však javí ako nedoceňovaná aktivita slovanských slavistov. Napokon Sériot (2002, s. 15) lakonicky konštatuje: „V podstatě je všeobecně známo, že západní svět chápe

⁴¹ POPOVIČ, A.: Štrukturalizmus v slovenskej vede, 1970 cit. in Buzássyová, K., 2011, s. 39.

⁴² NOVÁK, L.: K základným otázkam štrukturálnej jazykovedy. In: Sborník Matice slovenskej, Časť prvá. Jazykoveda roč. 15 – 1937, č. 1 – 2, s. 3 – 23.

⁴³ Predovšetkým voči tzv. pražským Rusom, teda Rusom v emigrácii.

historii strukturalizmu jako přímočarý vývoj, který začíná u de Saussura a končí u Cl. Lévi-Strausse a R. Barthesa poté, co projde jakýmiś mezičlánky v Praze a Kodani dvacátých a třicátých let.“ O to lepší je pochopitelné, odkiaľ sa v tom čase berú divergentné tendencie vo výskume jazyka, sústredenosť na špecifiká vlastnej národnej jazykovej a kultúrnej tradície, prečo sa nastoľuje téma samostatnosti a autarkie, prečo sa do protikladu dostáva románsko-germánska kultúra a slovanská kultúra, resp. prečo ju takto stavajú euraziáni.

Nevyhnutne iná je optika prof. J. Kačalu (op. cit. s. 83), ktorá sa sústreďuje na domáce prostredie: „Štrukturalizmus v jazykovede nebol ani čisto českou, ani čisto európskou vecou. V Bratislave vznikol Bratislavský lingvistický krúžok, ktorý vydával periodikum *Recueil linguistique de Bratislava*. V 30. rokoch 20. storočia sa „systematicky pestoval aj na FF UK v Bratislave pod vplyvom pôsobenia J. M. Kořínka“. Štrukturalizmus mal ambíciu integrovanej vedeckej metódy. Ešte pred založením prvých akademických inštitúcií (ústavov) vznikol v Bratislave Spolok pre vedeckú syntézu (1937), ktorý inicioval predstaviteľ literárnovedného štrukturalizmu Mikuláš Bakoš. Znamená to, že v tom istom čase, keď bol opis jazyka určovaný politickými a ideologickými konceptami (purizmus, čechoslovakizmus) rozvíjal sa vedecký, neutrálny opis jazyka v slovenčine, čo nebola samozrejmosť. Profesor J. Mlacek podotýka, že „ešte v 30. rokoch 20. storočia sa aj vo vážnych kruhoch odporúčalo, aby Slováci pestovali svoju vedu v češtine“. Cituje výpoveď L. Nováka: „Nevedeli sme napísať slovenskú vedeckú vetu.“ (Mlacek, op. cit. s. 129).

Ani v historickej perspektíve sa antagonizmus subjektívno-angažovaného a neutrálne-objektívneho prístupu nestráca, len nie je natoľko explicitný a výrazný. Potvrdzujú sa zákonitosti evolučnej dynamiky v sociálnych systémoch ako striedanie fáz variácie a selekcie, paralelné pôsobenie rôznych síl s rozličnou intenzitou a s nepredvídateľným dopadom na objektový systém (jazyk). Jeho podobu a uplatňovanie určujú spoločenské podmienky utvárané takmer vždy mocenskými ambíciami zúčastnených aktérov. Každá forma účasti na evolučnom procese je investíciou, vďaka ktorej spoločenstvá prežívajú a napredujú v celej svojej rozpornosti a polarizovanosti. A naopak, napredovanie spoločensva, kumulácia hmotných aj kultúrnych zdrojov prináša jeho členom nové možnosti, nové kvality, nárast flexibility na úrovni ich uvažovania, verbálneho aj behaviorálneho konania. Pri šírení výsledkov týchto procesov zohrávajú rozhodujúcu úlohu úspešní sociálni aktéri – kľúčové osobnosti, ktoré nastavujú pravidlá kultúrneho selekcionizmu – pravidlá prioritizácie a distribúcie zvolených ideí. Kumulatívny výsledok histórie rôznych difúzných udalostí je distribuovaný do spoločensva prostredníctvom aktívnych reprezentantov – či už jednotlivcov alebo kolektívnych aktérov, akými sú inštitúcie, pracoviská alebo médiá (porov. Plichtová – Popper, 2005, s. 141).

Povojnová jazykoveda na Slovensku (1945 – 1989): fáza evolučnej selekcie

Inštitucionalizácia slovenskej vedy predstavovala takýto kumulatívny výsledok rôznych udalostí a okolností. Pre povojnový vývoj jazykovednej práce bolo dôležité, že po

roku 1948 sa politickým rozhodnutím utlmila činnosť matičných odborov a väčšina vedeckých pracovníkov prešla do nových ústavov SAVU. V dôsledku toho aj časopis Slovenská reč získal status odborného periodika – orgánu Jazykovedného ústavu SAVU, resp. Ústavu slovenského jazyka SAVU (od r. 1952). Tento posun znamená vyššiu kvalitatívnu úroveň jazykovednej publicistiky a zároveň je odrazom rekonfigurácie ideálov v skúmaní jazyka. Druhou stranou mince bolo postupné vzdalovanie sa časopisu od pôvodnej základnej požiadavky laickej verejnosti a zároveň od spoločenskej úlohy demokratizačného činiteľa⁴⁴, a to od jazykového poradenstva. V podmienkach budovania nového spoločenského poriadku mal výskum jazyka svoju akademickú inštitúciu, ale ideál čistej vedy, vedeckého výskumu bez vplyvu ideologického vplyvu, sa nenaplnil. Z hľadiska kultúrnej evolúcie nastupuje fáza výberu a prioritizácie jednej paradigmy, v rámci ktorej sa vedecký výskum môže odohrávať, a to marxistickej jazykovedy. Odborný diskurz, ktorý vykazoval znaky afirmatívosti k všeobecne akceptovaným hodnotám, dokázal vyhovieť dobovým požiadavkám. Dôležitou otázkou adaptácie slovenských jazykovedcov na túto situáciu bolo hľadanie objektu afirmácie (k čomu sa prihlásiť) a hľadanie miery a spôsobu vyjadrenia zaangažovanosti. Ich výrazom boli najmä úvodníky deklarujúce svoju lojalitu k materiálom a udalostiam, ktoré režim pokladal za konštitutívne, (zjazdy Komunistickej strany) a prezentácia svojej činnosti ako snaženia prispievajúceho k celospoločenským cieľom (boj za mier, boj proti buržoáznemu nacionalizmu proletársky internacionalizmus atď.).

Niektoré súčasné práce z jazykovednej historiografie (Rendár, 2014) hodnotia toto vývinové obdobie výskumu slovenského jazyka najmä ako negatívne a na ukázkach dobových textov dokladajú tlak ideológie. Ako príklad násilnej „ideologickej štylizácie“ uvádzajú odsek z práce J. Horeckého (1956): „Jazyk, ako povedal Stalin, je nástroj boja a rozvoja spoločnosti... súvisí s výrobnou činnosťou človeka, pomáha organizovať spoločenskú výrobu...“. Jediným nepravdivým a neprijateľným segmentom tohto úryvku je len fráza „ako povedal Stalin“. Jazyk spomínané funkcie plní stále, aj keď dnes by sme namiesto nástroj „boja“ použili nástroj „manipulácie“ alebo „napredovania“, namiesto „spoločenskej výroby“ možno „verejný život“, a za „výrobnú činnosť“ a „rozvoj spoločnosti“ by sme asi nenašli náhradu. Ide o prejav zastarávania jazyka a jeho výrazových foriem vzhľadom na zmenenú skutočnosť, ktorá napokon tiež nie je oslobodená od ideológie. Znamená to, že úryvok (s výnimkou odkazu na Stalina) by obstál aj dnes a vo svojej podstate nevyjadruje nič ideologické. Skôr naopak, ideologizovanie diela profesora Horeckého je výsledkom konfirmatívneho skreslenia autora interpretácie. Ako uzatvára A. Jarošová: „V 50. rokoch bolo citovanie „geniálnych statí J. V. Stalina o jazykovede“ štandardnou výbavou každého článku a v princípe niet príčiny na to zvlášť upozorňovať“ (2018, s. 68).

⁴⁴ E. Rendár uvádza, že prof. Paulíny upozorňoval na „prílišnú odbornosť jednotlivých štúdií“ a pripomínal, že „Slovenská reč nesmie ostať časopisom akademického rázu a mal by rozširovať a vysvetľovať slovnú zásobu čitateľov aj pomocou názorných zobrazení“. Paulíny, E.: Spisovný jazyk a demokratizácia kultúry. In: Slovenská reč, 1948 – 1949, roč. XIV, s. 129 – 136, cit. in Rendár, 2014, s. 11.

Povojnové obdobie v histórii jazykovedy je teda fázou prioritizácie a dominancie jedného výskumného smeru, v dôsledku čoho bol aj smerovanie vo vedeckých disciplínach určené, plánovité a riadené. Profesor J. Kačala konštatuje: „K jednotnej línii výskumu a jeho organizovanosti významnou mierou prispelo to, že komplexný výskum slovenského jazyka sa stal súčasťou štátneho plánu základného výskumu a vytvorili sa podmienky na pohotové publikovanie výskumných výsledkov v periodických aj neperiodických publikáciách rozličného druhu, ako aj na prenášanie týchto výsledkov do praxe a na ich popularizáciu“ (Kačala, 2010, s. 71). Inštitucionalizácia jazykovedného výskumu, vznik slovakistických pracovísk pri univerzitách, systematickosť ich budovania a rozširovanie personálnej základne jazykovedcov prispeli k tomu, že táto evolučná fáza v slovenskej jazykovede sa javí ako mimoriadne intenzívna, produktívna a racionálna. Z nášho pohľadu môžeme dodať, že deklarovaný imperatív rozvoja, napredovania atď. vychádzal zo skromného, no stabilného financovania vedy.

Na 50. roky minulého storočia pripadá aj hľadanie a ustaľovanie ideálov slovenčiny v praktickom rozmere, v jazykovej kultúre spoločnosti. Puristické tendencie založené na preferovaní kritéria historickej čistoty a ľudovosti už nestačili odpovedať na výzvy, ktoré do výskumu prinášali nové metodológie, najmä štrukturalizmus akcentujúci funkčné hľadisko. Hodnotenie správnosti jazykových jednotiek sa nemohlo obmedzovať len na ich „národnú čistotu“, ale začínalo zohľadňovať ich kvantitatívnu distribúciu v používateľskej praxi (frekvenciu), ich zrozumiteľnosť, vhodnosť, účelnosť (podrobne Jarošová, 2015, s. 66). „Funkcionalistické nazeranie na jazykovú normu sa zásluhou Štefana Peciaru sa premietlo aj do slovníkovej časti *Pravidiel slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom* z roku 1953 (tamže, s. 67) a neskôr aj *Slovníka slovenského jazyka*, ktorého 6 zväzkov pod vedením Š. Peciaru vyšlo v rozpätí rokov 1959 – 1968. Spoluautorka tohto slovníka uvádza: „Slovník slov. jazyka bol priekopnícky, hoci časté zmeny v autorskom kolektíve a aj istý vývin v koncepcii sa podpísali na rozdielnom charaktere jednotlivých dielov“ (Pisarčíková, op. cit. s. 162). Po vydaní 4. zväzku SSJ v roku 1964 sa znovuoťvoril hodnotový konflikt motivovaný jazykovou praxou a znepokojivému zblížovaniu slovenčiny s češtinou, pričom SSJ (Š. Peciarovi) vyčítali prílišnú liberálnosť koncepcie a nedostatok usmerňovania. Polemiku inicioval J. Ferencík článkom *Na obranu starých materií*⁴⁵ a vyvolal reakciu Š. Peciaru v článku *O nehatený rozvoj*⁴⁶ a intenzívnu verejnú diskusiu na stránkach Kultúrneho života, čím bol SSJ zatiahnutý do „boja“ o čistotu slovenčiny (porov. Ďurovič, 2014, s. 32).

Ak bolo v 50. rokoch dôležité „hľadanie alternatívy purizmu“ (Jarošová, 2015, s. 66), tak po kritike SSJ (a konceptu chápania jazyka, úzu a hodnotenia slovnej zásoby slovenčiny Š. Peciarom) v 60. rokoch prichádza spoločenská výzva na „hľadanie systémovej hrádze proti nehatenému rozvoju“ (viac Jarošová, 2015, s. 74), čiže proti princípom samoregulácie v používateľskej praxi. Na túto úlohu sa podujal J. Ružička ako štatutár akademického pracoviska (riaditeľom JÚLŠ bol v rokoch 1965 – 1981)

⁴⁵ FERENČÍK, J.: Na obranu starých materií. In: Kultúrny život, 1964, roč. 19, č. 18, s. 8.

⁴⁶ PECIAR, Š.: O nehatený rozvoj. In: Kultúrny život, 1964, roč. 19, č. 24, s. 8.

a vypracoval teoretickú platformu spisovnosti. Ideál jazyka videl najmä v jeho systémovosti a pravidelnosti, a nie v jeho funkcionalite v bežnej komunikačnej praxi. Vytvára ideálny konštrukt jazyka – postulát, ktorému by sa mala prispôbiť jazyková prax, ktorý by mal normovať, usmerňovať prax: „Kodifikáciu chceme oprieť do istej miery o náš postulát – čo máme pred očami ako ideálny stav (Ružička⁴⁷, cit. in Jarošová, 2015, s. 75). Ideové východiská tohto prístupu reprezentujú Ružičkove *Tézy o slovenčine* 1967⁴⁸. V duchu tejto myšlienky sa do interpretačného rámca slovakistických výskumov začal presadzovať tzv. systémový prístup a vládla istá metodologická uniformita, ktorú narúšali veľké osobnosti vtedajšej scény (porov. Ondrejovič, op. cit. s. 141). Doktorka M. Pisarčíková atmosféru na akademickom pracovisku charakterizuje ako „pracovne vypätú“ (op. cit. s. 161) a zároveň pripúšťa, že „určité napätie vládlo medzi vedúcim gramatického oddelenia J. Ružičkom, ktorý predstavoval veľkú odbornú aj prirodzenú autoritu a stál v istej opozícii aj v zmysle uvoľnenejšej politickej klímy v 60. rokoch, voči dovtedajšej línii zosobnenej Š Peciarom“ (Pisarčíková, tamže).

Profesor J. Kačala na základe vlastnej skúsenosti približuje pôsobenie J. Ružičku v jazykovednej inštitúcii: „Mal dar urovnávať veci a brániť svojich pracovníkov. Môžem povedať, že kým z niektorých ústavov SAV odišli v čase normalizácie z politických a ideologických dôvodov hŕby ľudí, tak z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV ako stranícky postihnutý neodišiel nikto. A to najmä vďaka riaditeľovi J. Ružičkovi.“ (Kačala, op. cit. s. 80). Je však zrejmé, že všetci aktéri výskumu v tom čase, nielen funkčne exponovaní pracovníci, sa museli adaptovať na spoločenskú situáciu, predvídať možné problémy v interpretáciách jazyka a udalostí. Dr. M. Pisarčíková potvrdzuje, že v 60. rokoch fungovala aj u lexikografov istá autocenzúra najmä v hodnotení a výkladoch slov (Pisarčíková, op. cit. s. 162).

V 60. rokoch sa jazykovedná práca v SAV vzťahovala okrem SSJ a *Veľkého slovensko-ruského slovníka* aj na iné veľké projekty. „V tom čase vzniklo viacero základných diel jednotlivých disciplín na Slovensku (fonetiky a fonológie, gramatiky, dialektológie, štylistiky, frazeológie, dejín jazyka a onomastiky), z ktorých mnohé ešte aj dnes fungujú ako autoritatívny kánon (Ondrejovič, op. cit. s. 141). „Kánon je determinovaný sociokultúrnymi a historickými koordinátami. Reprezentuje kvalitu, výnimočný obsah a výnimočnú formu“ (Huťková, 2019, s. 51). Tento status dielo získava zvonka ako výraz spoločenskej i odbornej akceptovateľnosti, užitočnosti, pričom sa pre svoju disciplínu stáva paradigmatickým. Profesor Kačala dodáva, že „Kvalita vedeckej práce sa hodnotila podľa reálneho vedeckého a spoločenského prínosu: ako príklad možno uviesť také jazykovedné diela ako je akademická *Morfológia slovenského jazyka*⁴⁹

⁴⁷ RUŽIČKA, J.: Záver diskusie k základnému referátu. In: J. Ružička (ed.): *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1967, s. 132 – 133.

⁴⁸ RUŽIČKA, J.: *Tézy o slovenčine*. *Kultúra slova*, 1967, č. 2, s. 33 – 40.

⁴⁹ *Morfológia slovenského jazyka*. Vedecký red. J. Ružička. Autori: Ladislav Dvonč, Gejza Horák, František Miko, Jozef Mistrík, Ján Oravec, Jozef Ružička, Milan Urbančok. Bratislava: Veda 1966.

alebo štvordielny osemzväzkový *Atlas slovenského jazyka*, ktorý vychádzal v rokoch 1968 – 1984 (Kačala, op. cit. s. 87). V tomto období sa rozširuje aj publikačný priestor slovenskej jazykovedy o ďalšie dve periodiká (k Slovenskej reči a Jazykovednému časopisu). V roku 1966 začína vychádzať časopis pre slovanskú filológiu *Slavica slovacca*. Reakciou na potrebu popularizácie výskumu a interakciu s používateľskou praxou bolo založenie časopisu *Kultúra slova* v roku 1967 ako orgánu JÚLŠ SAV a nástroja jazykového poradenstva.

Diskurz v slovenskej jazykovede 60. rokov ovplyvnili aj viaceré konferencie. V r. 1960 v Libliciach vynikla tendencia približovania slovenčiny k češtine (Rendár, 2014, s. 21) a proti prejavom jazykového purizmu a buržoáznemu nacionalizmu v jazykovede. O *vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny* a o problémoch jazykovej kultúry sa diskutovalo v Bratislave (1962) a v Smoleniciach (1966) na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny.

Osobitnú pozornosť si zaslúži smolenická konferencia O Slovníku spisovnej slovenčiny v r. 1966, ktorú, ako spomína M. Pisarčíková „vyvolali jednak verejné diskusie o vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny a jednak potreba popredných jazykovedcov vyjadriť sa o tomto významnom diele. V čase uvoľnenia politickej klímy v polovici 60. rokov sa rozvinula vášnivá celospoločenská diskusia o jazyku v časopise *Kultúrny život*, ktorej „podstatou bol spor o tom, či má slovenčina smerovať k zblížovaniu s češtinou, alebo sa má vyvíjať vlastným, autonómnym spôsobom“ (Pisarčíková, 2014 s. 42). „Hlavný redaktor SSJ Š. Peciar bol zástancam nehateného vývinu a zároveň bol povinný obhajovať vládnu ideológiu zblížovania jazykov. Musel brániť slovník na Ústrednom výbore strany, keď napr. vôbec nemal vyjsť 5. zväzok, pretože jeden člen autorského kolektívu emigroval. Alebo musel obhajovať abecedu, keďže za heslom *marxizmus-leninizmus* nasledovalo slovo *máry*. Na druhej strane sa sformovala skupina, ktorá mala nielen iné názory v tejto veci, ale zmýšľala zmeniť aj vedenie ústavu – v súlade s pohybmi v celej spoločnosti. Tu zohrala – síce anonymnú, ale o to závažnejšiu úlohu vtedajšia vedúca stránickej skupiny Viera Slivková, ktorá napokon ovplyvnila stránicke kruhy v prospech Jozefa Ružičku, ktorý bol už vtedy prirodzenou vedúcou osobnosťou ústavu. Ako hlavný dôvod na odvolanie Š. Peciara mala byť vlastne kritika diela na čele s jeho hlavným redaktorom. Ostrosť kritiky teda mala aj iné dôvody ako len odborné – možno ich nazvať politickými“ (Pisarčíková, 2014, s. 43).

Profesor L. Ďurovič to verbalizuje trocha tvrdšie: „Pri záverečnom hodnotení slovníka na povestnej konferencii v Smoleniciach bol za rozkolísavanie normy spisovnej slovenčiny obvinený, predovšetkým v posudku gramatického oddelenia toho istého Ústavu slovenského jazyka SAV, redaktor slovníka Dr. Štefan Peciar. Väčšinou účastníkov a prizvaných hostí konferencie bol Š. Peciar intelektuálne lynčovaný a skoro na to zbavený funkcie riaditeľa ústavu. Novým riaditeľom sa stal vedúci toho istého gramatického oddelenia, ktoré kampaň proti SSJ viedlo a negatívny posudok o SSJ vypracovalo, Dr. Jozef Ružička“ (Ďurovič, 2014, s. 32). Aj na tomto príklade sa ukazuje, že ideológia a politika podnecujú vzťahy k moci a prispievajú k polarizácii skupín aj

na akademickej pôde, na tom istom pracovisku. „Prípado Peciar“ sa stal aj objektom z hľadiska jazykovej ideológie (Vráblová, 2014) práve pre vyhrotenosť názorových rozporov, ktoré vyústili do „boja“ za ideál, za čistotu slovenčiny, ktorý mal svoje obeť. Mimoriadnu dôležitosť tohto „prípado“ zvyrazňuje verejná debata s množstvom diskusných príspevkov a rubrika Čítame slovník slovenského jazyka v časopise Kultúra slova (1967 – 1973).

V 70. rokoch minulého storočia označovaných ako obdobie normalizácie (a počenia z krízového vývoja v strane a spoločnosti) boli v jazykovede aj obdobím dôrazu na prácu v oblasti jazykovej výchovy a kultúry, ktorá sa stretávala so záujmom verejnosti aj politickej reprezentácie (napr. Ideologickej komisie ÚV KSS). V roku 1971 v JÚLŠ SAV bolo zriadené oddelenie jazykovej kultúry a jazyková poradňa, ktorá pôsobí dodnes. Pokračovali práce na slovníkových projektoch a od roku 1977 sa začína pripravovať normatívny slovník slovenčiny pod vedením J. Kačalu. *Krátky slovník slovenského jazyka*⁵⁰ vyšiel v roku 1987 a premietla sa doň koncepcia spisovnosti, ktorú načrtol J. Ružička (Jarošová, 2015, s. 76). Spoluautorka KSSJ na margo vtedajšej spoločenskej atmosféry uvádza: „Nemôžem povedať, že by sa na lexikografiu v 70. a 80. rokoch, keď sa pripravoval *Česko-slovenský slovník*⁵¹ a *Krátky slovník slovenského jazyka* bol vyvíjal dajaký osobitný politický tlak. Ten bol všade, bol súčasťou nášho života, v ktorom panovala istá samoregulácia a opatrnosť (Pisarčíková, op. cit. s. 161).

Prof. J. Kačala v súvislosti s politickým okolnosťami, ktoré niekedy regulovali aj jazykovednú prácu spomína príklad variantov *autostráda* a *dialhnica*: „Jeden čas sme mali pomenovanie *autostráda* aj *dialhnica*. Aj polícia mala autostrádové oddelenie verejnej bezpečnosti a existoval aj odštepny podnik na výstavbu autostrád. Dozvedel sa o tom predseda vlády L. Štrougal, ktorý sa nahneval, že nie je možné, aby na Slovensku existoval iný závod ako centrálny závod v ČR. Takže aj na Slovensku muselo byť prijaté slovo *dialhnica*. Tá sa prijala aj do *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* a stala sa takou rozšírenou, že slovu *autostráda* dnes skoro nik nerozumie. Múdre bolo teda v jednotlivostiach ustúpiť.“ (Kačala, op. cit. s. 86).

Výraznejšie a negatívne pre vedeckú prácu boli vonkajšie vstupy do jazykovednej interpretácie a argumentácie, predovšetkým v otázkach česko-slovenských jazykových vzťahov. „Nebezpečné bolo poukázať na to, že niečo v slovenčine nemôže byť, lebo je to v češtine. Š. Peciarovi sa napríklad stalo, že napísal príspevok o *posúvači* a *šupátku*.⁵² Odsúdil *šupátku* v jazykovej poradni ešte v 70. rokoch alebo začiatkom 80. rokov a použil argument, že to je české slovo, lebo má českú príponu *-átka*. Vypočuli si to členovia politického byra ÚV KSS na čele s J. Lenártom, v ktorom mal však väčšie

⁵⁰ *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisarčíková – M. Považaj. Bratislava: Veda 1987.

⁵¹ *Česko-slovenský slovník*. (Horák, G. – Buzássyová, K. – Kočiš, F. – Marsinová, M. – Michalus, Š. – Peciar, Š. – Pisarčíková, M. – Rísová, E. – Slivková, V. – Šalingová, M.) Bratislava: Veda 1979.

⁵² PECIAR, Š.: Slovenské ekvivalenty českých výrazov na -tka. In: *Kultúra slova*, 1968, roč. 2, č. 10, s. 329 – 335.

slovo L. Pezlár. A ten neváhal nájsť si čas a prísť nás za to do ústavu pokarhať. Povedal, že jazykovedci nie sú na to, aby robili politiku, a majú sa venovať výskumu jazyka. Tá osobitná stránička návšteva sa skončila zle, lebo nebolo možné povedať vedeckú pravdu, že je tu nejaký rozdiel medzi slovenčinou a češtinou. Obvinenie z protičeského purizmu tu bolo potenciálne všade a v každom čase, pričom zaň hrozilo prepustenie zo zamestnania. Vedecký argument českej koncovky bol neznesiteľný pre politické špičky. Ten nám aj ako argument zakázali používať“ (Kačala, op. cit. s. 86).

Ako spomína profesor J. Mlacek: „Najživšiu diskusiu (ba častejšie až polemiku) vyvoláva u nás stret rozdielných koncepcií najmä v diskurze zo sféry teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, kde sa už od 60. – 70. rokov minulého storočia prejavujú dva zreteľne odlišné prístupy“ (Mlacek, op. cit. s. 128). Ide o tradičný, tzv. systémový prístup a diskurzívne orientovaný sociolingvistický prístup. Systémový prístup vychádza z ideálu jazyka (aký by mal jazyk byť), ktorý zo strany jazykovedy predpokladá normotvorné aktivity predstavujúce preskriptívnu lingvistiku. Sociolingvistický prístup sleduje jazyk (spoločenskú komunikáciu) v jeho prirodzenosti (nepravidelnosti a nedokonalosti), zisťuje a opisuje jazyk v spoločenskom kontexte (jazykovú situáciu), teda jazyk, aký je reálne a predstavuje deskriptívnu lingvistiku. Odlišnosť týchto smerov spočíva v odlišnosti nazerania na ten istý objekt, pričom všetky postojové diferencie sú výrazom hodnotového výberu (porov. Jarošová, 2015, s. 80), čiže hierarchizácie a prioritizácie vlastností jazyka zo strany lingvistu.

Aj keď v každom decéniu jazykovedného výskumu na Slovensku sa odohrával vnútorný pohyb a oscilácia medzi výskumnými smermi a postupmi, ako aj individuálne názorové strety, celkovo by sa evolučná fáza jazykovedy v podmienkach socializmu dala označiť ako fáza selekcie. Ako súčasť kultúrnej evolúcie spoločnosti, ktoré väčšinou prijalo (alebo trpelo) idey materialistickej dialektiky a adaptovalo sa na rozmanité druhy regulácií s prioritizáciou toho, čo vyhovovalo požiadavkám spoločenského systému. Podmienky nepriali pestovaniu ideovej či názorovej rozmanitosti, resp. neumožňovali výrazné presadenie alternatívnych konceptov v jazykovednej praxi.

Obdobie od 80. rokov minulého storočia až súčasnosť v slovenskej jazykovede: fáza permanentnej evolučnej variácie a selekcie

Až 80. roky vo výskume jazyka na Slovensku prinášajú novú paradigmatickú variáciu, ktorá sa stane protiváhou k systémovému prístupu. Ide o odraz pragmaticko-komunikačného obratu, ktorý sa slovenskej jazykovede odrážal napr. v teórii spisovného jazyka J. Horeckého⁵³ a zhmotnil sa v práci *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*.⁵⁴ Tento výstup „znamená metodologický posun od (čistého) štrukturalizmu smerom k pragmaticko-komunikačnej paradigme (Jarošová 2015, s. 77).

⁵³ HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: J. Kačala (ed.). Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Bratislava: Veda, 1979, s. 13 – 22.

⁵⁴ *Dynamika slovnej zásoby slovenčiny*. Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. et al. Bratislava: Veda 1989.

Novú výskumnú paradigmu vždy sprevádza nové hľadanie a predstaviteľov nového výskumného smeru „zaujímal predovšetkým reálny stav používania jazyka, jazykové vedomie a postoje používateľov jazyka, ich diferencovanosť a diferencovanosť situácií (Jarošová, 2015, s. 77 – 78). Ideálom praktickej činnosti jazykovedca sa stáva kodifikácia, ktorá vychádza z poznania reálnej (nie ideálnej) jazykovej normy, teda zo skutočného používania jazyka. V tomto zmysle sa vyjadruje aj E. Pauliny hovoriac, že „jazykovedci majú normu odhaľovať, poznávať a vedecky spracovať (Jarošová, 2015, s. 79), teda nie určovať. Približne v tom istom čase na tom istom pracovisku pripravuje kolektív okolo J. Kačalu nové *Pravidlá slovenského pravopisu*, ktoré vyšli v roku 1991 a s malými obmenami pri ďalších vydaniach (2000, 2013) platia dodnes ako základná ortografická kodifikačná príručka. Kým sociolingvisticky orientovaní autori sa vyslovovali v prospech uvoľnenejšieho chápania jazykovej normy, normatívne príručky (KSSJ a PSP) pôsobia s cieľom silnejšej regulácie jazykového správania používateľov v záujme jazykovej správnosti.

90. roky minulého storočia aj vďaka radikálnej spoločenskej zmene, ktorá uvoľnila a legitimizovala veľké množstvo názorových a ideových smerov, sú pre jazykovedu na Slovensku fázou silnej evolučnej variácie. Nové kvality emergentného charakteru (ktoré nie sú modifikáciou známych kvalít) sa objavujú v spoločenskom živote a vytvárajú podmienky pre nové formy komunikačnej interakcie a nové spoločensko-kultúrne formácie (formy občianskeho a sociálneho života). Jazykoveda musí reagovať a nielen opísať nové javy a zmeny v jazyku, ale ich aj vysvetliť v aktuálnych súvislostiach. Jazyk sa vníma ako politikum a stáva sa určujúcim faktorom situačnosti – pozornosť sa zameriava na jazykovú situáciu a jazykovú politiku aj v súvislosti s tzv. jazykovým zákonom, ktorý začal platiť v roku 1997 a dodnes vyvoláva protichodné reakcie (najmä pasáže o sankciách za jeho porušovanie).

V tomto období sa slovakistický diskurz obohacuje o nové chápanie jazyka ako bio-socio-kultúrneho fenoménu, o nový koncept jazykovej kultúry založený na reálnej norme a liberálnejšom hodnotení verbálneho správania používateľov jazyka. Išlo o polemikotvorné štúdie prof. J. Dolníka, ktoré si dávali za cieľ poznanie používateľa jazyka, jeho prirodzenosti a rozličných typov používateľských kompetencií vo verbálnom správaní. O svojej motivácii J. Dolník hovorí: „Aj by som sa zmieril s tým, že istí lingvisti i bežní používatelia majú sklony k opakovaným povzdychom a varovaniam, že verejné používanie spisovného jazyka je zlé, ba až katastrofálne, že mnohí nemajú vzťah k svojmu jazyku, ku vzácnemu kultúrnemu dedičstvu, že dokonca aj niektorým lingvistom chýba zodpovednosť za stav spisovného jazyka... To, s čím sa nedokážem zmieriť, je, že sa v slovenskej spoločnosti petrifikovalo jazykové poddanstvo: spoločnosť má svojich jazykových feudálov a poddaných, ktorí svoju rolu vnímajú ako prirodzený stav. Vaši „konzervatívnejší“ používatelia jazyka“ sú vlastne elitou poddaných, ktorí sa hrdo hlásia k feudálom nevedomujúc si svoje poddanstvo, lebo nikdy sa nepotkli o stimul k sebareflexii.“ (Dolník, op. cit. s. 29). Tieto slová sú namierené proti presadzovaniu nekompromisného spôsobu kultivácie jazyka, prísneho jazykového poradenstva a proti jazykovej politike založenej na

preskripcii a regulačných intervenciách „zhora“⁵⁵. „Pestovanie regulačnej tradície je jedným z polienok do ohňa duchovného ovládania občana, a teda aj jeho udržiavanie v „prirodzenom“ stave sociálnej ovládanosti. Nevidíte súvislosť medzi „dobre mienenou“ jazykovou reguláciou nositeľov slovenčiny a retardáciou ich občianskej emancipácie?“ (Dolník, op. cit. s. 30).

Naproti tomu prof. J. Kačala sa vyslovuje v prospech koexistencie rozličných prístupov k uchopeniu súčasnej jazykovej a sociálnej reality a pripomína dôležitosť systémového prístupu: „Základom pri prístupe jazykovedcov k jazyku je poučený systémový aj funkčný pohľad na jazyk a jeho mnohostranné používanie. (...) Dejiny vedeckého myslenia prinášajú mnohé príklady na to, ako sa vo vedeckom výskume používali viaceré metodologické systavy popri sebe, a hoci ich predstavitelia medzi sebou súperili, boli navzájom značne tolerantní a rešpektovali sa. V súčasnosti – zjavne aj zásluhou pseudodemokratického usporiadania spoločenských pomerov s oficiálne šírenými a mediálne takmer prevládajúcimi neoliberálnymi názormi a tendenciami a s cieľeným spochybňovaním faktov – možno u niektorých mocensky vplyvných jazykovedcov pozorovať skryté aj otvorené prejavy teoretickej či metodologickej výlučnosti a netolerantnosti k iným teoretickým koncepciám a metodologickým postupom. Aj nastolovanie niektorých až priexkluzívnych tém patrí do tejto sféry ich účinkovania. Nezdravé je aj spochybňovanie systémovej metódy vo vede, keď za ňu niet plnohodnotnej náhrady“ (Kačala, op. cit. s. 89 – 90).

Pre aktérov súčasného jazykovedného diskurzu je dôležité, ale zároveň zložité orientovať sa v ideovo-hodnotovom nastavení svojho okolia. Kontinuátori jazykovedného výskumu na Slovensku evidujú protikladnosť systémovolingvistického a deskriptívno-explanačného sociolingvistického uvažovania. Ku každému z prístupov sa viaže iný ideál jazyka, spôsobu komunikácie, iná predstava o kultivovanosti. Mladšia generácia lingvistov sa nevie stotožniť s niektorou z týchto foriem, ale ani rozpor medzi nimi nevníma ako neprekonateľný. Ako pragmatické bytosti si kladú otázku, ktorá forma vykazuje väčšiu viabilitu alebo či nie je možná ich fúzia na nejakých spoločne akceptovaných predpokladoch. V snahe o pochopenie sa snažia o objektivitu, aj keď v niektorých prípadoch je to len výraz alibizmu a snahy „ostať mimo“, pričom píšú (vzdelávajú v tomto duchu svojich študentov): „Uvedené dva slovenské jazykovedné prúdy nesú známky extrémov: jeden prúd drží slovenčinu v okovách a reťaziach, druhý prúd dáva slovenčine voľnosť takmer bez pravidiel“ (Rendár, 2014, s. 80). Akokoľvek scestné a iritujúce sú forma aj obsah tejto interpretácie, vypovedajú o neporozumení, nestotožnení sa, o potrebe nového konceptu, idey, ku ktorej by sa mohla (chcela) prihlásiť aj ďalšia generácia slovenských lingvistov.

Dá sa predpokladať, že v záujme adaptácie a prežitia pôjdu mileniáli a mladší svojím smerom: možno rozšíria pole výskumu využitím technológií v humanitných vedách na spôsob digital humanities. Možno vytvoria originálne koncepcie, ktorý-

⁵⁵ Teda mocenská ingerencia (nariadiť a preskúmať shora) spojená s reguláciou jazyka, ktorá v 20. – 30. rokoch minulého storočia bola považovaná za dôležitú a potrebnú, dnes je (časťou jazykovedcov) považovaná za niečo neprirodzené, umelé a neadekvátne.

mi sa presadia v medzinárodnom, a tým nemyslíme v slovensko-českom prostredí, ale v celoeurópskom vedeckom spoločenstve a prekonajú negatívnu skúsenosť L. N. Trubeckého. Možno budú aktualizovať, inovovať osvedčené systémovo-štrukturalistické prístupy ako univerzálne, možno zaujmú sociocentrický postoj, aby zvýraznili špecifické (epistemické a jazykové) dispozície našej lingvistickej tradície nadviažuc na práce a poslanstvo niektorej z domácich výrazných osobností. Rovnako je možné, že nasledovníci budú od domácej tradície a jej fraktálnych podôb vedome abstrahovať a zostávať v diskusno-polemickej apatii (porov. Dolník, op. cit. s. 27). Napokon, aj ignorancia je legitímnou možnosťou a znakom sociokultúrnej adaptívnej reakcie. Ako hovorí Š. Luby na adresu nasledovníkov: Každá generácia má právo na vlastné chyby, môže opakovať omyly a začínať vždy ab initio (Luby, 2003, s. 139).

Záver

Matéria jednotlivých rozhovorov, ako aj diskurzívna koláž tohoto textu, nepribližujú objektívnu realitu posledných desaťročí vo vývine slovenskej jazykovedy, ale plastickú – rozmanitú a rozpornú podobu minulosti. Spolupôsobením aktérov dialógov blízku minulosť nanovo a intersubjektívne konštruujú. Samotné premeny v slovenskej jazykovede sa dajú chápať ako vývoj subjektivity, ako spôsob správania aktérov jazykovedného výskumu v danom období a ako voľba evolučných stratégií v záujme prežitia a replikácie.

Rozhovory ukazujú, že proces premien v skúmaní jazyka, jeho zárodky a výsledky, je užitočné sledovať nielen na veľkých bodoch zlomu, na mílnikoch na úrovni veľkých kolektívnych aktérov, ale aj na malých udalostiach, na osobných históriách a neformálnych názoroch. Napokon, všetky významné udalosti majú svojho iniciátora, kľúčového aktéra, ktorého ideová a praktická energia v určitom časovom úseku ovplyvní kolektívne smerovanie okolitej spoločenskej formácie. Sú osobnosti – nositelia myšlienkových inovácií, ktorých poslanstvá pôsobia ako tlaková vlna a vďaka súboru individuálnych vlastností dokážu zaujať veľké množstvo nasledovníkov a v prípade ďalších priaznivých okolností (popularizácia a cudzojazyčné preklady diela, aplikácia teórie v praxi, prednášková činnosť atď.) môže byť názorová transmisia časovo aj priestorovo rozsiahlejšia. Niektoré individuality takto pôsobia nielen za svojho života, ale aj po ňom a stávajú sa postavami sociovedeckého kánonu (napr. L. Štúr⁵⁶). Iné osobnosti jazykovednej komunity prispievajú k evolúcii svojho odboru konceptualizovaním, vykonávaním, kultivovaním a optimalizovaním činností, ktoré súvisia so zachytávaním, spracúvaním, hodnotením, jazykovo-kultúrnych štandardov a inovácií (napr. lexikografická práca, jazykovo-kultúrne poradenstvo). Nositeľmi a propagátormi evolúcie v jazykovede teda nie sú len tvorcovia ideí a teórií, ale aj – či predovšetkým – aktéri vedeckej a pedagogickej praxe

⁵⁶ Porov. L. Kralčák: „Každý občas potrebuje ‚siahnuť‘ do Štúra“ (op. cit. s. 95) a L. Ďurovič: „Nikto mu (Štúrovi) nepovedal – to si krásne spravil“, porov. Ďurovič, op. cit. s. 35).

bežného dňa, ktorí určité odborné idey v určitom ucelenom a kolektívnom koncepte bez prestania tvorivo a osobito naplňajú.

Očami slovenských jazykovedcov si okrem všetkého povedaného a zapísaného sprítomňujeme aj pohľad F. de Saussura, podľa ktorého je jazyk konštruovaným predmetom, uhlom pohľadu, je to systém konštruovaný jazykovedcom, pretože empirická realita je vo svojej mohutnosti nezachytiteľná (podľa Sériot, 2002. s. 284). Analogicky potom aj jazykoveda – uhol pohľadu vymedzuje predmet poznania. V knihe rozhovoroch prezentujeme 14 osobnostných postojov a každý z narátorov prináša celé spektrum hľadísk a fokusov. Tým je náš diskurz plastický a farebný. Ak by sme chceli interpretáciou dospieť k nejakému jednému určitému tvaru alebo jednej určitej prevažujúcej farebnej tónine komunikátov, nevyhli by sme sa ich deformácii a kontaminácii.

Z rozhovorov vyplýva, že ani činnosť a rozhodnutia aktérov, ktorí sú sociálnymi vektormi a hýbatelmi, nie je možné interpretovať objektívne, jednoznačne a definitívne. Ak je naším objektom výsledok subjektívneho vnímania, uvažovania a nazerania, tak je prirodzené, že aj vzniknutý komunikát bude štruktúrovaný prostredníctvom rozličných diferencií. Odlišnosti sú predpokladom vývoja systémov, či už ide o vývin jazyka alebo jazykovedy. Predstavujú ich variácie na úrovni jazyka (varianty) i variácie na úrovni lingvistiky – vznik, šírenie a etablovanie kultúrno-ideových variantov, konceptov a alternatívnych modelov. Vo všeobecnosti vždy ide o stret konceptov, stret priorít a ideálov. Osvedčené vzorce výskumu s preferenčným spôsobom hodnotenia výsledkov (napr. na osi domáce – cudzie, špecifické – univerzálne, čiastkové – celostné...) sa konfrontujú s odlišnými vzorcami, ktoré výsledky výskumov neumiestňujú do polarizujúcich škál, ale vysvetľujú ich napr. v rámci predpokladu o kumulatívnej adaptácii sociálnych štruktúr a dlhodobej koexistencii odlišných sociokultúrnych variantov na úrovni jazyka (napr. koexistencia nárečí, slangu a spisovného jazyka), ako aj na úrovni jazykovedy (dlhodobá koexistencia odlišných konceptov spisovného jazyka a kultúry spisovnej slovenčiny).

Rozhovory so slovenskými jazykovedcami majú všetky vlastnosti výsledkov výskumu spoločenských a humanitných vied. V záujme legitimizácie a opodstatnenosti týchto komunikátov je potrebné „pripustiť, že všetky presahy, průniky, reinterpretácie, posuny, opravy, nepresnosti, nedorozumení i zmatky ve výpovedích nejsou selhání typická pro „měkkost“ společenských a sociálních věd věčně podřízených ideálu věd tzv. tvrdých. Naopak, tyto jevy vyjadřují vo vývoji věd určité napětí mezi evolucí kontinuální a diskontinuální, jež dovoluje uvědomovat si, jak pozvolný zrod nového, tak náhlé zvraty, které ovšem jen zřídka dokážou zcela vymazat to, co bylo hlavním proudem období předchozího (Sériot, 2002, s. 284). Preto hovoríme o kumulatívnej adaptácii vedeckých spoločensťstiev na aktuálne dobové požiadavky. Evolučný proces sa vo všeobecnosti zrýchľuje a striedanie fáz variácie a selekcie zasahuje omnoho užší časopriestor než v minulosti a už natolko nesúvisí s generačnou výmenou.

Rýchlosť vzniku nových kvalít vo vedeckom diskurze, kvantum nových publikácií a informácií, nových výziev a požiadaviek pre skúmajúci subjekt, to všetko vyžaduje

formovanie nových kompetencií, názorových a hodnotových filtrov v záujme jeho ochrany pred zahltením (overload) a pred stratou orientácie. Zdá sa, že proces hodnotovo-informačnej variácie a selekcie na mikroúrovni, na úrovni skúmajúceho subjektu, pôsobí takmer permanentne. Zvýrazňuje sa potreba kritického uvažovania, sebareflexie, overovania pravdivosti informácií, hodnovernosti zdrojov, schopnosť rozpoznavania hodnôt, anticipácia spoločenských požiadaviek atď. Zvýrazňuje sa tým aj potreba diskurzívneho poznávania a potreba konfrontácie poznania. V základe týchto kritických ľudských kompetencií leží axióma – dubito ergo sum. Za všetky podobne ladené výpovede nech záverečné slová patria najstaršiemu slovenskému jazykovedcovi s najväčším medzinárodným presahom, prof. L. Ďurovičovi, ktorý hovorí (op. cit. s. 54): „V jazykovede, tak ako vo všetkom ostatnom, ten pohyb, nehovorím nutne vývoj, sa deje tým, že niekto o niečom začína pochybovať. Niečo meníme a na niečom trváme. Táto súhra medzi inováciou a konzervovaním je základná forma existencie všetkých spoločenských hodnôt.“ Treba však dodať, že súhlas i pochybnosti sa najlepšie prejaví v rozhovore.

Resumé

Study *Discourseful knowledge of the evolution of linguistic research in Slovakia* is a framing and summarizing epilogue to the 14 interviews contained in the work *Through the Eyes of Slovak Linguists*. A collection of interviews is the output of the project *Transformation of language and linguistics through the eyes of Slovak linguists* addressed in the L. Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in 2015 – 2018. Its aim was to informally bring Slovak personalities closer to Slovak readers through the oral history genre. However, it is not an easy popularizing genre. Dialogues are a manifestation of discursive cognition, known from ancient Greece and Plato's dialogues as *dianoia*. They combine the human story in its authenticity with reflection elements. They also associate narration with professional interpretation, information with emotion, theory with experience.

The actual study presents itself as a discursive collage, in which the passages from interviews connect with the accompanying commentary of the author. This comment leaves to result interesting and contextually important passages of the respondents in order to fulfill the objective, to see things „through the eyes of Slovak linguists“. The author follows the story of the development of linguistic thinking in Slovakia from the 1920s. She uses the advantages of the methods of oral history and re-creates/constructs the form of the past from the individual narratives. It is not so much about the fact of history as it is about their possible interpretations and thus also a plastic picture of the recent past.

In this opinion, the author sets out her thinking on the background of the evolutionist model of the development of sociocultural systems. The ground-breaking phase of the development of Slovak linguistics is viewed as the alternation of the phase

of variation and the phase of selection. The aim of cultural evolution is the natural selection of ideas and ideals of language and the cumulative cultural adaptation by the examining subject. It is about adapting to new life (scientific) conditions and cyclical transmission of memory among generations of Slovak linguists.

Keywords: discursive cognition (dianoia), oral history, phase variations, phase of selection, cultural evolution, cumulative cultural adaptation, narration

Literatúra

- AZOUVI, F. – LAUNAY, de M.: Myslet a věřit. Paul Ricoeur. (Rozhovor). Praha: Kalich 2000.
- BARTKO, F.: Rozhovor s prof. PhDr. Ľudovítom Novákom, DrSc., jedným zo zakladateľov Slovenskej akadémie vied a umení. 1992. In: Ľudovít Novák – tvorca modernej slovenskej jazykovedy a zakladateľ SAVU. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2012, s. 173 – 181.
- BENKO, V.: Compatible Sketch Grammars for Comparable Corpora. In: Andrea Abel, Chiara Vettori, Natascia Ralli (Eds.): Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User In Focus. 15 – 19 July 2014. Bolzano/Bozen: Eurac Research, 2014, pp. 417 – 430.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Štrukturalista Ľudovít Novák. In: Ľudovít Novák – tvorca modernej slovenskej jazykovedy a zakladateľ SAVU. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2012, s. 38 – 48.
- Česko-slovenský slovník. (Horák, G. – Buzássyová, K. – Kočíš, F. – Marsinová, M. – Michalus, Š. – Peciar, Š. – Pisárčiková, M. – Ríšová, E. – Slivková, V. – Šalingová, M.) Bratislava: Veda 1979.
- CMOREJ, P. (ed.): Filozofické dialógy. Bratislava: Filozofický ústav SAV 2007.
- ČERNÍK, V.: Filozofické pozadie a metateoretické schémy spoločenských vied. In: Problém rekonštrukcie sociálnych a humanitných vied. Černík, V. – Viceník, J. (eds.). Bratislava: Iris 2004, s. 39 – 90.
- ČERNÍK, V.: Sociálny systém, konanie a sociálna zmena. In: Zákon, explanácia a interpretácia v sociálnych vedách. Bratislava: Černík, V. – Viceník, J. (eds.) Iris 2004, s. 13 – 56.
- Deväť životov. Rozhovory o preklade a literárnom živote. Eds. R. Passia – G. Magová. Bratislava: Kalligram 2015.
- DOLNÍK, J.: Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie. Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 5 – 6, s. 261 – 275.
- DOLNÍK, J.: Jazyk v pragmatike. Bratislava: Veda 2018.
- DUDOK, M.: Genitív plurálu – podivný atraktor v substantívnej deklinácii slovenčiny a južnoslovenských jazykov. (Paralelný angl. názov.) In: Slovenčina v kontexte slovanských a neslovanských jazykov. Zborník vedeckých prác s medzinárodnou účasťou vydávaný Katedrou slovenského jazyka FF UKF v Nitre pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Vaňka, CSc. Ed. Z. Kováčová. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka 2015, s. 66 – 73.
- Dynamika slovnej zásoby slovenčiny. Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. et al. Bratislava: Veda 1989.
- ĎUROVIČ, E.: Kultúrno-politické predpoklady polemiky o Slovníku slovenského jazyka. In: Štefan Peciar a moderná lexikografia. Ondrejovič, S. – Satinská, L. – Vrábľová, J. (eds.). Bratislava: Veda 2014, s. 24 – 34.
- FERENČÍK, J.: Na obranu starých materií. In: Kultúrny život, 1964, roč. 19, č. 18, s. 8.
- GARCIA, R. – PIAGET, J.: Psychogenesis and the History of Science. New York: Columbia University Press 1987.

- HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: J. Kačala (ed.). Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Bratislava: Veda 1979, s. 13 – 22.
- HORECKÝ, J.: Atraktor či prototyp. In: *Philologica*. 56. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 2003, s. 35 – 37.
- HORVÁTH, T.: Literárna veda a zákonitosti (Kapitolka z dejín vedy). *Slovenská literatúra*, 2018, roč. 65, č. 6, s. 419 – 446.
- HUDEK, A.: Vznik a vývoj Slovenskej akadémie vied a umení v rokoch 1942 – 1945. Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2011/texty_1_2011/hudek.pdf
- HUŤKOVÁ, A.: Kánonické texty Pétera Esterházyho v slovenskom preklade. *World Literature Studies*, 2019, roč. 11, č. 1, s. 51 – 69.
- CHROMÝ, J. – LEHEČKOVÁ, E. (eds.): Rozhovory s českými lingvisty. I. Praha: Dauphin 2007.
- CHROMÝ, J. – LEHEČKOVÁ, E. (eds.): Rozhovory s českými lingvisty. II. Praha: Praha: Akropolis – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2009.
- CHROMÝ, J. – LEHEČKOVÁ, E. (eds.): Rozhovory s českými lingvisty. III. Praha: Akropolis – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2010.
- JANSEN, P. Filozofické aspekty niektorých dnešných teórií sociálneho sveta ako spoločenského systému. *Filozofia*, 2013, roč. 68, č. 1, s. 158 – 169.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. (2. zv.). Bratislava: Veda 2011.
- JAROŠOVÁ, A.: Slovo v slovníku v z pohľadu času a normy. Bratislava: Veda 2015.
- KAČALA, J.: Spisovná slovenčina v 20. storočí. Bratislava: Veda 2010.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Písaříková – M. Považaj. Bratislava: Veda 1987.
- LORENZOVA, E.: Průzkum sociální změny prostřednictvím analýzy každodennosti. Případová studie procesu znovuosídlení po druhé světové válce na Děčínsku. In: Maslowski, N. – Šalanda, B. (eds.): Jak studovat aktéra a sociální změnu z perspektivy historické sociologie. Praha: Karolinum 2017, s. 146 – 157.
- LUBY, Š.: Moji intelektuáli. Bratislava: Veda 2003.
- LUŽNÝ, D. – VÁNĚ, J.: Metodológia a historiografia. Koncept kolektívnej pamätei – základní východiska a závěry. *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 4, s. 577 – 590.
- MACY, M. W. – WILLER, R.: From Factors to Actors: Computational Sociology and Agent-based Modeling. *Annual Review of Sociology*, 2002, vol. 28, pp. 143 – 166.
- Morfológia slovenského jazyka. Vedecký red. J. Ružička. Autori: Ladislav Dvonč, Gejza Horák, František Miko, Jozef Mistrík, Ján Oravec, Jozef Ružička, Milan Urbančok. Bratislava: Veda 1966.
- NOVOSÁD, F.: Subjektivita a formy koordinácie. *Filozofia*, 2013, roč. 68, s. 170 – 174.
- Osobnosti Filozofickej fakulty v Prešove. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013.
- ONDREJOVIČ, S.: Sedem decenií časopisu slovenská řeč. In: *Slovenská řeč 1932 – 2002*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2003.
- PATRÁŠ, V.: K pojmu „alternatívne médium“ a k manipulácii. In: Manipulačno-komunikačné a persuzívno-komunikačné koncepcie. P. Odaloš (ed.). Univerzita Matej Bela v Banskej Bystrici: Belianum 2017, s. 93 – 100.
- PECIAR, Š.: O nehatený rozvoj. In: *Kultúrny život*, 1964, roč. 19, č. 24, s. 8.
- PECIAR, Š.: Slovenské ekvivalenty českých výrazov na -tko. In: *Kultúra slova*, 1968, roč. 2, č. 10, s. 329 – 335.
- PIGLIUCCI, M. – MÜLLER, G. B. (eds.): *Evolution – Extended Synthesis*. Cambridge: MitPres 2010.
- PISARČIKOVÁ, M.: Realizácia prvého výkladového slovníka slovenčiny. In: Štefan Peciar a moderná lexikografia. Ondrejovič, S. – Satinská, L. – Vrábľová, J. (eds.). Bratislava: Veda 2014, s. 34 – 46.

- P., J.: Spisovatelia a slovenčina. *Slovenská reč*, 1932 – 33, č. 1, s. 19 – 22.
- PLICHTOVÁ, J. – POPPER, M.: *Predpoklady a mechanizmy kultúrnej evolúcie*. Bratislava: Iris 2005.
- RENDÁR, L.: *Kapitoly zo slovenských dejín jazykovej kultúry od polovice 20. storočia po súčasnosť*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2014.
- REPAR CHROBÁKOVÁ, S.: *Existenciály I. Kniha rozhovorov s osobnosťami (nielen) slovenského (nielen) literárneho života. 1991 – 2001*. Pezinok: Renesans 2014.
- ROUDINESCO, E. – DERRIDA, J.: *Co přinese zítřek?* Praha: Karolinum 2003.
- RUŽIČKA, J.: *Spisovná slovenčina v období 1918 – 1968*. *Slovenská reč*, 1969, roč. 34, č. 2, s. 65 – 81.
- RUŽIČKA, J.: *Tézy o slovenčine. Kultúra slova*, 1967, č. 2, s. 33 – 40.
- Slovenská reč 1932 – 2002*. S. Ondrejovič (ed.) Bratislava: Veda 2003.
- SÉRIOT, P.: *Struktura a celek. Intelektuální počátky strukturalizmu ve střední a východní Evropě*. Praha: Academia 2002.
- SCHENK, J.: *Samoorganizácia sociálnych systémov*. Bratislava: Iris 1993.
- SCHENK, J.: *Anómia na Slovensku: pokus o meranie*. *Sociológia*, 2004, 36, č. 2, s. 107 – 136.
- SCHENK, J.: *Problém slabej emergencie*. In: *Zákon, explanácia a interpretácia v sociálnych vedách*. Bratislava: Černík, V. – Viceník, J. (eds.) Bratislava: Iris 2004, s. 57 – 70.
- SITUNGKIR, H.: *Emerging the Emergence Sociology. The Philosophical Framework of Agent-Based Social Studies*. *Journal of Socioal Complexity*, 2003, no. 2, pp. 3 – 16.
- ŠTRASSER, J.: *Byť svoj. Rozhovory s Jánom Buzássym*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2013.
- ŠTRASSER, J.: *Osem vytrvalých. Rozhovory s knižnými vydavateľmi na Slovensku*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2017.
- ŠTRASSER, J.: *Žiť svoju báseň. Rozhovory s Ivanom Štrpkom*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2018.
- ŠULAVÍKOVÁ, B.: *Prirodzenosť človeka v intenciách moderného humanizmu*. In: *Ľudská prirodzenosť a kultúrna identita*. Ed. B. Šulavíková – E. Višňovský. Bratislava: Iris 2006.
- TONNAC, de J. Ph. – CARRIÈRE, J.-C. – ECO, U.: *Knih se jen tak nezbavíme*. Praha: Argo 2010.
- VRÁBEOVÁ, J.: „Prípady Peciar“ vo výskume jazykovej ideológie. In: *Štefan Peciar a moderná lexikografia*. Ondrejovič, S. – Satinská, L. – Vrábľová, J. (eds.) Bratislava: Veda 2014, s. 88 – 102.
- WACHTARCZYKOVÁ, J.: *Internacionalizácia jazykového systému ako synergický jav*. In: *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti*. Ed. J. Bosák. Bratislava: Veda 1999, s. 147 – 166.
- WACHTARCZYKOVÁ, J.: *70 rokov (ne)samozrejmosti*. *Slovenská reč*, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 3 – 6.
- ŽAKOWSKI, J. – MICHNIK, A. – TISCHNER, J.: *Między panem i plebanem*. Warszawa: Agora 2019.

PROFILY INTERVIEWEROV

Mgr. Miloš Horváth, PhD. Riešiteľ projektu *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov v rokoch 2015 – 2017.*

Ročník 1981, pôvodom z Bratislavy. Vyštudoval dvojodborové učiteľské štúdium v kombinácii slovenský jazyk a pedagogika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Doktorandské štúdium absolvoval na rovnakej fakulte a svoju doktorskú dizertačnú prácu s názvom *Kultúrna interpretácia vybraných slovenských eseí na pozadí interpretatívno-komunikačnej teórie kultúry Clifforda Geertza* obhájil v roku 2010. V rokoch 2011 – 2017 pôsobil na Katedre žurnalistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, kde prednášal štylistiku, rétoriku a kapitoly zo súčasného slovenského jazyka a sémantickej interpretácie textu. Venuje sa otázkam jazyka a štýlu súčasnej komunikácie, teoretickej a praktickej štylistike, interpretačnej lingvistiky, teórii eseje a vyučovaniu slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Od roku 2017 pôsobí ako vyslaný lektor slovenského jazyka a kultúry na Inštitúte slovanských filológií Jagelonskej univerzity v Krakove.

PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD. Riešiteľka projektu *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov v roku 2015.*

Ročník 1965, pôvodom z Michaloviec. Študovala odbor slovenský jazyk a literatúra – dejepis na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. V r. 1988 nastúpila do Jazykovedného ústavu L. Štúra do oddelenia jazykovej kultúry a lexicografie, kde sa začlenila do kolektívu pripravujúceho akademický synonymický slovník (pod vedením Dr. M. Pisárčikovej). V r. 1998 – 2012 pôsobila na iných pracoviskách (Vysoká škola múzických umení v Bratislave a vydavateľstvo Kalligram). V tom období sa venovala aj výskumu umenovednej terminológie. Je spoluautorkou *Synonymického slovníka slovenčiny* (spracúvala prídavné mená, 1995, 2000, 2004), spo-

la autorkou (s J. Geržovou) slovníka *Klíčové termíny výtvarného umenia 2. polovice 20. storočia. Gramatická a sémantická charakteristika* (1998). Od r. 2012 pôsobí opäť v JÚLŠ. V súčasnosti je vedeckou redaktorkou 4. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* a výkonnou redaktorkou Jazykovedného časopisu. Žije v Bratislave.

Mgr. Katarína Gajdošová, PhD. Riešiteľka projektu *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov* v roku 2017 – 2018.

Ročník 1983, pôvodom zo Sebedražia. Študovala slovenský jazyk a literatúru na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Doktorandské štúdium absolvovala na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Dizertačnú prácu s názvom *České a slovenské kontaktné lexikálne javy v ich metajazykovej reflexii (na báze textových korpusov)* obhájila v roku 2016. Od roku 2007 až dodnes pôsobí v Oddelení Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Venuje sa korpusovej lingvistiky, porovnávacej lingvistiky so zameraním na česko-slovenské a slovensko-české kontaktné vzťahy, tvorbe hovorených

a nárečových korpusov, ale aj metodike práce s korpusovými zdrojmi počas praktických seminárov zameraných na získavanie korpusovolingvistických zručností, ktoré pripravuje pre odbornú, pedagogickú aj širšiu verejnosť. Žije v Bratislave.

Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD. Autorka projektu *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov* v rokoch 2015 – 2018.

Ročník 1969, pôvodom zo Žiaru nad Hronom. Študovala slovenský jazyk – poľský jazyk a literatúru na FF UK v Bratislave. Doktorandské štúdi

dium absolvovala v JÚLŠ SAV pod vedením doc. J. Bosáka na tému *Dynamické procesy v súčasnej slovenčine (v počítačovo sprostredkovej komunikácii)*. Od roku 1998

až doposiaľ pôsobí v oddelení JÚLŠ SAV, ktoré sa zameriava na výskum súčasného slovenského jazyka (od r. 2018 Oddelenie sociálnej lingvistiky). Venuje sa sociolingvistickým aspektom slovenčiny, onomastickým témam, otázkam fungovania jazyka v technicky sprostredkovej komunikácii. Pozornosť sústreďuje na dynamiku pohybu v jazyku, na emergentné aj modifikované jazykové kvality vystupujúce na pozadí zmien v spoločnosti a napredovania komunikačných médií. V rokoch 2008 – 2017 výkonná redaktorka časopisu Slovenská reč, pre ktorý pripravovala rozhovory s jubilujúcimi slovenskými jazykovedcami. Žije na trase Zvolen – Bratislava a späť.

Očami slovenských jazykovedcov

Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku
Jana Wachtarczyková a kolektív

Návrh obálky a grafika: RNDr. Radovan Garabík
Počítačové spracovanie materiálov a príprava tlačových podkladov:
Mgr. Vladimír Radik
Prvé vydanie. Tlač: SAP – Slovak Academic Press 2019